

e-ISSN 2300-9918

HUMANITIES | AND SOCIAL | SCIENCES |

Quarterly, Volume XVIII
(October - December)
Research Journal 20
(4/2013)

HSS Journal indexed, among others, on the basis of the reference of the Minister of Science and Higher Education in The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH) and Index Copernicus Journal Master List 2012.

Issued with the consent of the Rector

Editor in Chief
Publishing House of Rzeszow University of Technology
Leonard ZIEMIAŃSKI

Composition of the Scientific Papers Council
of the Faculty of Management at Rzeszow University of Technology
„Humanities and Social Sciences”

Grzegorz OSTASZ – Chairman (Poland)
Justyna STECKO – Editorial assistant (Poland)

members:

Alla ARISTOVA (Ukraine), Heinrich BADURA (Austria), Guido BALDI (Germany)
Aleksander BOBKO (Poland), Zbigniew BOCHNIARZ (USA)
Viktor CHEPURKO (Ukraine), Wilem J.M. HEIJMAN (The Netherlands)
Tamara HOVORUN (Ukraine), Beatriz Urbano LOPEZ DE MENESES (Spain)
Nicanor Ursua LEZAUN (Spain), Józef MANDZIUK (Poland)
Aleksandr MEREZHKO (Ukraine), Nellya NYCHKALO (Ukraine)
Annely ROTHKEGEL (Germany), Josef SABLİK (Slovakia)
Henryk SKOROWSKI (Poland), Mykoła STADNIK (Ukraine)
Beata SZLUZ (Poland), Anatoliy TKACH (Ukraine)

Editor in Chief

Grzegorz OSTASZ (Poland)

Editorial Committee (Thematic editors)

Stanisław GĘDEK (Poland), Aleksandr GUGNIN (Poland)
Waldemar PARUCH (Poland), Krzysztof TERESZKIEWICZ (Poland)

Editorial assistant

Justyna STECKO (Poland)

Statistical editor

Tomasz PISULA (Poland)

Members of editorial staff

Andrzej GAZDA (Poland), Agata GIERCZAK (Poland), Paweł HYDZIK (Poland)
Marta POMYKAŁA (Poland), Beata ZATWARNICKA-MADURA (Poland)

Language editors

Glyn David GRIFFITHS (The United Kingdom), Tatiana GUGNINA (Poland)
Alewtina ŁAWRINIENKO (Russia), Ruth MALOSZEK (Germany)
Magdalena REJMAN-ZIENTEK (Poland), Anna ROMAN (Poland)

Project of the cover

Damian GĘBAROWSKI

The printed version of the Journal is an original version.

p-ISSN 2300-5327
e-ISSN 2300-9918

Publisher: Publishing House of Rzeszow University of Technology,
12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszow (e-mail: oficyna1@prz.edu.pl)
<http://oficyna.portal.prz.edu.pl>

Editorial Office: Rzeszow University of Technology, The Faculty of Management,
10 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów, phone: 17 8651383, e-mail: zeszyty@prz.edu.pl
<http://hss.portal.prz.edu.pl>

Additional information and an imprint – p. 215

SPIS TREŚCI

Od Komitetu Redakcyjnego	7
Magdalena Cyrek: Międzywojewódzkie nierówności płacowe w branżach usługowych...	9
Witaliya Jurczak: Franco-American relations in the context of the Libyan war 2011.....	21
Marta Kielkowska: Kryzys demograficzny i jego konsekwencje dla rynku pracy	33
Cezary Kościelniak: Publiczne role współczesnego uniwersytetu: między zobowiązaniami kulturowymi a ekonomicznymi	47
Krzysztof Kud, Marian Woźniak: Percepcja środowiskowych czynników jakości życia na obszarach wiejskich w województwie podkarpackim	63
Dorota Kuder: Ewolucja wybranych regulacji rynku pracy – analiza porównawcza rozwiązań amerykańskich na tle rozwiązań europejskich	75
Katarzyna Nagel: Wpływ kryzysu na sytuację osób młodych na rynku pracy na przykładzie wybranych krajów	97
Agnieszka Pieniążek: Ekonomia społeczna – odpowiedź na problemy współczesnego rynku pracy	111
Agata Pietroń – Pyszczyk: Kształtowanie przyszłej zatrudnialności na etapie edukacji – od aktywności do kreatywności	123
Małgorzata Polinceusz: Ograniczenie samodzielności samorządu terytorialnego w stanach nadzwyczajnych – wybrane problemy	135
Mariusz Ruszel: Infrastrukturalne możliwości dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski w perspektywie 2020 roku	145
Agnieszka Smarzewska, Jarosław Żbikowski, Agnieszka Siedlecka: Sytuacja bezrobotnych osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich.....	159
Jolanta Stec – Rusiecka, Alicja Sobkowiak: Good practices in the field of eco-innovation in the Podkarpackie Province	169
Justyna Stecko: <i>Unde malum?</i> W poszukiwaniu pierwszej przyczyny zła – filozofia Mariana Zdziechowskiego (część 2)	185

Karsten Weber: Ökonomische Überlegungen zum Wissenschaftsbetrieb: Immaterialgüterrechte, Wissensallmende und Informationsnachhaltigkeit	193
Lista Recenzentów współpracujących z „Humanities and Social Sciences”	213

CONTENTS

From the Editorial Committee	7
Magdalena Cyrek: Interregional earning inequalities in service activities.....	9
Witaliya Jurczak: Franco-American relations in the context of the Libyan war 2011....	21
Marta Kielkowska: The demographic crisis and its consequences for the labour market.....	33
Cezary Kościelniak: The public roles of the contemporary university: between the cultural and economic duties.....	47
Krzysztof Kud, Marian Woźniak: Environmental factors affecting the quality of life in rural areas on the example of Podkarpace region.....	63
Dorota Kuder: Evolution of some of the labour market regulations – comparative analysis of American solutions against European solutions.....	75
Katarzyna Nagel: Crisis impact on young people in the labour market on the example of selected countries.....	97
Agnieszka Pieniążek: Social economy – the answer to problems of a modern labour market.....	111
Agata Pietroń – Pyszczyk: Shaping future employability at education level – from activity to creativity.....	123
Małgorzata Polinceusz: Reducing the independence of local government in emergency situations – the selected problems.....	135
Mariusz Ruszel: Infrastructure possibility of diversification of natural gas supply to Poland - perspective 2020.....	145
Agnieszka Smarzewska, Jarosław Żbikowski, Agnieszka Siedlecka: Situation of the unemployed disabled inhabited the rural areas.....	159
Jolanta Stec – Rusiecka, Alicja Sobkowiak: Good practices in the field of eco-innovation in the Podkarpackie Province	169

Justyna Stecko: <i>Unde malum?</i> In the search of first cause of evil - the philosophy of Marian Zdziechowski (part 2)	185
Karsten Weber: Economic reflections on the functioning of the science: the rights to intangible property, knowledge as a common good and informative sustainability.....	193
The list of reviewers cooperating with Scientific Papers entitled "Humanities and Social Sciences"	213

From the Editorial Committee

We are giving you the next 20th (4/2013) issue of the Scientific Journal of the Rzeszow University of Technology which from this issue is changing its title from "Economics and Humanities" into "Humanities and Social Sciences."

The aim of the Publisher is to raise the merits and the position of the international quarterly published by the Faculty of Management, that is why we provided foreign team of reviewers, as well as an international Scientific Council.

The articles published in this publication are devoted to the broader issues of economic sciences and the humanities. They are the result both of theoretical and empirical research. The covered subjects vary considerably, reflecting the interdisciplinary nature of the papers. We do hope that the published studies will meet your kind interest and will be an inspiration to further research and fruitful discussions.

On behalf of the Editorial Board of "Economics and Humanities" we would like to thank the Authors for sending the results of their research. We would like to express particular gratitude to the Reviewers for their valuable feedback that greatly contributed to increasing values of the scientific publications.

With compliments
Editorial Committee

Magdalena CYREK¹

MIĘDZYWOJEWÓDZKIE NIERÓWNOŚCI PŁACOWE W BRANŻACH USŁUGOWYCH

W opracowaniu zaprezentowano wyniki badań dotyczące problematyki zróżnicowania poziomu wynagrodzeń uzyskiwanych w różnych branżach sektora usług pomiędzy polskimi województwami. Celem analiz jest określenie skali dysproporcji płacowej w poszczególnych rodzajach działalności usługowej i wskazanie tych dziedzin, które w największym stopniu kreują nierówności zarobków. Weryfikacji poddaje się hipotezę o występowaniu większych nierówności w odniesieniu do usług o tradycyjnym charakterze niż nowoczesnych usług opartych na wiedzy. Dysparytety regionalne w takim przypadku wynikałyby z trudności w przezwyciężeniu barier strukturalnych o kumulacyjnym charakterze, a nie z niedostatków w sferze wiedzochłonnych czynników rozwoju.

Realizacja zadania badawczego opiera się na wykorzystaniu danych statystycznych udostępnianych przez GUS, opisujących sytuację w sekcjach sektora usług (G-S PKD 2007) w Polsce w 2011 roku. Weryfikacja dysproporcji płacowych bazuje na takich miarach statystycznych, jak średnia, mediana, współczynnik zmienności, współczynnik asymetrii i współczynnik Giniego. Odnoszą się one do przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto.

Uzyskane wyniki pozwalają na wyciągnięcie wniosków o biegunowym charakterze procesów rozwojowych związanych z wykształcaniem się gospodarki opartej na wiedzy. Największe dysproporcje płacowe między województwami występują bowiem w ramach nowoczesnych branż usługowych. Znaczne zróżnicowania mają jednak również miejsce w obszarze usług tradycyjnych, świadcząc o kumulacji problemów zapóźnień strukturalnych. Jedynie usługi publiczne łagodzą międzyregionalne dysproporcje płacowe. Procesy polaryzacji rozwoju dotyczą także wymiaru przestrzennego, z najwyższymi wynagrodzeniami w branżach usługowych notowanymi w województwie mazowieckim i najniższym ich poziomem w regionach najuboższych.

Słowa kluczowe: branże usługowe, usługi oparte na wiedzy, zróżnicowanie wynagrodzeń, dysparytety regionalne

1. WPROWADZENIE

Mimo niewątpliwych osiągnięć w realizacji funkcji państwa dobrobytu we współczesnych społeczeństwach wciąż obserwuje się liczne niespójności i dysproporcje. Dotyczą one dysparytetów nie tylko między jednostkami uczestniczącymi w małych grupach społecznych, ale i szerszymi społecznościami lokalnymi, regionalnymi czy narodowymi. Jak wskazuje Krzyminiewska, nierówności mogą determinować zarówno stosunki wewnętrzne danego społeczeństwa, jak i stosunki między społecznościami, prowadząc do powstawania relacji uprzywilejowanie–upośledzenie, uczestnictwo–wykluczenie². Takie asymetrie obserwowane

¹ Dr Magdalena Cyrek, Katedra Teorii Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Rzeszowski, ul. M. Źwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, mcyrek@univ.rzeszow.pl

² G. Krzyminiewska, *Nierówności a rozwój społeczny świata*, [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, red. G. Wolska, „Studia Ekonomiczne,

są również między układami przestrzennymi i prowadzą do różnicowania sytuacji członków poszczególnych społeczności w zależności od ich geograficznego usytuowania.

Dysproporcje międzyregionalne ujawniają się między innymi w nierównomiernościach poziomu i jakości życia, standardu ekonomicznego, a także uczestnictwa w różnych formach życia gospodarczego, społecznego, kulturowego czy politycznego. Nierówności odnoszą się do takich sfer życia, jak dochody, konsumpcja, możliwość korzystania z dóbr kultury, warunki rozwijania i spożytkowania osobistych uzdolnień, udział w życiu publicznym, dostęp do informacji, pozycja w społecznym podziale pracy³. Biorąc pod uwagę aspekty ekonomiczne dysparitetów międzyregionalnych, najczęściej analizowane są kwestie zróżnicowania w poziomie wypracowywanego produktu, a w efekcie dochodu. Poziom dochodów istotnie wpływa przy tym na pozycję jednostek i zbiorowości w przestrzeni ekonomicznej i społecznej, choć nie jest warunkiem wystarczającym⁴. Zasadniczym elementem kreacji dochodów jest natomiast wynagrodzenie pracujących, które świadczy nie tylko o stopniu wykorzystania zasobów ludzkich, efektywności realizowanych działań, ale i relacjach dystrybucyjnych w układzie praca–kapitał. Płaca jest podstawowym wyznacznikiem atrakcyjności zatrudnienia i czynnikiem motywującym do kształtowania pożądanych relacji strukturalnych w układzie przestrzennym i branżowym. Sprawnie spełnia przy tym swoją funkcję alokacyjną w sytuacji niewielkich barier dla mobilności sektorowo-geograficznej siły roboczej. Istniejące ograniczenia w tym zakresie, związane między innymi z kapitałem ludzkim, spowalniają procesy modernizacyjne. W układach regionalnych niedostatki w tym endogenicznym zasobie mogą prowadzić do narastania zapóźnień rozwojowych i zjawisk peryferyzacji. Przyczyny powstawania, narastania oraz możliwości ograniczania dysproporcji przestrzennych stanowią przedmiot badań w ramach teorii rozwoju regionalnego.

Dokonując przeglądu koncepcji rozwoju regionalnego, Dorożyński wskazuje, że wyjaśniają one pierwotne przyczyny działalności gospodarczej w przestrzeni, opisują procesy i czynniki powodujące przyspieszenie rozwoju jednych obszarów i stagnację innych oraz przyczynają zróżnicowania regionalnego w kontekście czynników wzrostowych. Wymienia on między innymi teorie lokalizacji, które wskazują na optymalne miejsca usytuowania działalności gospodarczej, koncepcje samoorganizacji, opisującą formowanie i przekształcanie się ładu przestrzennego, teorie aglomeracji i urbanizacji, wyjaśniające przestrzenną strukturę regionów w powiązaniu z procesami koncentracji. Ponadto przegląd teorii regionalnych pozwala dostrzec, że koncepcje klasyczne i neoklasyczne zakładające stopniową eliminację nierówności regionalnych są przeciwstawiane teoriom polaryzacji wskazującym na wykształcanie się ośrodków wzrostu i obszarów słabiej rozwiniętych. Podobnie wnioski koncepcji neoklasycznych dowodzących występowania procesów konwergencji opartych na wykorzystaniu tradycyjnych czynników wzrostu są zestawiane ze znaczeniem endogenicznych czynników podkreślanym w ramach nowych teorii wzrostu⁵.

Raczyk, dostrzegając bogactwo dorobku w zakresie analiz zróżnicowań społeczno-gospodarczych w układzie przestrzennym, zwraca uwagę, że jest ono głównie podyktowane

Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 139, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 52.

³ *Ibidem*, s. 51–52.

⁴ *Ibidem*, s. 52.

⁵ T. Dorożyński, *Regionalne nierówności gospodarcze a polityka spójności Unii Europejskiej*, [w:] *Miejsce Polski w gospodarce światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 756, „Finanse, rynki finansowe, ubezpieczenia” 57, Szczecin 2013, s. 104–108.

koniecznością prowadzenia badań na potrzeby realizacji aktywnej polityki regionalnej. Wieloaspektowość problematyki rozwoju regionalnego i kontrowersje pojawiające się w tym obszarze dotyczą przede wszystkim zagadnień kształtowania nierówności przestrzennych w kontekście realizacji dążeń do osiągnięcia celów spójności społecznej, ekonomicznej i terytorialnej oraz wzrostu konkurencyjności⁶. W celu zapobieżenia nadmiernym zjawiskom polaryzacji regionalnej państwo stara się skorygować różnorodne niesprawności rynku. W sytuacji rosnących dysproporcji, zgodnie z postulatami ekonomii dobrobytu, dąży do niwelowania nierówności. Kieruje się przy tym podstawową zasadą sprawiedliwości Rawlsa, zgodnie z którą wszelkie wartości powinny być dzielone równo, chyba że ich nierówna dystrybucja jest korzystna dla każdego. Państwo podejmuje te zadania w ramach wyrównującej dysproporcje polityki dochodowej, regionalnej oraz sektorowej⁷. Państwo realizuje jednak również cele pobudzania konkurencyjności, wspierając rozwój nowoczesnych obszarów działalności gospodarczej w rozumieniu zarówno sektorowym, jak i przestrzennym. W wyniku procesów koncentracji prowadzi to do wykształcania się biegunów wzrostowych, wyraźnie różnicujących układy branżowo-geograficzne. Heffner wskazuje, że w Polsce intensywna polityka pobudzania konkurencyjności utrwala trendy różnicujące polskie regiony. Narastanie różnic regionalnych jest więc głównie skutkiem polityki polaryzacji, która jedynie w ograniczonym zakresie łączy się z wyrównującą dyfuzją rozwoju. Podkreśla on jednak również, że procesy polaryzacji nie są nieuniknione, a w prowadzonej racjonalnie polityce rozwoju regionalnego kohezja i wzrost gospodarczy się uzupełniają. Uważa on ponadto, że dotychczasowa polityka spójności Unii Europejskiej, oparta na redystrybucji, nie równoważy negatywnych zjawisk opóźniających wzrost regionów, jednak zupełne odejście od niej może jedynie wzmocnić tendencje różnicujące⁸.

Wobec nakładania się problemów branżowego i przestrzennego zróżnicowania działalności gospodarczej i jej społecznych rezultatów w opracowaniu zaprezentowano analizy nierówności kształtowania się płac w sekcjach sektora usług w polskich województwach. Sfera usług jest bowiem najbardziej dynamicznie rozwijającym się współcześnie obszarem gospodarki, a wiele jej dziedzin stanowi wyznacznik modernizacji w kierunku modelu gospodarki opartej na wiedzy. Znaczne międzyregionalne dysproporcje płacowe w poszczególnych branżach mogą wskazywać na zintensyfikowanie zjawisk biegunowości rozwoju i występowanie istotnych barier dla mobilności zaangażowanych zasobów, hamujących procesy dyfuzyjne. Celem badań staje się więc określenie skali międzyregionalnych różnic płacowych między poszczególnymi branżami usługowymi i identyfikacja rodzajów działalności najsilniej generujących te dysproporcje. Ze względu na wyniki analiz dotyczących porównań międzynarodowych w ramach Unii Europejskiej,

⁶ A. Raczyk, *Zróżnicowania wewnątrzregionalne w Polsce a polityka spójności – ujęcie dynamiczne*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, red. M. Klamut, E. Szostak, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 53.

⁷ R. Nagaj, *Rola państwa w niwelowaniu nierówności dochodowych*, [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, red. G. Wolska, „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 139, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013, s. 248, 258.

⁸ K. Heffner, *Regiony międzymetropolitalne a efekty polityki spójności w Polsce*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, red. M. Klamut, E. Szostak, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010, s. 165, 171–172.

zgodnie z którymi najmniejsze nierówności dotyczą najnowocześniejszych obszarów sektora usług, powszechnie wykorzystujących technologie informacyjno-komunikacyjne⁹ w opracowaniu weryfikuje się analogiczną hipotezę o występowaniu większych nierówności w odniesieniu do usług o tradycyjnym charakterze niż nowoczesnych usług opartych na wiedzy na poziomie międzywojewódzkim w Polsce. Polaryzacja rozwoju w takim wypadku miałaby charakter związany z opóźnieniami strukturalnym skumulowanymi przez lata, w wypadku stwierdzenia odwrotnej zależności zaś byłaby warunkowana biegunowym charakterem współczesnej modernizacji w kierunku gospodarki opartej na wiedzy.

Do realizacji zadania badawczego wykorzystano dane statystyczne udostępniane przez GUS w banku danych lokalnych¹⁰. Dotyczą one poziomu przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w gospodarce narodowej w ujęciu sekcji G–S według klasyfikacji PKD 2007 w 16 województwach w 2011 roku. Dysproporcje płacowe porównywano na podstawie miar, takich jak średnia, mediana, współczynnik zmienności, współczynnik asymetrii i współczynnik Giniego. Szczególną uwagę zwrócono na kształtowanie się nierówności wynagrodzeń w ujęciu ostatniego z wymienionych współczynników. Wydaje się, że dla sprawnego przebiegu procesów modernizacyjnych, które pozwalałyby na jednoczesny wzrost konkurencyjności i zapewnienie spójności, pożądanym jest pewien optymalny poziom zróżnicowań. W tym kontekście zbyt wysoka wartość współczynnika Giniego mogłaby wskazywać na zakłócenia w zrównoważonym rozwoju regionalnym i potencjalne napięcia związane z nadmierną mobilnością czynników wytwórczych i odpływami zasobów z regionów uboższych o mniej zaawansowanych specjalizacjach branżowych. Natomiast zbyt niski jego poziom mógłby wynikać z nadaktywności państwa, ograniczającego rynkowe mechanizmy zmian strukturalnych i procesów modernizacyjnych, a w efekcie pogarszającego długookresowe perspektywy rozwoju społeczno-gospodarczego.

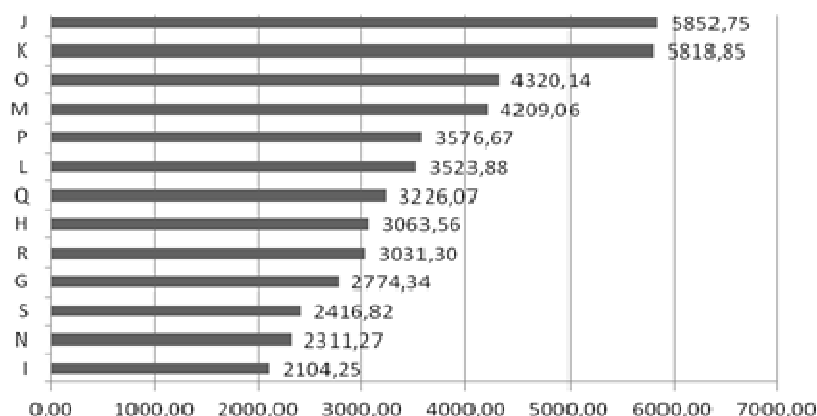
2. ANALIZA ZRÓŻNICOWAŃ PŁACOWYCH W DZIAŁALNOŚCI USŁUGOWEJ

Poszczególne branże usługowe charakteryzują się odmienną specyfiką realizowanej pracy, stwarzającej konieczność posiadania zróżnicowanych umiejętności, poziomu fachowej wiedzy, ukierunkowania predyspozycji osobistych. W efekcie branże te wykazują znaczne dysproporcje w zakresie opłacania zaangażowanych zasobów ludzkich. Wysokość wynagrodzeń warunkowana jest przy tym zarówno czynnikami o charakterze podażowym, określającymi dostępność odpowiednich pracowników, jak i popytowym, wynikającymi z finalnego zapotrzebowania na usługi danej branży i dynamiki jej rozwoju. Ponadto na wysokość płac wpływają także wykorzystywane w danej dziedzinie rozwiązania technologiczne, warunkujące relacje kapitał–praca, charakter stosunku pracy i organizację procesu jej świadczenia. Różnorodność determinant poziomu wynagrodzeń jest przyczyną obserwowanych zróżnicowań wysokości płac w ramach działalności usługowej w Polsce (rys. 1), które można odnosić do przeciętnego poziomu wynagrodzeń w gospodarce narodowej ogółem w 2011 roku na poziomie 3403,51 zł.

⁹ Por. M. Cyrek, *Międzynarodowe nierówności płacowe w branżach usługowych Unii Europejskiej*, tekst zgłoszony do publikacji w Zeszytach Naukowych Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej „*Modern Management Review*“.

¹⁰ GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).

Rys. 1. Poziom przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w sekcjach sektora usług w Polsce w 2011 roku (zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).

Najwyższe zarobki uzyskiwały osoby zaangażowane w najbardziej nowoczesne formy działalności usługowej, związane z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy. Wyraźnie wyższy poziom płac niż w pozostałych branżach odnotowano w sekcji J – Informacja i komunikacja oraz K – Finanse i ubezpieczenia. Atrakcyjny dla pracowników poziom wynagrodzeń odnotowano również w administracji publicznej (sekcja O) oraz usługach profesjonalnych, naukowych i technicznych (sekcja M). Wszystkie te branże bazowały przy tym na pracownikach o wysokim poziomie kapitału ludzkiego, którzy w swoich działaniach zawodowych koncentrowali się na tworzeniu i wykorzystaniu informacji. Podobnie wyższy niż przeciętnie w gospodarce poziom wynagrodzeń odnotowano w obszarze edukacji (sekcja P) oraz obsłudze rynku nieruchomości (sekcja L) – dziedziny te również bezpośrednio bazują na przepływach informacji.

Najniższy poziom wynagrodzeń w sektorze usług odnotowano w ramach działalności z zakresu gastronomii i zakwaterowania (sekcja I), usług administrowania i wspierających (sekcja N) oraz pozostałych usług (sekcja S). W tych branżach przeważają zajęcia niewymagające profesjonalnej wiedzy i umiejętności, często o charakterze rutynowym, a w rezultacie nisko opłacane. Podobnie jak w pozostałych sekcjach usługowych (G – handel, R – kultura, H – transport, Q – ochrona zdrowia) płace w tych dziedzinach były poniżej średniego poziomu w gospodarce.

Poziom wynagrodzeń determinowany jest również miejscem lokalizacji danej działalności, w tym rozmieszczeniem w układzie regionalnym. Dysproporcje międzywojewódzkie poziomu płac wynikają przy tym zarówno ze stopnia ogólnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, który warunkuje zgłaszane zapotrzebowanie i bazuje na dostępności czynników wytwórczych, jak i ze specyfiki branżowej, określającej możliwości mobilności zaangażowanych zasobów i stopnia lokalności realizacji świadczeń usługowych. Większa

mobilność zarówno tzw. elementów *inputs*, jak i *outputs* w procesie realizacji świadczeń usługowych, wynikająca między innymi z wykorzystania nowoczesnych technologii ICT umożliwiających pokonanie barier odległości przestrzennej i zwiększających magazynowalność usług, powinna się przyczyniać do wyrównywania międzyregionalnych dysproporcji płacowych. Kształtowanie się rzeczywistych statystyk opisujących zróżnicowanie wynagrodzeń w branżach sektora usług pomiędzy polskimi województwami zobrazowano w tabeli 1 oraz na rysunkach 2 i 3.

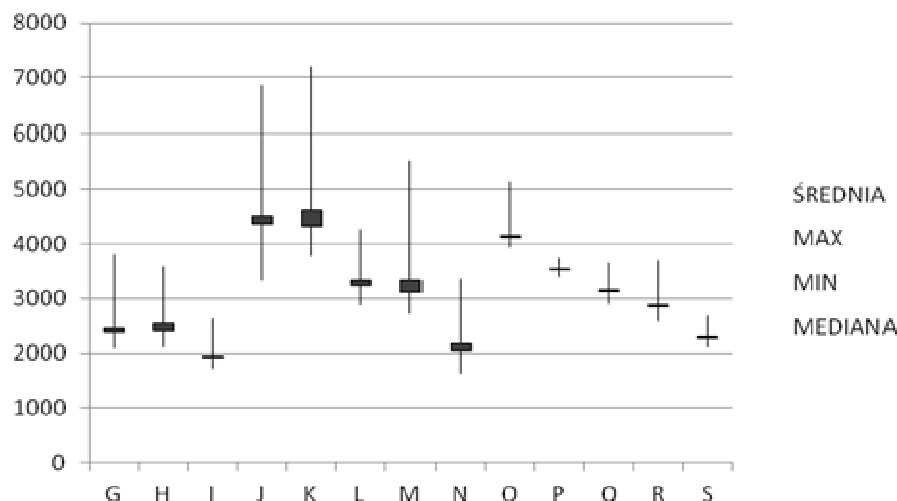
Tabela 1. Statystyki przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w sekcjach sektora usług w polskich województwach w 2011 roku

	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
Średnia (zł)	2465,96	2547,32	1942,32	4518,31	4620,33	3329,39	3327,00	2176,00	4150,69	3554,02	3167,61	2896,86	2305,33
Odczylenie standardowe (zł)	394,62	422,53	218,90	878,78	812,80	305,82	680,58	399,73	281,63	94,97	180,03	251,42	151,50
Współczynnik zmienności (%)	16,00	16,59	11,27	19,45	17,59	9,19	20,46	18,37	6,79	2,67	5,68	8,68	6,57
Maksimum (zł)	3797,27	3586,73	2626,26	6867,55	7203,91	4246,18	5509,51	3358,89	5132,56	3738,65	3653,57	3701,62	2700,04
Minimum (zł)	2105,82	2119,38	1704,38	3339,92	3793,16	2894,40	2744,23	1638,43	3937,32	3410,36	2913,70	2581,85	2120,08
Rozstęp (zł)	1691,45	1467,35	921,88	3527,63	3410,75	1351,78	2765,28	1720,46	1195,24	328,29	739,87	1119,77	579,96
Mediana (zł)	2407,62	2417,69	1917,97	4354,42	4309,32	3260,95	3130,22	2064,26	4134,38	3545,88	3160,09	2874,01	2291,89
Współczynnik asymetrii	2,77	1,58	2,12	1,17	2,32	1,87	2,36	1,93	3,10	0,47	1,11	2,24	1,11
Współczynnik Giniego	0,0688	0,0813	0,0530	0,1012	0,0806	0,0438	0,0937	0,0864	0,0272	0,0146	0,0294	0,0399	0,0341

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).

Jak już wskazano, odnosząc się do poziomu wynagrodzeń w Polsce zarówno ogółem, jak i biorąc pod uwagę średnią i medianę dla 16 województw, można zauważyć, że najwyższe zarobki cechują sekcje K i J. Najniższe płace uzyskiwały natomiast osoby pracujące w sekcji I oraz N. Dla wszystkich sekcji zaobserwowano niższą wartość mediany płac niż wartości średniej, a także prawostronną asymetrię rozkładu wynagrodzeń. Można więc stwierdzić, że we wszystkich branżach usługowych w większości województw wynagrodzenia pozostają niższe niż przeciętne. Relacje te niewątpliwie są warunkowane sytuacją w województwie mazowieckim, w którym odnotowuje się najwyższy i znacznie powyżej wartości ogółem poziom wynagrodzeń w niemal wszystkich sekcjach usługowych. Wyjątkiem jest sekcja N, w której najwyższe wynagrodzenia zarejestrowano w województwie lubelskim. Może to jednak być warunkowane efektami polaryzacyjnymi związanymi z bliskością regionu centralnego i zatrudnianiem pracowników z pobliskiej Lubelszczyzny do świadczenia usług w sąsiednim Mazowszu. Minimalne płace dotyczą natomiast regionów najbiedniejszych i w zależności od branży cechują województwa: warmińsko-mazurskie (handel), świętokrzyskie (transport, informacja i komunikacja, administracja publiczna, pozostałe usługi), podkarpackie (zakwaterowanie i gastronomia, obsługa nieruchomości, usługi administrowania, ochrona zdrowia, kultura), a także lubuskie (finanse, edukacja) i opolskie (usługi profesjonalne).

Rys. 2. Podstawowe statystyki przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w sekcjach sektora usług w polskich województwach w 2011 roku (zł)

Wąsy wykresu przedstawiają zakres przyjmowanych wartości (od minimum do maksimum);

Pole prostokąta ograniczone jest wartościami średniej oraz mediany i jest zaciemnione w przypadku wyższej wartości przyjmowanej przez średnią

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).

Największe bezwzględne różnice w wartości wynagrodzeń między województwami odnotowano w ramach działalności z zakresu informacji i komunikacji, gdzie rozstęp wyniósł ponad 3,5 tys. zł. Maksymalne wynagrodzenia zaobserwowano w województwie mazowieckim, minimalne zaś w świętokrzyskim. Duże różnice bezwzględne odnotowano także w działalności finansowo-ubezpieczeniowej, z maksimum płac na Mazowszu i minimum w województwie lubuskim. Jednocześnie to właśnie poziom wynagrodzeń w województwie mazowieckim w ramach sekcji K okazał się najwyższy ze wszystkich porównywanych płac w układzie regionalno-branżowym. Można zauważyć więc, że najwyższe wartościowe różnice płacowe dotyczą sekcji o ogólnie wysokim poziomie wynagrodzeń.

Biorąc pod uwagę względne zróżnicowanie płac między województwami określone współczynnikiem zmienności, okazuje się, że największe dysproporcje dotyczą sekcji M (zmienność 20,5%), a następnie sekcji J (19,5%). W obu tych branżach uzyskiwane są relatywnie wysokie wynagrodzenia, przy czym działalność o charakterze profesjonalnym, naukowym i technicznym wydaje się zdecydowanie bardziej powiązana z lokalnymi zasobami kapitału ludzkiego i mniej podatna na przestrzenne rozdzielanie usługodawcy i usługobiorcy. Działalność informacyjno-komunikacyjna w większym stopniu bazuje na realizacji świadczeń na odległość. Względne zróżnicowanie wynagrodzeń jest jednak również wysokie w nisko opłacanej działalności z zakresu usług administrowania i wspierających, które zazwyczaj

oferują usługi lokalnie. W ramach tej branży do świadczenia usług sprzątanania czy ochrony mienia i osób często pozyskiwane są osoby o niskim poziomie kwalifikacji, a dysproporcje wynagrodzeń między województwami wynikają przede wszystkim ze skali zapotrzebowania odmiennej w poszczególnych regionach o zróżnicowanym poziomie rozwoju.

Najniższe wartościowe zróżnicowanie płac cechowało działalność edukacyjną (sekcja P) i wyniosło jedynie 328 zł, z maksimum w województwie mazowieckim i minimum w województwie lubuskim. Niewysoki rozstęp płac odnotowano również w sekcji S (pozostałe usługi) oraz Q (ochrona zdrowia). Również współczynnik zmienności był najniższy kolejno w sekcjach P, Q, S, a także O i R. Najmniejsze dysproporcje wynagrodzeń dotyczą więc głównie działalności o charakterze nierynkowym, świadczonych w znacznej mierze w sposób publiczny. Oddziaływanie państwa wyraźnie zmniejsza międzywojewódzkie dysproporcje wynagrodzeń.

Międzywojewódzkie nierówności płacowe w poszczególnych sekcjach sektora usług mogą być również mierzone współczynnikiem Giniego, który osiąga wartości w przedziale $< 0,1 >$, zwiększając się wraz ze wzrostem nierównomierności. Taki sposób oceny dysproporcji rozkładu wynagrodzeń pozwala uwzględnić większy zasób informacji niż porównanie rozstępu czy współczynnika zmienności, gdyż w ramach procedury obliczeniowej zarobki porównywane są między wszystkimi parami województw i odnoszone do liczebności regionów, a także uzyskiwanej w nich wartości średniej¹¹. Współczynnik ten jest jedną z podstawowych miar wykorzystywanych w analizach problematyki nierówności i spełnia kryteria formalne stawiane przed tego typu miarami¹².

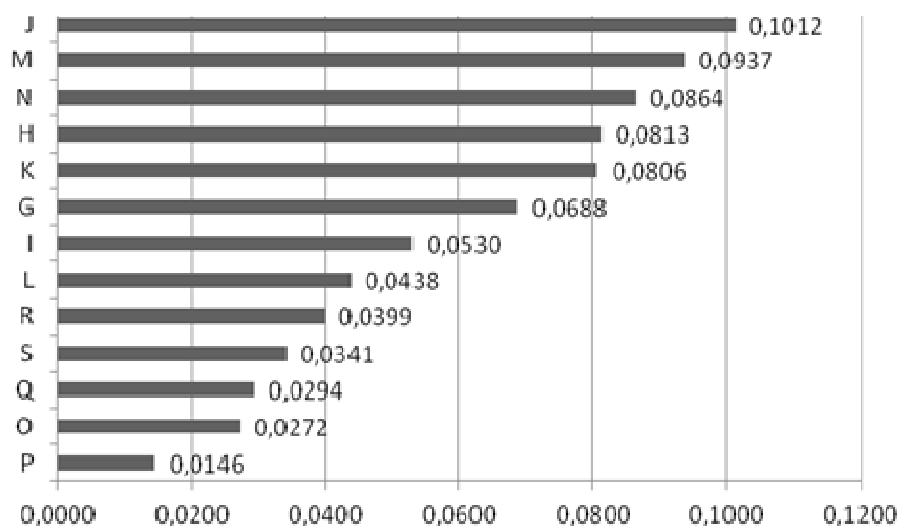
Biorąc pod uwagę nierówności płacowe w branżach usługowych między województwami, należy odnotować ich relatywnie niewysoki poziom względem możliwej skali wartości. Jednocześnie poszczególne sekcje w zróżnicowanym stopniu generują te dysproporcje w porównaniu z dysparytetami płacowymi we wszystkich rodzajach działalności gospodarczej ogółem, dla których wartość współczynnika Giniego wyniosła 0,0497.

Najwyższy poziom wskaźnika nierówności odnotowano w odniesieniu do działalności prowadzonej w sekcji J – Informacja i komunikacja, co potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia dotyczące rozstępu wynagrodzeń i ich względnej zmienności. Ta nowoczesna branża okazuje się jednocześnie najbardziej zróżnicowana międzyregionalnie. Znaczne nierówności zaobserwowano również w nowoczesnej wiedzochłonnej sekcji M (usługi profesjonalne, naukowe i techniczne), co także pozostaje w zgodzie z wcześniejszymi ustaleniami. Takie wyniki wskazują, że w Polsce mamy do czynienia raczej z biegunowością procesów rozwoju nowoczesnych branż usługowych odpowiadających uwarunkowaniom gospodarki opartej na wiedzy, co warunkuje międzywojewódzkie zróżnicowania płacowe.

¹¹ W opracowaniu obliczenia wartości współczynnika Giniego dokonano na podstawie wzoru: $G_{n+1}(x) = \frac{1}{2n^2 - n + 1} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |x_i - x_j|$, gdzie: x_n – wartość zmiennej dla obiektu n , $n = 1, \dots, N$, $W_A(x)$ – średnia wartość x dla N obiektów. Por. J. Foster, S. Seth, M. Lokshin, Z. Sajaia, *A Unified Approach to Measuring Poverty and Inequality. Theory and Practice*, The World Bank, Washington, D.C. 2013, s. 94.

¹² Do klasycznych kryteriów ewaluacji miar nierówności należą: warunek transferu dobra, warunek niezależności od skali pomiaru, warunek niezależności od wielkości populacji i warunek dekompozycji. Współczynnik Giniego spełnia trzy pierwsze kryteria, a także słabą wersję warunku dekompozycji. Por. P. Jabkowski, *Miary nierówności społecznych – podstawy metodologiczne* [w:] *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, red. K. Podemski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Socjologia nr 65, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2009, s. 26–41.

Rys. 3. Współczynnik Giniego w odniesieniu do przeciętnych miesięcznych wynagrodzeń brutto w sekcjach sektora usług w polskich województwach w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).

Wysokie nierówności płacowe dotyczą jednak również sekcji N (usługi administrowania i wspierające) oraz H (transport), które mają bardziej tradycyjny charakter. Zróżnicowania między województwami mogą w tym wypadku wynikać z historycznie kumulowanych nierównomierności w rozwoju regionalnym i trudnych do przełamania barier strukturalnych, związanych z niską mobilnością zasobów i dotychczasowym rozwojem infrastruktury.

W grupie branży o stosunkowo wysokich nierównościach płacowych znajduje się również działalność sekcji K (finanse i ubezpieczenia). Jako branża wysoko wiedzochłonna odpowiada ona charakterystyce sekcji J oraz M. Nierówności płacowe wynikają więc z koncentracji procesów rozwojowych w polskich realiach gospodarczych.

Powyżej wartości współczynnika Giniego w zakresie nierówności płac między województwami dla wszystkich sekcji PKD 2007 ogółem znajdują się ponadto wartości uzyskane dla sekcji G (handel) oraz I (zakwaterowanie i gastronomia). Ponownie więc duże dysproporcje płacowe odnotowano w działalności o charakterze tradycyjnym, bazującym na pracy prostej, niewymagającej kapitału ludzkiego o wysokim poziomie.

Najmniejsze nierówności płacowe mierzone współczynnikiem Giniego dotyczą działalności edukacyjnej (sekcja P), administracji publicznej (sekcja O), ochrony zdrowia (sekcja Q). Jak już wskazywano, są to usługi dostarczane w znacznym stopniu w ramach funkcjonowania sfery publicznej. Minimalizacja zróżnicowań wynika tutaj głównie z realizacji zadań państwa dobrobytu i centralnie ustalanych relacji wynagrodzeniowych.

3. ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone analizy wskazują na negatywną weryfikację wstępnej hipotezy badawczej o generowaniu międzywojewódzkich dysproporcji płacowych przede wszystkim w ramach działalności tradycyjnej i wyłącznie kumulacyjnym charakterze zapóźnień strukturalnych. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że nierówności międzyregionalne w Polsce wynikają przede wszystkim ze zróżnicowań płac w najbardziej nowoczesnych branżach, takich jak sekcje J – Informacja i komunikacja, K – Finanse i ubezpieczenia, M – Usługi profesjonalne, naukowe i techniczne. Świadczy to o koncentracji i biegunowości procesów rozwoju gospodarki opartej na wiedzy w ujęciu międzywojewódzkim. Jednocześnie istnieją wciąż istotne problemy pokonania kumulacyjnych opóźnień strukturalnych, które odzwierciedlone są silnym zróżnicowaniem wynagrodzeń w ramach branży tradycyjnych, takich jak N (usługi administrowania i wspierające) oraz H (transport). Problemy dysproporcji strukturalnych mają więc charakter wzajemnie się wzmacniający, związany z nakładaniem polaryzacji wynikającej z procesów nowoczesnej modernizacji i utrwalonych zapóźnień. Wyrównujący dysproporcje regionalne charakter mają jedynie poziomy wynagrodzeń w ramach usług dostarczanych publicznie w znacznym stopniu regulowane administracyjnie, takie jak działalność edukacyjna (sekcja P), administracja publiczna (sekcja O), ochrona zdrowia (sekcja Q). Świadczy to o aktywności państwa ukierunkowanej na łagodzenie zróżnicowań płacowych ograniczonej jedynie do bezpośredniego dostarczania usług publicznych.

Zaznaczyć należy również ogólną zależność przewagi liczebności województw o płacach niższych niż średnie, co również wskazuje na procesy koncentracyjne w układach przestrzennych. Zaznacza się dominacja województwa mazowieckiego, w którym wypłacane są maksymalne poziomy wynagrodzeń. Minimalne płace odnotowuje się w regionach o najniższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, takich jak województwo podkarpackie czy świętokrzyskie. Zależności te dotyczą porównań w przekroju wszystkich branży usługowych.

LITERATURA

- [1] Cyrek M., *Międzynarodowe nierówności płacowe w branżach usługowych Unii Europejskiej*, tekst zgłoszony do publikacji w Zeszytach Naukowych Wydziału Zarządzania Politechniki Rzeszowskiej, *Modern Management Review*.
- [2] Dorożyński T., *Regionalne nierówności gospodarcze a polityka spójności Unii Europejskiej*, [w:] *Miejsce Polski w gospodarce światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 756, „Finanse, rynki finansowe, ubezpieczenia” 57, Szczecin 2013.
- [3] Foster J., Seth S., Lokshin M., Sajaia Z., *A Unified Approach to Measuring Poverty and Inequality. Theory and Practice*, The World Bank, Washington, D.C. 2013.
- [4] GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks, bank danych lokalnych: Wynagrodzenia i świadczenia społeczne/Wynagrodzenia/Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej wg PKD 2007 (dostęp: 23.10.2013).
- [5] Heffner K., *Regiony międzymetropolitalne a efekty polityki spójności w Polsce*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, red. M. Klamut, E. Szostak, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010.

- [6] Jabkowski P., *Miary nierówności społecznych – podstawy metodologiczne*, [w:] *Spór o społeczne znaczenie społecznych nierówności*, red. K. Podemski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Socjologia nr 65, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2009.
- [7] Krzyminiewska G., *Nierówności a rozwój społeczny świata*, [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, red. G. Wolska, „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 139, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.
- [8] Nagaj R., *Rola państwa w niwelowaniu nierówności dochodowych*, [w:] *Współczesne problemy ekonomiczne. Polityka państwa a proces globalizacji*, red. G. Wolska, „Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 139, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2013.
- [9] Raczyk A., *Zróżnicowania wewnątrzregionalne w Polsce a polityka spójności – ujęcie dynamiczne*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, red. M. Klamut, E. Szostak, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 95, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2010.

INTERREGIONAL EARNING INEQUALITIES IN SERVICE ACTIVITIES

Some results of research concerning disproportions in earnings in different branches of service sector between Polish voivodeships are presented in the study. The aim of the analyses is to specify scale of the earning disparities and to indicate the branches which to the biggest extend create the inequalities. There is verified a thesis stating that stronger inequalities concern services of traditional character than modern services based on knowledge. Thus regional disparities should be a result of difficulties in prevailing cumulative structural barriers but not of a lack in knowledge-intensive factors of development.

To realize the task there are used statistical data extracted from GUS (Central Statistical Office) database, which characterize situation in sections of a service sector (G-S PKD 2007). To verify the earning disparities there are used measures such as a mean, a median, indicator of variability, indicator of asymmetry and a Gini coefficient. They are used to describe average monthly gross remunerations.

The results of the research allow to conclude about polarized character of development processes connected with appearance of a knowledge based economy. The highest earning inequalities between voivodeships are present in modern service branches. However, some essential differences are also observed within traditional services and thus they prove existence of cumulative structural problems. Public services are the only ones that smooth interregional earning disparities. Polarization processes are also found in a spatial dimension, with the highest remunerations in service branches observed in mazowieckie voivodeship and the lowest ones in the poorest regions.

Keywords: service branches, knowledge-intensive services, earnings inequalities, regional disparities

DOI:10.7862/rz.2013.hss.41

Tekst złożono w redakcji: listopad 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Witaliya JURCZAK¹

FRANCO-AMERICAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE LIBYAN WAR 2011

The Franco-American relations in the context of the Libyan war were analysed in this article. The author pays attention to the position of the French Republic and the United States regarding the events in the Arab world in 2011 and examines the circumstances of France's leadership in Libyan war. It is mentioned that the principles of cooperation with Arabic countries and controlling domestic and foreign policy strategies in the Near East and in Northern Africa are of great importance for the leading international relations performers such as the French Republic and the US. But it is necessary to understand that the relations between France and the USA are ambiguous and often inconsistent. Consequently one more check of the firmness of Franco-American relations was the year of 2011. During Arab rebellions the US and the French Republic have demonstrated the power of their partnership and their mutual importance in the world. The fact is that their cooperation has put the end to the M. Gaddafi's dictatorship. The author has analysed the adoption of the resolution 1973, the course of the military operation and its consequences in Libya and *the overthrow* of M. Gaddafi's regime. Moreover it is considered that the Libyan situation has demonstrated that the French Republic can not only take part in the administration and in the solving of a serious crisis, but can also take the leading role in the Near East and in Northern Africa. Also Franco-American cooperation in military operations in Libya and benefits of the military intervention for France and the U.S. are demonstrated by the author.

Keywords: Franco-American Relations, the resolution 1973, Libyan war, the Near East.

The constant Franco-American rivalry in the Near East concerns both political influence and beneficial economic treaties. Nevertheless, France and the USA remain the leading allies in the area of guaranteeing safety and stability in the given region. At the moment conflicts in the countries of Arab world (who are the main exporters of energy

¹ M. Ph. Jurczak Witaliya Mychajliwna, Institute of History, Politology & International Affairs of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, tel. (0342) 75-23-51, e-mail: vfraniuk@mail.ru

resources at the world market) influence not only political situation, but also economic volatility in the world. That is why establishing advantageous principles of cooperation with Arabic countries and controlling domestic and foreign policy strategies in the Near East and in Northern Africa are of great importance for the leading performers of international relations such as the French Republic and the US.

But it is necessary to mention that the relations between France and the USA are ambiguous and often inconsistent. For example, “the Iraq crisis”, the divergence of opinions on Arab-Israeli conflict led to certain dissidence in transatlantic relations. One more check of the firmness of Franco-American relations was the year 2011. “Arab spring” in Egypt, Tunisia, Libya, and later in Syria became a serious trial not only for both performers, but also for the whole international community.

Though, during Arab rebellions the US and the French Republic have demonstrated the power of their partnership and their mutual importance in the world. And the fact that their cooperation has put an end to the M. Gaddafi’s dictatorship which lasted 42 years cannot be left unmentioned.

The reaction of the official Paris to the situation in Tunisia and Egypt was quite restrained, that is France had only provided political support for the opposition and had claimed to be ready to provide economic aid for the democratic forces advocating for “freedom march”; at the same time M. Gaddafi’s unwillingness to follow his Tunisian and Egyptian colleagues forced France to move on to an open power politics against Libya’s leader. This power politics involved both diplomatic and military means. In accordance to the resolution 1970 that dates back to February 26, 2011, United Nations Security Council introduced a row of strict sanctions against Libyan authorities, which included international travel ban for M. Gaddafi, members of his family and his political encirclement, and also arms embargo, freezing Libyan assets in foreign banks and other restrictions. Since February 26, 2011 France had frozen diplomatic relations with Libya².

As for the USA, Tripoli-Washington dialogue has become much more active in recent years, in spite of American-Libyan conflicts. This became possible when in September 2001 Libya had convicted terrorist acts in New York and Washington and had passed over the information about Libyan citizens who were “Al-Qaeda” members to the western special state security forces. The renewal of American-Libyan relations was also facilitated by the Libya’s rejection of weapons of mass destruction projects execution in December 2003. Diplomatic relations between Washington and Tripoli, suspended in 1980, were revived in June 2004. The USA revived purchasing Libyan oil, American oil companies got the access to exploitation of Libyan oil fields. Though, despite the improvement in Americano-Libyan relations, the USA supported the position of the French Republic about military intervention in Libya and disapproved M. Gaddafi’s cruel rule.

Quite unexpectedly, France together with Great Britain became the initiators of military intervention in Libya, which was especially unexpected when minding flat refusal of the French government to support American intervention in Iraq in 2003. As distinct to French policy in 2003, France took diametrically opposed position in Libyan crisis,

²*Libye : évacuation des ressortissants français (26 février 2011).*
<<http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/pays-zones-geo/libye/la-france-et-la-libye/evenements-4528/article/libye-evacuation-des-90180>>

having the role of its main organizer. Paris was the first to recognize Libyan opposition forces, and supported strongly the acceptance of United Nations Security Council resolution 1973, which had factually opened the way to military intervention³.

And on March 6, 2011 Paris officially supported the creation of National Council of Libya, M. Gaddafi's opposition. By the 11th of March French Republic had already become the first state to recognize this Council the only legitimate government authority in the country⁴. Finally it was the French project to be laid in the foundation of United Nations Security Council resolution 1973 dating back to March the 17, 2011, demonstrating political, economic and military sanctions against Libyan regime⁵.

On the 19th of March, 2011 in Paris there was held a summit, whose participants were representatives of 18 countries and three international organizations (UN, LAS (Arab League), EU), who supported UN Security Council resolution 1973.

On the same day exactly French air forces, due to agreement with Washington and London, directed the first air strike on the Libyan army⁶. Since this very day an operation called "Odyssey Dawn", was launched by NATO coalition forces, including the USA, France, Great Britain, Canada, and Italy. Later the operation was joined by Belgium, Spain, Denmark, Norway, and Qatar. The US President B. Obama specified the fact that the operation had been of limited military nature aiming to protect the peaceful population of Libya⁷.

And on March 20 the Libyan cities of Tripoli, Misrata, Benghazi and Zouara suffered bombardments. Rebels greeted allies' actions. Libyan official authorities blamed the West of "barbarian strikes" on military and public objects, that resulted in numerous victims, and the UN – of "outbreak of aggression against Libya".

The officially claimed goals of participating in Libyan operation were announced by the President of the USA in several days after the start of bombardments, when a number of American Congressmen had accused him of saying nothing about the already begun military campaign. B. Obama noted immediately: "Some countries may ignore committed in other states. But the USA is not the one", "... preventing the victory of tyrant Gaddafi over the opposition is one of the strategic interests of the US". Though, American president specified that the US has no intention to repeat the flow of Iraq war, which lasted for eight years, took away thousands lives of Americans and Iraqis and almost a trillion US dollars. But the answer to the question why the American aircrafts had bombarded exactly Libya, but not Yemen or Bahrain, for instance, where the protests were also cruelly suppressed, was not provided by B. Obama's administration. B. Obama took over the government at the period of antiwar disposition of the American society and tried to change the Arab direction of foreign policy of his predecessor George Bush. In

³ T. Zvereva, *Sarkozy. Kaddafy*, Meždunarodnaja žyzn', 2011, no. 5, pp.79-94.

⁴ *Création du Conseil national libyen (6 mars 2011)*. <<http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/pays-zones-geo/libye/la-france-et-la-libye/evenements-4528/article/creation-du-conseil-national>>

⁵ *Libye: histoire secrète de la resolution*, Le Nouvel Observateur, 22.03.2011. <<http://globe.blogs.nouvelobs.com/archive/2011/03/23/libye-histoire-secrete-de-la-resolution-1973.html>>

⁶ J.-Ch. Notin, *La vérité sur notre guerre en Libye*, Fayard, 2012, 583 p.

⁷ L. Snežanova *Vojna v Lyvyy kak očerednoj ŷtap peredela myra*, Nacyonal'nij ynstitut razvytyja sovremennoj ydeolohyy, M, 2011. p.29.

addition, according to the survey conducted in the USA most Americans were against any interference of their country into Libyan affairs.

That is why the role of initiator of military campaign in Libya was taken by the French Republic. Experts considered the following versions of intervention into the Libyan war. Firstly, this was the expression of NATO member countries solidarity in the case of threat to one of them. And B. Obama stated the possibility of such a threat on February 26, 2011: "I have defined that Gaddafi's actions, the actions of his administration and his closest allies and the actions against Libyan people, pose a great threat to national security and foreign policy of the USA". Secondly, this was the willingness of French Republic to raise its rating using the old tested way of achieving this – the way of "a little victorious war".⁸

So the main part of Gaddafi deposing campaign was to be executed by France and Great Britain. Before the opening of international conference concerning Libya, which took place in London on March 29, 2011, N. Sarkozy and D. Cameron issued a statement that M. Gaddafi was to go out of office immediately, and encouraged his adherents to stop supporting him, while it was not too late yet. In accordance with conference results, delegations of 40 countries, including American, French and Italian foreign affairs ministers, the United Nations and NATO Secretaries-General, leaders of Arab league and African Union, draw the following conclusion: M. Gaddafi should resign and leave the country. And on March 15 a communiqué of B. Obama and British and French leaders was promulgated. The article directly announced that the goal of bombardment was overthrowing of the colonel's regime: "NATO must carry on the operation in Jamahiriya till Gaddafi resigns, to keep civilians protected".

A French publication "Le Figaro" noted that presidents of the US and the French Republic unanimously consider it to be "impossible to imagine Libya's future with M. Gaddafi in the role of its leader".

Though, the American public opinion survey showed that most Americans were tired of wars in Afghanistan and Iraq had advocated for non-intervention in Libya affairs. In March 2011 hitting M. Gaddafi's army with air-launched weapons was supported by 32% of questioned people and 62% of them were against this. 22% of those questioned stood for the departure of American ground forces to Libya and 78% – against it. Only 23% Americans thought that the US must occupy the "leading role" in Libya and 74% considered that this "must be done by other countries"⁹. B. Obama, whose popularity level kept decreasing because of the bad economy situation in the country, could not ignore such people's opinions. That is the reason why the USA announced that they would have secondary role in Libyan war. So Washington shifted the expenses and the political responsibility for Libyan war on its European allies. It resulted into creation of multisided coalition led by NATO, and B. Obama's administration occupied the position of "leadership from behind".

⁸ L. Snežanova *Vojna v Lyvyy kak očerednoj ýtap peredela myra*, Nacyonal'nŷj ynstitut razvytyja sovremennoj ydeolohyy, M, 2011. p.29.

⁹ Rohova N. *Polytyčeskye posledstvyja voennŷx dejstvyj v Lyvšy v otnošenjax meždu yspolnytel'noj y zakonodateľnoj vlast'ju v SSA, Rossyja y Ameryka v XXI veke*. Ýlektromnŷj naučnŷj žurnal, 2011. <<http://www.rusus.ru/?act=read&id=290>>

It should be mentioned that during the conflict between M. Gaddafi and the Libyan opposition the leaders of the USA and France issued a statement about imposition of sanctions on the leader of the state, his family members and government. The US stopped the diplomatic mission in Tripoli¹⁰. Such arrangements prove a common Franco-American desire to solve the problem. Though, there were certain intrigues concerning resolution 1973 compiling. Washington wanted the authorship of this resolution, which was the first in the history to sanction air strikes for the sake of “civil population protection”, to belong to the USA. But exactly Paris became the first one to announce that France was ready to launch a military operation against M. Gaddafi if there appeared a necessity.

Despite this fact, Washington-Paris coordination was observed during the Libyan crisis. Americans understood that France was a politically decisive ally, who was capable of proving funds necessary for resolving Libyan situation, and French aircrafts, helicopters and ships took part in one third of the operation in Libya.

“In the future the EU will have more important role than the US in securing firm safety in Northern Africa and in the Near East”, said the president of France, N. Sarkozy¹¹. Delivering a speech in front of French ambassadors, who gathered in Paris on August 31, 2011, French leader said that the war in Libya is a “lesson” for the EU foreign policy: “For the first time Europeans had shown that they are able to interfere into the open conflict...”. He added that the war in Libya in which the initiative was taken by France and Great Britain with the support of the USA manifested a new work division between the EU and the US: “The world is changing... President B. Obama presented a new vision of American military cooperation, that includes Europe and the United States cooperation concerning the Arab world”.

N. Sarkozy noted that the EU also had to participate more actively in Arab-Israeli conflict. “The role of the USA in the Near East peace process is irreplaceable, but everyone understands that it is not enough. It’s necessary to widen the number of negotiations participants... We have to remember that the EU is the main economic partner of Israel and the leader of donor help for Palestinian”¹².

But it is important to pay attention to the fact that the interest of the White House administration in the Libyan war leads to the consideration that NATO military intervention in Libya is a hidden factor of raising the US economy. According to paragraphs 17, 19, 20 and 21 of the United Nations Security Council resolution 1970, and paragraphs 19, 20, 21 of the United Nations Security Council resolution 1973, the US government froze about 30 billion dollars that constitute actives of M. Gaddafi and his family. The interesting fact is that the money frozen by the officials are the payments due to obligations of the US state loan, American debts¹³.

¹⁰ Olašuk N. *Livija ta Syrija: blyžkosidnyj vektor u spivrobotnyctvi SŠA-JeS*. <<http://naub.oa.edu.ua/2012/liviya-ta-syriya-blyzkoshidnyj-vektor-u-spivrobotnytstvi-ssha-es/>>

¹¹ *France: Libya war marks new chapter in EU-US relations*. <<http://euobserver.com/defence/113486>>

¹² *France: Libya war marks new chapter in EU-US relations*. <<http://euobserver.com/defence/113486>>

¹³ *Resolution 1973 (2011)*. <<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Libya%20S%20RES%201973.pdf>>

Owing to military actions in Libya M. Gaddafi's government was overthrown, and the state administration passed over to pro-American opposition forces – National Transitional Council (NTC), headed by the former Minister of Justice Mustafa Abdul Jalil. As follows from paragraph 10 of the United Nations Security Council resolution 2009 (2011)¹⁴, the USA in its turn actively started to lend support for the Libyan provisional government, deblocking and returning assets in small parts back to the country, giving Libyan opposition access to the part of M. Gaddafi's funds. In K. Levyna's opinion, by doing so the White House clearly counted on the possibility that under conditions of revolution there wouldn't be enough time for collecting the main amount of debt and percentages from the USA, and that the debt would be zeroed out because of illegitimacy of M. Gaddafi's government. Even if one presumes that new Libyan republic would become legal successor of Great Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya, Vienna Convention on Succession of States in Respect of State Property, Archives and Debts 1978 does not regulate transition of main debt and percentage collection from a third country from the state-predecessor to the state-successor. In such a way the US, stimulating the conflict in the Northern Africa, took all the responsibilities for repaying the debt off themselves, and reduced the external debt by doing it.

But it is wrongly to think that zeroing out the debt, held by Libya, through financing rebels' armed forces is the only way to reinforce post-crisis economy of the United States. Oil reserves in Libya reach 46,4 billion barrels, which constitute 3,4% of the world reserves (Libya is at the 8th place in the world rating of countries owning oil). Except this, the French company "Total", that owns small amount of Libyan oil reserves, should not be forgotten. A Franco-American coalition, directed to overthrowing M. Gaddafi's regime, occupation Libyan oil fields and liquidation competitors in oil sector, was formed as a result of this.

So Libyan civil war was advantageous for the USA and for the French Republic not only because of possibility of gaining free access to Libyan oil and M. Gaddafi's assets, but also because of getting control over Libyan central bank system. Jamahiriya comparing to Northern Korea, Iran, Sudan, Cuba is a country that does not have Central bank of Rothschild model. Therefore trade through Libyan central bank not belonging to International Monetary Fund proceeds with help of Libyan dinars not US dollars¹⁵. Respectively, through getting control over Central Bank of Libya and transferring trade into dollar system, the USA would reduce their financial wastes caused by the differences of dollar to dinar ratio, and would increase the turnover of dollars not secured by assets¹⁶.

Thus, having analyzed the main reasons for the Libyan war, having observed certain interest of the USA in stimulating armed conflict and having estimated the advantages of the revolution for the state's economy, it may be surely claimed that the conflict in Libya

¹⁴ *The National Security Strategy of the United States of America* *The National Security Strategy of the United States of America*. <<http://www.informationclearinghouse.info/article2320.htm>>

¹⁵ *Libya: Oil, Banks, the United Nations and America's Holy Crusade*. Felicity Arbuthnot. *Global Research*. <<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=24151>>

¹⁶ Levyna K. *Revolucija v Lyvyy kak ynstrument stabylyzacyy ýkonomyky SŠA [Tekst]*, Molodoj učenŭj, 2011, no.11. T.2, S. 34-36.

was initiated and stimulated by the White House administration in order to reduce the effects of Global Financial Crisis and to stabilize post-crisis economy of the country.

Though, the fact that Libya was in a difficult situation till the mid-April 2011 should be mentioned. None of the sides was prevailing in the war. The coalition forces defended the cities controlled by the rebels from attacks of M. Gaddafi's army but they could not execute offensive operations. For these actions they needed effective air-ground forces, while the rebels did not possess the required military education. M. Gaddafi's positions were strong in the Western part of the country. The colonel lacked finances and political influence to maintain an excellently educated army consisting of Libyan and of hired soldiers from all over Africa as well¹⁷. The population of Western territories supported the colonel and having faced the threat of being buried under NATO bombardments and the lack of provisions, people valued stable pre-revolution life even more.

And till the mid-August rebel subdivisions were situated already 40 km away from Tripoli. They succeeded in taking oil refinery and in cutting off Tripoli, which supplied M. Gaddafi's army with goods and fuel materials, from Tunisia. As a result of blockades in Tripoli electricity was regularly cut off, prices for goods rose 1,5-2 times as much, and prices for fuel increased almost 30 times as much, which caused indignation of Libyan people.

Anticipating the victory, the rebels worked out "political strategy" of their actions after M. Gaddafi's overthrowing. The document consisted of 37 articles. Immediately after the victory the headquarters was decided to be moved from Benghazi to Tripoli and it was also decided to appoint the government, which would organize the meeting of the so-called National Transitional Council in 8 months. It would work on the developing of the new Constitution project. After the confirming of the final project, it would be put to a referendum within 30 days. National Transitional Council was to develop the project of elective legislation and in accordance with it the date of the new general elections would be appointed.

Having happened to be on the edge of defeat, the sponsors of Libyan revolution had to violate United Nations Security Council resolution and to launch air-ground operation. At the end of August British special force SAS, French Foreign Legion and Qatar's Special Forces were thrown to storm Libyan capital. And in the end of October, after M. Gaddafi's murder, the war was finally over.

Having ignored the downright assassination of the colonel, European leaders congratulated Libyan people on a great victory. "Gaddafi's disappearance is an important stage of the struggle which the Libyan people have been leading for more than eight months to set themselves free from severe 40-year dictatorial regime", said N. Sarkozy, the president of France. And as follows from the words of American president M. Gaddafi's liquidation "manifests the end of the long and painful period in the life of Libyan people", in which during four decades "basic human rights were broken, innocent citizens were put in jail and murdered and beaten, the country's resources were unreasonably spent, terror was used as political weapon"¹⁸.

¹⁷ J.-Ch. Notin, *La vérité sur notre guerre en Libye*, Fayard, 2012, 583 p.

¹⁸ H. Myrzajan, *Syryjskij ýtap "Arabskoj vesnũ": vojna vmesto modernyzacyj*.
<<http://www.rusus.ru/?act=read&id=324>>

So the international operation in Libya finished in the end of October 2011, when the United Nations Security Council resolution 1973 was unanimously adopted. The resolution presupposed the dismissal of the zone closed for the flights in Libya, it stripped NATO of mandate to execute military operation in Libya and took a row of sanctions off Libya, introduced under M. Gaddafi. Western politics were very optimistic about Libya's future. "The dark shadow of tyranny had passed away and now Libyan nation got a possibility to build democratic Libya... We are looking forward to the fastest possible formation of transition government and realization of the first free and fair elections", said B. Obama.

Though, further development of the postwar situation in Libya had shown there were no reasons for such optimism. For numerous Libyan clans and tribes official Benghazi was not an authority. The winners lacked unity. Yet before Tripoli was taken, sheikhs had started dividing control and authority; this fact was proved by the murder of Colonel Abdul Fatah Younis, commander of armed rebel forces.

There started armed conflicts among different rebel groupings, which were aimed at getting control over infrastructure objects, such as markets, roads, and training bases. Thus, February 1, 2012 in Tripoli there started fights with using anti-aircraft mounts and heavy machine guns between detachments of Misrata and Zintan. The officials of Foreign Affairs Ministry preferred not to interfere into the situation and confined themselves to oral appeals to the sides of the conflict. The fights between the tribes occurred out of the capital as well. In conditions like these there is nothing to say either about rise of living standards, or about human rights observances in Libya, as field commanders are full-value hosts on their territories. According to the UN data they created the whole chain of private prisons, where they keep about to eight thousand former M. Gaddafi's adherents.

Probably, intervention in Libya will be continued. After liquidation of M. Gaddafi Libya authorities took up the course directed on the islamisation of the country. Particularly, any law contradictory to Sharia Islamic Law automatically loses its legitimacy. Islamists' power is explained not only by the serious financing on the part of Saudi Arabia and Qatar. As the events in Afghanistan and Somali had shown islamists are the most organized ones under conditions of civil war. They started strengthening their influence in Libya at the beginning of the conflict. With the conclusion of civil war immigration of islamists to Libya increased. British media, referring to the government sources, informed that in the end of 2011 "the whole group of experienced soldiers, who were originally from Northern Africa and who had been having several bases in Afghan province of Kunar, left their encampments and went home"¹⁹. Islamists have got strong positions not only in Tripoli. In the birthplace of the Libyan revolution, Benghazi, a mass meeting of many thousands standing for introducing Sharia Islamic Law throughout whole Libya without referendum was held on January 21, 2012. The participants of the meeting even captured the building of the National Transitional Council. It was managed to calm down the demonstrators, but they partly fulfilled their goal: the meeting resulted

¹⁹ H. Myrzajan, *Syryjskij ýtap "Arabskoj vesni": vojna vmesto modernizacii*.
<<http://www.rusus.ru/?act=read&id=324>>

into the resign of Vice Chairman of the National Transitional Council of Libya, Abdul Hafiz Ghoga, who was considered to be adherent of Europe.

It should be mentioned that the USA were satisfied with the final results the Libyan campaign first of all because they succeeded to make Europe take upon itself great part of expenses and responsibility for one of the global world democratization fronts. “This is the very type of world order, that I want to see, where there is not only the USA to sustain losses and square accounts, paying for common universal values, while others stand apart. But where we can say: the USA is the leader everywhere and we lead the way for others to follow us”, said United States Secretary of State, G. Clinton.

And Secretary General of NATO claimed it “had been one of the most successful operations in NATO history”. Though, analytics tend rather to call this operation Europe’s embarrassment both in context of the fight for the preferences of Libya’s new government and in military context. According to the words of Pentagon officials European NATO members had lacked reconnaissance platforms and aircrafts aerial refueling in Libya. The surprise of the operation was also a great lack of ammunition and equipment. In the case of execution of air-ground operation all these drawbacks would have unavoidably cause great human losses.

So in Libya Paris and London wanted to demonstrate that Europe is capable of maintaining major peacemaking operations independently, without the control of the United States. But the real progression of events proved the opposite and led to weakening of Europe’s influence in the region.

Nevertheless, on the 4th of November, 2011, after the G-20 summit, President B. Obama and president of France N. Sarkozy celebrated the friendship of their peoples and the completion of military operation in Libya. Presidents greeted French and American soldiers and then delivered the speeches. “When you are back to the United States, you may tell your people that every time an American soldier dies during the operation at the other end of the world, the hearts of the French are in sympathy with his family. You have got a serious friend represented by France, though independent, having own ideas and temperament, but a faithful one”, announced N. Sarkozy. In his turn, B. Obama highlighted that Libyan operation had become “the fastest mobilization in the history of NATO”²⁰.

So, from the example of Libyan conflict it may be seen that the USA and the French Republic cooperate actively on the international stage, particularly in the Near East. They hold same positions in conflict situations and try to find ways to resolve them. And even though this is not caused by the willingness to close partnership every time, but rather by some external factors, it is clear that the Near East is quite an unstable region, and the United States and France will anyway have to cooperate in this direction.

In addition, both countries suffered losses after the military operation in Libya. In Tripoli, Libyan capital city, the embassy of France was attacked by the militant group in 2013. As a result two security guards were injured. It is not excluded, that the islamists, unsatisfied with the participation of France in the military operation in Mali, stand behind

²⁰ *Presidents Sarkozy and Obama celebrate franco-american partnership.* <<http://ambafrance-us.org/spip.php?article2858>>

the attack. Earlier Paris sent military forces to the African country, and after this it was managed to drive out the islamists to the North. It is not the first attack of diplomatic officials in Libya. In September 2012 the attack of American embassy in Benghazi resulted into the murder of American ambassador in Libya, C. Stevens, and three other American diplomats.

So, Franco-American cooperation is actual and necessary in solving conflicts and avoiding threats for the civil population.

Summing up, it must be mentioned that Franco-American cooperation during Arab revolutions in 2011 was quite fruitful. Libya was a “historical” operation from many perspectives. First of all, it was “historical” because of the fast reaction of international community. Secondly, for the first time since the creation of NATO European countries, especially France, who had not been supporting NATO’s actions for a long time, take upon themselves 90% of armed activities.

It should be noted that from the 19th till the 31st of March 2011 American operation “Odyssey Dawn” and French “Operation Harmattan” worked together absolutely harmoniously and tried to keep the control over the part of Libya’s territory and strengthen their legitimacy by doing so. Libyan situation showed the connection between the two countries. President N. Sarkozy said that the views of The USA and those of France were the same and lie in the fact that Colonel M. Gaddafi resigned and that the Libyan people had the right for democratic future.

Though, the fact, that France occupied the leader’s position from the beginning of the Libyan conflict, is worth mentioning. The first air strikes on M. Gaddafi’s military objects were performed by French air powers. As for the USA, American president did not participated actively in the solving of this conflict. First of all B. Obama took the office in the period of antimilitary mood existing in the American society; he took the position of a man who will radically change external policy of the USA and withdraw military forces from Iraq. He got Nobel Peace Prize in advance. So the president could hardly convince the voters that the USA must actively participate in another war.

Apart from that, the structure of the Libyan war differed from the military operation of NATO in the former Yugoslavia, and from the operation of the USA and their allies in Afghanistan and Iraq. For the first time, since the events of the Suez Crisis in 1956, Paris and London started considerable military and politic projects in Mediterranean Sea and took the leading role in the military operations. Great Britain and France seemed to overcome the results of the disruption of their colonial empires and renewed their statuses of great states, they had lost in 1950.

Though, the participation of the French Republic in the Libyan conflict influenced the disposition of French people and N. Sarkozy’s destiny. Mass media started focusing on the combative rhetoric of the French president, often criticizing his external policy.

Oleksiy Fenenko, the leading scientific coworker of the Institute of International Security Problems of Russian Academy of Sciences (IPMB RAS), had analyzed N. Sarkozy’s actions and the role of the French Republic in the Libyan war. Firstly, in his opinion, Libyan war had shown inability of French Mediterranean Union project²¹. France

²¹ A. Fenenko, *Začem bombyt' Kaddafy? Lyvyjskaja operacyja ukreplaet NATO. 31.03.2011.*
<<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1301546340>>

traditionally place emphasis on the development of relations with the states of this region, and in the last years Mediterranean direction occupied more and more important place among French external policy interests, and the project of the creation of Mediterranean Union, though being not especially successful one, became N. Sarkozy's pet project. Although in 1995 France initiated the Barcelona process: dialogue between the EU and the other countries of the Mediterranean world. And at the first summit of Mediterranean Union in July 2008 in Paris France presented the supplement for creation a special EU security zone, independent from the USA and NATO. But the Libyan war changed the strategic position. Élysée Palace succeeded in overthrowing M. Gaddafi's regime not with the help of Mediterranean Union, but only in the frames of NATO operations. NATO operations take part in the cooperation of the US and the UK, two forces, which used to be main rivals of French initiative in the Mediterranean. It seemed like France did not manage to fulfill its role of Mediterranean Union leader independently from NATO. Though, since the presidency of Charles de Gaulle (1958-1969) Paris was concentrated on the creation of "European community", independent from the United States. Secondly, the Libyan war weakened the positions of France in Arab world. In 2000s Paris and Berlin suggested an alternative to the policy of Washington in the Near East. Criticizing the military operation in Iraq, crisis over the Iraq nuclear program and favour of the US to Israel, France and Germany constantly offered peaceful alternative to the actions of the USA, the UK and Israel. After Libyan war Paris is regarded as "younger ally" of the USA in Arab world at the moment.

So despite anti-American disposition, French society realizes clearly the necessity of saving the partnership with the USA and American political elite, in its turn, understands the importance of saving France in the role of a partner.

European and American people have to work together to stand against the main global problems in the sphere of economy, security or fight against international terrorism. Libyan situation had demonstrated that European people, especially the French, can not only take part in administration and solution of a serious crisis, but can also take the leading role when the USA have to concentrate their resources in a different place. This very balance between Europe and the United States will secure a long-term firmness of transatlantic relations.

Bibliography:

- [1] Levyna K. *Revolucija v Lyvyy kak ynstrument stabylyzacyy ykonomyky SŠA [Tekst]*, Molodoj učenyj, 2011, T.2.
- [2] Notin J. Ch., *La vérité sur notre guerre en Libye*, Fayard, 2012.
- [3] Snežanova L., *Vojna v Lyvyy kak očerednoj ýtap peredela myra*, Nacyonal'nŷj ynstitut razvytyja sovremennoj ydeolohyy 2011.
- [4] Zvereva T., *Sarkozy. Kaddafy*, Meždunarodnaja žyzń, 2011, nr. 5.

FRANCUSKO – AMERYKANSKIE RELACJE W KONTEKŚCIE WOJNY LIBIJSKIEJ 2011

W artykule przeanalizowano stosunki francusko-amerykańskie w ramach wojny libijskiej. Autorka skupia się na stanowisku Republiki Francuskiej i Stanów Zjednoczonych w sprawie wydarzeń w krajach arabskich w 2011 roku i bada udział Francji w wojnie libijskiej. Zauważono, że zasady współpracy z krajami arabskimi i kontroli krajowych i

zagranicznych strategii politycznych na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej mają ogromne znaczenie dla stosunków międzynarodowych czołowych wykonawców, takich jak Francja i USA. Świadczy to o niejednoznacznych stosunkach między Francją i USA i często sprzecznych interesów tych państw. Kolejnym sprawdzianem zgodności stosunków francusko-amerykańskich był rok 2011. Podczas arabskich powstań USA i Francja wykazały się partnerstwem i potwierdziły swoje znaczenie na arenie światowej. Ich współpraca przyczyniła się do zakończenia dyktatury Muammara Kaddafiego. Autorka omówiła przyjęcie rezolucji w 1973 roku, przebieg operacji wojskowej i jego konsekwencje w Libii oraz obalenie reżimu Kaddafiego. Ponadto uważa się, że libijska sytuacja pokazała, że Republika Francuska nie może uczestniczyć w administracji oraz w rozwiązywaniu poważnego kryzysu, ale mają również wiodącą rolę na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Autorka przedstawiła również współpracę francusko-amerykańską w operacjach wojskowych w Libii i korzyści z interwencji wojskowej dla Francji i USA.

Słowa kluczowe: stosunki francusko-amerykańskie, rozdzielenie 1973 roku, wojna libijska, Bliski Wschód

DOI:10.7862/rz.2013.hss.42

Tekst złożono w redakcji: listopad 2013.

Przyjęto do druku: styczeń 2014

Marta KIELKOWSKA¹

KRYZYS DEMOGRAFICZNY I JEGO KONSEKWENCJE DLA RYNKU PRACY

Starzenie się społeczeństw europejskich, związane z drugim przejściem demograficznym, jest procesem powodującym w skali masowej trwałą, radykalną zmianę struktur wieku ludności. Mimo że Polska (na tle Europy) nadal jest krajem stosunkowo młodym demograficznie, w niedalekiej przyszłości będzie jednym z krajów demograficznie najstarszych. Konsekwencje zmian, których apogeum nastąpi w najbliższych dekadach, będą odczuwalne niemal we wszystkich dziedzinach życia społecznego i będą miały wpływ na kondycję makroekonomiczną kraju oraz na niemal wszystkie obszary działania państwa.

W niniejszym artykule omówiono zachodzące procesy oraz ich wpływ na sytuację na rynku pracy (znaczące zmniejszenie się podaży pracy, starzenie się zasobów pracy, wzrost obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym). Głównym celem artykułu jest przedstawienie wybranych propozycji rozwiązań, które mogą skutkować lepszym przystosowaniem rynku pracy do nowego porządku demograficznego. Przede wszystkim uwaga skoncentrowana jest na kwestii zwiększania aktywności zawodowej ludności poprzez zaktywizowanie grup społecznych, których potencjał jest wykorzystywany w niewystarczającym stopniu (kobiet, ludności wiejskiej, osób w wieku przedemerytalnym oraz osób niepełnosprawnych). Krótko omówiono również pozostałe działania, które – tworząc spójny system reform – mogą wpłynąć na zmniejszenie negatywnych skutków zmian demograficznych: skuteczna polityka rodzinna, zrównanie i dalsze przesunięcie wieku emerytalnego, skuteczna polityka migracyjna oraz działania pozwalające na przystosowanie się rynku pracy do starzejących się zasobów pracy.

Słowa kluczowe: demografia, starzenie się społeczeństw, podaż pracy, aktywność zawodowa, wiek emerytalny, polityka rodzinna

1. WPROWADZENIE

Demograficzne zmiany, które następują w krajach europejskich, wynikające z obniżonego poziomu dzietności oraz wydłużającego się życia ludzi, są trwałe i zaawansowane. Odwrócenie trendów jest niemożliwe, a wpływ na przyszłą sytuację ludnościową ograniczony. W Polsce procesy te rozpoczęły się później niż w wysoko rozwiniętych krajach Europy Zachodniej, jednak tempo zmian było i nadal jest na tyle duże, że w krótkim czasie z kraju o młodej strukturze demograficznej Polska zmieni się w kraj o jednej z najstarszych struktur wieku. Nowy porządek demograficzny będzie istotnie wpływał na sytuację na rynku pracy. Zmniejszającemu się udziałowi osób w wieku produkcyjnym będzie towarzyszył zwiększający się udział osób w wieku poprodukcyjnym. Przy istniejącym systemie emerytalnym, wraz z zanikiem dywidendy demograficznej, może nastąpić wyraźne pogorszenie się jakości życia Polaków. Kolejną ważną konsekwencją dla sytuacji na rynku pracy będzie zmiana struktury wieku ludności

¹ Dr Marta Kielkowska, Zakład Statystyki, Demografii i Socjologii Matematycznej, Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski, ul. Karowa 18, 00-927 Warszawa, tel. (22) 552 02 73, e-mail: mkielkowska@is.uw.edu.pl

w wieku produkcyjnym. Do tej zmiany, polegającej na konieczności zatrudniania osób przeciętnie starszych od dotychczasowych pracowników, muszą być przede wszystkim przygotowani przedsiębiorcy.

2. NOWY PORZĄDEK DEMOGRAFICZNY

Aktualna i przyszła sytuacja ludnościowa krajów europejskich jest konsekwencją procesów, które rozpoczęły się w wysoko rozwiniętych krajach Europy Zachodniej w połowie lat sześćdziesiątych XX wieku, a w krajach Europy Środkowo-Wschodniej – w latach dziewięćdziesiątych. Przemiany polityczne i światopoglądowe (np. kontestacja tradycyjnych wartości, emancypacja i zwiększenie aktywności zawodowej kobiet), poprawa warunków życia, rozwój nowoczesnych technologii i medycyny (w tym dostępność skutecznych metod kontroli urodzeń) skutkowały zmianami w kilku obszarach, mających wpływ na sytuację demograficzną. Mechanizmy wspomnianych przemian, wraz z ich konsekwencjami, opisuje koncepcja drugiego przejścia demograficznego, stworzona przez Dirka van de Kaa oraz Rona Lesthaeghe'a². W Europie powstał i utrwalił się nowy wzorzec płodności: kobiety w późniejszym wieku decydują się na posiadanie dzieci, rodzą ich mniej, a także częściej decydują się na bezdzietność. Nastąpiły zmiany związane z małżenością i formowaniem rodzin: małżeństwa są zawierane w późniejszym wieku, większa jest liczba rozwodów przy zmniejszonej liczbie ponownych małżeństw, wiele par tworzy związki nieformalne, zwiększa się odsetek urodzeń pozamałżeńskich. Wraz ze zmianami następującymi w rodzinach, które wpływają na spadek dzietności, nastąpiła poprawa jakości życia. Dostępne stały się nowoczesne, specjalistyczne usługi medyczne. W efekcie życie ludzi znacznie się wydłużyło.

Oba te zjawiska – spadek dzietności oraz wydłużenie życia – powodują trwałe zmiany struktur wieku ludności. Odsetek ludzi młodych sukcesywnie się zmniejsza przy zwiększającym się udziale ludności w starszym wieku, w której to grupie następuje lawinowy wzrost liczby osób w wieku sędziwym (tzw. podwójne starzenie się społeczeństw).

Omawiane przemiany demograficzne mają trwały charakter nie tylko dlatego, że wynikają z trwałych zmian poziomu umieralności oraz ze zmian społeczno-kulturowych, z którymi wiąże się poziom dzietności. „Mechanizm demograficzny polega na tym, że występuje dynamiczne sprzężenie zwrotne pomiędzy dzietnością i liczbą urodzeń a strukturą wieku ludności: malejąca liczba urodzeń powoduje zmniejszenie udziału ludzi młodych w populacji i w konsekwencji przyspieszenie procesu starzenia się ludności. Z kolei im starsza jest struktura wieku, tym mniejsza liczba urodzeń. Te wzajemnie napędzające się procesy w długim okresie mogą spowodować tak głębokie zmiany w strukturze ludności, że pojawi się negatywny «impet» wzrostu ludności, tzn. trwały spadek liczby ludności wynikający z jej struktury wieku³”. Ponadto procesy demograficzne, które zajdą w przyszłości, są w dużym stopniu zdeterminowane przez przeszłą sytuację demograficzną, ponieważ ściśle wiążą się z falowaniem wyżów i niżów demograficznych.

² D.J. van de Kaa, *Europe's Second Demographic Transition*, „Population Bulletin” 42 /1 (1987).

³ J. Józwiak, *Demograficzne uwarunkowania rynku pracy w Polsce*, [w:] *Zeszyty demograficzne*, część 1: *Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, red. M. Kielkowska, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013, s. 11.

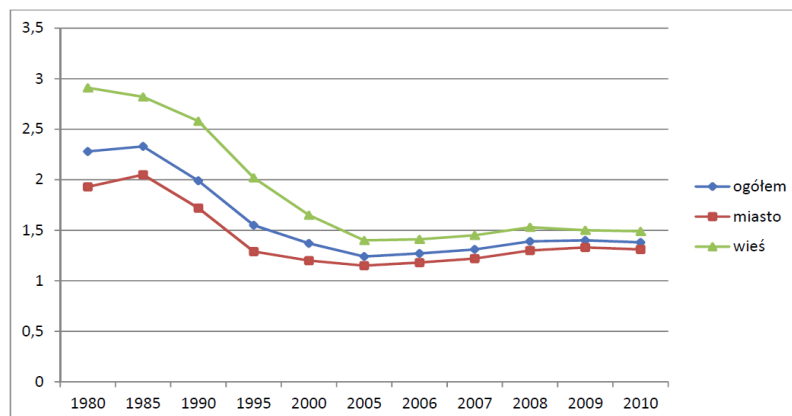
Samo pojęcie „kryzys demograficzny” może być mylące i sugerować, że omawiana sytuacja jest przejściowa. Tymczasem następujące zmiany są na tyle zaawansowane, że „starzenie się ludności powinniśmy traktować jako obiektywną okoliczność, na którą mamy wpływ, ale ten wpływ jest ograniczony. Chodzi o to, byśmy byli gotowi na myślenie o naszym życiu, o życiu następujących po nas pokoleń z przekonaniem, że – szeroko rozumiany – ład społeczny, w którym teraz funkcjonujemy, będzie musiał ulec zasadniczym zmianom⁴”.

Konsekwencje trwających procesów ludnościowych będą miały fundamentalne znaczenie dla przyszłej sytuacji makroekonomicznej i społecznej. Postępujące zmiany wpłyną na niemal wszystkie obszary działania państwa i sfery życia społecznego⁵.

2.1. Obecna i przyszła sytuacja demograficzna Polski

W Polsce zmiany demograficzne rozpoczęły się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Ich przebieg był bardzo gwałtowny. Przede wszystkim znacznie zmniejszyła się liczba urodzeń. Od połowy lat dziewięćdziesiątych liczba urodzeń nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń (przyjmuje się, że prostą zastępowalność pokoleń zapewnia współczynnik dzietności wynoszący 2,1–2,15, tj. gdy na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypada średnio 210–215 dzieci) (rys. 1). Gdy wartość współczynnika dzietności spada poniżej poziomu 1,5 – mamy do czynienia z „niską dzietnością”, a gdy spada poniżej 1,3 – ze „skrajnie niską dzietnością”⁶.

Rys. 1. Współczynniki dzietności w Polsce w latach 1980–2010

Źródło: J. Józwiak, *Demograficzne uwarunkowania rynku pracy w Polsce* [5]

⁴ B. Szatur-Jaworska, *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju? Wystąpienia panelistów podczas II Kongresu Demograficznego*, [w:] *Polska w Europie – Przyszłość demograficzna*, red. Z. Strzelecki, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 298.

⁵ Por. M. Kiełkowska, *Wobec demograficznego kryzysu*, „Instytut Idei” 2013/2, s. 74, oraz M. Kiełkowska, *Wprowadzenie*, [w:] *Zeszyty demograficzne, część 1: Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, red. M. Kiełkowska, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013, s. 6

⁶ Por. J. Józwiak, *op. cit.*, s. 11

W Polsce w ostatnich latach współczynnik ten oscyluje wokół granicy skrajnie niskiej dzietności⁷. Rekordowo niską wartość (najniższą w całym okresie powojennym), wynoszącą 1,22, odnotowano w roku 2003. Mówiąc najbardziej ogólnie, spadek dzietności w Polsce wynika przede wszystkim z tego, że kobiety znacznie rzadziej decydują się na urodzenie drugiego i kolejnego dziecka (mniejsze znaczenie ma intencjonalna bezdzietność), przy czym największy wpływ ma wyraźne zmniejszenie się liczby urodzeń na wsiach.

Równocześnie ze zmianami poziomu dzietności nastąpiło w Polsce znaczne wydłużenie przeciętnego trwania życia. Wprawdzie nadal jest ono krótsze niż w krajach Europy Zachodniej, ale od lat dziewięćdziesiątych notowana jest sukcesywna poprawa. Na wydłużenie przeciętnego trwania życia największy bezpośredni wpływ miało ograniczenie umieralności niemowląt oraz osób z najstarszych grup wiekowych⁸ (tab. 1).

Tabela 1. Przeciętne trwanie życia osób w wieku 0 i 60 lat według płci w wybranych latach okresu 1990–2011

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Mężczyźni w wieku 0 lat	66,23	67,62	69,74	70,81	70,93	70,96	71,26	71,53	72,10	72,44
Kobiety w wieku 0 lat	75,24	76,39	78,00	79,40	79,62	79,74	79,96	80,05	80,59	80,90
Mężczyźni w wieku 60 lat	15,31	15,84	16,72	17,51	17,65	17,69	17,89	17,90	18,25	18,52
Kobiety w wieku 60 lat	19,96	20,52	21,51	22,65	22,84	22,94	23,09	23,15	23,47	23,76

Źródło: na podstawie danych GUS⁹.

W analizach dotyczących przyszłej sytuacji ludnościowej uwzględniane są zmiany poziomu dzietności i umieralności w odniesieniu do danych dotyczących aktualnej struktury wieku. Przyszły kształt piramid wieku jest w znacznym stopniu zdeterminowany obecnym kształtem. Liczną grupę kobiet urodzonych w wyżu z okresu stanu wojennego cechuje bardzo niska dzietność. W konsekwencji echo tego wyżu jest niewielkie. Kobiety, o których mowa, będą mogły rodzić dzieci jeszcze przez około 10 lat. Kolejne kohorty kobiet, które już weszły i które będą kolejno wchodziły w okres rozrodczy będą bardzo mało liczne, zatem w przyszłości urodzi się jeszcze mniej dzieci. Równocześnie duża grupa ludności z wyżu lat pięćdziesiątych osiąga wiek starszy. Stąd alarmujące prognozy demograficzne dla Polski, które wskazują na głębokie zmiany struktury wieku prowadzące do depopulacji (tab. 2).

⁷ Przy czym w miastach wartość współczynnika dzietności kształtuje się na poziomie około 1,2, a na wsiach – na poziomie około 1,4.

⁸ *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2011–2012*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 180.

⁹ *Ibidem*, s. 179.

Tabela 2. Liczba ludności oraz mediana wieku ludności Polski (rok 2010 oraz prognozy)

	2010	2030	2060
Liczba ludności (mln)	38,2	37,5	32,6
Mediana wieku	37,7	45,3	51,2

Źródło: na podstawie danych EUROPOP 2010, EUROSTAT¹⁰.

Trzeba pamiętać, że prognozy demograficzne (szczególnie prognozy długoterminowe) są z oczywistych powodów obarczone pewnym błędem. Ponadto należą one do kategorii prognoz „samoniszczących” – często mają charakter ostrzegawczy, a ich ogłoszenie skutkuje podjęciem środków zaradczych i skłania do realizowania określonej polityki ludnościowej. Jednak prezentowanych wyników prognoz dla Polski nie należy traktować jak „czarnego scenariusza”, ponieważ przy ich konstruowaniu przyjęto optymistyczne założenia (m.in. o wzroście współczynników dzietności z aktualnego poziomu ok. 1,3 do poziomu 1,6, o wzroście współczynników aktywności zawodowej oraz o niewielkim, ale dodatnim saldzie migracji¹¹).

3. RYNEK PRACY WOBEC ZMIAN DEMOGRAFICZNYCH

Niemożliwe jest dokładne przewidzenie, jak będzie się kształtował rynek pracy w przyszłości, szczególnie tej odległej, ponieważ trudno jest przewidzieć, jakie zmiany przyniesie np. rozwój nowych technologii. Możliwe jest natomiast określenie demograficznych uwarunkowań rynku pracy.

Najważniejszą cechą nowej sytuacji demograficznej Polski będzie gwałtowne starzenie się struktur wieku. Według prognoz odsetek ludzi młodych, do 14. roku życia, będzie się zmniejszał (do roku 2030 o ok. 1,6 pkt proc., a do 2060 o kolejne 1,6 pkt proc.). Udział ludności w wieku 15–64 lata spadnie z poziomu 71,2% do zaledwie 53,3%. Nastąpi to przy jednoczesnym szybkim wzroście odsetka osób należących do starszych grup wiekowych. Odsetek osób w wieku 65+ wzrośnie z poziomu 13,6% w roku 2010 do poziomu 34,7% w roku 2060, przy czym odsetek osób w wieku 80+ wzrośnie z 3,4% do 12,6% (rys. 2). Z gwałtownego zmniejszania się liczby osób w wieku produkcyjnym (które rozpoczęło się w roku 2011) będzie wynikał gwałtowny spadek podaży pracy. Przywoływane prognozy wskazują, że w latach 2010–2060 liczba osób aktywnych zawodowo może się zmniejszyć o prawie 6 mln.

Bardzo istotny wpływ na sytuację na rynku pracy będzie miało również zwiększanie się udziału osób w wieku poprodukcyjnym. Współwystępowanie obu tych tendencji już zaczęło skutkować wzrostem współczynników obciążenia demograficznego, którego tempo w najbliższych dekadach bardzo się nasili. Na rysunku 3 zaprezentowano współczynniki obciążenia demograficznego, z wyszczególnieniem obciążenia osobami

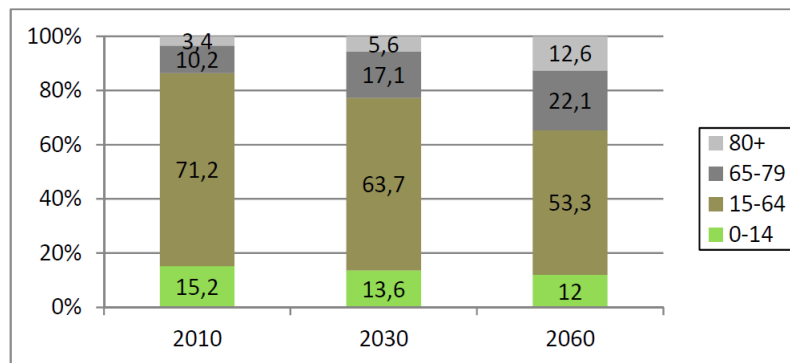
¹⁰ *The 2012 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies*, European Commission, „European Economy” 2011/4, oraz G. Lanzieri, *The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations*, Eurostat, „Statistics in focus” 2011/23.

¹¹ Niepodejmowana w artykule problematyka migracji jest również ściśle związana ze zjawiskiem starzenia się społeczeństw. Jest ona też elementem koncepcji drugiego przejścia demograficznego – wysoko rozwinięte kraje europejskie przekształciły się z „wysyłających” w „przyjmujące” znaczne liczby migrantów. W Polsce stale występuje ujemne saldo migracji.

młodymi¹² i osobami starszymi¹³. Całkowite obciążenie demograficzne, które jest ich sumą, w roku 2010 wynosiło 40,4. Z prognoz wynika, że w roku 2030 osiągnie wartość 56,9, a w roku 2060 wzrośnie aż do poziomu 87,3.

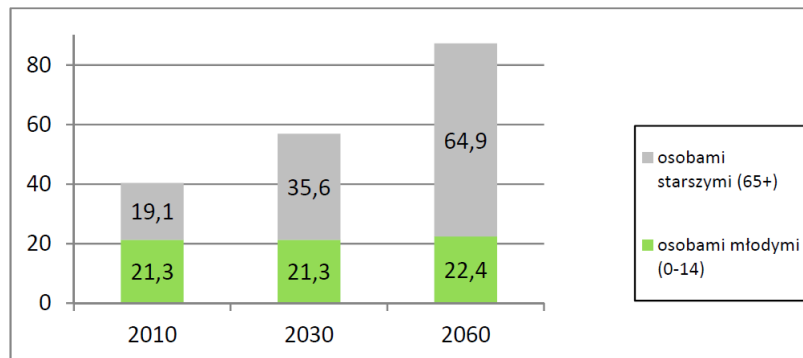
Podział na grupy wiekowe, przedstawiony na rysunku 2, nie jest tożsamy z podziałem na ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym. Również stosowane współczynniki obciążenia nie odpowiadają ściśle obciążeniu ludnością w wieku przed- i poprodukcyjnym, jednak tendencje są wyraźnie widoczne.

Rys. 2. Struktura wieku ludności Polski – rok 2010 oraz prognozy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT¹⁴.

Rys. 3. Współczynniki obciążenia demograficznego – rok 2010 oraz prognozy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT¹⁵.

¹² Współczynnik obciążenia osobami młodymi to liczba osób do 14. roku życia przypadająca na 100 osób w wieku 15–64 lata.

¹³ Współczynnik obciążenia osobami starszymi to liczba osób w wieku 65+ przypadająca na 100 osób w wieku 15–64 lata.

¹⁴ *The 2012 Ageing Report...*

¹⁵ *Ibidem.*

Opisane zmiany struktury wieku ludności będą miały bardzo istotne znaczenie dla funkcjonowania systemu emerytalnego. Kurczenie się zasobów pracy oraz wydłużenie życia coraz liczniejszej grupy osób w wieku poprodukcyjnym prowadzi do zaniku dywidendy demograficznej, która w przeszłości mogła zaspokajać finansowe potrzeby związane z wypłacaniem świadczeń emerytalnych. Konieczne będzie wprowadzenie zmian dostosowujących funkcjonujące systemy zabezpieczeń społecznych do nowej sytuacji demograficznej. Oprócz wyraźnego spadku podaży pracy oraz wzrostu całkowitego obciążenia demograficznego (wynikającego z rosnącego obciążenia ludnością w starszym wieku), na rynku pracy zauważalna będzie również zmiana struktury wieku w grupie osób w wieku produkcyjnym. Rozpoczął się już proces starzenia się zasobów pracy – udział starszych pracowników wyraźnie się zwiększa, przy malejącym udziale pracowników młodszych. Przewiduje się, że „efekty coraz większej aktywności pokolenia wyżu demograficznego powinny podnosić PKB Polski do około 2025 roku, a potem coraz wyraźniejsze będą efekty zmniejszania się aktywności wyżu demograficznego wraz z osiągnięciem coraz bardziej zaawansowanego wieku”¹⁶.

Kondycja rynku pracy, oprócz oczywistego wpływu na stopień dobrobytu i rozwoju społeczeństwa, może też mieć wpływ na sytuację demograficzną: niekorzystne warunki na rynku pracy mogą skutkować ograniczeniem dzietności i starzeniem się struktur wieku. W konsekwencji może to pogłębiać demograficzną zapaść, która będzie niekorzystna dla rynku pracy.

4. SPOSOBY OGRANICZANIA NEGATYWNYCH SKUTKÓW ZMIANY DEMOGRAFICZNEJ

Obserwowane zmiany struktury wieku ludności są na tyle zaawansowane, że przywrócenie równowagi demograficznej w najbliższych latach jest niemożliwe. Wszelkie działania, nawet najbardziej skuteczne, mające na celu zwiększenie poziomu dzietności i w konsekwencji zwiększenie udziału osób w wieku produkcyjnym, mogą przynieść pierwsze efekty najwcześniej za 20–30 lat. Nie oznacza to bynajmniej, że takich prób nie warto podejmować. Działania prowadzące do „odmłodzenia” struktury wieku będą łagodziły negatywne skutki zmian demograficznych. Skuteczność tych działań, mówiąc najbardziej ogólnie, zależy od dwóch czynników.

Po pierwsze, skuteczność działań zależy od momentu wprowadzenia mechanizmów warunkujących zmiany. Odwlekanie decyzji będzie skutkowało ich mniejszą efektywnością. Przykładowo, wprowadzenie skutecznej polityki rodzinnej w tym momencie przyniosłoby znacznie większy wzrost liczby urodzeń niż wprowadzenie takiej polityki w przyszłości, nawet nieodległej. Gdyby natomiast wprowadzono ją kilka lat temu, gdy liczba kobiet w wieku rozrodczym była większa, jej efektywność również byłaby istotnie większa.

Po drugie, skuteczność działań zależy od zakresu i „stopnia spójności” wprowadzanych mechanizmów. Zmiany w sytuacji ludnościowej są na tyle głębokie, że żadne z proponowanych pojedynczych działań nie może w odczuwalnym stopniu tej sytuacji poprawić¹⁷. Dopiero zestaw systemowych, zintegrowanych reform może

¹⁶ P. Strzelecki, *Czy Polska jest skazana na spadek podaży pracy w przyszłości? – wyniki analizy wrażliwości założeń prognoz długookresowych*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii SGH” 2012/24, s. 6.

¹⁷ Zob. *ibidem*.

przynieść pożądane efekty. Przebiegające procesy demograficzne będą miały istotny wpływ na sytuację na rynku pracy, system edukacji, system opieki społecznej i opieki zdrowotnej. Są one ściśle związane z kwestią pełnienia funkcji opiekuńczych nad niesamodzielnymi osobami starszymi. Istotne są również związki z prowadzoną polityką migracyjną. Tak jak wszystkie te obszary funkcjonują na zasadzie naczyń połączonych, tak też reformy, aby mogły być skuteczne, muszą wszystkich tych obszarów dotyczyć.

Nakreślono ogólne propozycje kierunków zmian mogących wpłynąć na zwiększenie aktywności zawodowej. Wymieniono też kilka innych działań zmierzających do poprawy sytuacji na rynku pracy¹⁸.

4.1. Zwiększenie aktywności zawodowej ludności

Wartość współczynnika aktywności zawodowej ludności (uwzględniającego osoby pracujące oraz bezrobotne, aktywnie poszukujące pracy) jest w Polsce dużo niższa (wynosząca 66,1 w roku 2011) od średniej dla krajów UE (71,2)¹⁹. Mimo że w latach dziewięćdziesiątych i w pierwszej dekadzie XXI wieku następował stały wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym, aż do 2007 roku nie towarzyszył mu wzrost liczby osób aktywnych zawodowo. Do wzrostu od roku 2008 przyczyniły się zmiany przepisów przyczyniające się do ograniczenia możliwości korzystania z rent inwalidzkich, a następnie z możliwości przechodzenia na wcześniejsze emerytury²⁰.

Warto dodać, że wskaźnik zatrudnienia dla Polski w 2011 roku wynosił 59,7, podczas gdy średnia wartość dla krajów UE wynosiła 64,3²¹. Biorąc pod uwagę, że w Polsce kwoty przeznaczane z budżetu na walkę z bezrobociem nie są małe, ale są wydawane nieefektywnie, można przypuszczać, że zmiany w stosowanej aktualnie tzw. aktywnej polityce społecznej oraz zmiany systemu finansowania urzędów pracy mogą przyczynić się do trwałego usamodzielnienia się bezrobotnych na rynku pracy. Pożądane z wielu powodów byłoby również rozdzielenie kwestii ubezpieczenia społecznego i zdrowotnego od statusu bezrobotnego. Jedną z kluczowych kwestii jest rozwijanie powstającego zintegrowanego systemu prognozowania popytu na pracę.

Działania, które mogą w istotnym stopniu poprawić sytuację, powinny polegać na aktywizowaniu zawodowym grup społecznych, których potencjał jest wykorzystywany w niewystarczającym stopniu. Zwiększenie wskaźników zatrudnienia powinno się wiązać z polityką prowadzącą do możliwie wczesnego rozpoczynania pracy przez młodzież oraz możliwie późnego opuszczania rynku pracy przez osoby starsze. W nowej sytuacji

¹⁸ Szczegółowemu omówieniu konkretnych propozycji reform poświęcona jest praca *Zeszyty demograficzne...*

¹⁹ Krajami wiodącymi pod tym względem są Szwecja (80,2), Dania (79,3) i Holandia (78,4), od których Polskę dzieli przepaść (por. *Labour Market Development in Europe 2012*, European Commission, „European Economy” 2012/5, s. 21).

²⁰ P. Strzelecki, I.E. Kotowska, *Rynek Pracy*, [w:] *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 137.

²¹ Najwyższe poziomy odnotowano w Holandii (74,9), Szwecji (74,1) i Danii (73,1) (por. *Labour Market...*, s. 21). Wysokie wskaźniki aktywności zawodowej i zatrudnienia w wymienionych krajach mają związek ze specyfiką tamtejszych rynków pracy. W Holandii znaczną część umów o pracę stanowią umowy na część etatu. Dania natomiast jest wzorcowym przykładem funkcjonowania modelu *flexicurity*. Analizy możliwości implementacji na polski grunt stosowanych tam rozwiązań można znaleźć m.in. w: J. Gmurczyk, *Flexicurity w Danii i Polsce – wnioski i rekomendacje*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2012.

demograficznej szczególnie istotną grupę stanowią osoby w wieku 50+. Aktualnie w Polsce poziom aktywności zawodowej tych osób jest jednym z najniższych w Europie. Wprowadzenie dla pracodawców i samych osób starszych skutecznych zachęt, które ułatwiałyby pozostanie na rynku pracy, doprowadziłoby do zredukowania wydatków państwa związanych z wypłacaniem świadczeń społecznych oraz do poprawy sytuacji ekonomicznej i społecznej tej grupy. Powinno to skutkować stymulującym dla gospodarki rozwojem sektora usług dla osób starszych (*silver economy*).

Jednym z podstawowych działań powinno być zniesienie (lub przynajmniej znaczne skrócenie) przedemerytalnego okresu ochronnego. Zapis ten jest przeciwny i powoduje zarówno częstsze zwalnianie pracowników, zanim wejdą oni w okres ochronny, jak i niechęć do zatrudniania osób bezrobotnych w wieku przedemerytalnym.

Możliwość aktywnego uczestnictwa w rynku pracy w wypadku kobiet po pięćdziesiątym roku życia zależy w dużej mierze od dostępności instytucji opiekuńczo-wychowawczych dla małych dzieci oraz dostępności społecznie akceptowanych form i instytucji pozarodzinnej pomocy w opiece nad starszymi osobami niesamodzielnymi. Problemy, z którymi borykają się kobiety należące do tzw. „pokolenia kanapek”, polegają na konieczności godzenia ról zawodowej z opieką nad starymi rodzicami i własnymi nastoletnimi dziećmi lub małymi wnukami. Częstym rozwiązaniem jest rezygnacja z pracy zawodowej i poświęcenie się pełnieniu funkcji opiekuńczych.

Dostępność instytucji opiekuńczo-wychowawczych dla młodszych dzieci jest oczywiście również kluczowym warunkiem zwiększenia aktywności zawodowej młodszych kobiet. W niewielkim stopniu wykorzystywane są nowe formy opieki (niania samorządowa, dziecięce klubiki, korzystanie z opłacanych przez państwo składek na ubezpieczenie zdrowotne i społeczne od pensji minimalnej za legalnie zatrudnioną opiekunkę). Dużą szansę na powrót do pracy (a także do kontynuowania studiów) po urodzeniu dziecka mogłyby dawać przykładowe (przyuczelniane) instytucje opiekuńczo-wychowawcze dla najmłodszych dzieci, finansowane z Zakładowych Funduszy Świadczeń Socjalnym. Ta forma jest bardzo rzadko stosowana.

Skuteczna aktywizacja zawodowa kobiet będzie możliwa tylko wówczas, gdy ojcowie będą w większym stopniu uczestniczyli w wychowywaniu dzieci. Wprowadzone w 2013 r. zmiany, polegające na wydłużeniu urlopów rodzicielskich, mogą niekorzystnie wpływać na sytuację matek na rynku pracy, przyczyniając się do ich wykluczenia. Wzorując się na rozwiązaniach szwedzkich, można by było uzupełnić nowe przepisy o zapis, zgodnie z którym urlop będzie przyznawany pod warunkiem wykorzystania jego części wyłącznie przez ojca (i rozłożony na kilka pierwszych lat życia dziecka). Bez tych uzupełnień urlopy rodzicielskie *de facto* będą urlopami macierzyńskimi. W masowej skali proponowane rozwiązanie mogłoby być stosowane dopiero po nastąpieniu zmian obyczajowych, przede wszystkim dotyczących postrzegania ról kobiet i mężczyzn (również przez same kobiety). Zastosowane teraz, chociaż na początku mogłyby nie spotkać się z szeroką akceptacją, prawdopodobnie przyspieszyłyby te zmiany.

Kwestia aktywności ekonomicznej kobiet jest ściśle związana m.in. z problemami dyskryminacji na rynku pracy, negatywnymi stereotypami płciowymi, występowaniem luki płacowej oraz niewystarczającym przystosowaniem form zatrudnienia do potrzeb wynikających z konieczności godzenia ról zawodowych i rodzinnych.

Kolejną, bardzo liczną grupę w znacznej części funkcjonującą poza rynkiem pracy lub na jego obrzeżach stanowi ludność zamieszkująca tereny wiejskie²². Aby wykorzystać potencjał ekonomiczny tej grupy, konieczne jest tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich (w tym miejsc pracy w dziedzinach pozarolniczych, ale związanych z rolnictwem i potrzebami środowisk wiejskich), wspieranie przedsiębiorczości oraz prowadzenie działań zmierzających do dalszej dywersyfikacji gospodarki wiejskiej. Istotne jest zwiększenie dostępności komunikacji publicznej, która ułatwiłaby dojazdy do pracy. Zwiększeniu aktywności zawodowej będzie sprzyjało podnoszenie i lepsze dostosowanie kwalifikacji do potrzeb rynku pracy oraz wyrównywanie szans rozwojowych dzieci i młodzieży poprzez upowszechnienie opieki przedszkolnej na terenach wiejskich.

Problem niewykorzystanego potencjału ekonomicznego dotyczy również kolejnej grupy ludności, jaką stanowią osoby niepełnosprawne²³. W celu zaktywizowania zawodowego tej grupy konieczne jest wprowadzenie gruntownych zmian przepisów związanych z zatrudnianiem osób niepełnosprawnych: wprowadzenie nowego systemu, który będzie wyraźnie nagradzał pracę osoby niepełnosprawnej, i zastąpienie aktualnego systemu kwotowego systemem antydyskryminacyjnym. Potrzebna jest również radykalna reforma systemu orzecznictwa. Wprowadzeniu tych zmian powinno towarzyszyć wykonywanie stałych analiz współczynników zatrudnienia wraz z oceną efektywności form wsparcia osób niepełnosprawnych finansowanych ze środków publicznych.

4.2. Pozostałe działania prowadzące do poprawy sytuacji na rynku pracy

Najważniejszym działaniem niezbędnym do powstrzymania zapaści demograficznej jest prowadzenie skutecznej polityki rodzinnej. Wymieniono już jej podstawowe elementy: dostępność instytucji opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci; wprowadzenie nowych, skutecznych form opieki nad starszymi, niesamodzielnymi członkami rodzin; usprawnienie i promowanie mechanizmów rynku pracy ułatwiających rodzicom pogodzenie ról zawodowych i rodzinnych oraz wspieranie i promowanie aktywnego udziału mężczyzn w procesie wychowywania dzieci. Na sytuację rodzin i ich decyzje prokreacyjne duży wpływ mają również takie kwestie, jak: dostępność mieszkań, koszty utrzymania dziecka oraz mechanizmy fiskalne związane z posiadaniem dzieci. Inne ważne działania będące elementem aktywnej polityki rodzinnej powinny być związane z systemem ochrony zdrowia kobiet i dzieci (szczególnie opieka okołoporodowa: ginekologiczna i położnicza oraz pediatryczna).

Inną konieczną reakcją na zmieniającą się demografię jest wyrównanie i przesunięcie wieku emerytalnego. Doprowadzi ono zarówno do zmniejszenia liczby osób w wieku poprodukcyjnym, pobierających świadczenia emerytalne, jak i do zwiększenia liczby osób aktywnych zawodowo. Reforma ta jest już realizowana, jednak w przyszłości zapewne

²² Zob. P. Chmieliński, *Ludność wiejska na rynku pracy. Zarobkowanie, bezrobocie, przedsiębiorczość i praca za granicą w latach 2005–2011*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2013.

²³ Zob. D. Poznańska, *System finansowania zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce. Wnioski dla efektywności finansów publicznych*, Narodowy Bank Polski, „Materiały i Studia” 2003/157.

będą następowały kolejne przesunięcia wieku do starszych roczników²⁴. Wymienione tu trzy najważniejsze działania (zwiększenie aktywności zawodowej, prowadzenie skutecznej polityki rodzinnej oraz przesunięcie wieku emerytalnego) muszą być podejmowane równocześnie, ponieważ żadne z nich samodzielnie nie wpłynie znacząco na spowolnienie spadku podaży pracy²⁵.

Oprócz wymienionych reform, ważna z punktu widzenia sytuacji ludnościowej jest aktywna polityka migracyjna, przede wszystkim mająca na celu zachęcenie do przyjazdu do Polski migrantów osiedleńczych (ale również edukacyjnych). Istotne jest wprowadzenie regulacji, które bez nadmiernej biurokracji, ułatwiałyby zatrudnianie emigrantów na legalnym rynku pracy oraz stworzenie dogodnych warunków dla emigrantów wykonujących prace z sektora usług domowych i opiekuńczych.

Starzenie się zasobów pracy wymusi działania dostosowujące miejsca i styl pracy do nowej sytuacji. Pracodawcy będą musieli stosować się do zasad związanych z zarządzaniem wiekiem i optymalnie wykorzystywać potencjał starszych pracowników (np. mentoring). Starsi pracownicy w stopniu znacznie większym niż dotychczas będą zmuszeni do ciągłego rozwijania kompetencji zawodowych oraz zdobywania nowych kwalifikacji. Wymaga to zmian w postrzeganiu problemu zarówno przez pracodawców, jak i samych pracowników. Konieczne będzie bardziej staranne dostosowywanie szkoleń do potrzeb i możliwości pracowników w starszym wieku. Ważne będzie wspieranie pracodawców w tworzeniu przyjaznych warunków pracy dla osób starszych (dostosowanie otoczenia pracy, zapewnienie koniecznych przerw itp.) oraz wprowadzenia elastycznych form zatrudnienia i organizacji czasu pracy (np. zadaniowego systemu pracy).

Przygotowanie się do zmian wynikających z nowego porządku demograficznego stanowi poważne wyzwanie. Niedopuszczenie do wystąpienia zapaści demograficznej i radykalnego pogorszenia się jakości życia ludzi wymaga gruntownych zmian. Jednym z najważniejszych elementów prowadzonej polityki powinno być przygotowanie rynku pracy do nowej sytuacji ludnościowej.

5. PODSUMOWANIE

Nowy porządek demograficzny będzie miał istotny wpływ na sytuację na rynku pracy. Nadchodzące zmiany są na tyle trwałe i głębokie, że przeciwdziałanie ich negatywnym skutkom będzie wymagało systemowych reform w wielu obszarach. Podstawowe obszary niezbędnych działań to:

- 1) zwiększenie aktywności zawodowej poprzez zaktywizowanie grup społecznych, których potencjał jest wykorzystywany w niewystarczającym stopniu (kobiet, ludności wiejskiej, osób w wieku przedemerytalnym oraz osób niepełnosprawnych),
- 2) prowadzenie skutecznej polityki rodzinnej, w której wyniku nastąpi wzrost dzietności,
- 3) zrównanie wieku emerytalnego dla kobiet i mężczyzn oraz przesunięcie go do dalszych roczników,
- 4) prowadzenie polityki migracyjnej, która prowadziła do zwiększenia liczby imigrantów decydujących się na osiedlenie (podjęcie pracy i założenie rodziny),

²⁴ Por. M. Góra, *Skutki „śmierci” Świętego Mikołaja*, „Forbes” 29.12.2011.

²⁵ Por. P. Strzelecki, *Czy Polska...*

- 5) działania pozwalające na przystosowanie się rynku pracy do zmian struktury wiekowej osób w wieku produkcyjnym.

LITERATURA

- [1] *The 2012 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies*, European Commission, „European Economy” 2011/4.
- [2] Chmieliński P., *Ludność wiejska na rynku pracy. Zarobkowanie, bezrobocie, przedsiębiorczość i praca za granicą w latach 2005–2011*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 2013.
- [3] Gmurczyk J., *Flexicurity w Danii i Polsce – wnioski i rekomendacje*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2012, http://www.institutobywatelski.pl/wp-content/uploads/2012/10/Flexicurity_w-_Danii_i_Polsce.pdf (dostęp: 30.09.2013).
- [4] Góra M., *Skutki „śmierci” Świętego Mikołaja*, „Forbes” 29.12.2011, <http://www.forbes.pl/artykuly/sekcje/Oko-na-Polske/skutki--smierci--swietego-mikolaja,22879,1> (dn. 30.09.2013).
- [5] Józwiak J., *Demograficzne uwarunkowania rynku pracy w Polsce*, [w:] *Zeszyty demograficzne*, część 1: *Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, red. M. Kielkowska, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013.
- [6] van de Kaa D.J., *Europe’s Second Demographic Transition*, „Population Bulletin” 42/1 (1987).
- [7] Kielkowska M., *Wobec demograficznego kryzysu*, „Instytut Idei” 2013/2
- [8] Kielkowska M., *Wprowadzenie*, [w:] *Zeszyty demograficzne*, część 1: *Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, red. M. Kielkowska, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013.
- [9] *Labour Market Development in Europe 2012*, European Commission, „European Economy” 2012/5.
- [10] Lanzieri G., *The greying of the baby boomers. A century-long view of ageing in European populations*, Eurostat, „Statistics in focus” 2011/23.
- [11] Poznańska D., *System finansowania zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce. Wnioski dla efektywności finansów publicznych*, Narodowy Bank Polski, „Materiały i Studia” 2003/157.
- [12] Strzelecki P., *Czy Polska jest skazana na spadek podaży pracy w przyszłości? – wyniki analizy wrażliwości założeń prognoz długookresowych*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Statystyki i Demografii SGH” 2012/24.
- [13] Strzelecki P., Kotowska I.E., *Rynek Pracy*, [w:] *Diagnoza Społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
- [14] Szatur-Jaworska B., *Czy starzenie się ludności krajów UE może być szansą, czy musi być hamulcem rozwoju? Wystąpienia panelistów podczas II Kongresu Demograficznego*, [w:] *Polska w Europie – Przyszłość demograficzna*, red. Z. Strzelecki, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- [15] *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2011–2012*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- [16] *Zeszyty demograficzne*, część 1: *Rynek pracy wobec zmian demograficznych*, red. M. Kielkowska, Instytut Obywatelski, Warszawa 2013.

THE DEMOGRAPHIC CRISIS AND ITS CONSEQUENCES FOR THE LABOUR MARKET

Ageing European societies, connected with the Second Demographic Transition, it is process causing in the mass scale the durable, radical change of age structures of the population. Although Poland still is demographically the comparatively young country (on the background of Europe), it will be one of the oldest in the near future. The consequences of the changes that climax will happen the closest decades will be perceptible in almost all fields of the social life. They will have the influence on the macroeconomic shape of the country and on almost all areas of the activity of the state.

In the present article the labour market changes are discussed in regard to: significant decline of the labour supply, ageing the working-age population, the growth of the elderly dependency. The main aim of the article is the review of the selected solutions that could be effective for better adaptation of the national labour market to the new demographic situation. The attention is concentrated on the matter of enlargement of the activity of such groups as women, rural population, employees in the pre-retirement age, handicapped persons. There are other solutions the author took into consideration: effective family policy, change in the retirement age, effective migration policy and other activities allowing to adapt the labour market to the aging labour supplies. They – creating the coherent system of reforms - are considered as the activities that could decrease of the negative results of demographic changes.

Keywords: demography, population ageing, labour supply, economic activity, retirement age, family policy

DOI:10.7862/rz.2013.hss.43

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: luty 2014.

Cezary KOŚCIELNIAK¹

PUBLICZNE ROLE WSPÓŁCZESNEGO UNIwersYTETU: MIĘDZY ZOBOWIĄZANAMI KULTUROWYMI A EKONOMICZNYMI²

Celem artykułu jest zaprezentowanie analizy przemian zobowiązań publicznych uniwersytetu, szczególnie w ich dwóch wymiarach: kulturowych i ekonomicznych. W ostatnich pięćdziesięciu latach uniwersytety świata Zachodniego przechodziły przez „przedsiębiorczą zmianę”. Ich misja była zorientowana na produkcję wiedzy połączoną z procesami komercjalizacji wiedzy. Tym samym, instytucje wiedzy spełniają istotne funkcje w kształtowaniu społeczeństwa dobrobytu, zarówno w wymiarze edukacyjnym, jak i badawczym. Jednocześnie krytycy rozpoczętej przez Clarka Kerra „przedsiębiorczej zmiany” w Stanach Zjednoczonych w latach 60 wskazują, że była ona źródłem kryzysu publicznych zobowiązań uniwersytetu, ograniczając je jedynie do perspektywy ekonomicznej. Zarówno liberalni i konserwatywni krytycy są zgodni co do znaczącej roli humanistyki we współczesnym uniwersytecie, która ma uzupełniać kształcenie profesjonalne. Artykuł pokazuje potencjalne możliwości poszerzenia publicznych zobowiązań w postaci polityk zrównoważonego rozwoju, polityk zmniejszania nierówności czy – używając terminu Marty Nussbaum – poszerzenia instytucjonalnego zaangażowania uczelni w procesach *global citizenship*. Zobowiązania uniwersytetu wobec sfery publicznej łączą ze sobą kwestie kulturowe z ekonomicznymi. Przykładem wspólnego zadania może być rola uniwersytetu w wyrównywaniu nierówności społecznych, poprzez zwiększanie dostępu do instytucji wiedzy. Konkluzją tekstu jest postulat wzajemnego uznania zobowiązań ekonomicznych i kulturowych oraz ich wzajemnej synchronizacji. Ważne jest jednak ukazanie protokołu rozbieżności między dwoma podejściami.

Słowa kluczowe: uniwersytet, publiczne zobowiązania, rozwój społeczny

1. KONTEKSTY DLA ZMIANY PUBLICZNYCH RÓL INSTYTUCJI WIEDZY

W ostatnich dekadach społeczna rekonstrukcja klasycznej roli współczesnego uniwersytetu dokonała się już bardzo silnie pod wpływem nowych oczekiwań społecznych i okoliczności gospodarczych. Odniesieniem dla uniwersytetu stały się nowe wyzwania ekonomiczne, szczególnie model zachodniego państwa dobrobytu. Odbiorcy uczelni:

¹ Dr Cezary Kościelniak, Instytut Kulturoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Nauk Społecznych, ul. Szamarzewskiego 89a, 60-560 Poznań, e-mail: cezkos@amu.edu.pl

² Artykuł powstał dzięki wsparciu Narodowego Centrum Nauki, projekt nr 2011/01/D/HS1/01752, „Dynamika publicznych zobowiązań współczesnego uniwersytetu w kontekście religii oraz społeczeństwa wielokulturowego. Analiza porównawcza i teoretyczna”.

studenci, otoczenie gospodarcze, regiony, państwa, a nawet struktury międzynarodowe (jak Unia Europejska), wykształcili nowe oczekiwania wobec uniwersytetu. Oczekiwania te są ze sobą powiązane. Momentem pojawienia się zmiany zaś były lata sześćdziesiąte XX wieku, kiedy to uniwersytety przekształciły zarówno swoje role kulturowe (co wiązało się z rewolucją obyczajową oraz wzrostem dynamiki ruchów emancypacyjnych), jak i stanęły w obliczu nowych wyzwań ekonomicznych. W tym momencie tradycyjne zobowiązania, kształtowane w Europie (a częściowo także w Stanach Zjednoczonych), takie jak kształcenie i prowadzenie badań, zostały uzupełnione nowymi – tak zwaną trzecią misją, czyli służebnością wobec otoczenia.

Przełomową książką w tym procesie była pozycja Clarka Kerra *The Uses of the University*, która zapowiadała zmianę, jaką można by później określić „zmianą przedsiębiorczą” uniwersytetu. Powiązanie zmiany ekonomicznej z kulturową można zauważyć już na poziomie języka: uczelnie nie są instytucjami do „poszukiwania prawdy”, lecz „produkcji wiedzy”, nie odgrywają już roli autorytetu publicznego, ale są elementem systemów ekonomicznych³. Innymi słowy, zmiana ekonomiczna pociągała za sobą silną zmianę nie tylko ekonomiczną, ale i kulturową. Jeśli rozważyć tę kwestię z perspektywy klasycznej już pozycji Kazimierza Twardowskiego *O dostojności uniwersytetu* z 1938 roku, w której uniwersytet był porównany do dostojnej, oddalonej od świata latarni wyznaczającej horyzonty myślenia, to widać wyraźną różnicę, współcześnie nie ma miejsca na tak zdefiniowany uniwersytet⁴. Zestawienie głównych idei uniwersytetu Kerra i Twardowskiego – o czym będzie później mowa w tekście – pozwala zauważyć zasadniczą różnicę między celami i wizją uczelni.

Współczesna misja uczelni bardziej przypomina instytucję korporacyjną, gdzie uwspólnienie działań między lokalnym systemem ekonomicznym a uniwersytetem jest jednym z najbardziej istotnych sposobów jej funkcjonowania. Ma to odzwierciedlenie w hierarchii dyscyplin, gdzie na pierwszy plan wysuwają się dyscypliny ścisłe i techniczne, natomiast humanistyka i nauki społeczne pozostają w mniejszości. W tym kontekście uczelnia zmieniła swój wewnętrzny wizerunek: nie jest już **jedynie** instytucją przypominającą wszechnicę, miejscem wymiany poglądów, opinii, działania kontemplacyjnego czy mądrości filozoficznej⁵. Będzie ona raczej interaktywną strukturą, której zadania zostają wpisane w system ekonomiczny. Widocznym znakiem tej przemiany jest sposób określania potencjału uczelni. Nie mierzy się go już tylko liczbą publikacji czy zdobyciem prestiżowych nagród naukowych. Potencjał ten mierzy się również czynnikami, jakie stosuje się do przedsiębiorstw; miarą jest udział finansowy w grantach, dochody płynące z operacji z biznesem, liczba wyprodukowanych patentów. Na uczelniach specjalizujących się bardziej w procesie kształcenia niż badań miarą będą wpływy z opłat za studia oraz przełożenie

³ Zob. T. Sławek, *Antygoną w świecie korporacji. Rozważania o uniwersytecie i czasach obecnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.

⁴ Zob. Reprint wykładu Kazimierza Twardowskiego *O dostojności uniwersytetu* został opublikowany pod takim tytułem przez Wydawnictwo UAM w 2012 r.

⁵ Koncepcja uniwersytetu jako wszechnicy był jedną z dziewiętnastowiecznych koncepcji uniwersytetu, zob. J. H. Newman, *Idea uniwersytetu*, PAX, Warszawa 1991.

kształcenia na praktykę zawodową. Marek Kwiek⁶ wskazuje na jeszcze jeden kontekst kulturowo-instytucjonalny oceny uniwersytetu: atrakcyjność jako miara jego oceny. Warto zwrócić uwagę na utylitarną zmianę: uniwersytet staje się miejscem produkcji wiedzy, patentów i „wynałazków społecznych”, wymaga się od niego wywarzania mierzalnej wartości dodanej, a wypełnienie tego zadania kształtuje go jako instytucję atrakcyjną bądź nieatrakcyjną. Obecnie do atrakcyjności uczelni będzie należeć między innymi przełożenie edukacji na rynek pracy: wiele uczelni buduje swoją konkurencyjność, zaznaczając tempo tego przejścia i specjalizując się w kształceniu nie tylko wiedzy, ale i umiejętności. Inną zmianą jest otwarcie się na zewnętrznych interesariuszy: uczelnie coraz silniej nastawione są na działania wobec partnerów zamawiających badania czy podejmujących działania na rzecz rozwoju regionów oraz R&D. Zmiana ta jednak doprowadza do transformacji samej struktury uczelni, która w takiej sytuacji staje się mocno zależna od swojego sponsora. Wreszcie można wskazać na „misję cywilną”, zaangażowanie uniwersytetów w programy pomocowe, na przykład wsparcie dla uczelni i studentów z krajów rozwijających się czy też udział w projektach związanych z edukacją ekologiczną⁷.

Zmiany te można nazwać „przedsiębiorczymi”⁸, „adaptacyjnymi”⁹. Określają one regionalną misję uczelni¹⁰ lub procesy transformacji ekonomicznej uczelni¹¹. Nie można nie wspomnieć, że wywołują one sporą falę krytyki, jaką można znaleźć zarówno w literaturze zagranicznej, jak i w polskiej¹². Głównym argumentem przeciw komercjalizacji instytucji wiedzy jest marginalizacja humanistyki, odejście od klasycznych zobowiązań uniwersytetu, ale także, o czym pisze Newfield, niewspółmierność podziałów zysków między uczelniami a korporacjami.

Bez wątplenia jednak wszyscy uczestniczy dyskusji o współczesnej roli uniwersytetu, jego zobowiązaniach oraz zmianie zgodzą się z następującymi punktami: (1) współczesna edukacja traktowana jest jako przepustka do dobrobytu, *conditio sine qua non* wejścia do świata lepszych możliwości życia; (2) społeczeństwo oparte na wiedzy traktuje edukację jako niezbędną element zmiany ekonomicznej; nowe wyzwania, takie jak elastyczny rynek pracy czy masowe użycie nowych technologii wymagają od społeczeństw bardziej zaawansowanego przygotowania, które dociera od nas właśnie ze strony edukacji; (3) określenie publicznych

⁶ M. Kwiek M., *Transformacje uniwersytetu*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2010.

⁷ Zadania uczelni wobec wyzwań cywilizacyjnych, szczególnie powiązanych z kwestiami ekologicznymi można zauważyć na przykładzie zaangażowania uczelni w zrównoważony rozwój, zob. *Sustainability and Higher Education in Central and Eastern Europe*, red. M. Adomssent, I. Otte, VAS, Bad Homburg 2013.

⁸ Clark B., *Creating Entrepreneurial University*, Pergamon Press, New York 1998.

⁹ Sporn B., *Adaptive University Structures*, „Higher education Policy” 1999, nr 54.

¹⁰ P. Arbo, P. Benneworth *Understanding the Regional Contribution of Higher Education Institutions*, Paris: OECD, 2007.

¹¹ M. Kwiek, *op. cit.*

¹² Zob. T. Sławek, *op. cit.*; Ch. Newfield, *Unmaking Public University*, Harvard University Press, Harvard 2007; A. MacIntyre, *God, Philosophy, Universities*, Rowan&Littlefield, Plymouth 2009, J. Sommerville, *The Decline of Secular University*, Oxford University Press 2005.

zobowiązań uniwersytetu będzie wymagało odniesienia nie tylko do sfery ekonomicznej, ale także kulturowej.

Pytanie o kontekst publicznych zobowiązań uniwersytetu zachowuje podstawę kulturową: wobec kogo takie zobowiązania powinny być zrealizowane?

Pierwsza odpowiedź zostaje ukształtowana przez system ekonomiczny – rozwój państw i regionów, zapotrzebowanie na określony stopień rozwoju edukacji, wreszcie cel, jakim jest tworzenie społeczeństwa dobrobytu. Zobowiązania te mogą zostać określone warunkami ekonomicznymi. Kryzys ekonomiczny, uwarunkowania makropolityczne (w wypadku państw Unii Europejskiej, będą to zobowiązania państw członkowskich), ale także zmiany demograficzne są czynnikami kształtującymi cele uczelni. Jednak równocześnie z nimi pojawiają się nowe wyzwania dotyczące innowacji kulturowych, równie istotne w tym procesie. Tłem dla zmiany będzie również bardzo szybkie tempo transformacji ekonomicznych, a także zapotrzebowania na nowe funkcje społeczne. Jacek Sójka określa tę funkcję następująco: „Społeczna odpowiedzialność uniwersytetu oznacza, że jeśli uczelnia wyższa miałaby w czymś przypominać firmę, to właśnie w głębokim przemyśleniu własnej misji w obliczu nowych okoliczności. Jednocześnie rewolucja informatyczna, globalizacja i wewnętrzne reformy UE wymagają profesjonalnego zarządzania opartego na przemyślanej strategii”¹³.

Bez wątpienia jednak problemem jest to, że określenie misji uniwersytetu dzisiaj, a co za tym idzie – zobowiązań, jakie on zaciąga, musi nastąpić zarazem w kontekście zmian ekonomicznych i kulturowych. Problem, z jakim się dzisiaj spotykamy, to próba przeciągania liny na jedną stronę. W niniejszym artykule zostaną przytoczone argumenty, które będą miały na celu pokazanie znaczenia obu tych czynników w kształtowaniu misji uczelni.

Role publiczne uniwersytetu będą rozumiane jako odpowiedź na działania podnoszące jakość życia społeczeństw. Innymi słowy, zawierają one w sobie organizację procesami ekonomicznymi, społecznymi i kulturowymi. Podkreślimy jednak, że problematyka tworzenia społeczeństwa dobrobytu w wymiarze ekonomicznym musi zawierać w sobie wymiar społeczny i kulturowy. Tym samym w niniejszych rozważaniach ukazane zostaną te dwa wymiary: kulturoznawczy oraz instytucjonalno-ekonomiczny. W tekście przedstawiono sfery zobowiązań, pierwsze z nich będą lokowane w sferze ekonomicznej. Tematem pierwszego punktu będzie ukazanie uwarunkowań instytucjonalnych instytucji wiedzy, a następnie określenie ich zobowiązań. W drugim zobrazowano kwestię kulturowych uwarunkowań szkolnictwa wyższego, co pozwoli na wydobycie kontekstów nowych formuł dla instytucji wiedzy.

¹³ J. Sójka, *Społeczna odpowiedzialność uniwersytetu*, [w:] J. Sójka, A. Grzegorzczak, *Fenomen uniwersytetu*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2008, s. 123.

2. PERSPEKTYWA ROZWOJOWA W KONTEKŚCIE KSZTAŁTOWANIA ZOBOWIĄZAŃ UNIwersYTETU

W literaturze przedmiotu edukacja staje się istotnym czynnikiem w rozwoju społecznym i ekonomicznym¹⁴. W podobnym tonie edukację traktują międzynarodowe instytucje, takie jak OECD czy Bank Światowy, gdzie edukacja pojawia się jako systemu społecznej stabilności, dobrobytu oraz wzrostu potencjału państw. Poszerzenie dostępu do wiedzy zostaje określone jako jeden z głównych celów rozwojowych państw i społeczeństw. Jednocześnie proces ekonomicznego wzrostu powiązany jest z ewolucją praw obywatelskich, gdzie edukacja traktowana jest jako istotny czynnik wpływający na rozwój praw osobistych, a przy tym jest składnikiem postępu społecznego. Już samo ustawienie tych celów pokazuje znaczenie czynnika kulturowego: sama technologia rozwoju, oparta jedynie na mechanizmach ekonomicznych, nie jest wystarczająca, jeśli nie ma ona wsparcia w budowaniu dobrze wyedukowanego społeczeństwa, w którym jednostki mają swoje prawa. Myśl ta wydaje się banalna, jednakże praktyka polityk szkolnictwa wyższego, na przykład w Afryce czy w Chinach, dowodzi prób oparcia uczelni jedynie na mechanizmach rynkowych.

Polityka rozwojowa może zostać potraktowana jako punkt wyjścia dla zredefiniowania roli instytucji wiedzy, czyli tego elementu, który miałby wygenerować zobowiązania dla uniwersytetów.

Roczne raporty sprawozdawcze instytucji międzynarodowych, takich jak OECD (raport *Education at Glance*), pokazują wagę edukacji w systemach ekonomicznych państw, a jednocześnie pośrednio warunkują cele polityczne w tworzeniu społeczeństwa dobrobytu. Marius Busemeyer i Rita Nicolai w analizie tego problemu pokazują, że edukacja ma wpływ na kształtowanie się publicznych beneficjów: „Inwestycje w edukację kreują publiczne beneficja: wyższy poziom edukacji wpływa na produktywność oraz ekonomiczny dobrobyt społeczeństw, może być również istotnym instrumentem polityki społecznej do promowania równych szans oraz redukcji nierówności”¹⁵. Autorzy ci przywołują pogląd Marshalla: „pełna realizacja obywatelskich praw społecznych w sposób konieczny zawiera uniwersalne prawo do edukacji (prawo do bycia wyedukowanym) [...]”¹⁶. W perspektywie instytucjonalnej dążenie do spełnienia tego warunku oznacza poszerzanie wskaźnika scholaryzacji na etapie trzeciego stopnia kształcenia. Raport *Education at Glance* pokazuje dynamikę wzrostu scholaryzacji w ostatnich dwóch dekadach w grupie państw OECD: „Opierając się na obecnych wzorcach wejścia, przyjmuje się, że średnio 59% z grupy młodych ludzi z krajów OECD zakwalifikuje się do programów edukacyjnych typu A (bazujących na teorii), natomiast 19% zakwalifikuje się do programów typu B (krótszych i o charakterze zawodowym)”¹⁷. Trend przewagi kształcenia teoretycznego pokazuje charakter uczelni w

¹⁴ Zob. A. Sen, *Wolność jako rozwój*, Zysk i Ska, Poznań 1998; M. Kwiek, *op. cit.*, B. Clark, *op. cit.*

¹⁵ R.M. Busemeyer, R. Nicolai, *Education*, [w:] F. Castels, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, Ch. Pierson, *The Oxford Handbook of Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 495.

¹⁶ *Ibidem*, s. 496.

¹⁷ OECD, *Education at Glance 2011*, Paris 2011.

krajach wysokorozwiniętych, gdzie system szkolnictwa wyższego nie opiera się na kształceniu zawodowym.

Bez wątpienia perspektywa instytucjonalna ma silny związek z kreowaniem polityki rozwojowej¹⁸. Narzędziem bardziej precyzyjnym stosowanym przez OECD są raporty krajowe, pozwalające na ewaluację systemów i instytucji szkolnictwa wyższego w danych państwach. W raportach wymienia się sfery, takie jak: system szkolnictwa wyższego, szkolnictwo wyższe a rynek pracy, regionalna rola szkolnictwa wyższego, innowacje i badania, równość szans w dostępie do edukacji trzeciego stopnia, zasoby kadrowe, finansowanie, planowane i zarządzanie, jakość kształcenia oraz międzynarodowe aspekty szkolnictwa wyższego¹⁹. Jednak sam ten spis można potraktować jako zmianę oczekiwań instytucjonalnych od uczelni. Uczelnie muszą łączyć działania w kierunku poszerzenia rynków pracy z innowacyjnością, wymaganiami internacjonalizacyjnymi oraz sprawnym zarządzaniem. Biorąc pod uwagę kryterium coraz bardziej otwartego międzynarodowego rynku szkolnictwa wyższego, oczekiwania te bardzo silnie przypominają myślenie korporacyjne: wpływają one na zmianę struktury ich zarządzania, a co za tym idzie, pojawiają się nowe zachęty do zmian instytucjonalnych, mających na celu poprawienie efektywności wydawanych środków finansowych oraz samych instytucji. Aby uzyskać te cele, uczelnie, podobnie jak przedsiębiorstwa, na pewno muszą być świadome swoich celów i zobowiązań.

Perspektywa instytucjonalna rozwoju instytucji wiedzy bezpośrednio przenosi się na pole polityki rozwojowej. Warto zauważyć, że przytoczone opinie nie opierają się jedynie na stwierdzeniach normatywnych. Adam Szirmai, zestawiając związki edukacji z rozwojem społecznym, wskazuje na następujące walory: umiejętności profesjonalne, umiejętności rynkowe i finansowe, otwarcie na innowacje, wiedza o funkcjonowaniu rynku, a także dodaje zmianę w postawach (*change in attitudes*), definiowaną jako zmianę „percepcji alternatyw”²⁰. Edukacja z jednej strony staje się podstawą do rozwijania dobrobytu poprzez umiejętności, z drugiej strony buduje potencjał intelektualny i etyczny, przede wszystkim kładąc nacisk na jej znaczenie. Jako mierzalne czynniki rozwoju podaje się w tym miejscu tendencje w analfabetyzmie, procencie dostępu do edukacji oraz nierównościach w dostępie do edukacji czy w relacji pomiędzy edukacją a rynkiem pracy. Państwa, dla których rozwój wiedzy stał się jednym z priorytetów, doprowadziły do znacznego spadku analfabetyzmu. Przykładowo w Indiach w latach pięćdziesiątych XX wieku odsetek analfabetów wynosił 80%, w dziewięćdziesiątych – 50%, a w roku 2000 – 43%. Dla porównania w Turcji, w latach

¹⁸ Tylko w Unii Europejskiej polityka ta kierowana jest do państw rozwijających się. Polska jest zaangażowana w Partnerstwo Wschodnie mające na celu niesienie pomocy krajom dawnego Związku Radzieckiego, natomiast jednym z priorytetów UE będzie Southern Partnership, skierowany na kraje Afryki Północnej. Działania pomocowe angażują kwestie edukacyjne, również instytucje uniwersytetu. Zob. C. Kościelniak, „Does European higher education policy could be a political tool for solidarity with South?”, w: *10 years of Slovak Aid*, Bratislava 2013.

¹⁹ Szczegółowy opis poszczególnych wymagań OECD zob. M. Dąbrowa-Szefler, J. Jablecka, *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Raport dla OECD*. MNiSW, Warszawa 2007.

²⁰ A. Szirmai, *The Dynamic of Socio-Economic Development*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 217.

pięćdziesiątych wynosił 68%, w dziewięćdziesiątych – 7%, a w 2000 – 4%. Według UNESCO średnia dynamika walki z analfabetyzmem dla krajów rozwijających się wynosiła w latach sześćdziesiątych 55%, w dziewięćdziesiątych – 27%, a w 2000 roku – 20%²¹. Bez wątpienia dane te pokazują, jak olbrzymią pracę wykonały instytucje wiedzy, przede wszystkim szkoły, ale także podkreśla to priorytet edukacji jako czynnika rozwojowego. Oprócz rozwoju ekonomicznego edukacja silnie wpływa na rozwój świadomości obywatelskiej oraz budowanie struktur narodowych: „Edukacja może wspomagać rozwój wspólnych kultur oraz wspólnych wartości politycznych. Edukacja może zapoznać młodych ludzi z ideami partycypacji w narodowych procesach politycznych. Ponadto w wielu krajach – szczególnie w socjalnych systemach – edukacja była warunkiem osiągnięcia politycznej mobilizacji oraz poszerzania społecznej świadomości”²².

Warto w tym momencie zauważyć, że państwa rozwijające się, decydując się postawić politykę edukacyjną i naukową jako priorytet, muszą się liczyć ze zmianą społeczną, która może doprowadzić do radykalnych przemian społecznych, szczególnie do wypowiedzenia legitymacji słabej władzy. Z taką sytuacją spotykają się kraje Afryki, gdzie uczelnie często stanowią zarzewie opozycji²³.

Edukacja niekoniecznie jednak musi przynieść efekty politycznie korzystne, Szirmai zaznacza, że w krajach rozwijających się wąskie klasy wykształconych ludzi oraz same uczelnie często są zarzewiem konfliktów: „W sytuacji konfliktów, różne grupy mogą użyć edukacji w zasilaniu swoich własnych tożsamości i podkreślaniu różnic. Wreszcie, uniwersytety są często siedliskiem opozycji i oporu. W szczególności bezrobocie wśród wykształconych jest czynnikiem destabilizującym”²⁴. Jednakże najbardziej politycznie neutralną pozycję zajmuje polityka skupiająca się na kwestiach gospodarczych. Polityka edukacyjna jako priorytet uwidacznia się między innymi w międzynarodowych projektach pomocowych. Programy wsparcia pomocowego, głównie pochodzące z funduszy pomocowych Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych, silnie inwestują w stypendia oraz programy wsparcia badań. Szirmai pokazuje, że istotne znaczenie powinny odgrywać tutaj nauki bezpośrednio przyczyniające się do wzrostu pozycji na rynkach pracy: „Pomimo rozchodzącego się bezrobocia wśród grupy wykształconych, ciągle istnieją braki w specyficznych zawodach, szczególnie wymagających umiejętności technicznych. Edukacja ciągle zbyt mocno jest zorientowana na humanistykę i nauki społeczne – języki, prawo, historię, socjologię, ekonomię – niż na dyscypliny techniczne, naukowe i rolne”²⁵.

Rozwój definiowany jest jako poszerzanie sfery rynku, wiedzy o ich narzędziach, umiejętności społecznej komunikacji. Można z tego wnioskować, że pierwszym zobowiązaniem stojącym przed instytucjami wiedzy, w tym także przed uczelniami, jest

²¹ Dane z UNESCO, cyt. za: A. Szirmai 2005.

²² Szirmai 2005, s. 249.

²³ Przykładem politycznych problemów między uczelniami a lokalną władzą mogą być państwa Afryki, gdzie uczelnie traktuje się jako ośrodek oporu. Zob. J.A. Nkinyanghi, *Students Protest in Sub-Saharan Africa*, „Higher Education” 1991, nr. 22..

²⁴ A. Szirmai 2005, s. 249.

²⁵ *Ibidem*, s. 244.

zadanie polegające na **redukowaniu nierówności** w dostępie do wiedzy, a poprzez to w dostępie do dobrobytu. Bez wątplenia takie właśnie założenie stało u podstaw edukacji masowej, która była zmianą nie tylko tyczącą się samego uniwersytetu, ale także elementem szerszej zmiany społecznej.

Jakie zobowiązania uczelni pojawiają się na tle tego obrazu i do jakiego typu krajów mogą one mieć zastosowanie? Sytuacja ta będzie odnosiła się przede wszystkim do krajów rozwijających się, z elementarnymi problemami edukacyjnymi, takimi jak analfabetyzm. Jednakże naturalnym etapem w rozwoju będzie zwrócenie uwagi na kolejne kwestie, takie jak rozwijanie własnego potencjału intelektualnego. Zobowiązania publiczne na tym etapie będą wynikały z celów rozwojowych, o czym pisze Szirmai²⁶.

3. UTRZYMANIE DYNAMIKI PAŃSTWA DOBROBYTU W KONTEKŚCIE ZOBOWIĄZAŃ UCZELNI

Przedstawiony związek instytucji wiedzy z działaniami ekonomicznymi miał charakter typowo rozwojowy. W krajach wysokorozwiniętych od lat sześćdziesiątych rozwija się kolejny aspekt, tym razem powiązany z procesem, jaki można nazwać utrwalaniem dobrobytu. Procesem tym było pojawienie się masowego kształcenia w szkolnictwie wyższym. Pojawia się ono na rynku szkolnictwa wyższego z początkiem lat sześćdziesiątych w Stanach Zjednoczonych²⁷. Jest to okres tworzenia kształcenia masowego, ale zmiana ta od tamtych czasów kojarzy się z przejściem z poziomu kształcenia elitarnego na masowe. Jednym z kluczowych autorów tego procesu był prezydent Uniwersytetu Berkeley w Kalifornii Clark Kerr²⁸. Z jego osobą wiązano wiele nowych zmian w amerykańskim szkolnictwie wyższym, takich jak przebudowa systemu zarządzania uczelniami, instrumenty wsparcia dla studentów, takie jak pożyczki studenckie. Kerr stał się postacią publiczną w Stanach Zjednoczonych. Był między innymi twarzą jednego z wydań tygodnika „Time”, na okładce symbolicznie występuje na tle bramy uczelni forsowanej przez masy studentów. Medialność zarówno samego Kerra, jak i jego uczelni (odgrywała ona później jedną z kluczowych ról w procesie rewolucji '68). W swojej – mającej kilka wydań – książce, *The Uses of the University*, Clark Kerr twierdzi, że rolą publicznego uniwersytetu jest: (1) zwiększenie dostępności utalentowanej młodzieży do studiów wyższych, (2) działania, które doprowadzą uniwersytet do zupełnie nowych formuł działania. W tym sensie Kerr, kierując Uniwersytetem Kalifornii Berkeley, przyczynia się do powstania jego nowej formy – multiwersytetu. W instytucji tej

²⁶ Podoba sytuacja wystąpiła w Polsce po 1989 roku, kiedy procent osób z wykształceniem wyższym kształtował się na poziomie poniżej 10%, a następnie, w ciągu 20 lat transformacji przeszedł na poziom średniej państw członkowskich OECD, czyli ponad 30% (zob. OECD, *op. cit.*). Zjawisko to było połączone z rozwojem ekonomicznym kraju, gdzie przyrost absolwentów i zainteresowania zdobywaniem wiedzy pokrywał się z rozwojem ekonomicznym.

²⁷ *Boom* edukacyjny rozpoczął się w Stanach Zjednoczonych, stąd też nazwa tych procesów w Europie jako „amerykanizacji” szkolnictwa wyższego. Reforma bolońska została przeprowadzona na wzór amerykańskiego szkolnictwa wyższego.

²⁸ Clark Kerr (1911–2003), pierwszy kanclerz, a 12 prezydent Uniwersytetu Berkeley w Kalifornii.

zmienia się przede wszystkim metoda zarządzania. Na czym ona polega? Clark Kerr wymienia cechy prezydenta uczelni. Są to między innymi: przywódca (*a leader*), wychowawca (*an educator*), opiekun (*a caretaker*), twórca (*a creator*).²⁹ Jak stwierdza autor, z jednej strony uczelnia musi spełniać swoją dawną misję: poszukiwania prawdy, z drugiej strony zaś powinna się stać narzędziem, które będzie wspomagało innowatorów, poszukiwało nowych zastosowań wiedzy oraz powodowało zjawisko nazywane *knowledge explosion*. Można powiedzieć, że w tym czasie dokonuje się istotna zmiana ekonomiczno-kulturowa, której Kerr był w pełni świadomy. Wiedza staje się czynnikiem zmiany społecznej, a uniwersytet instytucją nie tylko kształcenia, ale także odgrywa on nową rolę, staje się instytucją odpowiadającą na społeczne zapotrzebowanie, zarówno „fabryką wiedzy”, jak i miejscem lokacji jej absolwentów w wyższej klasie społecznej. Kerr podaje: „Podstawową rzeczywistością dla uniwersytetu jest rozprzestrzeniająca się akceptacja, że nowa wiedza jest najbardziej istotnym czynnikiem wzrostu ekonomicznego i społecznego. [...] wiedza może być najbardziej wpływowym elementem naszej kultury, wpływająca na wzrost i upadek zawodów, a nawet klas społecznych, regionów i narodów”³⁰.

„Multiwersytet” na nowo definiuje rolę uczonych. Uczony to nie tylko akademik skupiony na wykładach i badaniach, ale to także menadżer badań, który potrafi zdobywać fundusze i odpowiednio nimi zarządzać. Wzrost zewnętrznej i wewnętrznej konkurencji doprowadza do nowych form edukacji i walki o studenta, co w masowym systemie kształcenia staje się standardem. Można powiedzieć, że idea multiwersytetu Kerra dokonuje instytucjonalizacji zmiany publicznych zobowiązań uniwersytetu w świecie Zachodu. Jeden z podstawowych jej wymiarów kształtowany jest przede wszystkim poprzez działania **względem** swojego otoczenia: gospodarczego, regionalnego czy wreszcie skupionego wokół potrzeb społecznych. Multiwersytet przypomina korporację produkującą towary i usługi. Jego misja zostaje zdefiniowana przede wszystkim przez cele ekonomiczne.

W tym modelu zobowiązania publiczne uniwersytetu zostają ograniczone do obsługi sponsorskiej. Sytuacja ta kreuje utylitarny model działania, gdzie uniwersytet staje się istotnym elementem w grze rynkowej, jedną z części łańcucha produkcji. Jego zobowiązania stają się wówczas jasne, będzie to raczej moment zmiany zobowiązań, tak dzieje się to w korporacji³¹.

Warto jednak zauważyć, że ekonomiczne zorientowanie zobowiązań uniwersytetu niekoniecznie przekłada się na jego publiczną misję. Powstaje pytanie: czy w przejście do kształcenia masowego – a było to jedną z jego publicznych misji i celów Clarka Kerra – pojawiło się zmniejszenie nierówności społecznych? Wzrost odsetka studiujących w amerykańskim szkolnictwie wyższym rzeczywiście był rewolucyjny. Pytanie to staje się podstawą krytyki Christofera Newfielda w jego książce *Unmaking Public University*, w której pokazuje znaczącą rolę uczelni publicznych w tym procesie: „W ciągu pięciu lat od

²⁹ C. Kerr, *The Uses of the University*, Harvard University Press, Cambridge 2007, s. 23.

³⁰ *Ibidem*, s. iv.

³¹ „Korporacja” w odniesieniu do uczelni ma różne znaczenia. Trzeba rozróżnić między klasycznym rozumieniem korporacji (zob. J. Sójka, *op. cit.*) od korporacji biznesowej w takim sensie, w jakim zostało to użyte w modelu multiwersytetu – jako korporacji gospodarczej.

zakończenia II wojny światowej odsetek studiujących na uczelniach potroił się z 26 500 do 79 500, a w 1960 przekroczył 300 000. W kraju [Stanach Zjednoczonych – C.K.], odsetek studentów wzrósł do 78 procent w 1940 roku, 31 procent w 1950 roku i 120 procent w roku 1960³². Problem polega jednak na tym, że efekt ten niekoniecznie jest wynikiem jedynie komercjalizacji uczelni. W poprzednim punkcie była mowa o tym, że liczba studiujących zwiększa się w krajach rozwijających się, które przyjmują zachodni model gospodarki, ale także odpowiedniej polityki państwa. Kwestia wzrostu bezwzględnej liczby studiujących nie zależy zatem jedynie od procesów urynkowania studiów, ale trendów w polityce publicznej, gdzie państwa zaczęły silnie inwestować w tę sferę, na przykład poprzez tworzenie zachęt w postaci kredytów studenckich. Należy się zastanowić jednak, czy nierówności społeczne i kulturowe na uczelniach rzeczywiście zmieniły się jest na tyle istotnie, że pozwala to przynajmniej częściowo odpowiedzieć, czy utylitarny zwrot był zmianą skorelowaną ze zmianą społeczną, czy też jedynym beneficjentem była uczelnia i współpracujące z nią otoczenie? Odpowiadając na tę kwestię, Christopher Newfield zauważył, że odsetek studentów afroamerykańskich do białych w Stanach Zjednoczonych nie zmienił się znacząco: o ile w roku 1940 biali stanowili 97% wszystkich studentów, to w roku 1995 było ich 80%³³. Jeśli zatem przyjąć, że najbardziej uboga klasa społeczeństwa nie miała dostępu do instytucji awansu społecznego w połowie XX wieku, to sytuacja ta niewiele zmieniła się pod koniec tego wieku. Zdaniem autora uczelnia nastawiona na realizację celów ekonomicznych wypełniała przede wszystkim cele klasowe: „po 1890 roku kształcono około milion absolwentów rocznie. Absolwenci ci przenosili technologiczne i kulturowe kształcenie do centralnej pozycji amerykańskiej ekonomii”³⁴. Tym samym zobowiązania kulturowe uczelni zorientowane były przede wszystkim na klasę średnią – jak pokazuje Newfield: antykomunistyczną, technokratyczną oraz odtwarzającą dawne podziały klasowe i społeczne, w tym „nieformalną segregację przeekspluatowanych rasowo zawodów”³⁵.

Krytyka ze strony Newfielda pokazuje znaczący problem: z jednej strony udoskonalenie komercyjne nie spowodowało znaczącego zmniejszenia się nierówności, a z drugiej strony utrwaliło układ klasowy, w jakim dostępność i użyteczność została ograniczona jedynie do danej klasy społecznej. Przekładając te wnioski na język zobowiązań uniwersytetu, komercjalizacja nie spowodowała wytworzenia dostatecznych mechanizmów solidarności i nie spowodowała rozszerzenia inkluzywności amerykańskiego uniwersytetu.

Rozważając tę dyskusję, należy zwrócić jednak uwagę na specyficzny amerykański kontekst, według którego edukacja wyższa w Stanach Zjednoczonych inaczej jest postrzegana niż w Europie. W Stanach Zjednoczonych nie należy ona do „dóbr publicznych” i „praw” (jakkolwiek w wyborach w 2012 roku prezydent Obama zadeklarował, że edukacja powinna być traktowana właśnie jako dobro publiczne). Edukacja to element „dobra prywatnego”, który ma swoją cenę i podlega regułom rynkowym oraz regułom tradycyjnej wymiany dóbr.

³² Ch. Newfield, *op. cit.*, s. 28.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, s. 30.

³⁵ *Ibidem*, s. 29.

Kwestię tę precyzyjnie dookreśla Marek Kwiek w książce *Transformacje uniwersytetu*: „W krajach anglosaskich [...] edukacja tradycyjnie nie mieści się w ogólnym sensie terminu „państwo dobrobytu” (a może raczej właśnie w tej tradycji pozostaje tłumaczenie « państwo opiekuńcze»): natomiast w Europie kontynentalnej jak dotąd nie zaistniała na taką skalę jak w krajach anglosaskich [...] praktyczna restrukturyzacja – bądź choćby teoretyczne myślenie o niej – instytucji edukacyjnych w ramach ciągle jeszcze ostrożnego definiowania na nowo przyszłych ról państwa w społeczeństwie i gospodarce”³⁶.

Rozważając zobowiązania ekonomiczne, można powiedzieć, że polityka uczelni amerykańskich polega na takich działaniach, które podniosą atrakcyjność sylwetki absolwenta, jego umiejętności, wiedzę i możliwości zaistnienia w systemie ekonomicznym. W wydaniu europejskim działania uczelni są połączone ze zmianą publicznej polityki. Wydaje się jednak, że obecnie amerykańskizacja się poszerza, szczególnie w czasach kryzysu. Coraz silniejsze wezwanie do innowacyjności i kreatywności uczelni zmusza ją do coraz większych inwestycji, których budżety publiczne nie są w stanie unieść. Model edukacyjny sprzężony jest z celami państw, ale te wymagają coraz większych nakładów, co powoduje paradoksalną sytuację, że uczelnie coraz bardziej będą zależne od państwa i jego polityk, ale jednocześnie finansowo będą musiały znaleźć własne źródła przychodów. W tym miejscu dochodzimy do problematyki konceptualizacji samych zobowiązań. Stuart White w rozdziale „Ethics” w książce *Oxford Handbook of Welfare State* wskazuje na następujące różnice: „Kluczowe pytanie jest takie, jakiego prawa dotyczą prawa socjalne. Pewnie prawa społeczne są prawami po prostu do określonych zasobów [...]. Lecz prawa społeczne mogą być rozumiane alternatywnie, jako prawa do **rozsądnego dostępu** do odpowiednich zasobów”³⁷.

Czy „rozsądnym dostępem do zasobów” będzie sama możliwość edukacji, czy też edukacji skutecznej, odpowiadającej założeniom doskonałości, która doprowadzi absolwenta do równego startu? Pytanie to zostaje również przeniesione na wymiar instytucjonalny: na ile uczelnia jest autonomiczna, aby móc kształtować dostęp do zasobów? Trzymając się wywołanego u Newfielda przykładu dostępności Afroamerykanów, akcje afirmatywne, wyrównujące szanse studentów ze zmarginalizowanych środowisk etnicznych idą w kierunku sprawiedliwszego dostępu do zasobów. Odwrót od czysto merytokratycznej selekcji ma wielu krytyków, jednakże pokazuje on na zmianę, jaka pozwala gorzej uposażonym zrównać szanse w konkurencyjności. Nie wchodząc w tym miejscu w problem oceny wywołanego wcześniej przypadku amerykańskiego, poszerzenie oceny kwalifikacyjnej kandydata daje sposobność do poszerzenia puli dóbr, a tym samym odpowiada na warunek solidarności. Tego rodzaju problem społeczny pojawia się zresztą w innych częściach świata. Andre Beteille, z Uniwersytetu w Delhi w książce *Universities at the Crossroads* pokazuje, że w krajach rozwijających się uczelnie przede wszystkim mają zobowiązania publiczne, niekoniecznie bezpośrednio skorelowane. Beteille wskazuje, że rolę instytucji wiedzy jest tworzyć inkluzywne społeczeństwo. Jego antypody to społeczeństwo bez dostępu do wiedzy,

³⁶ M. Kwiek, *op. cit.*, s. 346.

³⁷ S. White, *Ethics*, [w:] F. Castels, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, Ch. Pierson, *The Oxford Handbook of Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 21.

pozbawione możliwości akcesu do awansu społecznego: „Akces do wyższej edukacji oraz wyższych zawodów menadżerskich i administracyjnych pozostaje wciąż bardzo strzeżony. Jest ograniczenie, które pojawia się, gdy zaczyna się myśleć o niepowodzeniu Indii w stawaniu się społeczeństwem inkluzywnym”³⁸. W jaki sposób uczelnie mogą osiągać ten cel? Na wstępie, Beteille twierdzi, że „Nieprawdą jest, że otwieranie kolejnych uniwersytetów i kształcenie absolwentów automatycznie spowoduje większą równość”³⁹. Konstatacja Beteille’a, skądinąd praktyka uczelni świata Zachodu i Dalekiego Wschodu wskazuje, że kształcenie niekoniecznie musi się przekładać na wyrównywanie różnic społecznych. W tym znaczeniu zmiana kulturowa niekoniecznie musi się przekładać na zmianę ekonomiczną, jeśli nie będzie spełnionych warunków dobrego funkcjonowania państwa. Prawdopodobnie tego typu problem występuje nie tylko w społeczeństwach kastowych, ale także w krajach cierpiących na korupcję, niesprawny system administracyjny oraz zmonopolizowaną strukturę dystrybucji dóbr.

Rekapitułując podrozdział: publiczne zobowiązanie uniwersytetu w sensie ekonomicznym będzie oznaczało przejście na poziom jego zaangażowania w ekonomicznym systemie. Będzie to zobowiązanie polegające przede wszystkim na wzmacnianiu potencjału rozwojowego państwa. Warto jednak mieć na uwadze, że uczelnie nie tylko przyczyniają się do zmiany ekonomicznej, ale także mają silny wpływ na kształtowanie sfery kulturowej, o czym traktują ich kolejne zobowiązania.

4. KULTUROWE UWARUNKOWANIA PRZEMIAN SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Institucje wiedzy są zarzewiem moralnej zmiany, a obecnie krajach rozwijających się są również zarzewiem protestów studenckich⁴⁰. Uczelnie w znacznej mierze przyczyniły się do rewolucji obyczajowej w latach sześćdziesiątych XX wieku, podobnie w Polsce były ośrodkami ruchów antyrządowych⁴¹. Bez wątpienia jednak polityka edukacyjna nie tylko się opłaca, gdyż jest motorem społecznej zmiany, ale także pozwala pełnić uczelni dodatkowe funkcje obywatelskie, takie jak krytyka społeczna. W tym miejscu można zdefiniować nowe zobowiązanie uniwersytetu: polegałoby ono na formowaniu dojrzałych i krytycznie myślących obywateli, którzy w przyszłości będą pełnili funkcje elit społecznych. Taka rola uczelni w sposób niebudzący kontrowersji pojawia się w krajach Zachodu, jednakże w krajach rozwijających się, szczególnie pozaeuropejskich, rola ta może być istotnie kwestionowana. Bez wątpienia jednak zobowiązanie to wymaga autonomii uczelni. Społeczność akademicka musi zachować swoją indywidualność i pewną izolację szczególnie od świata polityki, lecz nie po to, aby od niej uciekać, lecz aby skuteczniej ją poprawiać. Innymi słowy byłaby to

³⁸ A. Beteille, *Universities at the Crossroads*, Oxford University Press, New Delhi 2010, s. 97.

³⁹ *Ibidem*, s. 4.

⁴⁰ Zob. Ph. Altbach, *Students Political Activism*, [w:] idem, *Comparative Higher Education*, Ablex Publishing, Norwood 2006.

⁴¹ C. Kościelniak, *Uniwersytet i aktywizm studencki wobec obywatelskiego nieposłuszeństwa*, [w:] C. Kościelniak, J. Makowski, *Wolność, równość, uniwersytet*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011.

ingerencja w sferę społeczno-polityczną z innej perspektywy niż polityczna. Patrząc na rolę uniwersytetów z perspektywy globalnej, taka rola wydaje się ciągle potrzebna. Ponownie warto powrócić do przykładu Clarka Kerra (*nota bene* zdymisjonowanego przez gubernatora Reagana za nie poradzenie sobie ze studenckimi protestami). Sytuację na University of California Berkeley Newfield przedstawia następująco: „Uniwersytet stał się miejscem otwartych buntów o prawa obywatelskie i wolność słowa, a także miejscem opozycji wobec liderów biznesowych i politycznych, przeniósł do kraju dyskusję nad problemami, poczynawszy od nierówności rasowych, poprzez zanieczyszczenia powietrza, a skończywszy na wojnie w Wietnamie”⁴². Wynika z tego, że zobowiązania uczelni wobec społeczeństwa obywatelskiego są jednym z wyznaczników misji uniwersytetu.

Kolejnym wyzwaniem jest globalizacja i multikulturowość, która zmienia charakter samego uniwersytetu. Przemiany te opisuje to Martha Nussbaum w ważnych książkach *Not for Profit* oraz *Cultivating Humanity*. Problemem staje się *global citizenship*, czyli multikulturowe społeczeństwo oparte na uwspólnionych praktykach społecznych. Uczelnie powinny zmieniać się – szczególnie swój proces edukacyjny – w kierunku instytucji poszerzających różnorodność edukacyjną: „Jednym z błędów pozostaje fałszywe przekonanie, że różnorodność edukacyjną można przekazać tylko na podstawie jednej tradycji i że tylko ona zdolna jest do samokrytycyzmu oraz uniwersalnych aspiracji”⁴³. Celem tego działania jest poszerzenie instytucjonalnych kompetencji kulturowych uniwersytetu o ludzi i instytucje z poza kultury Zachodu. Proces ten sam w sobie wymagałby osobnej dyskusji, bez wątpienia jednak wiele praktyk społecznych, przede wszystkim związanych z handlem międzynarodowym.

Poszerzanie kompetencji multikulturowych polegałoby na włączeniu innych punktów widzenia do curriculum, które zmieniają się o tyle, o ile zmieni się sama uczelnia. To jednak może nastąpić wtedy, gdy uczelnie przyjmą na siebie zobowiązanie za kwestie globalne. Nussbaum wymienia tutaj: studia nad poza zachodnimi kulturami, studia afroamerykańskie (w Europie Zachodniej ich odpowiednikiem będą studia nad problemem kolonializmu), wreszcie będą to kwestie religii. Nowa liberalna edukacja ma za zadanie znalezienie momentu, jaki będzie kontynuacją „kultywowania humanitas”, co ma – zdaniem autorki – bezpośredni wpływ na jakość życia obywateli. Zadanie to przyczynia się zarówno do lepszego zrozumienia kwestii podstawowych, ale jednocześnie nie jest oderwane od praktyki ekonomicznej, która pozbawiona sfery kulturowej nie będzie działała równie sprawnie.

Martha Nussbaum występuje w roli liberalnego obrońcy roli *humanities* na uniwersytecie, w którym już dokonał się zwrot przedsiębiorczy. Normatywnym punktem wyjścia dla Nussbaum pozostaje zsekularyzowane i multikulturowe społeczeństwo, dla którego głównym spoiwem pozostaje ekonomia. Nie sposób jednak nie zauważyć, że nawet w tej wizji uniwersytet nie wyrzeka się roli kulturotwórczej. Oznacza to, że pozostaje on instytucją publiczną operującą jakąś wizją antropologiczną, wizją wspólnoty, czy wreszcie wizją wartości, jakie miałyby realizować. Pod adresem strategii Nussbaum można by

⁴² C. Kerr, *op. cit.*, s. 28.

⁴³ M. Nussbaum, *Cultivating Humanity*, Harvard University Press 2003 s. 11.

sformułować szereg uwag krytycznych oscylujących głównie w wymiarze słabości liberalnego uzasadnienia wspólnot – dyskusji znanej i od wielu dekad prowadzonej w filozofii politycznej. Pomimo tego Nussbaum pokazuje, że element kulturowy jest nieodwoływalny jeśli chcielibyśmy zachować jakąkolwiek tożsamość uniwersytetu i jego zobowiązań wobec społeczeństwa.

Znacznie głębsze rozumienie ról kulturowych proponują jednak zwolennicy konserwatywni, m.in. Sommerville i MacIntyre. Sommerville w *The Decline of Secular University* dostrzega zagrożenie wykluczenia z agendy edukacyjnej uczelni istotnych kwestii oraz pytań egzystencjalnych, które kształtują człowieka i jego tożsamość. MacIntyre idzie jeszcze dalej wskazując, że obecnie dochodzi do rozbicia jedności uniwersytetu. Kwestia ta wyznacza kolejne zagadnienia wykraczające poza niniejszy tekst, jak rola humanistyki w kształceniu zawodowym, zmiany modeli uniwersytetu w kontekście jego kulturowej misji, czy też wpływ sfery wartości i religii na kształtowanie się agendy uniwersytetu. Istotą konserwatywnej krytyki jest sprzeciw wobec uczelni w modelu korporacyjnym traktowanej jako dostarczyciela patentów, zawodowych umiejętności prowadzącego komercjalizację badań i procesów kształcenia. W tym przypadku rolą uniwersytetu będzie uczenie *myślenia krytycznego*, samodzielnego; absolwent nie tylko ma być specjalistą w swojej dyscyplinie, ale także aktywnym i dojrzałym obywatelem, świadomym swojej roli społecznej. W tej perspektywie bardzo złudne wydaje się założenie, że np. technologią można zastąpić programy kształcenia zaangażowanego w kształtowanie świadomości obywatelskiej, czy etycznego przebudzenia.

5. WNIOSKI

Celem tekstu było szkicowe ukazanie dwóch możliwych perspektyw w celu opisania zobowiązań uniwersytetu. Z jednej strony była to perspektywa ekonomiczna, która przyniosła nowe wyzwanie dla misji uczelni i skierowała tę instytucję w stronę uniwersytetu przedsiębiorczego. Z drugiej strony była to perspektywa kulturowa, opierająca się na emancypacyjnych i globalnych wyzwaniach współczesnego świata. W obu wypadkach uczelnia ma określoną swoją rolę. W obu wykracza poza swoje klasyczne funkcje: kształcenia i prowadzenia badań, a jej celem będzie forma integracji społecznej. Konkluzja, jaka wyłania się z naszkicowanego tekstu, jest taka, że dwóch typów zobowiązań – kulturowych i ekonomicznych – nie sposób ani od siebie rozdzielić, ani też ich sobie przeciwstawiać. Uniwersytety nie muszą rezygnować ze swojej misji ekonomicznej, aby angażować się w nowe zobowiązania publiczne. Jak twierdzą jednak krytycy „przedsiębiorczego zwrotu” współczesnego uniwersytetu, istotne było uświadomienie sobie społecznej roli uczelni w społeczeństwie oraz uchronienie go przed zatraceniem jego pierwotnej misji, jaką było kształcenie. Artykuł niniejszy ma charakter wstępnego określenia problemu, w dalszym procesie badawczym należałoby ustalić – na przykład poprzez badanie przypadków – w jaki sposób zmiana misji wyznacza nowe trajektorie rozwojowe poszczególnych uczelni oraz polityk szkolnictwa wyższego na poziomie państw i regionów. Kolejnym zagadnieniem jest

kwestia kulturowych uwarunkowań transformacji polityk szkolnictwa wyższego, społecznej akceptacji dla utrzymania nakładów na szkolnictwo wyższe oraz uświadomienia sobie konsekwencji społecznej w przejściu na masowy poziom kształcenia na poziomie trzeciego stopnia.

LITERATURA

- [1] Altbach Ph., *Students Political Activism*, [w:] idem, *Comparative Higher Education*, Ablex Publishing, Norwood 2006.
- [2] Arbo, P. Bennenworth, P., *Understanding the Regional Contribution of Higher Education Institutions*, Paris: OECD, 2007.
- [3] Beteille A., *Universities at the Crossroads*, Oxford University Press, New Delhi 2010.
- [4] Busemeyer R.M., Nikolai R., *Education*, [w:] F. Castels, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, Ch. Pierson, *The Oxford Handbook of Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2010.
- [5] Clark B., *Creating Entrepreneurial University*, Pergamon Press, New York 1998.
- [6] Dąbrowa-Szeffler M., Jabłocka J., *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Raport dla OECD*. MNiSW, Warszawa 2007.
- [7] Kerr C., *The Uses of the University*, Harvard University Press, Cambridge 2007.
- [8] Kwiek M., *Transformacje uniwersytetu*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2010.
- [9] Kościelniak C., *Uniwersytet i aktywizm studencki wobec obywatelskiego nieposłuszeństwa*, [w:] C. Kościelniak, J. Makowski, *Wolność, równość, uniwersytet*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2011.
- [10] Kościelniak, C. "Does European higher education policy could be a political tool for solidarity with South?", w: *10 years of Slovak Aid*, Pontis, Bratislava 2013.
- [11] MacIntyre, A., *God, Philosophy, Universities*, Rowan&Littlefield, Plymouth 2009.
- [12] Newfield Ch., *Unmaking Public University*, Harvard University Press, Harvard 2007.
- [13] Nkinyanghi J., *Students Protest in Sub-Saharan Africa*, „Higher Education” 1991, nr 22.
- [14] Nussbaum M., *Not for Profit*, Princeton University Press, Princeton 2010.
- [15] Nussbaum M., *Cultivating Humanity*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- [16] OECD, *Education at Glance 2011*, Paris 2011.
- [17] Sen A., *Wolność jako rozwój*, Zysk i Ska, Poznań 1998.
- [18] Sławek T., *Antygonia w świecie korporacji. Rozważania o uniwersytecie i czasach obecnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- [19] Sommerville, J., *The Decline of Secular University*, Oxford University Press 2005.
- [20] Sójka J., *Społeczna odpowiedzialność uniwersytetu*, [w:] J. Sójka, A. Grzegorzczak, *Fenomen uniwersytetu*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2008.
- [21] Sporn B., *Adaptive University Structures*, „Higher education Policy” 1999, nr 54.
- [22] *Sustainability and Higher Education in Central and Eastern Europe*, red. M. Adomssent, I. Otte, VAS, Bad Homburg 2013.

- [23] Szirmai A., *The Dynamic of Socio-Economic Development*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- [24] Twardowski K., *O dostojności uniwersytetu*, reprint, Wydawnictwo UAM, Poznań 2011.
- [25] White S., *Ethics*, [w:] F. Castels, S. Leibfried, J. Lewis, H. Obinger, Ch. Pierson, *The Oxford Handbook of Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2010.

THE PUBLIC ROLES OF THE CONTEMPORARY UNIVERSITY: BETWEEN THE CULTURAL AND ECONOMIC DUTIES

The main aim of the paper is an analysis of the transformation of the public duties of universities focused on two directions: cultural and economic ones. Since 50s of XX century Western universities underwent the “entrepreneurial turn”. Their mission was centred to the production and commercialization of knowledge. Meanwhile knowledge institutions take an important role in creating the welfare society both in education and research. The “entrepreneurial turn” begins from the reforms introduced by Clark Kerr at University of California Berkeley. The critics of the “entrepreneurial turn” point out that it causes a deep crisis of the public duties of universities and pushes them to the narrow, economic mission only. Both liberal and conservative critics agree that the role of arts and humanities is crucial in contemporary curricula. Humanities should support and complete the professional education in different disciplines. The paper considers the potential of the increasing of the capacity of the public duties of universities, like a sustainable development, the policy of equality and – using the term of Martha Nussbaum – deep involvement of the knowledge institutions in the processes of *global citizenship*. The public duties of universities bridges the cultural issues with economic. Commitments of the university to the public sphere combine cultural issues with economic ones, e.g. by increasing of the access to higher education. The conclusion of the paper is that, both economic and cultural duties should be synchronized.

Keywords: university, public duties, social development

DOI:10.7862/rz.2013.hss.44

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Krzysztof KUD¹
Marian WOŹNIAK²

PERCEPCJA ŚRODOWISKOWYCH CZYNNIKÓW JAKOŚCI ŻYCIA NA OBSZARACH WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Jakość życia najczęściej interpretowana jest jako stopień zaspokojenia materialnych oraz duchowych potrzeb człowieka. Kształtowana jest przez wiele czynników, z których za najważniejsze uważa się: sytuację mieszkaniową, bezpieczeństwo zatrudnienia, ochronę zdrowia i życia, możliwość uczenia się i podnoszenia kwalifikacji, dostęp do kultury, dostęp do placówek handlowych, stan infrastruktury technicznej czy stopień zaspokojenia indywidualnych potrzeb.

Wieś, przechodząc zmiany związane z postępowaniem cywilizacyjnym, powinna odejść od przypisanych jej w przeszłości stereotypów identyfikujących ją wyłącznie z produkcją rolniczą. Obecnie wieś, oprócz wytwarzania i dostarczania żywności, spełnia także wiele innych funkcji związanych z ochroną i kształtowaniem krajobrazu i bioróżnorodności, kształtowaniem gospodarki wodnej, zachowaniem wartości dziedzictwa kulturowego tych obszarów. W artykule przedstawiono wyniki badań ankietowych zrealizowanych w 2011 r. wśród mieszkańców obszarów wiejskich województwa podkarpackiego. Na subiektywne poczucie jakości życia mogą mieć wpływ takie czynniki jak płeć, wiek osoby, a także kontekst społeczny wynikający na przykład z turystycznego charakteru gminy lub jej położenia względem miast. Wyniki analizowano w podziale na gminy zlokalizowane w pobliżu miast, oddalone od miast oraz gminy o charakterze turystycznym. W gminach oddalonych od miast doceniano wartość rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz czystość środowiska naturalnego, w gminach zlokalizowanych w pobliżu miast zaś podkreślano jakość sieci dróg, sieci kanalizacyjnej i wodociągowej oraz wiejski rynek pracy. W gminach zlokalizowanych z dala od miast obserwowano mniej różnic w ocenie czynników środowiska, co może świadczyć o lokalnej jednolitości postrzegania świata.

Słowa kluczowe: jakość życia, obszary wiejskie, czynniki środowiskowe

1. WSTĘP

Jakość życia może być bardzo różnie postrzegana i interpretowana. Dla różnych grup społecznych jest ona związana z zaspokojeniem różnorodnych potrzeb materialnych, pewności i stabilizacji życiowej, rozrywki czy potrzeb duchowych. J. Rutkowski³ do czynników wpływających na kształtowanie jakości życia zalicza:

1. Czynniki subiektywne – ogólne zadowolenie z życia, oczekiwania, perspektywy na przyszłość, aspiracje.

¹ Dr inż. Krzysztof Kud, Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865 11 64, e-mail: kkud@prz.edu.pl

² Dr inż. Marian Woźniak, Katedra Ekonomii, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865 19 03, e-mail: mwozniak@prz.edu.pl

³ J. Rutkowski, *Jak badać jakość życia*, „Wiadomości Statystyczne” 1988/5, s. 42.

2. Czynniki obiektywne – kształtowane przez społeczno-ekonomiczne warunki, w których żyjemy.

Na poziom jakości życia społeczeństwa wiejskiego oraz rozwój obszarów wiejskich wpływają m.in. poziom rozwoju gospodarczego kraju, znaczenie rolnictwa w gospodarce i zatrudnieniu oraz jej wielofunkcyjny charakter. Rozwój jest interpretowany nie tylko jako wzrost gospodarczy i poprawa sytuacji ekonomicznej ludności wiejskiej, ale i jako pojęcie znacznie szersze, dotyczące rozwoju demograficznego, ekonomicznego i społecznego. Powszechnie uznaje się, że wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest ideą aktywizacji wsi i dywersyfikacji działalności gospodarczej, zgodnie z którą przyszłe oblicze wsi i ludności wiejskiej jest związane nie tylko z rolnictwem, ale również z innymi działami gospodarki oraz z poprawą jakości życia na obszarach wiejskich. Dotyczy to przede wszystkim stworzenia nowych miejsc pracy i przezwyciężenia bezrobocia, aktywowania nowych źródeł zarobkowania w zawodach związanych z otoczeniem rolnictwa oraz różnorodności form dochodowego wykorzystania zasobów gospodarstw rolnych i wsi, a także ochroną tych obszarów przed degradacją oraz klęskami żywiołowymi.

W celu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich istotne jest rozpoznanie oceny przez mieszkańców kluczowych czynników środowiska, a następnie właściwe zarządzanie prowadzące do rozwoju kapitału ekonomicznego i społecznego z poszanowaniem przyrody. Obszary wiejskie wymagają kompleksowej, gruntownej modernizacji mającej na uwadze dobro lokalnych społeczności. W praktyce oznacza to konieczność identyfikacji problemów i oczekiwań oraz indywidualnego podejścia. Współcześnie wśród populacji zamieszkującej wieś, mimo że w znacznym stopniu zróżnicowanej, to jedynie jedna trzecia utrzymuje się z rolnictwa⁴. Jednocześnie rolnictwo z natury rzeczy użytkuje środowisko i to właśnie ono powinno stać na straży przyrody. Jego rola obejmuje nie tylko produkcję artykułów żywnościowych oraz surowców, ale również zachowanie bogactwa krajobrazu przyrodniczego oraz kulturowego, jednocześnie stwarzając warunki dobrej jakości życia⁵.

W pracy podjęto próbę identyfikacji oceny wybranych elementów środowiska życia przez społeczności wiejskie w województwie podkarpackim. Taka ocena pozwoli na określenie odbioru społecznego obecnego stanu jakości życia oraz powinna dać obraz oczekiwań społeczności lokalnej w tym zakresie.

2. CEL I METODYKA

Celem artykułu jest przedstawienie czynników wpływających na jakość życia społeczeństwa wiejskiego, ze szczególnym uwzględnieniem wsi podkarpackiej. W artykule przedstawiono wyniki badań ankietowych zrealizowanych w 2011 r. wśród 1130 osób zamieszkujących obszary wiejskie Podkarpacia. W artykule przeprowadzono analizę oceny czynników środowiska życia ludności, skupiono się głównie na czynnikach subiektywnych kształtujących jakość życia.

⁴ Forum Debaty Publicznej, *Polska wieś 2012, Potencjał obszarów wiejskich szansą rozwoju*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2013/23, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013, s. 9.

⁵ K. Kud, L. Woźniak, *Proekologiczna restrukturyzacja gospodarki żywnościowej jako czynnik innowacji*, „Prace Naukowe AE we Wrocławiu” 2004/1030, s. 608–614.

Zgromadzony materiał poddano analizie statystycznej w celu znalezienia prawidłowości w postrzeganiu wpływu czynników środowiska na jakość życia mieszkańców. Porównano odpowiedzi w grupach socjodemograficznych oraz badane gminy podzielono na trzy typy, w których za kryterium podziału przyjęto oddalenie od ośrodków miejskich (2 grupy – leżące blisko i oddalone od miasta) oraz turystyczny charakter gminy. Porównanie wykonano za pomocą jednoczynnikowej analizy wariancyjnej⁶. Hipotezę zerową o równości wartości oczekiwanych badano testem F Fishera-Snedecora. Dalszą analizę – *post hoc* – wykonywano testem NIR Tukeya.

3. CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Według danych z 2011 r. województwo podkarpackie, zlokalizowane w południowo-wschodniej części Polski, zajmuje powierzchnię 17 846 km², co stanowi 5,7% ogólnej powierzchni Polski. Obszar ten zamieszkuje 2022 tys. osób, czyli 5,3% ludności kraju. Gęstość zaludnienia wynosi 113 osób na 1 km², co plasuje województwo na dziewiątej pozycji w kraju. Większość ludności (58,5%) zamieszkuje tereny wiejskie województwa. Województwo podkarpackie dzieli się na cztery podregiony: krośnieński, przemyski, rzeszowski, tarnobrzeski, skupiających 160 gmin oraz 21 powiatów (rys. 1).

Województwo podkarpackie ma dodatni przyrost naturalny (+1,4) oraz ujemne saldo migracji wewnętrznych (-1,0). W województwie odnotowano jedną z największych stóp bezrobocia w kraju, sięgającą 12,5%, co daje niestety, przy średniej krajowej 9,7%, drugą pozycję w kraju. W województwie odnotowano również największy w kraju wzrost cen towarów i usług konsumpcyjnych, sięgający 4,9%. Wartość skupu produktów rolnych, na poziomie 377 zł produktów roślinnych i 641 zł produktów zwierzęcych na 1 ha użytków rolnych, umiejscawia województwo znacznie poniżej średniej krajowej, w dolnej części hierarchii województw w kraju⁷.

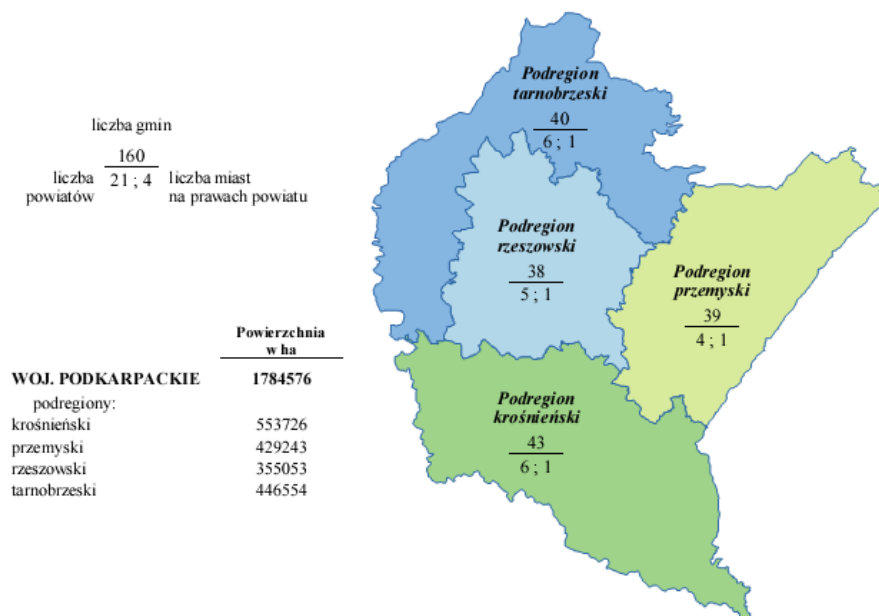
Na początku XXI wieku województwo podkarpackie nadal można określić jako wiejskie. O jego wiejskim charakterze świadczy znaczny odsetek gmin wiejskich, które stanowią ponad 70% spośród wszystkich gmin województwa. Około 60% ludności żyje na obszarach wiejskich. Jednocześnie średnia wielkość gospodarstwa rolnego wynosi tylko 2,63 ha (średnia w Polsce to 6,82 ha), co powoduje przeludnienie tych obszarów oraz stanowi znaczny problem strukturalny w stosunku do rozwoju i modernizacji regionu. Województwo podkarpackie, w porównaniu z innymi częściami kraju, charakteryzuje się odmiennymi warunkami gospodarowania, które wynikają ze zróżnicowanych warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, ekonomicznych, a także historycznych. Na podstawie potencjalnych warunków i czynników rozwoju wykształciły się trzy podstawowe funkcje województwa: rolnicza, przemysłowa oraz turystyczno-rekreacyjna⁸.

⁶ A. Luszniwicz, T. Słaby, *Statystyka. Teoria i zadania*, C.H. Beck, Warszawa 2001.

⁷ *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2011*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2012, s. 17–21.

⁸ P. Grygiel, A. Grzesik, *Społeczno-gospodarcza kondycja województwa Podkarpackiego na tle kraju*, [w:] *Województwo podkarpackie na początku XXI wieku. Studia socjologiczne*, red. M. Malikowski, MANA, Rzeszów 2003, s. 58–60.

Rys. 1. Podział województwa podkarpackiego według nomenklatury NTS w 2012 r.

Źródło: *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2011*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2012, s. 21.

Koncepcją, która uwzględnia poprawę jakości życia na obszarach wiejskich, jest jej wielofunkcyjny rozwój, który zakłada gospodarczą aktywizację wsi poprzez tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem. Wieś przestanie być wówczas postrzegana jedynie w swej tradycyjnej roli, polegającej na produkcji żywności, a stanie się miejscem świadczenia usług oraz działalności produkcyjno-handlowej (niekoniecznie związanej z rolnictwem)⁹. Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich polega głównie na znacznie większym niż dotychczas różnicowaniu obszarów wiejskich, a więc odejściu od monofunkcyjności, polegającej z reguły na produkcji surowców rolniczych i umiejętnym wkomponowaniu w wiejską przestrzeń coraz to nowych funkcji pozarolniczych¹⁰.

⁹ A. Kobiałka, *Rola gminy w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Strategie rozwoju lokalnego. Aspekty instytucjonalne*, red. M. Adamowicz, t. I, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2003, s. 66.

¹⁰ M. Kłodziński, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach UE*, SGGW, Warszawa 1996, s. 11.

4. JAKOŚĆ ŻYCIA W ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONYM I TRWAŁYM

Prace naukowe dotyczące rozwoju zrównoważonego w Polsce prowadzone są od lat siedemdziesiątych XX wieku i badania te przechodziły różne etapy: od inspiracji, przez dojrzewanie, fascynację, implementację, aż do wątpliwości¹¹. Idea rozwoju zrównoważonego i trwałego jest różnie definiowana. Piontek i Piontek¹² twierdzą, że rozwój zrównoważony i trwały polega na trwałej poprawie jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń poprzez kształtowanie właściwych proporcji między trzema rodzajami kapitału: ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym. Autorzy ci podkreślają, że w relacjach wymienionych kapitałów jakość życia pełni funkcje kryterialne i integrujące. Zatem to jakość życia, rozumiana jako kształtowanie właściwych proporcji w generowaniu, zaspokajaniu i sposobach realizacji potrzeb ekonomicznych, społecznych, przyrodniczych i duchowych na podstawie funkcji kryterialnych sfery moralnej, jest istotą rozwoju zrównoważonego i trwałego. Papuziński¹³ w ujęciu syntetycznym podaje, że rozwój zrównoważony to rozwój zakładający równowagę między wzrostem gospodarczym a stanem ekosystemów w celu zapewnienia społeczeństwu wysokiej jakości życia.

5. CZYNNIKI ŚRODOWISKOWE KSZTAŁTUJĄCE JAKOŚĆ ŻYCIA W OPINII MIESZKAŃCÓW WSI WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Oceniając czynniki wpływające na jakość życia społeczności wiejskiej, analizie poddano głównie elementy techniczne, społeczne oraz środowiska naturalnego obszarów wiejskich. Na rysunku 2 przedstawiono oceny poszczególnych czynników środowiska życia ludności zgrupowane dla wszystkich respondentów.

Wysoko oceniono system telekomunikacyjny oraz walory krajobrazowe. Te czynniki uzyskały ponad 60% ocen bardzo dobrych i dobrych. Wysokie oceny uzyskały również czystość powietrza, system szkolnictwa, czystość wizualna wsi, bezpieczeństwo, sieć kanalizacyjno-wodociągowa oraz czystość gleb. Znaczny odsetek ocen przeciętnych uzyskały: jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, poziom zaangażowania społecznego mieszkańców, standard i jakość życia mieszkańców.

Najgorzej oceniono wiejski rynek pracy, gdyż 60% respondentów określiło go źle lub bardzo źle. Również blisko połowa respondentów ma negatywne zdanie o sieci dróg, usługach turystycznych, usługach bankowych oraz usługach gastronomicznych.

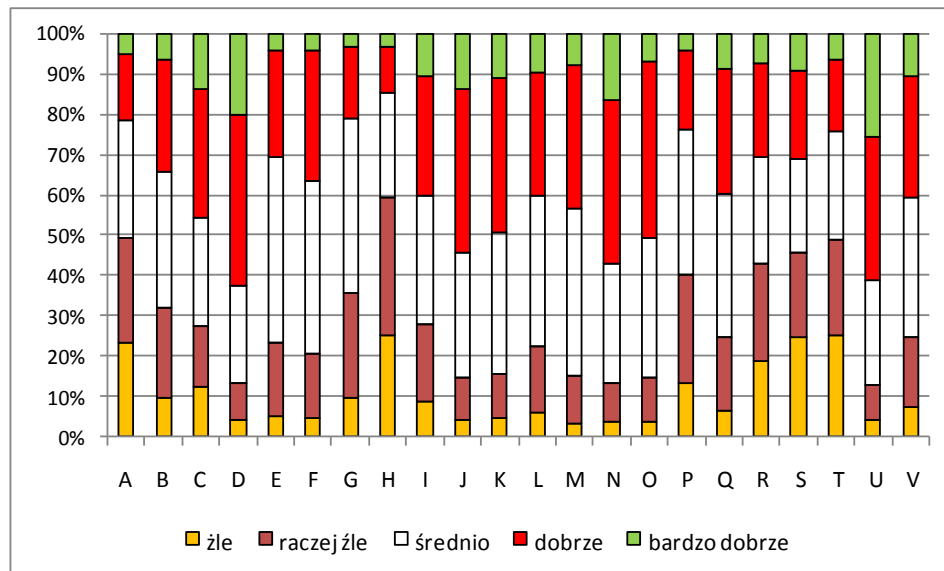
Obraz wynikający z tej oceny był niejednoznaczny – respondenci lepiej oceniają czynniki związane z potencjałem środowiska naturalnego, gorzej jednak sferę usług i zatrudnienia.

¹¹ T. Borys, S. Czaja, *Badania nad Zrównoważonym Rozwojem w Polskich Ośrodkach Naukowych*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 51–74.

¹² F. Piontek, B. Piontek, *Najlepsze dostępne techniki (BAT) i Mnożnik Cztery dla zapewnienia ochrony środowiska*, Rocznik Ochrony Środowiska, Wydawnictwo Środowisko-Pomorskiego Tow. Nauk. Ochr. Środ., t. IV, Koszalin 2002, s. 49–74.

¹³ A. Papuziński, *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, „Problemy Ekorozwoju” 1/2, Lublin 2006, s. 25–32.

Rys. 2. Ocena wybranych czynników środowiska dokonana przez mieszkańców wsi województwa podkarpackiego

A – sieć dróg; **B** – usługi komunikacyjne; **C** – sieć kanalizacyjna i wodociągowa; **D** – system telekomunikacyjny (telefony, Internet); **E** – jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej; **F** – standard i jakość życia mieszkańców; **G** – poziom zaangażowania społecznego mieszkańców; **H** – wiejski rynek pracy; **I** – usługi lecznicze (ośrodki zdrowia, apteki); **J** – system szkolnictwa; **K** – bezpieczeństwo; **L** – czystość wód; **M** – czystość gleb; **N** – czystość powietrza; **O** – czystość wizualna wsi; **P** – oferta kulturalna; **Q** – usługi handlowe; **R** – usługi gastronomiczne; **S** – usługi bankowe; **T** – usługi turystyczne (baza, informacja turystyczna, oznaczenia szlaków); **U** – walory krajobrazowe; **V** – walory kulturowe

Źródło: obliczenia własne

W tabeli 1 przedstawiono czynniki, na których postrzeganie ma istotny statystycznie wpływ typ gminy (położone przy mieście, położone z dala od miasta oraz gminy o charakterze turystycznym). Zamieszczono średnią ocen, wartość testu F oraz graniczny poziom błędów, przy którym zależność była statystycznie istotna.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że mieszkańcy gmin położonych przy mieście wyżej oceniają sieć dróg, sieć kanalizacyjną i wodociągową oraz wiejski rynek pracy. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej była istotnie najwyższa wśród mieszkańców gmin położonych z dala od miasta, a istotnie najniższa wśród mieszkańców gmin o turystycznym charakterze. Oceny te są zbieżne z wykorzystaniem przestrzeni, gdyż krajobraz o wysokich walorach estetycznych zazwyczaj jest zachowany w rejonach mało przekształconych antropogenicznie.

Najwyższe oceny czynników związanych ze środowiskiem naturalnym (czystość wód, gleb i powietrza) stwierdzono w gminach położonych z dala od miast, a najniższe położone przy miastach. Zależność ta wydaje się oczywista, gdyż aglomeracje miejskie są związane ze wzrostem zanieczyszczenia. Walory kulturowe oraz usługi turystyczne najwyżej oceniają mieszkańcy gmin o turystycznym charakterze, najniżej zaś – położonych przy miastach. Ocena walorów krajobrazu była istotnie wyższa wśród mieszkańców gmin położonych z dala od miasta i o charakterze turystycznym w porównaniu z opinią mieszkańców gmin położonych przy mieście.

Tabela 1. Wpływ typu gminy na dokonaną przez mieszkańców ocenę czynników środowiska

Element środowiska	Typ gminy			F	P _{gran}
	a. położona przy mieście	b. położona z dala od miasta	c. o charakterze turystycznym		
Sieć dróg	2,64 b	2,45 a	2,49 a	4,02	0,018
Sieć kanalizacyjna i wodociągowa	3,31 b	3,10 a	3,15 a	4,27	0,014
Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej	3,05 ab	3,15 b	2,93 a	5,40	0,005
Wiejski rynek pracy	2,45 b	2,26 a	2,22 a	5,86	0,003
Czystość wód	3,14 a	3,29 b	3,23 ab	3,01	0,049
Czystość gleb	3,25 a	3,43 b	3,33 ab	5,27	0,005
Czystość powietrza	3,39 a	3,77 b	3,52 ab	20,17	0,000
Usługi turystyczne (baza, informacja turystyczna, oznaczenia szlaków)	2,60 b	2,43 a	2,81 c	8,23	0,000
Walory krajobrazowe	3,57 a	3,79 b	3,81 b	7,41	0,001
Walory kulturowe	3,10 a	3,24 ab	3,33 b	4,90	0,008

Jednakowy symbol literowy przy wartościach średniej oznacza brak istotnych różnic w teście NIR
Źródło: obliczenia własne

W tabeli 2 zamieszczono wyniki analizy, w której zmienną niezależną była płeć respondentów. Oprócz obiektywnych czynników środowiska, składających się na jakość życia mieszkańców, istotne jest ich subiektywne postrzeganie. W celu poznania różnic w odbiorze rzeczywistości wyniki poddano analizie z uwzględnieniem płci oraz wieku respondentów. Stąd analiza wariancji, przeprowadzona dla wszystkich respondentów niezależnie od typu gminy, wykazała istotny statystycznie wpływ płci na ocenę: systemu telekomunikacyjnego, czystości wód, czystości wizualnej wsi, usług handlowych, walorów kulturowych, natomiast ocena pozostałych czynników nie zależy od płci. Ocena czynnika czystości wód była wyższa wśród mężczyzn, pozostałe wymienione czynniki wyżej oceniały kobiety.

Tabela 2. Wpływ płci respondentów na dokonaną ocenę czynników środowiska

Element środowiska	Płeć		F	P _{gran}
	Kobiety	Mężczyźni		
Wszyscy respondenci				
System telekomunikacyjny (telefony, Internet)	3,72	3,58	5,81	0,016
Czystość wód	3,14	3,30	7,56	0,006
Czystość wizualna wsi	3,46	3,33	7,19	0,007
Usługi handlowe	3,23	3,10	5,20	0,023
Walory kulturowe	3,26	3,12	5,40	0,02
Gminy położone przy mieście				
Usługi komunikacyjne	3,20	2,87	14,63	0,0
System telekomunikacyjny (telefony, Internet)	3,77	3,54	7,83	0,005
Poziom zaangażowania społecznego mieszkańców	2,88	2,71	4,52	0,034
Czystość wód	3,06	3,24	4,79	0,029
Czystość powietrza	3,48	3,29	4,99	0,026
Czystość wizualna wsi	3,55	3,24	17,17	0,0
Usługi handlowe	3,27	3,07	5,59	0,018
Walory krajobrazowe	3,70	3,4	9,94	0,002
Walory kulturowe	3,20	2,97	6,69	0,01
Gminy położone z dala od miasta				
Standard i jakość życia mieszkańców	3,09	3,24	3,92	0,048
Gminy o charakterze turystycznym				
Sieć dróg	2,34	2,69	4,24	0,041
Sieć kanalizacyjna i wodociągowa	2,97	3,38	6,96	0,009
Czystość powietrza	3,39	3,67	4,58	0,033

Źródło: obliczenia własne

Analiza wariancji, w której określano wpływ płci na ocenę czynników środowiska, przeprowadzono również w poszczególnych, wydzielonych typach gmin (tab. 2). W gminach położonych przy mieście obliczono istotny statystycznie wpływ płci na ocenę następujących czynników: usługi komunikacyjne, system telekomunikacyjny, poziom zaangażowania społecznego mieszkańców, czystość wód, powietrza, czystość wizualna wsi, usługi handlowe, walory krajobrazowe. Warto podkreślić, że wszystkie oceny były wyższe wśród kobiet. Być może wiąże się to ze zmianą tradycyjnej roli kobiet, które podejmując pracę zawodową i konkurencję z mężczyznami w obszarach wcześniej dla nich niedostępnych, wykazują większy optymizm. Może to jednak wynikać z większego zapotrzebowania na optymizm w trudnym procesie wychowania potomstwa.

W gminach położonych z dala od miast statystycznie istotny wpływ płci obliczono jedynie dla czynnika standard i jakość życia mieszkańców. Ten czynnik wyżej ocenili mężczyźni. W gminach o charakterze turystycznym płeć respondentów miała istotny wpływ na ocenę sieci dróg, sieci kanalizacyjnej i wodociągowej oraz czystości powietrza. Wszystkie te czynniki wyżej ocenili mężczyźni.

Przeprowadzono również analizę wpływu wieku respondentów na ocenę czynników środowiska życia, wyniki istotne statystycznie zamieszczono w tabeli 3.

Tabela 3. Wpływ wieku respondentów na dokonaną ocenę czynników środowiska

Element środowiska	Wiek					F	P _{gran}
	15–18	19–25	26–35	36–50	> 50 lat		
Wszyscy respondenci							
Sieć kanalizacyjna i wodociągowa	3,08a	3,16a	3,31b	3,09a	3,38b	2,92	0,02
Standard i jakość życia mieszkańców	3,25b	3,23b	3,18ab	3,10a	3,03a	2,55	0,038
Wiejski rynek pracy	2,55b	2,45b	2,29a	2,23a	2,25a	3,80	0,004
Bezpieczeństwo	3,64b	3,40a	3,39a	3,38a	3,27a	3,13	0,014
Usługi handlowe	3,01a	3,16ab	3,10ab	3,20b	3,35c	2,83	0,024
Gminy położone przy mieście							
Sieć kanalizacyjna i wodociągowa	3,25c	3,37c	3,29c	3,09b	3,62a	2,88	0,022
System telekomunikacyjny (telefony, Internet)	3,84b	3,86b	3,53a	3,50a	3,67ab	3,34	0,01
Standard i jakość życia mieszkańców	3,23b	3,28b	3,26b	3,15ab	2,92a	2,78	0,026
Gminy położone z dala od miasta							
Bezpieczeństwo	3,91b	3,46a	3,45a	3,39a	3,34a	3,40	0,009
Czystość wizualna wsi	3,70b	3,43a	3,28a	3,39a	3,31a	2,44	0,046
Gminy o charakterze turystycznym							
Sieć dróg	2,31a	2,18a	2,61b	2,27a	3,09c	4,21	0,003
Czystość powietrza	3,56b	3,60b	3,82c	3,39a	3,21a	2,67	0,033
Usługi handlowe	2,75a	3,18b	3,04ab	2,90ab	3,60c	3,00	0,019
Usługi gastronomiczne	2,75b	3,15c	3,06c	2,43a	2,81b	3,32	0,011

Jednakowy symbol literowy przy wartościach średniej oznacza brak istotnych różnic w teście NIR
Źródło: obliczenia własne

Analiza wariancji wykazała istotny statystycznie wpływ wieku na ocenę następujących czynników: sieć kanalizacyjna i wodociągowa, standard i jakość życia mieszkańców, wiejski rynek pracy, bezpieczeństwo, usługi handlowe. Ocena pozostałych czynników natomiast nie zależała od wieku. Ocena sieci kanalizacyjnej i wodociągowej była istotnie

wyższa wśród respondentów grupy wiekowej 26–35 i powyżej 50 lat w porównaniu z pozostałymi grupami wiekowymi. Ocena standardu i jakości życia mieszkańców była wyższa wśród młodych ludzi; statystycznie istotnie najwyższa wśród respondentów grupy wiekowej 15–18 i 19–25 lat, a najniższa – wśród respondentów grupy wiekowej 36–50 i powyżej 50 lat. Ocena wiejskiego rynku pracy była istotnie wyższa wśród młodszych respondentów w wieku 15–18 i 19–25 lat w porównaniu z pozostałymi grupami wiekowymi. Może to wynikać z faktu, że młodzi ludzie jeszcze się uczą i nie zapoznali się ze specyfiką tego rynku. Ocena obszaru bezpieczeństwa była istotnie wyższa wśród respondentów w wieku 15–18 lat w porównaniu z pozostałymi grupami wiekowymi, ocena usług handlowych zaś była istotnie najwyższa wśród respondentów grupy wiekowej powyżej 50 lat, a istotnie najniższa – wśród respondentów grupy wiekowej 15–18 lat, co prawdopodobnie wiąże się ze zmianą pokoleniową i doświadczeniami osób w wieku „50+”.

W gminach położonych przy mieście ocena sieci kanalizacyjnej i wodociągowej najwyżej oceniły osoby powyżej 50. roku życia, system telekomunikacyjny wyżej oceniali ludzie młodzi, standard i jakość życia mieszkańców zaś najniżej oceniali respondenci z najstarszej grupy wiekowej.

W gminach położonych z dala od miasta istotny statystycznie wpływ wieku obliczono jedynie dla oceny bezpieczeństwa oraz czystości wizualnej wsi. Te czynniki najwyżej oceniały osoby w wieku 15–18 lat. Sytuacja taka może świadczyć o podobnym, niezależnie od wieku pojmowaniu rzeczywistości przez osoby mieszkające z dala od miast.

W gminach o charakterze turystycznym w ocenie czynników związanych z usługami pojawiły się różnice związane z wiekiem. Takie zróżnicowanie może wskazywać na troskę społeczności lokalnych o warunki sprzyjające turystyce. Wiek wpływał na ocenę sieci dróg, czystości powietrza, usług handlowych i usług gastronomicznych. Sieć dróg i usługi handlowe najwyżej oceniali respondenci w wieku powyżej 50 lat. Czystość powietrza i usługi gastronomiczne najwyżej oceniły osoby w wieku 26–35 lat.

6. ZAKOŃCZENIE

Jakość życia w rozwoju zrównoważonym wynika ze zrównoważenia podstawowych sfer: społecznej, ekonomicznej i przyrodniczej. Dążenie do podnoszenia jakości życia lokalnych społeczności polega na osiągnięciu określonego, pożądanego stanu (benchmarku) w podstawowych obszarach: ładu społecznego, ładu gospodarczego i ładu środowiskowo-przestrzennego. Jednak subiektywne poczucie, doświadczenie, jakości życia jest zjawiskiem złożonym wynikającym z indywidualnych doświadczeń, ambicji, relacji, dążeń oraz środowiska kulturowego, gospodarczego oraz środowiska naturalnego.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że na subiektywne poczucie jakości życia mogą mieć wpływ takie czynniki, jak płeć, wiek osoby i kontekst społeczny wynikający na przykład z turystycznego charakteru gminy lub jej położenia względem miast. W gminach o charakterze turystycznym podkreślano czynniki wspierające turystykę, takie jak walory krajobrazowe, kulturowe oraz usługi turystyczne. W gminach oddalonych od miast doceniano wartość rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz czystość środowiska naturalnego, w gminach zlokalizowanych w pobliżu miast zaś podkreślano jakość sieci dróg, sieci kanalizacyjnej i wodociągowej oraz wiejski rynek pracy.

W gminach zlokalizowanych z dala od miast obserwowano mniej różnic w ocenie czynników środowiska, co może świadczyć o jednoznacznym charakterze badanych zjawisk lub o lokalnej jednolitości postrzegania świata. Taka jednomyślność może mieć bardzo istotne znaczenie w pokonywaniu trudności i zagrożeń lokalnych społeczności, może być ważnym atutem w budowaniu partycypacyjnego modelu zarządzania w gminie. Jednocześnie może stanowić poważną barierę we wprowadzaniu pozytywnych zmian wymagających odrzucenia dotychczasowego modelu niewłaściwego postępowania, a w takiej sytuacji inercja społeczna może działać wysoce negatywnie.

Zdaniem autorów, istotnym zagadnieniem wymagającym dalszych badań są elementy kształtujące percepcję środowiskowych czynników jakości życia.

LITERATURA

- [1] Borys T., Czaja S., *Badania nad Zrównoważonym Rozwojem w Polskich Ośrodkach Naukowych*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- [2] *Forum Debaty Publicznej, Polska wieś 2012. Potencjał obszarów wiejskich szansą rozwoju*, „Biuletyn Forum Debaty Publicznej” 2013/23, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013,
- [3] Grygiel P., Grzesik A., *Społeczno-gospodarcza kondycja województwa Podkarpackiego na tle kraju*, [w:] *Województwo podkarpackie na początku XXI wieku. Studia socjologiczne*, red. M. Malikowski, MANA, Rzeszów 2003.
- [4] Klodziński M., *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach UE*, SGGW, Warszawa 1996.
- [5] Kobialka A., *Rola gminy w rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Strategie rozwoju lokalnego. Aspekty instytucjonalne*, red. M. Adamowicz, t. I, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2003.
- [6] Kud K., Woźniak L., *Proekologiczna restrukturyzacja gospodarki żywnościowej jako czynnik innowacji*, „Prace Nauk. AE we Wrocławiu” 2004/1030, s. 608–614.
- [7] Luszniwicz A., Słaby T., *Statystyka. Teoria i zadania*, C.H. Beck, Warszawa 2001.
- [8] Papuziński A., *Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie*, „Problemy Ekorozwoju” 1/2 (2006).
- [9] Piontek F., Piontek B., *Najlepsze dostępne techniki (BAT) i Mnożnik Cztery dla zapewnienia ochrony środowiska*, „Rocznik Ochrony Środowiska”, Wydawnictwo Środowisko-Pomorskiego Tow. Nauk. Ochr. Środ., t. IV, Koszalin 2002.
- [10] *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego 2011*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2012.
- [11] Rutkowski J., *Jak badać jakość życia*, „Wiadomości Statystyczne” 1988/5.

ENVIRONMENTAL FACTORS AFFECTING THE QUALITY OF LIFE IN RURAL AREAS ON THE EXAMPLE OF PODKARPACIE REGION

Quality of life of residents, of both urban and rural areas, is shaped by many factors, of which the most important are: the housing situation, employment, protection of life and health, the possibility of learning and skills development, access to culture, access to retail outlets, the state of technical infrastructure and degree of satisfaction of individual needs.

Currently, the village, in addition to the preparation and delivery of food, has other features related to the protection and shaping the landscape and biodiversity, evolution of water management, conservation of cultural heritage of these areas. The article presents the results of a survey carried out in 2011 among residents of rural areas of Podkarpacie. The subjective sense of quality of life may be affected by such factors as gender, age of the person, but also the social context resulting for example from the tourist nature of the community and its position relative to the cities. The results were analyzed, broken down by municipality located near the city, away from the cities and municipalities of a tourist. The municipalities are far from towns underestimated the value of agricultural production and the purity of the environment, and the communities located near the cities emphasized the quality of roads, sewerage and water supply and rural labor market. The communities are located away from the city observed fewer differences in evaluation of environmental factors, which may indicate local consistency of seeing the world.

Keywords: quality of life, rural areas, environmental factors

DOI:10.7862/rz.2013.hss.45

Tekst złożono w redakcji: październik 2013.

Przyjęto do druku: styczeń 2014.

Dorota KUDER¹

EWOLUCJA WYBRANYCH REGULACJI RYNKU PRACY – ANALIZA PORÓWNAWCZA ROZWIĄZAŃ AMERYKAŃSKICH NA TLE ROZWIĄZAŃ EUROPEJSKICH

W opracowaniu omówiono kierunki zmian w procesie legislacyjnym określającym stosunki pracy w danej gospodarce. W odniesieniu do instytucji rynku pracy skupiono się przede wszystkim na poziomie ochrony zatrudnienia oraz na roli związków zawodowych. Analizę przeprowadzono w stosunku do następujących krajów: Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz reprezentantów Unii Europejskiej – Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch.

Przyjętą hipotezą badawczą jest twierdzenie, że regulacje rynku pracy w Stanach Zjednoczonych mają mniej restrykcyjny charakter niż w wybranych krajach Unii Europejskiej, co wpływa na uelastycznienie tego rynku pracy i jego szybsze dostosowania (mierzone stopą bezrobocia). Do weryfikacji tej hipotezy posłużyła metoda polegająca na analizie podstawowych zmian w regulacjach rynku pracy wybranych przedstawicieli Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych. Celem artykułu jest zatem prześledzenie kierunków zmian w procesie legislacyjnym prawa pracy i skonfrontowanie ich ze sobą w celu zweryfikowania postawionej hipotezy badawczej.

Praca składa się z pięciu części. W pierwszej z nich mowa jest o liberalnym charakterze regulacji rynku pracy w Stanach Zjednoczonych – analiza ta stanowi tło do porównań z krajami europejskimi. Część druga opracowania traktuje o negocjacjach i zasadzie współdecydowania jako podstawowych cechach stosunków pracy w Niemczech. W kolejnym punkcie skupiono się na zmianach legislacyjnych usztywniających rynek pracy w ostatnich dwóch dekadach w Wielkiej Brytanii. Część czwarta omawia wspólny kierunek ewolucji prawa pracy w Unii Europejskiej i we Francji. Następnie w kolejnym punkcie mowa jest o współczesnych próbach uelastyczenia włoskiego rynku pracy zmianami legislacyjnymi. Pracę zamyka próba skonfrontowania amerykańskiego modelu z modelem europejskim.

Słowa kluczowe: rynek pracy, prawo pracy, Stany Zjednoczone, Europa

1. WPROWADZENIE

Efektywność rynku pracy w znacznej mierze zależy od instytucjonalnych ram narzuconych przez przepisy prawne danej gospodarki. Przyjmuje się, że zwykle nie ma znaczenia liczba wprowadzonych regulacji, lecz ich jakość oraz zgodność z instytucjami nieformalnymi, ukształtowanymi przez zwyczaje, kulturę czy mentalność społeczeństwa (tzw. odpowiedniość instytucji formalnych i nieformalnych).

W niniejszym opracowaniu mowa jest o kierunkach zmian w procesie legislacyjnym, który określa stosunki pracy w danej gospodarce. Skupiono się przede wszystkim na poziomie ochrony zatrudnienia oraz roli związków zawodowych. Taką analizę

¹ Dr Dorota Kuder, Katedra Teorii Ekonomii, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, ul. Rakowicka 27, 31-510 Kraków, e-mail: dorota.kuder@uek.krakow.pl

przeprowadzono w stosunku do gospodarki Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz w stosunku do czterech wybranych gospodarek krajów Unii Europejskiej (Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch)².

Celem opracowania jest zatem porównanie rozwiązań regulacyjnych stosowanych w Stanach Zjednoczonych w stosunku do analogicznych rozwiązań przyjętych na europejskich rynkach pracy. W związku z tak wyznaczonym celem badawczym przyjętą hipotezą badawczą jest twierdzenie: regulacje rynku pracy w Stanach Zjednoczonych mają mniej restrykcyjny charakter niż w krajach Unii Europejskiej, co wpływa na uelastycznienie tego rynku pracy i jego szybsze dostosowania (mierzone stopą bezrobocia).

Jako metodę badawczą przyjęto analizę podstawowych regulacji rynku pracy Stanów Zjednoczonych oraz wybranych przedstawicieli Unii Europejskiej. Prześledzenie kierunków zmian w procesie legislacyjnym prawa pracy i skonfrontowanie ich ze sobą pozwoliło na zweryfikowanie hipotezy badawczej.

2. LIBERALNY CHARAKTER REGULACJI RYNKU PRACY W STANACH ZJEDNOCZONYCH

Federalne prawo pracy w Stanach Zjednoczonych wydaje się obszerne i kompleksowe. Opiera się ono głównie na kilku ważnych aktach prawnych³:

- Ustawie o zabezpieczeniu społecznym (*The Social Security Act*) z 1935 r. oraz Federalnej ustawie o podatku na wypadek bezrobocia (*Federal Unemployment Tax Act*) z 1939 r. regulujących problem bezrobocia i podatków dotyczących zabezpieczenia społecznego;
- Narodowej ustawie o stosunkach pracy (*The National Labor Relations Act*) z 1935 r.⁴ zawierającej kluczowe przepisy dotyczące związków zawodowych i działań zbiorowych;
- Ustawie o uczciwych warunkach pracy (*The Fair Labor Standards Act*) z 1938 r.⁵, która reguluje kwestie związane z płacami minimalnymi, wynagrodzeniami za nadgodziny, pracę dzieci, problem dyskryminacji (*equal pay for equal work*);

² Gdyby mierzyć rynek pracy liczbą zatrudnionych, to spośród 27 krajów należących do Unii Europejskiej największym rynkiem pracy w 2008 r. dysponowały Niemcy (38,9 mln), Wielka Brytania (29,4 mln), Francja (25,9 mln) i Włochy (23,4 mln) – dane OECD zaczerpnięte z <http://stats.oecd.org/>. Te kraje jako reprezentacja Unii Europejskiej wybrano do analizy w niniejszym opracowaniu. Uzasadnieniem takiego wyboru jest przede wszystkim to, że w 2008 r. łączna liczba zatrudnionych w tych krajach stanowiła 58,4% wszystkich zatrudnionych na terenie UE (łączne zatrudnienie we wszystkich krajach UE w 2008 r. wyniosło 221 673 tys. osób). Analogiczny wskaźnik odnoszący się do odsetka osób stanowiących zasoby siły roboczej czterech wybranych krajów UE w stosunku do wszystkich krajów Unii Europejskiej w 2008 r. był nieco niższy – wyniósł 53,2%. Ten wynik może być jednak kolejnym argumentem za wyborem wskazanych krajów jako reprezentacji UE. Zatem regulacje rynku pracy Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch *versus* regulacje rynku pracy Stanów Zjednoczonych staną się przedmiotem analizy tej pracy.

³ The Economist Intelligence Unit, *US Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce United States, September 1996 oraz The Economist Intelligence Unit, *US Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce United States 2012.

⁴ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/dol/topic/labor-relations/index.htm#UOIL00SZQhw>.

⁵ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/compliance/laws/comp-flsa.htm#UOIKqeSZQhw>.

- Ustawie o bezpieczeństwie i higienie pracy (*The Occupational Safety and Health Act*) z 1970 r.⁶ określającej standardy warunków pracy;
- Ustawie o pracowniczym zabezpieczeniu emerytalnym (*The Employee Retirement Income Security Act*) z 1974 r.⁷ regulującej przepisy dotyczące tych pracodawców, którzy zobligowani są do zaoferowania swoim pracownikom planów emerytalnych i świadczeń opieki społecznej;
- Ustawie o wcześniejszym powiadomieniu pracowników o zwolnieniach grupowych (*The Worker Adjustment and Retraining Notification Act*) z 1988 r.⁸ narzucająca obowiązek na pracodawcę poinformowania pracowników o zwolnieniach grupowych z sześćdziesięciodniowym wyprzedzeniem;
- Ustawie o prawach obywatelskich (*Civil Rights Act*) z 1991 r.⁹, która określa równość szans w zatrudnianiu, wynagradzaniu i zwalnianiu pracowników;
- Ustawa o nieobecności w pracy z powodów rodzinnych lub medycznych (*The Family and Medical Leave Act*) z 1993 r.¹⁰ normującej kwestie dotyczące przyczyn oraz okresu ochronnego dla pracownika nieobecnego w pracy.

Na szczególne uwzględnienie w analizie prawa pracy zasługuje stosowane w Stanach Zjednoczonych prawo dotyczące dyskryminacji w zakresie zatrudnienia (*equal-opportunity employment*). Prawo to, nazywane także przepisami równości szans w zatrudnieniu, odnosi się zarówno do procesu zatrudnienia, zwalniania, jak i wynagradzania pracowników. Organem odpowiedzialnym za tę dziedzinę jest Federalna Komisja ds. Równych Szans Zatrudnienia.

Ogólnie rzecz ujmując, amerykańscy pracownicy są świadomi swoich praw i charakteryzują się wręcz upodobaniem do sądowego zaskarżenia pracodawcy w wypadku spostrzeżenia jakiegokolwiek naruszenia przepisów. Ciekawej jest to, że w takich przypadkach ciężar dowodu w sprawach o dyskryminację spoczywa zwykle na pracodawcy, co oznacza, że zakłada się z góry, że doszło do dyskryminacji, do momentu przeciwnego dowodu ze strony pracodawcy (swoiste domniemanie winy). Do takiej praktyki przyczyniła się Ustawa o prawach obywatelskich z 1991 r. Jeżeli pracodawca prowadził praktyki, które miały wpływ na chronioną grupę pracowników, jedyne co mu pozostaje przy przyjęciu domniemania prowadzenia praktyk dyskryminacji, to udowodnienie, że jego działania były „zgodne z konieczną praktyką prowadzenia interesów” (*consistent with business necessity*)¹¹.

Raport European Intelligence Unit uznaje Stany Zjednoczone za lidera w dziedzinie ochrony zdrowia i bezpieczeństwa pracowników¹². Pogląd ten może wydawać się nieco kontrowersyjny, jeżeli przyjrzeć się bliżej amerykańskim statystykom wypadków przy

⁶ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/compliance/laws/comp-osha.htm#UOIuuSZQhw>.

⁷ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/dol/topic/retirement/erisa.htm#UOIK-SZQhw>.

⁸ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/compliance/laws/comp-warn.htm#UOIJbeSZQhw>.

⁹ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/oasam/regs/statutes/Civil-Rights-Act-of-1991.doc>.

¹⁰ Zob. więcej: <http://www.dol.gov/dol/topic/benefits-leave/fmla.htm#UOIKRuSZQhw>.

¹¹ Termin ten nie ma jednak jednoznacznej interpretacji prawnej, co pozwala prawnikom na jego różnorodną interpretację, a przez to często na skuteczną obronę pracodawcy przed konsekwencjami prawnymi praktyk dyskryminacji.

¹² The Economist Intelligence Unit, *US Regulation – Human Resources: Labour Law, Country Commerce United States*, September 1996.

pracy¹³. W tej dziedzinie, podobnie jak w wypadku ochrony środowiska, poszczególne stany mogą zdecydować się na przyjęcie surowszych przepisów niż te stosowane przez rząd federalny. Praktycznie wszystkie rodzaje przedsiębiorstw objęte są wdrożeniem stanowego i federalnego standardu higieny i bezpieczeństwa miejsca pracy, a zwyczajowo ciężar ochrony pracowników spoczywa na pracodawcy. Zakłady pracy przechodzą okresowe kontrole zgodności z przyjętym zestawem standardów, mogą one pociągać za sobą ujawnienie naruszenia prawa związane z narzuceniem kar i sankcji. Płacone przez pracodawców składki są podstawą wypłaty odszkodowań dla pracowników.

Narodowa „Ustawa o stosunkach pracy z 1935 r.” (tzw. ustawa Wagnera) jest podstawowym federalnym zbiorem regulacji stosunków pracy i ustalania praw związków zawodowych i ich członków. Nie doczekała się ona wielu zmian czy reform, stąd zarówno uzwiązkowienie, jak i świadomość klasowa w Stanach Zjednoczonych nigdy nie osiągnęły poziomów obserwowanych w większości krajów Europy Zachodniej. Amerykańskie prawo pracy oparte jest na założeniu kontradiktoryjności relacji klasy pracowników (robotników) z pionem zarządzającym. Istnieje zatem powszechnie domniemanie występowania antagonistycznych interesów obu klas, co ma krwawe historyczne podłoże. Tradycyjne formy ruchu związkowego bywały w przeszłości skutecznie tłumione, czemu sprzyjała ostra konkurencja międzynarodowa i polityczne (a także legislacyjne¹⁴) ataki na próby organizowania się pracowników. W rezultacie współcześnie wiele firm eksperymentuje z nowymi modelami zarządzania, typu partnerskiego. Zainteresowanie w partycypacyjnych technikach zarządzania na wzór japoński jest coraz większe zarówno wśród pracowników szeregowych, jak i kadry kierowniczej wyższego szczebla.

Ustawa Wagnera z 1935 r. gwarantuje prawo do tworzenia związków i zakazuje pracodawcom związków dominujących (*company union*). Zobowiązuje też pracodawcę do prowadzenia rokowań w dobrej wierze. Jednakże akt ten uległ pewnym reformom związanym z wprowadzeniem poprawek przez Roberta Tafta i Freda A. Hartleya Jr. (Ustawa Tafta-Hartleya) z 1947 r. Poprawki te zmniejszyły zakres i skuteczność strajków, bojkotów i pikiet, a więc podstawowej broni pracowników. Dodatkowo zakazywał on wszelkich akcji solidarnościowych oraz akcji wtórnych (poza zakładem pracy). Uchylił on również tzw. klauzulę prawa do pracy (*right-to-work*) – paragraf 14(b) Ustawy Wagnera – i skutecznie zahamował wzrost uzwiązkowienia. Wspomniany paragraf 14(b)

¹³ Liczba wypadków śmiertelnych w pracy oraz uszczerbku zdrowia świadczy o słabej ochronie pracownika. I chociaż spada liczba śmiertelnych wypadków przy pracy – do połowy lat osiemdziesiątych XX wieku roczna liczba takich wypadków wynosiła powyżej 13 tys. rocznie, a w ostatnich latach waha się w przedziale 4,7–5,1 tysięcy rocznie, to jednak liczba wypadków ze stratą zdrowia lub życia wzrosła z 2,2 miliona w latach siedemdziesiątych do 3,5–3,7 miliona rocznie w kilku ostatnich latach (dane U.S. Census Bureau 2010).

¹⁴ Najbardziej znanym przykładem jest Ustawa Tafta-Hartleya z 1947 r. wprowadzona przez antylewicową administrację republikańską (wspieraną przez przedsiębiorców) jako poprawka do Narodowej ustawy o stosunkach pracy z 1935 r. Akt ten, mimo sprzeciwu Harry'ego Trumana (ówczesnego prezydenta Stanów Zjednoczonych), m.in. zabraniał komunistom zajmowania stanowisk związkowych. Niedługo później Sąd Najwyższy uchylił ten zapis, uznając go za niezgodny z Konstytucją Stanów Zjednoczonych, jednakże omawiana ustawa zainicjowała okres, trwający właściwie do dziś, ograniczania praw pracowniczych. Por. S.G. Kozłowski, *Wpółczesna Ameryka. Mity i rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 118.

był zapisem, który wprowadzał zakaz dla pracowników i kierownictwa przedsiębiorstwa prowadzenia negocjacji bezpieczeństwa związkowego. W praktyce oznaczało to, że wszyscy pracownicy partycypujący w korzyściach z porozumień zbiorowych powinni partycypować również w kosztach tychże porozumień. Dodatkowo akt ten pozwalał pracodawcy na przeciwstawianie sobie różnych grup pracowniczych oraz zatrudnianie przeciwników związków, co w praktyce często oznaczało ich likwidację w miejscu pracy. Ustawa Tafta-Hartleya wprowadziła też regulacje zasad przygotowywania umów między pracodawcą a pracownikami – zakładała koncyliacyjny charakter obu stron w sporach dotyczących warunków pracy – w sytuacji braku porozumienia przewagę uzyskiwał pracodawca nad pracownikami. Kolejnym zapisem ustawy z 1947r. było uznanie za nielegalne tzw. *closed shops*, czyli umowy między związkiem zawodowym a pracodawcą, w której pojawił się zapis, że zakład pracy zatrudni tylko tych, którzy już należą do związku. I wreszcie w ustawie pojawił się zapis, że prezydent zyskuje prawo do ogłaszania *cooling-off periods*, czyli do ogłoszenia trzymiesięcznego okresu spokoju społecznego, gdy prezydent uzna, że dany spór narusza interes kraju. Celem było wyciszenie i złagodzenie konfliktu pracownik–pracodawca.

Proces tworzenia związku zawodowego w Stanach Zjednoczonych jest bardzo skomplikowany i długotrwały, a jego przejście nie gwarantuje powodzenia. Inicjuje go zebranie podpisanych kart autoryzacji związku zawodowego od co najmniej 30% pracowników danej grupy zawodowej, lecz ich zgromadzenie wiąże się z wieloma problemami.

Umowy między związkami a pracodawcami są zawierane na trzyletnie okresy i składają się z reguły z czterech części:

- 1) zasady bezpieczeństwa związku i prawa kierownictwa przedsiębiorstwa;
- 2) zasady pracy i płacy;
- 3) zasady indywidualnego bezpieczeństwa pracownika;
- 4) zasady egzekwowania umowy.

W 2008 r. do związków zawodowych przynależało około 16 milionów pracowników, wśród nich 7 milionów 832 tysiące byli pracownikami sektora publicznego, a pozostałe 8 milionów 265 tysięcy – pracownikami sektora prywatnego. Uzwiązkowanie w tym samym roku wyniosło ogółem 12,4% zatrudnionych, odpowiednio 36,8% dla sektora publicznego, a 7,6% dla sektora prywatnego. Analizując te wskaźniki w czasie, szacuje się, że w Stanach Zjednoczonych w 1930 r. ok. 6–7% zatrudnionych należało do związków zawodowych, w 1945 r. aż 35,5%, w 1983 r. wynik obniżył się¹⁵ do 20,1%, a w pierwszej dekadzie XXI wieku osiągnął poziom 12–13%¹⁶.

Amerykańskie standardy warunków pracy zasadniczo opierają się na wykorzystaniu wysokich wynagrodzeń bezpośrednich zamiast świadczeń dodatkowych oraz na zbiorowych lub indywidualnych negocjacjach, a nie ustawodawstwie społecznym.

Wiek emerytalny dla pełnego korzystania z przywilejów zabezpieczenia społecznego (*Social Security*) lub programu *Old Age Survivors Insurance* (OASI) historycznie wynosił 65 lat, ostatnio jednak podniesiono go do 67. Ciekawostką może być fakt, że około 20%

¹⁵ Uzwiązkowanie znacznie spadło za czasów kadencji prezydentów republikańskich – Ronalda Reagana oraz George’a Busha.

¹⁶ U.S. Census Bureau, *Government Employment & Payroll 2010*, <http://www.census.gov/govs/apes/>.

zatrudnionych Amerykanów znajduje się w przedziale wiekowym 65-70 lat, ci zaś, którzy przekroczyli 70. rok życia, stanowią aż 5% zasobu pracujących.¹⁷

Stosunkowo „świeża” jak na ustawodawstwo amerykańskiego rynku pracy jest „Ustawa o nieobecności w pracy z powodów rodzinnych lub medycznych” (FMLA). Obowiązująca od 1993 r. prawo pozwala na wykorzystanie do 12 tygodni urlopu bezpłatnego w każdym 12-miesięcznym okresie z następujących powodów: narodzin dziecka pracownika i opieki nad nim, adopcji lub zastępczej opieki nad dzieckiem powierzonym pracownikowi, opieki nad najbliższym członkiem rodziny (małżonkiem, dzieckiem, rodzicem) z względu na jego poważny stan zdrowia lub ratowanie przez pracownika stanu własnego zdrowia, określonego jako poważny, ewentualnie jakiegokolwiek przymus związany z tym, że małżonek, dziecko lub rodzic pracownika jest w czynnej służbie wojskowej. Ustawa FMLA pozwala również małżonkowi, dziecku, rodzicowi lub krewnemu na skorzystanie z maksymalnie 26 tygodni urlopu na opiekę nad członkiem sił zbrojnych z powodu poważnej kontuzji lub choroby. Co ważne, FMLA odnosi się do wszystkich instytucji publicznych i prywatnych oraz przedsiębiorstw zatrudniających co najmniej 50 pracowników.

Rynek pracy w Stanach Zjednoczonych charakteryzuje się niskim poziomem ochrony zatrudnienia, wyjątek może stanowić jedynie ochrona przed dyskryminacją. Wynika to głównie z niskiego stopnia uzwiązkowienia oraz ze względów historycznych – amerykański rynek pracy można określić mianem rynku pracodawcy. Wiele antyzwiązkowych uregulowań prawnych oraz niechęć mediów do związków zawodowych osłabiają tam pozycję związkowców.

3. NEGOCJACJE I ZASADA WSPÓLDECYDOWANIA JAKO PODSTAWOWE CECHY STOSUNKÓW PRACY W NIEMCZECH

W gospodarce niemieckiej nie istnieje jednolite prawo regulujące indywidualne i zbiorowe aspekty zatrudnienia. Relacje między kadrą zarządzającą a pracownikami formowane są głównie podczas negocjacji zbiorowych między związkami zawodowymi i pracodawcami¹⁸. Umowa o pracę postrzegana jest jako szczególna forma umowy o świadczenie usług, regulowana zaś przez kodeks cywilny (te ogólne przepisy mają zastosowanie do wszystkich rodzajów stosunków pracy, a główne zastosowanie ma tutaj kodeks handlowy oraz art. 9 niemieckiej konstytucji).

W lipcu 1995 r. parlament uchwalił Ustawę korygującą o prawie pracy (*Gesetz zur Anpassung arbeitsrechtlicher Bestimmungen*)¹⁹, która dostosowuje prawo niemieckie do wytycznych UE dotyczących porozumień płacowych. Akt ten zobowiązał pracodawców do formułowania na piśmie warunków umowy o pracę w ciągu jednego miesiąca od rozpoczęcia pracy (choć umowy pisemne od lat były standardem w gospodarce niemieckiej). Prawo niemieckie honoruje prawo zagraniczne w zakresie regulacji umowy o pracę, o ile okoliczności zatrudnienia są zasadniczo związane z prawem zagranicznym (generalnie obowiązującym prawem jest prawo państwa, w którym pracownik świadczy

¹⁷ Dane OECD, *Pensions at a Glance 2005*,

<http://www.oecd.org/els/socialpoliciesanddata/pensionsataglance2005.htm>.

¹⁸ The Economist Intelligence Unit, *Germany Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce United States, May 2012.

¹⁹ Zob. więcej: <http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBI/TEIL1/1995/19950946.A10.HTML>.

pracę lub w którym mieści się zatrudniający pracownika oddział firmy, jeżeli pracownik pracuje za granicą – art. 30 II (EGBGB, *Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch*).

Okres wypowiedzenia dla stosunku pracy został ujednoczony w 1993 r. na mocy Ustawy o okresie wypowiedzenia (*Kündigungsfristengesetz*, opublikowane w *Gesetzblatt* 14 października 1993)²⁰. Zarówno pracowników niewykwalifikowanych (bezpośrednioprodukcyjnych), jak i wykwalifikowanych (pośrednioprodukcyjnych) obowiązuje miesięczny termin wypowiedzenia²¹ (związki zawodowe rygorystycznie przestrzegają tej zasady). Oczywiście istnieje możliwość zmiany proponowanego rozwiązania w zakresie wypowiedzenia stosunku pracy na zasadzie indywidualnych negocjacji.

W Niemczech zatrudnianie nieletnich poniżej 14. roku życia jest nielegalne. Pracodawcy muszą traktować pracowników obu płci jednakowo w odniesieniu do zatrudniania, zwalniania, warunków pracy i awansów. Godziny pracy są regulowane przez umowy związkowe. W październiku 1995 r. Przemysłowy Związek Zawodowy IG Metall przeforsował 35-godzinny tydzień pracy w przemyśle motoryzacyjnym i inżynierii. Mimo że była to historyczna zmiana dla pracowników, już o 1994 r. ponad 20% niemieckich pracowników pracowało w takim wymiarze godzin²².

W czerwcu 1994 r. parlament uchwalił przełomowe prawo, które pozwala na większą elastyczność w podziale godzin pracy w ciągu tygodnia. Prawo o standaryzacji i zwiększeniu elastyczności przepisów o czasie pracy (*Arbeitsgesetz zur Vereinheitlichung und Flexibilisierung des Arbeitszeitrecht*)²³ pozwalało na wydłużone godziny pracy w wyjątkowych sytuacjach, takich jak czasowy wzrost zamówień. Takie wydłużenie czasu pracy musiało być uzgodnione z przedstawicielami pracowników i pozwalało na pracę do 60 godzin tygodniowo, z zastrzeżeniem maksymalnie dziesięciu godzin dziennie, z minimalną przerwą 11 godzin przed ponownym przystąpieniem do pracy.

W Niemczech pełnopłatny urlop chorobowy może trwać do sześciu tygodni. Minimalny roczny okres urlopu wynosi 24 dni roboczych dla pracowników zatrudnionych w pełnym wymiarze czasu pracy. Jednakże pracownicy są uprawnieni do corocznych urlopów w wymiarze średnio 30 dni na podstawie porozumienia związkowego.

Artykuł 9 niemieckiej konstytucji (*Grundgesetz*)²⁴ gwarantuje swobodę pracownikom do zrzeszania się w celu poprawy zakładowych i ekonomicznych warunków pracy – czyli do zawierania układów zbiorowych (*Tarifverträge*).

Współdecydowanie – czyli wspólny udział pracowników i kadry zarządzającej w decyzjach politycznych – jest historycznie cechą charakterystyczną przedsiębiorstw gospodarki niemieckiej (Niemiec Zachodnich). W przedsiębiorstwie zatrudniającym więcej niż pięciu pracowników mogą oni utworzyć rady zakładowe (*Betriebsrat*), które pomagają rozwiązywać problemy kadrowe (np. godziny pracy, harmonogramy, wakacje, wynagrodzenia i struktury płac, wynagrodzenia pracy na akord i premie motywacyjne) oraz muszą być informowane o wszelkich zmianach, które dotyczą warunków pracy (np.

²⁰ <http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBI/TEIL1/1993/19931668.1.HTML>.

²¹ Obowiązujące wcześniej prawo przewidywało dla pracowników wykwalifikowanych sześciotygodniowy termin wypowiedzenia, a dla niewykwalifikowanych – dwutygodniowy.

²² The Economist Intelligence Unit, *Germany Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Germany, September 1996.

²³ Zob. więcej: <http://www.buzer.de/gesetz/6425/index.htm>.

²⁴ Zob. więcej: <http://dejure.org/gesetze/GG>.

zmiany w metodach produkcji i urządzeniach). Rada zakładowa ma także ważny głos w procesie zatrudniania, przeniesienia lub zwolnienia pracownika.

Prawo o współdecydowaniu (*Betriebsverfassungsgesetz* BGBI. I, 1972, S. 13 z 1972 r. ze zmianami z 2001 r. BGBI. I, S. 2518 oraz *Mitbestimmungsgesetz* BGBI. I, 1976, S. 1153 z 1976 r.)²⁵, określa zasady działania rad zakładowych i reprezentacji pracowniczej w zarządach. W przedsiębiorstwie zatrudniającym ponad 100 pracowników rada zakładowa może wybrać reprezentację, która omawia z kadrą zarządzającą decyzje administracyjne, a następnie przekazuje te informacje radzie zakładowej. W firmach o zatrudnieniu 5002000 pracowników jedna trzecia miejsc w radzie nadzorczej musi być zarezerwowana dla przedstawicieli pracowników. Te przedsiębiorstwa, które zatrudniają ponad 2000 pracowników, dla przedstawicieli pracowników zabezpieczają połowę miejsc w radzie nadzorczej (wymóg 50% reprezentacji pracowników w radzie nadzorczej). Proces tworzenia polityki nadzorczej w każdym dużym przedsiębiorstwie musi opierać się na współpracy równej liczby (zazwyczaj dziesięciu) akcjonariuszy i przedstawicieli pracowników. W wypadku sporu decydujący głos znajduje się po stronie akcjonariuszy. Ponadto zasada współdecydowania w przedsiębiorstwach wielonarodowych zapisana jest w prawie unijnym. Dyrektywa w sprawie ustanowienia rad zakładowych (94/45/WE) nakłada obowiązek na pracodawcę konsultowania się z pracownikami i informowania ich o sytuacji firmy, jeżeli zatrudnia ona ponad 1000 pracowników w UE, z których co najmniej po 150 jest obywatelami dwóch państw członkowskich (wyłączając Wielką Brytanię). Państwa członkowskie rozpoczęły wdrażanie tej dyrektywy od 1996 r. (poza Wielką Brytanią i Danią), w Niemczech obowiązuje ona jednak od czerwca 2011 r. W 2012 r. funkcjonowało 320 europejskich rad pracowniczych w Niemczech²⁶.

Od 2001 r. w przedsiębiorstwach zatrudniających co najmniej 15 pracowników możliwa jest praca w niepełnym wymiarze godzin. Jednak ustawa ta (*Teilzeit- und Befristungsgesetz*, BGBI. I, 2000, S. 1966)²⁷ stosuje się do tych pracowników, którzy pracowali w firmie przez co najmniej sześć miesięcy.

Zmiany wprowadzane w ustawodawstwie niemieckiego rynku pracy mają bezsprzecznie na celu jego uelastycznienie. Ciekawym rozwiązaniem jest omówiona zasada współdecydowania pracowników o losach przedsiębiorstwa, co jest swoistym wyróżnikiem gospodarki Niemiec w stosunku do większości gospodarek na świecie.

4. USZTYWNIENIE RYNKU PRACY W WIELKIEJ BRYTANII POPRZEZ ZMIANY LEGISLACYJNE OSTATNICH DWÓCH DEKAD

Od 1979 r. do maja 1997 kolejne konserwatywne rządy zatwierdziły kilka reform dotyczących ustawodawstwa stosunków pracy, które osłabiły związki zawodowe oraz (w niektórych przypadkach) przyczyniły się do ochrony indywidualnych pracowników z arbitralnych działań ze związkami, co przyczyniło się do liberalizacji rynku pracy w Wielkiej Brytanii.

Pierwszy z aktów – Ustawa o zatrudnieniu z 1980 r. (*Employment Act*)²⁸ – daje pracodawcom swobodę w decydowaniu, czy uznać związek za legalny w zakładzie pracy;

²⁵ Zob. więcej: <http://www.buzer.de/gesetz/2034/index.htm>.

²⁶ The Economist Intelligence Unit, *Germany Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Germany, May 2012.

²⁷ Zob. więcej: <http://dejure.org/gesetze/TzBfG>.

²⁸ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1980/42>.

zakazuje pikiet w innym miejscu niż we własnym miejscu pracy pracownika oraz ogranicza, bez faktycznego zakazu, akcję pomocniczą związków. Z kolei Ustawa z 1982 r.²⁹ przyjęła zapisy o możliwości wejścia przez pracodawcę na drogę sądową przeciwko związkom zawodowym, co stanowiło uznanie w świetle prawa, że związki zawodowe są odpowiedzialne za działania swoich przedstawicieli. Dodatkowe zapisy dotyczyły zakazu strajków, które nie dotyczą sporów między pracownikami i ich pracodawcami związanych z zatrudnieniem, zakazu strajków związanych z przywilejami typu *union shop*³⁰ lub *closed shop*³¹ oraz rozszerzyły ochronę pracowników nad pracownikami, którym grozi utrata pracy z powodu braku członkostwa w związku.

Ustawa o związkach zawodowych z 1984 r. (*Trade Union Act*)³² dała prawo członkom związku decydowania w formie tajnego głosowania o wyborze kierownictwa związku, o środkach finansowych i o zwołaniu strajku (w tym przypadku głosowanie musi być nadzorowane).

Zmiany Ustawy o zatrudnieniu z 1988³³ r. jeszcze mocniej zacieśniły kontrolę nad związkami, uniemożliwiając uznanie strajku za legalny w sytuacji, gdyby do takiej decyzji doszło bez tajnego głosowania; podobnie nieskuteczna była decyzja o wyborze liderów związków bez procedury tajnego głosowania. Dodatkowo członkowie związków zyskali prawo do kontroli finansów swoich związków. Akt ten ustanowił Rzecznika Praw Związkowych (*Commissioner for the Rights of Trade Union Members*), którego celem działania miała być nie tylko pomoc w postępowaniu członkom związków, ale i ochrona przed zwolnieniem za brak członkostwa w myśl Ustawy z 1982 r.

Ustawa o zatrudnieniu z 1990 r.³⁴ zapewniła z kolei każdemu możliwość odwołania się lub zaskarżenia decyzji o odmowie pracy ze względu na przynależność związkową czy też z powodu jej braku. Poza tym akt ten zakazywał akcji mających na celu popieranie pracownika zwolnionego z powodu prowadzenia nieoficjalnego (nielegalnego) strajku oraz dawała pracodawcom większą swobodę w zwalnianiu pracowników biorących udział w nieoficjalnych działaniach szkodzących przedsiębiorstwu.

Reforma ustawodawstwa o związkach zawodowych i Ustawa o prawach pracowniczych z 1993 r. (*Trade Union Reform and Employment Rights Act*)³⁵ daje pracownikom w ciąży możliwość wykorzystania co najmniej 14 tygodni urlopu macierzyńskiego i uprawnia je do wzmocnionej ochrony ze strony zakładu pracy z przyczyn położniczych. Innym zapisem jest przyznanie pracownikom prawa do wyraźnego pisemnego określenia godzin pracy, wynagrodzenia i należnego urlopu, a także daje pracownikom ochronę przed zwolnieniem za korzystanie z ustawowych praw oraz ochronę przed represjami ze względu na podjęte prawne działania mające na celu

²⁹ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1982/46/contents>.

³⁰ Umowa między związkiem zawodowym a pracodawcą, w której pojawia się zapis, że zakład pracy może zatrudnić albo członków związku albo tych, którzy do związku nie należą, lecz osoby zatrudnione, a niebędące członkami związku mają z góry określony czas na wstąpienie do związku, w przeciwnym wypadku tracą pracę.

³¹ Umowa między związkiem zawodowym a pracodawcą, w której pojawia się zapis, że zakład pracy zatrudni tylko tych, którzy już należą do związku, a taki pracownik ma obowiązek pozostać członkiem związku przez cały okres jego zatrudnienia.

³² Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/49>.

³³ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/19>.

³⁴ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/38>.

³⁵ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1993/19/contents>.

ochronę zdrowia i bezpieczeństwo pracy. W ramach reformy regulacji dotyczących działalności związków zawodowych Ustawa z 1993 r. nie pozwalała na potrącanie składek członkowskich z wynagrodzenia pracownika bez jego pisemnej zgody, przyznała pracownikom prawo do decydowania, do którego związku chcą przystąpić³⁶, określiła jako wymóg dla legalności strajku głosowanie wyłącznie drogą pocztową i zobligowała związek do poinformowania pracodawcy z co najmniej siedmiodniowym wyprzedzeniem o strajku.

Dzięki odrzuceniu przez Wielką Brytanię Europejskiej Karty Socjalnej, następnie wykluczeniu jej (i Danii) z Protokołu Socjalnego Traktatu z Maastricht³⁷ przedsiębiorstwa w Wielkiej Brytanii nie musiały od 1996 r. stosować się do dyrektywy o radach zakładowych. Rząd angielski argumentował, że nie mógł przyjąć dyrektywy z powodu jej prawdopodobnego wpływu na ograniczenie elastyczności rynku pracy poprzez narzucenie scentralizowanych i biurokratycznych form informacji i konsultacji. Niemniej jednak filie firm brytyjskich w innych krajach UE musiały postępować zgodnie z Dyrektywą w sprawie ustanowienia rad zakładowych (94/45/WE), o której mowa była już wcześniej. Jednakże w maju 1997 r. rządząca Partia Pracy przyjęła Protokół Polityki Społecznej Traktatu z Maastricht, który umożliwił państwom członkowskim UE na przegłosowanie niektórych przepisów prawnych rynku pracy kwalifikowaną większością głosów. Dodatkowe prawodawstwo UE w zakresie informacji i konsultacji z pracownikami (*the European Information and Consultation Directive*)³⁸ pozwala pracownikom na uzyskiwanie informacji i na bieżące konsultacje na temat problemów w firmie, w których pracują (wniosek musi być złożony przez co najmniej 10% pracowników w organizacji).

Poza przyjęciem Karty Socjalnej rząd Partii Pracy w latach 1997–2010 usankcjonował wiele przepisów prawnych, które zwiększyły stopień regulacji rynku pracy. Nowe przepisy weszły w życie w czerwcu 1998 r., kończąc system, według którego pracownicy musieli aprobować odliczenie składek od ich wynagrodzenia co trzy lata, co ustanowiono przepisami aktu z 1993 r. Ustawowa płaca minimalna obowiązuje od kwietnia 1999 r. Ustawę o stosunkach pracy (*Employment Relations Act*) uchwalono w lipcu 1999 r.³⁹. Główne postanowienia obejmują wprowadzenie ustawowej procedury dla związków zawodowych w celu uzyskania akceptacji do negocjowania w imieniu wszystkich pracowników lub w wypadku przedsiębiorstw zatrudniających powyżej 20 osób w imieniu mniejszej grupy pracowników. Akt ten dał pracownikom prawo do obecności przedstawiciela związkowego podczas składania skarg lub wypełniania procedur dyscyplinarnych bez względu na to, czy ich firma uznaje związek. Dodatkowo Ustawa wzmocniła również niektóre indywidualne prawa pracowników – zwiększyła urlop macierzyński dla kobiet do 18 tygodni, dała pracownikom prawo do czasu wolnego w sytuacji nagłych wypadków.

Ustawa o zatrudnieniu (*Employment Act*) z 2002 r.⁴⁰ rozszerzyła prawa macierzyńskie – ustalono płatny urlop macierzyński (od 18 kwietnia 2003 r.) na 26 tygodni i uprawniono

³⁶ Jednak z zastrzeżeniem dotyczącym tych związków, które specjalizują się w handlu lub są związane z konkretnym zawodem – mogą one wykluczyć aplikantów, którzy się nie kwalifikują.

³⁷ Zob. więcej:

<http://www.cie.gov.pl/www/quest.nsf/0/975F03D3A5DC0D6DC1256E860027B120?Open>.

³⁸ Zob. więcej: <http://europe.ifj.org/assets/docs/224/020/66980e0-d7e6314.pdf>.

³⁹ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/26/contents>.

⁴⁰ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/22/contents>.

matki do korzystania z sześciomiesięcznego urlopu bezpłatnego, a ponadto przyznano ojcom prawo do dwóch tygodni płatnego urlopu ojcowskiego. Zobowiązano pracodawców do poważnego rozważenia wniosków od rodziców z małymi dziećmi (poniżej 6. roku życia) o elastyczne godziny pracy⁴¹.

W 2006 r. rząd ponownie zajął się prawami macierzyńskimi – Ustawa o pracy i rodzinach (*Work and Families Act*)⁴² rozszerzyła płatny urlop macierzyński do 39 tygodni, począwszy od kwietnia 2007 r., a dodatkowo stworzyła możliwość żądania przez rodziców/opiekunów nieletnich elastycznych godzin pracy. Akt pozwolił rządowi na wprowadzenie nowych zasad pozwalających ojcom na podjęcie dodatkowego urlopu ojcowskiego – nowe zasady pozwalają ojcom na skorzystanie z maksymalnie sześciomiesięcznego urlopu ojcowskiego, z czego trzy miesiące muszą dotyczyć drugiego półrocza życia dziecka, po powrocie matki do pracy.

Przyjęcie Karty Socjalnej pociągnęło za sobą konieczność przyjęcia kolejnych dyrektyw prawa pracy UE. Dyrektywa UE w sprawie urlopu wychowawczego (*EU Directive on Parental Leave 1996/34/EC*) weszła w życie w Wielkiej Brytanii 15 grudnia 1999 r., mając zastosowanie do dzieci, które nie ukończyły wówczas pięciu lat. Przyznała ona prawo rodzicom do trzynastotygodniowego urlopu bezpłatnego na opiekę dla każdego z ich dzieci w wieku do lat pięciu (warunkiem jest przynajmniej rok nieprzerwanej pracy rodzica i powiadomienie pracodawcy na co najmniej cztery tygodnie przed podjęciem takiego urlopu). Nowa dyrektywa (2010/18/UE), która rozszerza urlop wychowawczy do 18 tygodni, będzie obowiązywać w Wielkiej Brytanii od marca 2013 r.

Zebrane i znowelizowane przepisy dotyczące dyskryminacji stworzyły w 2010 r. jednolitą Ustawę o równości (*The Equality Act*)⁴³. Dotyczy ona równego wynagradzania, równości ze względu na rasę, płeć i wiek, unikania dyskryminacji niepełnosprawnych w zakresie rekrutacji, promocji, szkoleń, zwolnień i emerytur.

Obecnie wiek emerytalny w Wielkiej Brytanii wynosi 65 lat dla mężczyzn. Dla kobiet wiek emerytalny wzrasta aż do wyrównania z mężczyznami: dla urodzonych przed 6 kwietnia 1950 r. wiek emerytalny to 60 lat, a dla tych urodzonych pomiędzy 6 kwietnia 1950 i 5 kwietnia 1953– 60–65 lat, w zależności od daty urodzenia. Wiek emerytalny dla kobiet i mężczyzn wzrośnie w latach 2018–2020 do 66 lat. Dalszy wzrost, do 67 lat, przewidziany jest do wprowadzenia stopniowo w latach 2026–2028, a rozważany jest również wzrost wieku emerytalnego do 68. roku życia w latach 2044–2046 lub wcześniej. Rząd wycofywał zapis o wieku emerytalnym 65 lat jako wiek domyślny. W konsekwencji, od 1 października 2011 r., pracodawcy nie mają już prawa do zmuszenia pracowników do przejścia na emeryturę.

5. ZGODNY KIERUNEK ZMIAN W PRAWIE PRACY FRANCJI I UNII EUROPEJSKIEJ

Kompleksowy Kodeks pracy (*Code du travail*) we Francji wyznacza minimalne standardy dotyczące warunków pracy, w tym: czasu pracy, nadgodzin, wymiaru płatnego urlopu i czasu wolnego. Ustawa weszła w życie 1 maja 2008 r. (Ustawa 2008/67 z 21

⁴¹ Prawo do żądania elastycznych godzin pracy rozszerzono na rodziców z dziećmi w wieku do lat 16 w kwietniu 2009 r.

⁴² Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/18/contents>.

⁴³ Zob. więcej: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>.

stycznia 2008 r.)⁴⁴. Mimo że przepisy nie zmieniły wcześniej istniejącego prawa, to stanowią one kompleksowy układ uproszczonego i do niedawna fragmentarycznego prawodawstwa z ostatnich 30 lat. Kodeks pracy reguluje stosunki umowne między pracodawcami i pracownikami oraz określa warunki zwalniania i przeprowadzenia niektórych procedur, a dodatkowo zawiera przepisy dotyczące reprezentacji pracowników i regulację składek pracowników do systemu ubezpieczeń społecznych. Pozostałe prawa i obowiązki są określone w umowach zbiorowych, negocjowane na szczeblu krajowym lub lokalnym pomiędzy związkami zawodowymi i stowarzyszeniami pracodawców. Kodeks pracy określa również podstawowe zasady układów zbiorowych.

Kodeks pracy zmieniono ustawą 391 z 4 maja 2004 r., osłabiając pozycję związków zawodowych na kilka sposobów: poprzez wymóg o reprezentowaniu większości siły roboczej, aby układ zbiorowy mógł być uznany; poprzez wprowadzenie większej elastyczności dla związków zakładowych zamiast związków sektorowych; poprzez umożliwienie reprezentowania pracowników przez małe grupy przedstawicieli niezwiązane z dużymi związkami. Prawdopodobnie pozycja związków została dodatkowo osłabiona przez Ustawę 2008/789 z 20 sierpnia 2008 r., choć jej przepisy ustalono wcześniej z organizacjami pracodawców i związków. Nowe prawo rozluźniło nieco kryteria ustalania reprezentacji pracowniczej w przedsiębiorstwie i usunęło domniemanie, że główne związki zawodowe reprezentatywne są na poziomie miejsca pracy. Przepisy weszły w pełni w życie w 2013 r.⁴⁵.

Ustawa 2008/789 przewiduje także, że umowy dotyczące przedsiębiorstw są ważne tylko wtedy, gdy podpisały je związki lub organizacje pracownicze, które zdobyły co najmniej 30% głosów oddanych w ostatnich wyborach w miejscu pracy. Jedynym wyjątkiem jest sytuacja, gdy organizacje z poparciem ponad 50% głosów liczby zatrudnionych staną w opozycji. Podobne przepisy będą miały zastosowanie do umów sektorowych rozpoczynających się w 2013 r.

We Francji nielegalna jest dyskryminacja w zakresie wynagrodzenia i zatrudnienia ze względu na płeć, sytuację rodzinną, kwestie moralne, pochodzenie etniczne, religię, zdrowie lub niepełnosprawność. Firmy muszą omawiać programy równości seksualnej ze związkami w ramach umowy zbiorowej (Ustawa 2001/397 z 9 maja 2001 r.). Molestowanie seksualne i zastraszanie w miejscu pracy są nielegalne (Ustawa 2002/73 z 17 stycznia 2002 r.). Ochrona prawna przed dyskryminacją i molestowaniem, w tym ochrona przed odwetem dla tych, którzy zgłaszają lub zeznają w sprawie o dyskryminację, została wzmocniona wraz z naniesieniem poprawek w definicjach w Ustawie 2008/496 z 27 maja 2008 r. Było to formalne transponowanie do prawa francuskiego niektórych aspektów unijnej dyrektywy 2000/43/WE, 2000/78/WE i 2002/73/WE w sprawie równego traktowania bez względu na rasę lub pochodzenie etniczne, religię, płeć i z uwzględnieniem równości szans zatrudnienia, kształcenia i awansu zawodowego.

Podczas procesu rekrutacji potencjalni pracodawcy objęci są zakazem zadawania pytań, które nie są bezpośrednio związane z kwalifikacjami zawodowymi niezbędnymi do wykonania pracy w wystarczającym stopniu (Ustawa 1992/1446 z 31 grudnia 1992 r.). Pracodawcy muszą poinformować kandydatów o metodach stosowanych w trakcie postępowania rekrutacyjnego, a wyniki muszą pozostać poufne.

⁴⁴ Wszystkie omówione ustawy są dostępne w serwisie: <http://legifrance.gouv.fr>.

⁴⁵ The Economist Intelligence Unit, *France Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce France, May 2012.

We Francji umowy o pracę są zazwyczaj sporządzane w formie pisemnej, ale nie ma ich prawnej definicji czy wzoru. Umowa musi zawierać stanowisko pracownika i pozycję w hierarchii korporacyjnej, musi przedstawić odszkodowania i świadczenia oraz czas obowiązywania (jeśli nie jest on nieograniczony). Otwarta forma umowy o pracę (CDI, *contrat de durée indéterminée*) jest traktowana jako norma, a umowy na czas określony (CDDs, *contrats de durée déterminée*) podlegają określonym warunkom. Zatrudnienie przez CDD musi być sporządzone w formie pisemnej i zazwyczaj może być przedłużone nie więcej niż jeden raz. Pracownik zatrudniony na podstawie umowy na czas określony, ma również prawo do wypłaty premii w wysokości co najmniej 10% całości wynagrodzeń brutto wypłacanych na koniec umowy w ramach rekompensaty za brak bezpieczeństwa pracy (*indemnité de précarité*), choć może być wyższa lub niższa, jeśli tak stanowi porozumienie zbiorowe⁴⁶. Jeżeli warunki te nie są spełnione przy zatrudnianiu pracownika, CDD automatycznie staje się umową na czas nieokreślony. Ponadto pracownik, którego język ojczysty jest językiem innym niż francuski, ma prawo domagać się tłumaczenia umowy na jego język i ta wersja ma pierwszeństwo w wypadku sporu.

Kodeks pracy przewiduje różne rodzaje reprezentowania pracowników w zależności od wielkości firmy. Dla zatrudnionych w niepełnym wymiarze godzin i telepracowników stosuje się wskaźniki uwzględniające proporcje w porównaniu z poziomem zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu. Wszystkie przedsiębiorstwa zatrudniające 11 i więcej osób muszą pozwolić na wybór delegatów pracowniczych, którzy wybierani są co cztery lata przez wszystkich zatrudnionych (liczba delegatów zależy od wielkości zatrudnienia). Delegaci powinni spotykać się z zarządem co najmniej raz w miesiącu. Są oni odpowiedzialni za przedstawienie indywidualnych lub zbiorowych skarg związanych z warunkami pracy, informowanie inspektorów rządowych o naruszeniach prawa pracy oraz za przyjmowanie i akceptację zmian w organizacji tygodnia pracy. Delegacje pracowników mają prawo do pełnopłatnego czasu wolnego i specjalnie wydzielonego miejsca w zakładzie pracy w celu wykonywania przydzielonych zadań.

Przedsiębiorstwa zatrudniające co najmniej 50 osób muszą mieć radę pracowniczą. Taka rada musi być konsultowana przez pracodawcę we wszystkich sprawach mających wpływ na firmę i musi być z wyprzedzeniem informowana o wszelkich decyzjach wpływających na warunki pracy. Rady nie mają prawa weta w stosunku do spraw korporacyjnych, ale mogą otrzymać finansowe i strategiczne informacje na temat działalności przedsiębiorstwa, mogą zadawać pytania oferentom przy próbach przejęcia przedsiębiorstwa i zwoływać posiedzenie wszystkich pracowników. Informacje muszą być przekazywane do rady w formie pisemnej co najmniej raz na kwartał w firmach z co najmniej 300 pracownikami i przynajmniej raz do roku, gdy zatrudnionych jest mniej niż 300 pracowników. Od 2009 r. (Dekret z 27 kwietnia 2009 r.) rady te powinny być konsultowane w sprawie wykorzystania funduszy przedsiębiorstwa. Próg wynosi 200 000 euro dla subwencji i 1 500 000 euro dla kredytów i pożyczek refundowanych. Zasada ta ma zastosowanie niezależnie od tego, czy francuski rząd lub Unia Europejska jest źródłem funduszy.

Komitety pracownicze mogą dowolnie organizować w swoim przedsiębiorstwie imprezy społeczne i kulturalne, których koszty pokrywa firma. Aby sfinansować własne

⁴⁶ The Economist Intelligence Unit, *France Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce France, May 2012.

koszty operacyjne, rada otrzymuje dotację z firmy w wysokości co najmniej 0,2% całkowitych rocznych płac.

Przedsiębiorstwa francuskie uiszczają opłaty na sfinansowanie szkoleń dla swoich pracowników i kursy dla osób bezrobotnych. Pracownicy muszą otrzymać czas wolny na okres szkolenia. Pracownicy mają prawo do 12 dni płatnego urlopu w celu odbycia szkolenia, a każdorazowo minimum dwa dni. Liczba pełnopłatnych dni wolnych na odbycie szkoleń wzrasta do 18 dni dla trenerów lub przedstawicieli związkowych. Kierownictwo przedsiębiorstwa może otrzymać do sześciu dni bezpłatnego urlopu szkoleniowego rocznie. Pracodawcy są zobligowani do udzielania pomocy finansowej dla pracowników, którzy zdobywają nowe kwalifikacje.

Podsumowując, należy podkreślić, że przepisy prawa pracy narzucone przez Unię Europejską nie zmieniły charakteru rynku pracy we Francji. Regulacje unijne albo zastąpiły już istniejące i obowiązujące prawo francuskie, albo bardzo nieznacznie zmieniły ich charakter, uzupełniając je. Ogólnie można stwierdzić, że prawodawstwo francuskie jest wysoce kompatybilne z legislacją UE i charakter obu zmierza w tym samym kierunku.

6. PRÓBY UELASTYCZNIENIA WŁOSKIEGO RYNKU PRACY OSTATNICH LAT

Reformy prawa pracy objęte dekretem prawnym (LD, *Legislative Decree*) 276/2003 wprowadziły nowe formy umów o pracę i tym samym większą elastyczność prawa pracy we Włoszech⁴⁷. Ustawa przewiduje utworzenie internetowego Narodowego Pośrednictwa Pracy (*Borsa del Lavoro*), które ma działać regionalnie poprzez *ItaliaLavoro* (włoską agencję Ministerstwa Pracy i Ubezpieczeń Społecznych), a jej celem jest wymiana informacji na temat podaży i popytu na pracę, które mają być dostępne dla osób poszukujących pracy i pracodawców. Nowa usługa, *Cliclavoro*⁴⁸, jest częścią innej inicjatywy ministerstwa, która ma na celu ułatwienie ogólnokrajowego poszukiwania pracy, umożliwiającą użytkownikom dostęp do ofert pracy poprzez Facebook, Twitter, LinkedIn i blogi osobiste.

Ustawy 296/2006 i 247/2007 wprowadziły zachęty mające na celu: zwiększenie mobilności i elastyczności zatrudnienia poprzez obniżenia dla pracodawcy składek na ubezpieczenie społeczne dla pracowników na umowy na czas nieokreślony o 3 punkty procentowe; przekazywanie środków na dofinansowanie nowych pracowników, tak długo, jak są oni zatrudnieni na co najmniej dwa lata; zapewnienia ze strony państwa, że będzie ono płacić składki emerytalne pracownikom w okresach bezrobocia. W porównaniu jednak z takimi krajami, jak Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, rynek pracy we Włoszech nadal cechuje brak elastyczności.

Ustawa budżetowa z 2009 r. (Ustawa 203 z 23 grudnia 2008 r.) zniósła zakaz *double dipping*, czyli otrzymywania świadczeń emerytalnych w trakcie pracy, aby zachęcić ludzi do pozostania na rynku pracy w obliczu spadku aktywności gospodarczej.

W 2010 r. działania rządu koncentrowały się na stosowaniu środków w celu refinansowania świadczeń socjalnych dla grup o niskich dochodach dotkniętych przez światowy kryzys gospodarczy i na utrzymaniu wydajności pracy, oferując zachęty podatkowe za produktywność. Ustawa 220 z 13 grudnia 2010 r. przedłużyła na 12

⁴⁷ The Economist Intelligence Unit, *Italy Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Italy, May 2012.

⁴⁸ www.cliclavoro.gov.it

miesiący plan dopłat do świadczeń społecznych, w tym finansowany przez państwo plan wypłat odszkodowań po utracie pracy (*Cassa integrazione*). Ponadto Krajowy Instytut Ubezpieczeń Społecznych (*Istituto Nazionale della Previdenza Sociale*) daje firmom zryczałtowaną zachętę w przypadku zatrudnienia pracowników, którzy są uprawnieni do otrzymania świadczeń socjalnych lub zasiłku dla bezrobotnych. Ustawa rozszerzyła również plan zachęt podatkowych na premie za wydajność (LD 185/2008). Pracownicy, których wynagrodzenia brutto były mniejsze niż 40 000 euro rocznie, mogli się zdecydować na proporcjonalne opodatkowanie 10% w ramach podatku od osób fizycznych (*imposta sul reddito delle persone fisiche*) dodatkowego dochodu generowanego przez nadgodziny⁴⁹.

Przepisy prawa pracy są ponownie reformowane jako część planu ratunkowego dla Włoch (*Salva Italia*, Ustawa 214 z 22 grudnia 2011 r.)⁵⁰. Wiek emerytalny, który obecnie wynosi 60 lat dla kobiet i 65 dla mężczyzn, wzrasta do odpowiednio 62 i 66 (do końca 2012 r.). Wiek emerytalny dla kobiet nadal będzie rósł do 66 lat w roku 2018, a nie do 2026, jak wcześniej to planowano. Wszystkie emerytury i renty, z wyjątkiem najniższych, nie są indeksowane wskaźnikiem inflacji w 2012 i 2013 r., a w zwiększeniu elastyczności rynku pracy ma pomóc umożliwienie ludziom pracy do osiągnięcia wieku 70 lat.

Ponadto administracja premiera Monti wprowadziła kilka reform w prawie pracy, umieszczając stosowane zapisy w dekrete Rozwój Włoch (*Cresci Italia*, Ustawa 24 z 24 stycznia 2012 r.)⁵¹. Akt ten ma na celu zwiększenie konkurencyjności niektórych zawodów, przeprowadza reformę systemów licencjonowania, znosi minimalne opłaty za usługi lekarzy, prawników, notariuszy, farmaceutów i kierowców taksówek. Ma on również za zadanie osłabienie mocy artykułu 18 kodeksu pracy, który zakazuje zwalniania pracownika bez uzasadnionej przyczyny i zmusza pracodawców do ponownego zatrudnienia i wypłaty rekompensaty pracownikowi przy uznaniu zwolnienia za nieuzasadnione. Próby zreformowania tej klauzuli (wprowadzone jeszcze w 1970 r.) przez dekady nie doczekały się nawet dyskusji we włoskim parlamencie.

Ciekawopozostaje rozbieżność między regulacjami dla różnych dziedzin i dla różnych przedsiębiorstw. Na ogół to kodeks cywilny określa podstawowe prawa i obowiązki pracodawcy i pracownika. Prawo pracy dostarcza jednak najczęściej zupełnie różnych przepisów dla przemysłu i handlu (i dodatkowo odrębne przepisy dla rolnictwa, górnictwa, rzemiosła, turystyki itd.). Zasady różnią się również w zależności od wielkości przedsiębiorstwa. Prawo rozróżnia również robotników, pracowników umysłowych i menadżerów zarządzających. W praktyce zwolnienie pracowników umysłowych i menadżerów zarządzających jest prawie niemożliwe.

Relacje pracodawca–pracownik są zawsze oparte na umowie o pracę, która może być słowna i zwykle jest negocjowana indywidualnie z pracownikiem lub wspólnie ze związkami zawodowymi. Włoska konstytucja i Ustawa 300/1970 w sprawie praw pracowniczych i związkowych określa podstawowe prawa związkowe i prawo do przynależności do związku.

Prawo pracy zobowiązuje wszystkich pracodawców, wyłączając jedynie najmniejsze przedsiębiorstwa, do zatrudniania pewnej części „uprzywilejowanych” pracowników, to

⁴⁹ The Economist Intelligence Unit, *Italy Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Italy, May 2012.

⁵⁰ Zob. więcej: http://www.governo.it/GovernoInforma/Dossier/salva_italia/.

⁵¹ Zob. więcej: http://www.governo.it/GovernoInforma/Dossier/cresci_italia/.

znaczy takich, którzy mają trudności z wejściem na rynek pracy bez pomocy. Przydziały tych pracowników w praktyce traktowane są pobłażliwie, a nacisk kładziony jest na tworzenie zachęt podatkowych poprzez przyznawanie okresowych zwolnień z płacenia składek zabezpieczenia społecznego przez pracodawców. Ustawa 223/1991 przewiduje, że 12% wszystkich nowo zatrudnionych pracowników mają stanowić ci „uprzywilejowani” wymagający pomocy.

Wszyscy pracodawcy we wszystkich sektorach, z wyjątkiem agencji zatrudnienia, mają obowiązek zgłoszenia nowych pracowników zatrudnionych na każdy rodzaj umowy do wojewódzkich centrów zatrudnienia na jeden dzień przed rozpoczęciem nowego kontraktu. Pracodawcy muszą zgłaszać również zmiany w umowach, takich jak przedłużenie umów krótkoterminowych lub zmiany z krótkoterminowych umów na te na czas nieokreślony.

Włoskie prawodawstwo dotyczące rynku pracy w obliczu światowego kryzysu finansowego rozpoczęło reformy ku uelastycznieniu rynku pracy. Jednakże długie dekady wysokiej ochrony pracownika nie ułatwiają reformatorom w realizacji tego zadania. Wydaje się jednak, że podjęte działania przynoszą skutki, co wyrażają rankingi indeksu ochrony zatrudnienia sporządzane corocznie przez OECD⁵².

7. MODEL AMERYKAŃSKIEGO RYNKU PRACY VERSUS MODEL EUROPEJSKIEGO RYNKU PRACY

Stany Zjednoczone należą do krajów o bardzo wysokich wskaźnikach elastyczności rynku pracy⁵³. Uwagę zwraca przede wszystkim elastyczność wynagrodzeń i popytu na pracę, które ze względu na znikomą ochronę zatrudnienia dają szansę pracodawcom odpowiednio dostosowywać zatrudnienie lub wynagrodzenia w zależności od fazy cyklu koniunkturalnego. Pozwala to z kolei na zmniejszenie kosztów recesji, przynajmniej w kategoriach zatrudnienia. Kolejną zaletą tego rynku pracy jest wysoka mobilność siły roboczej, rozwinięte systemy kształcenia zawodowego skierowane na szybkie przekwalifikowanie i szkolenie pracowników w zależności od potrzeb.

Ostatnie badania elastyczności liczby tworzonych miejsc pracy względem płac w gospodarce Stanów Zjednoczonych ujawniły, że wskaźniki te się pogorszyły⁵⁴. Relatywnie niską elastyczność liczby nowych miejsc pracy względem płac autorzy badań tłumaczą tym, że społeczeństwo amerykańskie wykazuje coraz mniejszą skłonność do tworzenia nowych miejsc pracy i przejawiania przedsiębiorczości w sytuacji, gdy koszty pracy się obniżają, a zmienne zyski są coraz wyższe. Oczywiście okresowe pogorszenie się wskaźników może wynikać z prób stabilizacji cen, które wpływały negatywnie na skuteczne dostosowania płac realnych.

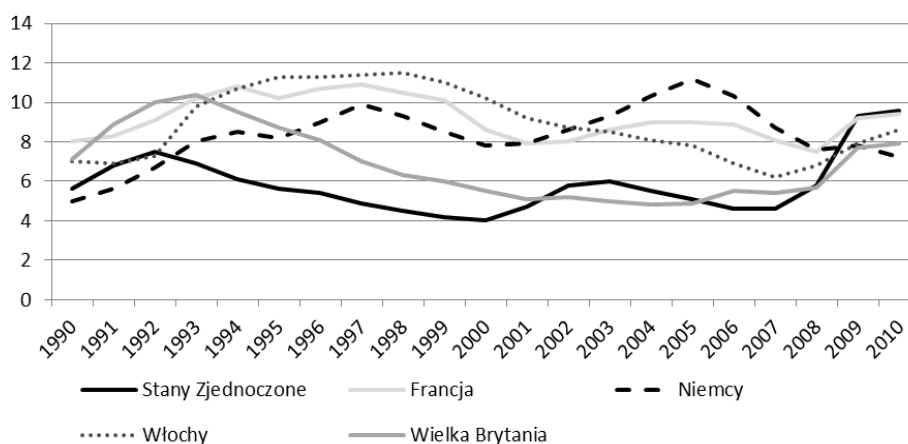
⁵² Więcej na ten temat w kolejnym punkcie opracowania.

⁵³ Por. badania: OECD, *Employment Outlook 2010*, <http://www.oecd.org/statsportal/>; O. Blanchard, P. Portugal, *What Hides behind an Unemployment Rate: Comparing Portuguese and US Labor Market*, „American Economic Review” 91/1 (2001), s. 187–207; J. Botero, S. Djankov, R.L. Porta, F.L. Silanes, Shleifer, *The Regulation of Labor*, „Quarterly Journal of Economics” 1194 (2004), s. 1339–1382.

⁵⁴ P. Beaudry, D.A. Green, B.M. Sand, *How Much Is Employment Increased by Cutting Labor Costs? Estimating the Elasticity of Job Creation*, NBER Working Paper, No. 15790, February 2010, s. 24–26.

Taką charakterystykę rynku pracy odzwierciedlają stosunkowo niskie poziomy stopy bezrobocia. Elastyczność rynku przekłada się na lepsze wykorzystywanie dostępnego czynnika, co wiąże się z wynikami całej gospodarki. Średnioroczny poziom bezrobocia dla Stanów Zjednoczonych na tle innych krajów zaprezentowano na rysunku 1. Wynika z niego, że bezrobocie w Stanach Zjednoczonych przeważnie osiąga niższy poziom niż krajach Unii Europejskiej. Stosunkowo wysoki poziom bezrobocia (w ostatnich dwóch dekadach) odnotowywały Włochy. Duża elastyczność brytyjskiego rynku pracy, jak na standardy europejskie, pozwala tej gospodarce na osiąganie zbliżonych wyników do tych, które rejestruje gospodarka amerykańska.

Rys. 1. Stopa bezrobocia w wybranych krajach w latach 1990–2010 (w procentach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: U.S. Census Bureau, *The 2012 Statistical Abstract of the United States of America*, Tab. 1365, <http://www.census.gov/compendia/statab/>.

Indeks ochrony zatrudnienia skonstruowany przez OECD służy ocenie procedur oraz kosztów wynikających ze zwolnień indywidualnych pracowników lub zwolnień grupowych, a także ocenie procedur uruchamianych w celu zatrudnienia pracownika na czas określony lub nieokreślony. Należy wspomnieć, że ochrona zatrudnienia odnosi się wyłącznie do jednego wymiaru zestawu czynników oddziałujących na elastyczność rynku pracy. Indeksy te są budowane na bazie oceny 21 cech rynku pracy obejmujących trzy zasadnicze aspekty ochrony zatrudnienia:

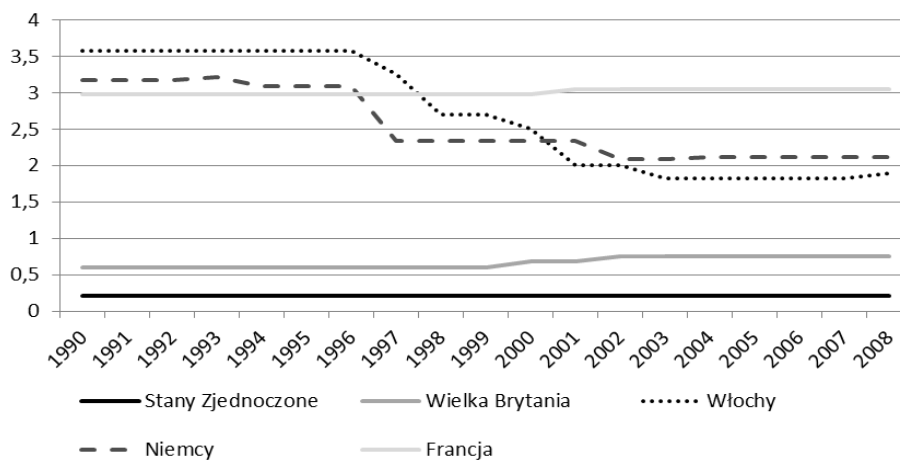
- indywidualne zwolnienia pracowników;
- koszty zwolnień zbiorowych;
- regulacje kontraktów na czas określony.

Każda z tych grup pozwala na ocenę rynku pracy za pomocą skali 0–6, przy czym 0 oznacza najniższy stopień restrykcyjności regulacji ochrony zatrudnienia, 6 zaś informuje o ich najwyższym stopniu surowości. Powstałe indeksy za pomocą średniej ważonej wyrażają ogólny stopień ochrony zatrudnienia. W 2008 r. ocena dla Stanów Zjednoczonych wyniosła 0,21, dla Wielkiej Brytanii – 0,45, dla Włoch – 1,89, dla Niemiec – 2,12, dla Francji – 3,05.

Biorąc pod uwagę zmienność indeksu w czasie, na rysunku 2 przedstawiono jego wartości dla wszystkich analizowanych gospodarek w latach 1990–2008.

Spośród wybranych krajów rozwiniętych rynek pracy w Stanach Zjednoczonych charakteryzuje się najniższym wskaźnikiem ochrony zatrudnienia, co ma znaczenie dla jego elastyczności. Wyjątkowe wyniki osiąga również ta gospodarka pod względem poziomu aktywności zawodowej Amerykanów – w ostatnich dwóch dekadach wskaźnik ten wynosił średnio 62–64% populacji w wieku produkcyjnym⁵⁵, podczas gdy dla Wielkiej Brytanii – 56–58%, Niemiec i Francji – 51–52%, a dla Włoch – 43–44%⁵⁶.

Rys. 2. Indeks ochrony zatrudnienia w wybranych krajach w latach 1990–2008

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OECD, *Employment Outlook 2012*, <http://stats.oecd.org/>.

Rynek pracy w Stanach Zjednoczonych charakteryzuje się niskim poziomem ochrony zatrudnienia. Wynika to głównie z niskiego stopnia uzwiązkowienia oraz ze względów historycznych – amerykański rynek pracy można określić mianem rynku pracodawcy. Pozwala to jednak na jego uelastycznienie ze względu na swobodę przechodzenia do prac dorywczych (tymczasowych), swobodę zatrudnień i zwolnień oraz wysoką mobilność popytu na pracę. Wskaźnik uzwiązkowienia w Stanach Zjednoczonych w 2011 r. wyniósł 11,3% wśród wszystkich zatrudnionych, we Francji był on jeszcze niższy i wyniósł w 2009 r. 7,7%, w Niemczech osiągnął poziom 18,5% w 2010 r., w Wielkiej Brytanii 25,8% w 2011 r., a we Włoszech 35,1% w 2010 r.⁵⁷

Historycznie w gospodarce amerykańskiej przyjęto doktrynę *at-will employment*, co oznacza, że pracodawca ma decydujący wpływ na sytuację pracownika i nie jest on zbyt mocno ograniczany w tej kwestii. Tylko istnienie w zakładzie pracy umowy pracodawcy ze związkami może wpłynąć na ograniczenie doktryny *at-will employment*. Wywodzi się

⁵⁵ U.S. Department of Labor 2010

⁵⁶ Dane zaczerpnięte z: U.S. Census Bureau, *The 2012 Statistical Abstract of the United States of America*, Tab. 1365, <http://www.census.gov/compendia/statab/>.

⁵⁷ Przedstawione dane to najbardziej bieżące statystyki zaczerpnięte z: OECD, *Employment Outlook 2012*, <http://stats.oecd.org/>.

ona z prawa zwyczajowego Wielkiej Brytanii, obowiązuje do dziś, z pewnymi ograniczeniami wprowadzonymi w latach trzydziestych i sześćdziesiątych XX wieku. Jedną z jej specyficznych instytucji jest brak pisemnej umowy o pracę – większość umów o pracę w Stanach Zjednoczonych zawierana jest w formie ustnej rozmowy pracownika z pracodawcą. W większości krajów europejskich obowiązuje zasada pisemnej umowy o pracę (wyjątkiem są Włochy), przyjętej zwyczajowo lub wymuszonej przez przepisy prawne, co w Stanach Zjednoczonych praktykowane jest niemal wyłącznie przy zatrudnianiu specjalistów oraz kadry wysokiego szczebla pracowniczego.

Na tle międzynarodowych rynków pracy Stany Zjednoczone nie należą do państw bezpieczeństwa społecznego. W przeciwieństwie do systemów społecznych charakterystycznych dla krajów europejskich, amerykańskie systemy mają nie tylko znacznie krótszą historię, ale też nie są tak uniwersalne, gdyż dotyczą niewielkiego odsetka najuboższych rodzin.

Okres wypowiedzenia umowy o pracę w Stanach Zjednoczonych nie został zdefiniowany przez Ustawę o uczciwych warunkach pracy (*The U.S. Fair Labor Standards Act*), regulacje dotyczą jedynie zwolnień zbiorowych (sześćdziesięciodniowy okres wypowiedzenia). Należy zauważyć, że takie rozwiązanie jest niedopuszczalne w ujęciu prawa europejskiego.

Na pewno wspólnym kierunkiem zmian we wszystkich omawianych krajach, łącznie ze Stanami Zjednoczonymi, jest zaostrzenie przepisów dotyczących dyskryminacji i równości szans w zatrudnianiu. Dużymi rozbieżnościami cechuje się natomiast prawo związkowe, niezwykle rozbudowane w Europie, w Stanach Zjednoczonych o bardzo ograniczonym zakresie.

W stosunku do amerykańskich regulacji związanych z działaniami zbiorowymi najbliższe prawodawstwo występowało w Wielkiej Brytanii, choć wdrożenie niektórych przepisów unijnych nie pozwala na ocenę brytyjskiego rynku pracy jako równie elastycznego co amerykański. Drugą skrajnością w ramach analizowanych przepisów prawa pracy wydają się Włochy, gdzie zwolnienie pracownika specjalisty do niedawna wydawało się prawie niemożliwe. Nie potwierdza tego jednak wskaźnik ochrony zatrudnienia skonstruowany przez OECD, wskazując raczej na Francję jako tę gospodarkę, która legislacyjnie usztywnia swój rynek pracy.

8. ZAKOŃCZENIE

Na podstawie przeprowadzonej analizy podstawowych aktów prawnych rynku pracy obowiązujących w Stanach Zjednoczonych oraz w wybranych czterech krajach Unii Europejskiej można pozytywnie zweryfikować hipotezę badawczą o mniejszej restrykcyjności regulacji rynku pracy w Stanach Zjednoczonych niż w krajach Unii Europejskiej. Uzasadnione może być również stwierdzenie, że wpływa to na uelastycznienie amerykańskiego rynku pracy, jego szybsze dostosowania, co ilustruje stopa bezrobocia rejestrowana w każdym z analizowanych krajów. Należy jednak być ostrożnym w takiej ocenie, gdyż zwykle niższa stopa bezrobocia w Stanach Zjednoczonych niż w krajach europejskich nie jest regułą w całym okresie badawczym ze względu na występujące na świecie szoki asymetryczne, a elastyczność rynku pracy wynika również z innych cech gospodarki, takich jak mobilność siły roboczej czy wycena czasu wolnego.

LITERATURA

- [1] Beaudry P., Green D.A., Sand, B.M., *How Much Is Employment Increased by Cutting Labor Costs? Estimating the Elasticity of Job Creation*, NBER Working Paper, No. 15790, February 2010.
- [2] Blanchard O., Portugal P., *What Hides behind an Unemployment Rate: Comparing Portuguese and US Labor Market*, „American Economic Review” 91/1 (2001), s. 187–207;
- [3] Botero J., Djankov S., Porta R.L., Silanes F.L. i Shleifer A., *The Regulation of Labor*, „Quarterly Journal of Economics” 119/4 (2004), s. 1339–1382.
- [4] OECD, *Employment Outlook 2010*, <http://www.oecd.org/> (dostęp: 19 września 2010).
- [5] OECD, *Employment Outlook 2012*, <http://stats.oecd.org/> (dostęp: 14 grudnia 2012).
- [6] OECD, *Pensions at a Glance 2005*, <http://www.oecd.org/els/socialpoliciesanddata/pensionsataglance2005.htm> (dostęp: 14 grudnia 2012)
- [7] Kozłowski S.G., *Wpółczesna Ameryka. Mity i rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- [8] Serwis internetowy amerykańskiego ministerstwa pracy: <http://www.dol.gov/>.
- [9] Serwis internetowy prawa francuskiego: <http://legifrance.gouv.fr>.
- [10] Serwis internetowy prawa niemieckiego: <http://dejure.org/>.
- [11] Serwis internetowy rządu włoskiego: <http://www.governo.it/GovernoInforma/>.
- [12] Serwis prawny rządu brytyjskiego: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/>.
- [13] The Economist Intelligence Unit, *France Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce France, May 2012.
- [14] The Economist Intelligence Unit, *Germany Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Germany, May 2012.
- [15] The Economist Intelligence Unit, *Germany Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Germany, September 1996.
- [16] The Economist Intelligence Unit, *Italy Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce Italy, May 2012
- [17] The Economist Intelligence Unit, *US Regulation – Human Resources: Labour Law*, Country Commerce United States, September 1996.
- [18] U.S. Census Bureau, *The 2012 Statistical Abstract of the United States of America*, <http://www.census.gov/compendia/statab/> (dostęp: 16 grudnia 2012).
- [19] U.S. Census Bureau, *Government Employment & Payrol*, <http://www.census.gov/govs/apes/> (dostęp: 20 września 2010).
- [20] U.S. Department of Labor 2010, *Labor Force Statistics from the Current Population Survey*. <http://www.bls.gov/> (dostęp: 1 października 2010).

**EVOLUTION OF SOME OF THE LABOUR MARKET
REGULATIONS – COMPARATIVE ANALYSIS OF AMERICAN
SOLUTIONS AGAINST EUROPEAN SOLUTIONS**

The paper discusses trends in the legislative process of defining relations in the economy. With regard to labor market institutions attention has been focused primarily on

the level of employment protection and the role of trade unions. The analysis was conducted in relation to the following countries: the United States of America and representatives of the European Union: Germany, Great Britain, France and Italy.

The hypothesis of the research is the assertion that labor market regulations in the United States are less restrictive than is the case in some European Union countries, which affects the flexibility of the labor market and its rapid adaptation (as measured by the unemployment rate). For the verification of that hypothesis was used method as the analysis of basic changes in the regulation of the labor market the elected representatives of the European Union and the United States. The purpose of this article is therefore to trace the direction of changes in the legislative process of labor law and confront them with each other in order to verify the research hypothesis.

The work consists of five parts. The first one refers to the liberal nature of labor market regulation in the United States - analysis constitutes the background for comparison with European countries. The second part deals with the development of the negotiations and the principle of co-decision as the main characteristics of labor relations in Germany. In the next section attention has been focused on legislative stiffening the labor market in the past two decades in the UK. The fourth section discusses the common direction of the evolution of labor law in the European Union and France. Then, in the next section, reference is made to contemporary attempts to loosen the Italian labor market legislative changes. The work ends with an attempt to confront the American model of the European model.

Keywords: labor market, labor law, United States, Europe.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.46

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Katarzyna NAGEL¹

WPLYW KRYZYSU NA SYTUACJĘ OSÓB MŁODYCH NA RYNKU PRACY NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH KRAJÓW

Trudności ludzi młodych na rynku pracy, a także w zakresie edukacji i szkoleń przyczyniły się do wprowadzenia dodatkowego wskaźnika charakteryzującego ich aktywność w gospodarce. Naukowcy i praktycy opracowali wskaźnik NEET (*not in employment, education or training*), który określa populację młodych, którzy nie są zatrudnieni, nie uczestniczą w edukacji formalnej oraz w szkoleniach. W artykule podjęto próbę zdefiniowania tej kategorii w wąskim i szerokim ujęciu oraz pojawiające się w procesie jej konceptualizacji problemy badawcze. Jednoznaczne zdefiniowanie pojęcia NEETs wydaje się zadaniem trudnym, ponieważ zależnie zarówno od kraju, jak i od instytucji badającej problem reprezentowane są odmienne podejścia w tym zakresie (różne określenia tej grupy, granice wiekowe ją wyznaczające czy sposoby gromadzenia danych). Istotnym problemem jest również dokonanie segmentacji w ramach populacji, która tworzy NEET. Nie stanowi ona jednorodnej grupy, wobec której można zastosować takie same formy instytucjonalnej pomocy lub interwencji. Przy wykorzystaniu dostępnych danych Eurostatu kategorię NEET wykorzystano do zdiagnozowania sytuacji osób młodych w krajach UE, które reprezentują odmienne reżimy polityki społecznej i rynku pracy oraz do porównania z tradycyjnymi miarami wykorzystywanymi do analizy sytuacji tej grupy na rynku pracy. Uzasadniając podjęcie tej problematyki, należy zauważyć, że potencjalne skutki nieaktywności w początkowym okresie aktywności zawodowej wywołują wiele negatywnych konsekwencji w perspektywie długookresowej zarówno w ujęciu mikro-, jak i makroekonomicznym, co potwierdzają liczne badania naukowe.

Słowa kluczowe: NEET, nieaktywność zawodowa, rynek pracy, młodzież, polityka rynku pracy

1. WPROWADZENIE

W ostatniej dekadzie w Europie nastąpił znaczny wzrost zainteresowania formami polityki ukierunkowanej celowo na ludzi młodych. Chociaż powody zaangażowania się państwa w pomoc tej grupie bywają różne, to wiele z nich wiąże się z koniecznością ograniczenia negatywnych skutków rosnącego bezrobocia i bierności osób młodych, które w konsekwencji mogą prowadzić do ich wykluczenia społecznego i ekonomicznego. Straty, które w tej sytuacji powstają, nie powinny być rozpatrywane tylko z punktu mikroekonomicznego. Wysokie koszty finansowe oraz niewykorzystane zasoby pracy w gospodarce w warunkach starzenia się społeczności mogą ograniczyć możliwości

¹ Dr Katarzyna Nagel, Katedra Ekonomii, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, ul. 1 Maja 50, 40–287 Katowice, tel. (32) 257 72 57, e-mail: katarzyna.nagel@ue.katowice.pl

produkcyjne gospodarki, co w warunkach narastającej konkurencji wydaje się oczywistym przejawem nieefektywności w skali makroekonomicznej.

Najczęściej, aby zbadać sytuację osób młodych na rynku pracy, wykorzystuje się standardowe miary, takie jak liczba zatrudnionych, bezrobotnych czy wskaźniki aktywności zawodowej, zatrudnienia oraz bezrobocia. Należy podkreślić, że choć są one powszechnie wykorzystywane i przydatne w ramach prowadzonych analiz, to pomijają pewną część młodych osób, które mają trudności z wejściem do zasobu aktywnych zawodowo oraz pozostają poza systemem kształcenia. Brak aktywności zawodowej powoduje, że tradycyjne statystyki dotyczące rynku pracy zbiorowość tę pomijają, a ponieważ nie pozostają w systemie edukacji – jest ona pomijana przez statystyki kształcenia. Problemy młodych ludzi, którzy znaleźli się w takiej sytuacji, w lepszym stopniu odzwierciedla kategoria NEET², która często jeszcze jest traktowana jako nowe i innowacyjne podejście w badaniach aktywności.

W artykule podjęto próbę zdefiniowania kategorii NEET (*not in employment, education or training*) w wąskim i szerokim ujęciu oraz pojawiające się w procesie jej konceptualizacji problemy badawcze. Przy wykorzystaniu dostępnych danych Eurostatu, kategoria NEET zostanie wykorzystana do zdiagnozowania sytuacji osób młodych w krajach UE, które reprezentują różne reżimy polityki społecznej i rynku pracy oraz porównana z tradycyjnymi miarami wykorzystywanymi do analizy sytuacji tej grupy na rynku pracy.

2. GENEZA I DEFINICYJNE UJĘCIE NEET

Potrzeba wprowadzenia dodatkowego wskaźnika charakteryzującego pozycję młodych osób w gospodarce pojawiła się w Wielkiej Brytanii w latach osiemdziesiątych. Wiązało się to w dużej mierze ze zmianami w systemie zasiłków dla bezrobotnych, które pozbawiły większość osób w wieku 16–17 lat dostępu do tej formy świadczeń³. Zmiany miały zachęcić młodzież do ponownego podjęcia edukacji lub poszukiwania zatrudnienia. Z punktu widzenia statystyki rynku pracy ograniczenia w dostępie do zasiłków skutkowały obniżeniem wskaźników bezrobocia. Jednakże młodzi ludzie w większości nie trafili na rynek pracy. Co prawda, pewną ich część objęto systemem szkoleń zawodowych, ale równocześnie wiązało się to z przesunięciem w przyszłość problemu bezrobocia, który coraz częściej dotykał osoby w wieku powyżej 18 lat. Monitorowanie sytuacji młodych, którzy nie pracowali, ale również nie uczestniczyli w żadnej formie kształcenia lub szkolenia, stało się trudne i wymagało podjęcia dodatkowych działań ze strony odpowiednich instytucji. Współcześnie wydłużanie procesu edukacji, zmiana podejścia do kształcenia (indywidualne preferencje – coraz częściej długofalowym celem już przy podejmowaniu kształcenia na poziomie średnim jest dalsza edukacja czy też społeczne oczekiwania) i dynamicznie zmieniający się rynek pracy wpływają na doświadczanie problemów z zatrudnieniem przez osoby w wieku powyżej 24 lat.

² G. Assirelli, *The NEET phenomenon. A comparative analysis*, <http://www.unitn.it/files/download/20468/researchproposal.pdf>, s. 3; G. Quintini, J.P. Martin, S. Martin, *The Changing Nature of the SchooltoWork Transition Process in OECD Countries*, IZA DP No. 2582, Bonn January 2007, s. 4–5.

³ G. Assirelli, *op. cit.*, s. 1; S. Maguire, J. Thompson, *Young people not in education, employment or training (NEET) – Where is Government policy taking us now?*, http://wrap.warwick.ac.uk/446/2/WRAP_Maguire_YOUTH_POLICY_FINAL_1st_June.pdf.

Implikuje to konieczność monitorowania sytuacji osób w wieku 25–29 lat, a nawet w wieku 30–34 lat. W tych grupach wiekowych notuje się równie wysokie wskaźniki bezrobocia i bierności zawodowej. Definiowanie kategorii młodzieży tylko poprzez tradycyjne kryterium wiekowe jest już niewystarczające, dominujące znaczenie wydają się mieć specyficzne cechy biologiczne czy psychospołeczne.

Naukowcy i praktycy opracowali sposoby szacowania luki, która powstaje na rynku, tworząc podstawę dla ukonstytuowania się koncepcji NEET. Punktem zwrotnym w tym zakresie stały się badania młodzieży w South Glamorgan w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. Zespół badawczy pod kierownictwem David Istance wykorzystał termin *status Zero* (w późniejszym okresie „status A”), odzwierciedlający marginalny status społeczny osób w wieku 16–18 lat, które nie uczestniczyły w procesie edukacji, szkoleniu, a także nie podjęły pracy. W badaniach tych uwzględniono również osoby młode w wieku powyżej 16 lat, którym nadano status 1, jeżeli nadal się kształciły, status 2 – uczestniczyły w szkoleniach i status 3 – były zatrudnione⁴.

Termin NEET w oficjalnym dokumencie wykorzystano po raz pierwszy w 1999 r. Był to raport *Bridging the Gap*⁵, w którym autorzy starali się zidentyfikować osoby najbardziej narażone na nieuczestniczenie w systemie szkolnym lub rynku pracy. Wydaje się bardziej neutralny w stosunku do innych określeń charakteryzujących tę grupę osób, które można znaleźć w literaturze. Synonimy terminu NEET to m.in.: „zmierzający donikąd” (*Getting Nowhere*)⁶, „generacja X” (*Generation X*), „wyrejestrowani, pominięci przez statystyki” (*Off Register*), stracona młodzież (*Wasted Youth*), „zwolnieni, zniechęceni, znikający młodzi ludzie” (*Disengaged, Disaffected, Disappeared Young People*). W polskiej literaturze pojawiają się określenia „niezaangażowani”, bierni⁷ czy pokolenie „ani-ani”⁸.

Jednoznaczne zdefiniowanie NEET wydaje się trudne, zależnie bowiem zarówno od kraju, jak i instytucji badającej problem, mogą one reprezentować odmienne podejścia w tym zakresie.

Wąska i wyjściowa definicja wywodzi się z tradycji anglosaskiej, w której obowiązek szkolny kończy się w wieku 16 lat. Grupę NEET tworzą osoby młode w wieku 16–18 lat, pozostające poza systemem edukacji, nieuczestniczące w szkoleniach i niezatrudnione na

⁴ D. Istance, G. Rees, H. Williamson, *Young people not in education, training or employment in South Glamorgan*, South Glamorgan Training and Enterprise Council, Cardiff 1994.

⁵ *Bridging The Gap: New Opportunities For 16–18 Year Olds Not In Education, Employment Or Training*. Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty July 1999, Department for Education and Employment, London 1999, <http://dera.ioe.ac.uk/15119/2/bridging-the-gap.pdf>.

⁶ J. Bynner, *Education and family components of identity in the transition from school to work*, *International Journal of Behavioral Development*, 1998/22, s. 29–54; *Twenty something in the 1990s: Getting on, getting by, getting nowhere*, red. J. Bynner, E. Ferri, P. Shepherd, Ashgate Pub Ltd, Basingstoke November 1997, s.10.

⁷ H. Nudzor, *Depicting young people by what they are not: conceptualization and usage of NEET as a deficit label*, *Educational futures*, 2/2 (2010), s. 16–17; e-journal of the British Education Studies Association. <http://www.educationstudies.org.uk/materials/nudzorf3.pdf>; *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja inauguracyjna*, red. Z. Strzelecki, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, s. 28.

⁸ M. Szcześniak, G. Rondon, *Pokolenie ani-ani: o młodzieży, która nie uczy się, nie pracuje i nie dba o samokształcenie*, „Psychologia Społeczna” 63/18 (2011), s. 241–251.

rynku pracy przez co najmniej 6 miesięcy lub więcej, w przeciwieństwie do bycia w jednej lub więcej z wymienionych grup w tym samym okresie⁹. W niektórych badaniach, głównie o charakterze jakościowym, uwzględnia się osoby w wieku 15–19 lat¹⁰. W taki sposób definiuje się również dzisiaj grupę NEET w Wielkiej Brytanii czy Nowej Zelandii¹¹.

Po roku 2000 proces gromadzenia i przetwarzania informacji na temat osób młodych pozostających poza rynkiem pracy i systemem edukacji podjęły instytucje ponadnarodowe, takie jak OECD, Komisja Europejska czy Rada Europy. Dłuższy okres systematycznego tworzenia bazy danych oraz zastosowanie jednolitej metodologii ich pozyskiwania pozwala na prowadzenie analiz porównawczych zarówno w różnych okresach, jak i między krajami. W ten sposób wyeliminowano problem zróżnicowania definicyjnego, które pojawia się w różnych badaniach głównie o charakterze jakościowym. Przyjęta w celach statystycznych definicja NEET w rekomendacjach instytucji unijnych jest najszersza z prezentowanych. Takie ujęcie oznacza, że kategoria NEET obejmuje osoby młode w wieku 15–24 lat, które nie uczestniczą w żadnej formie kształcenia formalnego i nieformalnego oraz są bezrobotne lub nieaktywne. Jest to również zgodne z podejściem reprezentowanym przez Międzynarodową Organizację Pracy¹². Ponadto baza danych Eurostatu umożliwia monitoring osób pozostających poza rynkiem pracy i sferą edukacji w wieku 25–29 oraz 30–34 lat. Przyjęcie tak szerokiej definicji osób młodych jest związane zarówno z wydłużaniem się okresów nauki, jak i coraz późniejszym ekonomicznym usamodzielnianiem się tych osób. Podstawą określenia zbiorowości NEET są dane gromadzone w ramach szerszego badania, jakim jest BAEL.

Nieco odmienne podejście w kwestii definiowania tej kategorii reprezentuje Japonia, która obejmuje tym terminem osoby w wieku 15–34 lat, które nie są zatrudnione, nie są objęte procesem kształcenia oraz nie zajmują się prowadzeniem gospodarstwa domowego. W ramach terminologii unijnej ostatnia z wymienionych grup jest uwzględniana w ramach NEET. Podobną formułę definiowania przyjęto przez Koreę. Grupę NEET tworzą osoby w wieku 15–34 lat, ale tylko ci, którzy porzucili szkołę, nie wyrażają gotowości wejścia na rynek pracy, nie mają obowiązków rodzinnych (lub dzieci) i nie są małżeństwem¹³.

W połączeniu z tradycyjnymi miarami bezrobocia i braku aktywności NEET daje możliwość pełniejszego zbadania sytuacji młodych ludzi na rynku pracy. Komisja Europejska zaleciła wykorzystanie wskaźnika NEET jako dodatkowego w ramach bieżącego monitorowania sytuacji osób młodych w gospodarce i określenia postępów w realizacji programu gospodarczego „Europa 2020”, a w jej ramach inicjatywy „Mobilna młodzież”. Coraz częściej jest powszechnie wykorzystywany do pomiaru

⁹ NEET Statistics – Quarterly Brief – Quarter 1/2013, SFR 16/2013, Department for Education, London 2013, s. 1, 6.

¹⁰ A.F. Storz, *NEETS – Understanding young people who are Not in Education, Employment or Training*, LLP – Leonardo da Vinci Program, European Commission, http://www.movingproject.eu/pdf/Research_Report_-_Understanding_NEETS.pdf, s. 3.

¹¹ *NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union, Eurofound, Luxembourg 2012, s. 20.

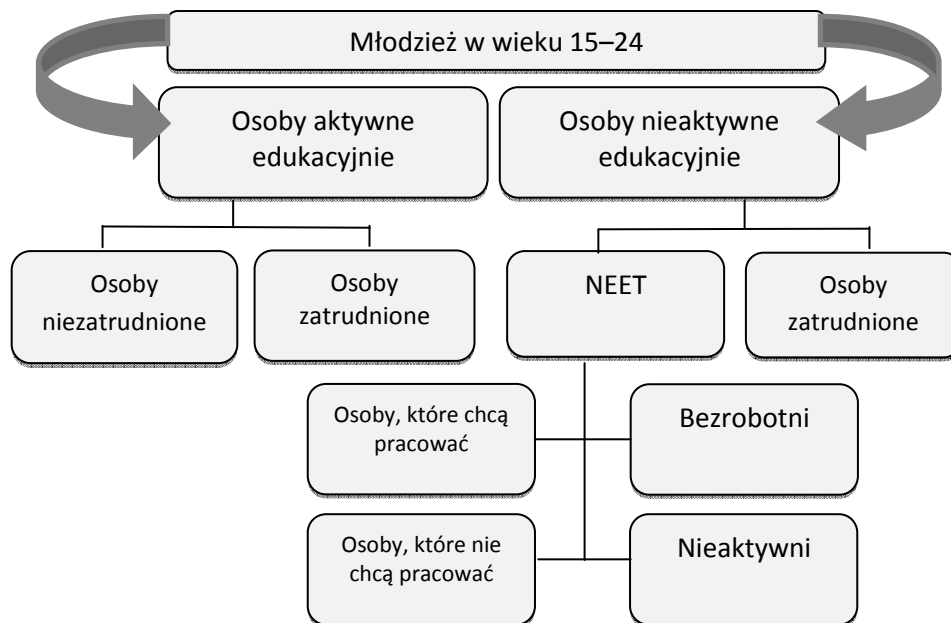
¹² *Ibidem*, s. 21–22.

¹³ *Jobs for Youth/Des emplois pour les jeunes: Japan 2009*, OECD 2010, s. 45; *Jobs for Youth/Des emplois pour les jeunes: Korea 2007*, OECD 2008, s. 40.

niewykorzystanego potencjału ludzi młodych, którzy w przyszłości narażeni są na ryzyko gorszej pozycji na rynku pracy lub marginalizację społeczną czy ekonomiczną.

Na rysunku 1 przedstawiono miejsce grupy określanej mianem NEET wśród całkowitej populacji ludzi młodych oraz określono pewne subkategorie, w stosunku do których można określić liczebność oraz ich udział w zbiorowości młodych.

Rys. 1. Kategoria NEET w systemie danych Eurostatu

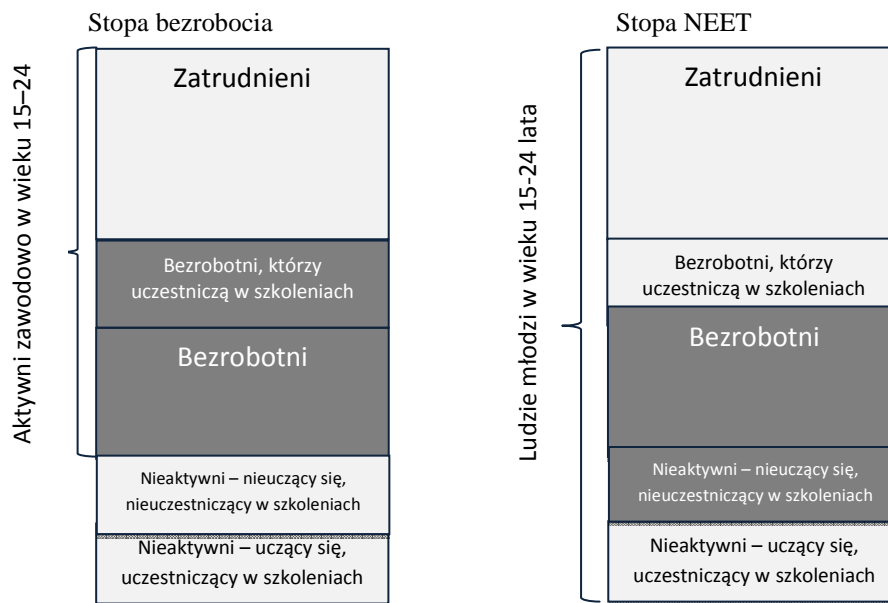

Źródło: opracowanie własne.

W ramach kwestii metodologicznych wskazać należy różnice w obliczaniu wskaźnika NEET oraz stopy bezrobocia w grupie wiekowej 15–24, co syntetycznie zobrazowano na rysunku 2. Odmienna metodologia liczenia obu wskaźników wyznacza określony sposób interpretacji zjawisk zachodzących na rynku pracy, w których uczestniczą osoby młode. Wskaźnik NEET pozwala zrozumieć, dlaczego spadek stopy bezrobocia nie musi oznaczać korzystnych zmian, może się bowiem wiązać się z równoczesnym procesem dezaktywizacji młodych na rynku pracy, a jeżeli jeszcze wychodzą poza system edukacyjny, koszty takiej sytuacji z punktu widzenia społecznego mogą być wysokie.

Podczas gdy stopa bezrobocia określa, jaką część populacji aktywnej zawodowo w wieku 15–24 lat stanowią osoby bezrobotne, tak stopa NEET pokazuje, jaką częścią całej populacji młodych są osoby pozostające poza systemem edukacji, szkoleń i rynku pracy.

Rys. 2. Różnice w metodologii liczenia stopy bezrobocia i stopy NEET*

*Ciemnoszarym kolorem oznaczono grupy osób uwzględniane w liczniku przy obliczaniu wskaźnika NEET, kłamarą grupy osób uwzględniane przy obliczaniu mianownika

Źródło: opracowanie własne.

3. PROBLEMY METODOLOGICZNE Z WYKORZYSTANIEM NEET DO MONITOROWANIA SYTUACJI OSÓB MŁODYCH NA RYNKU PRACY (NIEDOSKONAŁOŚCI WSKAŹNIKA NEET)

Termin NEET jest często wykorzystywany jako uzupełniający wskaźnik do monitorowania sytuacji osób młodych. Stosuje się go jednak również jako jednoznaczny negatywną etykietę opisującą pewną grupę osób oraz czynniki, które determinują jej status w społeczeństwie¹⁴.

Jednym z zastrzeżeń wobec takiego ujęcia osób młodych jest to, że NEET zakłada lub przynajmniej wspiera założenie, że wszyscy młodzi ludzie, którzy w danym momencie znajdują się poza systemem edukacji lub rynkiem pracy, tworzą jednorodną grupę. Takie założenie pozostaje w sprzeczności z wynikami badań naukowych¹⁵ wskazującymi, że

¹⁴ H. Nudzor, *op.cit.*, s. 10.

¹⁵ Badanie przeprowadzone pośród 855 młodych osób przez Agencję Connexions w okresie kwietniem a lipcem 2004 r. w formie wywiadów. Por. S. Yates, M. Payne, *Not so NEET? A Critique of the Use of 'NEET' in Setting Targets for Interventions with Young People*, *Journal of Youth Studies*, vol. 9, no. 3, July 2006, s. 329-344 czy S. Yates, M. Payne, "Minding the Gap" between

kategorię NEET tworzą młodzi ludzie, których wyróżniają odmienne cechy. Implikuje to zróżnicowane wyzwania, zagrożenia i określa bardzo różne potencjalne potrzeby interwencji. W tym kontekście brak precyzyjnych kryteriów segmentacji w ramach grupy tworzącej NEET może ograniczać skuteczność podjętych działań. Na podstawie prowadzonych badań w ramach NEET można wyróżnić¹⁶:

- bezrobotnych,
- niepełnosprawnych, chorych, osoby mające zobowiązania rodzinne,
- nieposzukujących pracy, aspołecznych,
- poszukujących zatrudnienia lub szkoleń w ramach posiadanych możliwości i statusu społecznego,
- dobrowolnie biernych edukacyjnie i zawodowo.

Przynależność do grupy określonej mianem NEET jest często traktowana automatycznie jako sytuacja negatywna ściśle skorelowana z wykluczeniem społecznym. To założenie, które wydaje się potwierdzone na podstawie przeprowadzonych badań, jest kwestionowane przez niektórych autorów¹⁷. Należy zatem wyodrębnić w ramach NEET negatywną i pozytywną subgroupę¹⁸. Złożone problemy, z którymi borykają się wychowankowie domów dziecka lub osoby wychowywane w rodzinie zastępczej (po usamodzielnieniu), młodzi rodzice, osoby mające konflikt z prawem, z niskim poziomem wykształcenia, wagarowicze, osoby z fizycznymi lub psychicznymi problemami zdrowotnymi, uzależnione od narkotyków lub mające problemy z alkoholem, decydują, że tworzą oni grupę negatywną. Druga, która koncepcyjnie jest określana jako „pozytywna subgroupa NEET”, obejmuje tych spośród młodych osób, które są w niej z indywidualnego wyboru. Mogą to być młode osoby, które przerywają dobrowolnie naukę na rok, podejmują się wolontariatu lub pracy w niepełnym wymiarze godzin lub też odgrywają inne ważne dla nich role społeczne. W przeciwieństwie do pierwszej grupy, ważną rzeczą jest to, że nie pochodzą z grup nieuprzywilejowanych społecznie, co w konsekwencji nie oznacza większego ryzyka bierności w przyszłości. Inne niezidentyfikowane podgrupy w ramach ogólnej kategorii NEET to m.in. osoby, których sytuacja osobista lub przynależność do określonych grup społecznych naraża na ryzyko niekorzystnej sytuacji w zakresie edukacji, zatrudnienia lub szkolenia. Mogą należeć do nich uchodźcy/azylanci, mniejszości etniczne czy bezdomni.

Należy zauważyć, że wymienionych subgroup nie należy traktować jako wzajemnie się wykluczających. W niektórych przypadkach młode osoby zidentyfikowane jako NEET są obciążone więcej niż jednym czynnikiem ryzyka. Przykładem może być osoba młoda, która kończy przedwcześnie edukację w związku z koniecznością wychowania dziecka, jest zagrożona problemem alkoholizmu i opiekuje się rodzeństwem w ramach dysfunkcyjnej rodziny czy też pochodzi z rodziny imigranckiej.

Policy Visions and Service implementation: Lessons from Connexions, Youth & Policy, no. 95, Spring 2007, s. 30.

¹⁶ *NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs... op.cit.*, s. 24-25.

¹⁷ S. Yates, M. Payne, *Not so NEET? ... op.cit.* s.234-236.

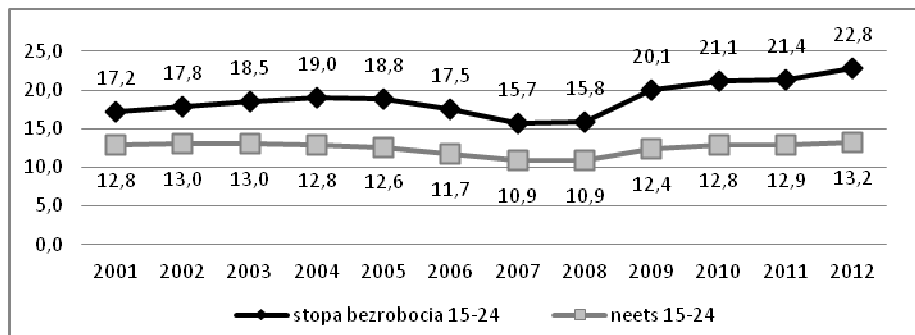
¹⁸ H. Nudzor, *op. cit.* s.19.

4. WYKORZYSTANIE WSKAŹNIKA NEET DO OKREŚLENIA SYTUACJI LUDZI MŁODYCH W WYBRANYCH KRAJACH UE

Określając, jak zmienia się wskaźnik NEET w poszczególnych krajach, należy zidentyfikować jego determinanty. Potencjalnie mogą nimi być czynniki o charakterze demograficznym, społecznym i edukacyjnym, koniunkturalnym oraz instytucjonalnym.

Wydaje się, że czynnik demograficzny nie przyczynił się do wzrostu wskaźnika NETT w latach 2008–2012, liczba ludności w wieku 15–24 w krajach UE-27 zmniejszyła się bowiem o 5,3% w tym okresie. Jak wcześniej zauważono, większe znaczenie miały czynniki społeczne i edukacyjne – wydłużanie procesu edukacji, zmiana podejścia do kształcenia czy oczekiwań indywidualnych i społecznych. Można stwierdzić, że stopa bezrobocia oraz NEET są ściśle, dodatnio skorelowane ze zmianami koniunktury gospodarczej. Stopa bezrobocia wykazuje silniejszy wzrost w okresie osłabienia aktywności gospodarczej (wzrost o 7,1% pomiędzy rokiem 2007–2012) niż stopa NEET (wzrost tylko o 2,3%). Uwzględniając w analizach sytuacji ludzi młodych na rynku pracy stopę bezrobocia, dostępne dane w ramach BAEL określają jedynie stopę bezrobocia w grupie wiekowej 15–24 oraz w pozostałych grupach wiekowych. Stopa bezrobocia dla najmłodszej grupy wiekowej utrzymuje się na poziomie dwukrotnie wyższym niż wskaźnik dla ogółu aktywnych zawodowo czy też dla osób w wieku powyżej 24 lat. Ponadto stopa bezrobocia młodych wykazuje w pierwszym okresie osłabienia koniunktury większą dynamikę zmian niż NEET (rys. 3). Na podstawie przeprowadzonych badań szacuje się, że jednoprocenowy wzrost stopy bezrobocia wśród populacji dorosłych wywołuje dwukrotnie wyższy wzrost tego wskaźnika wśród osób młodych¹⁹.

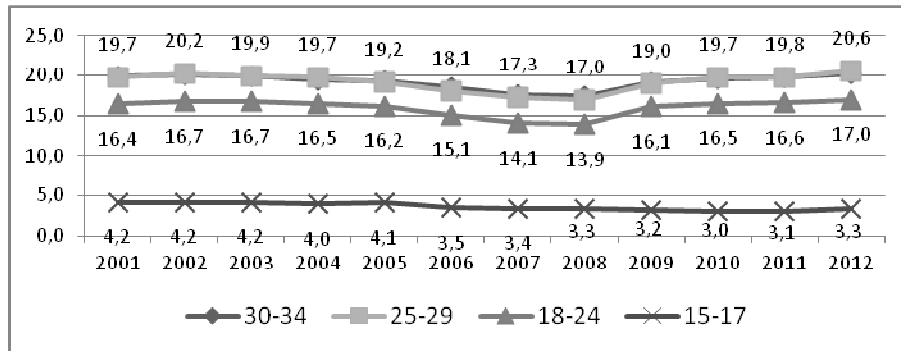
Rys. 3. Stopa bezrobocia i NEET w krajach UE-27

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

¹⁹ *World Youth Report 2003, The global situation of young people*, Department of Economic and Social Affairs, United Nations, 2004, s. 62. *Indicator Methodology Sheets*, OECD 1998, s. 7.

Rys. 4. Stopa NEET w UE-27 w przekroju różnych grup wiekowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Analizując wskaźnik NEET w różnych grupach wiekowych, można zauważyć, że jego poziom jest względnie stabilny i niski dla najmłodszej grupy wiekowej 15–17, która w dużej części pozostaje w systemie edukacji bez względu na zmiany koniunkturalne (rys. 4). Jeżeli uwzględnić pozostałe grupy wiekowe, to najniższe wartości wskaźnik NEET przyjmuje w latach 2007–2008. Od roku 2009, kiedy odnotowano spadek produktu krajowego brutto aż o 4,4%, NEET charakteryzuje tendencja wzrostowa (przyrost o ok. 3 pkt proc.). Liczba młodych osób w UE-27 pozostających poza sferą edukacji i zatrudnienia w każdej z grup wiekowych 19–24 oraz 25–29 lat powiększyła się o prawie 1 mln oraz w grupie 30–34 lat o 0,9 mln osób w okresie 2008–2012. Wszystkie kategorie wiekowe poza 15–17 charakteryzują bardzo podobne zmiany.

Najniższy poziom NEET występuje w grupie krajów reprezentujących nordycki model (Dania, Szwecja, Finlandia, Holandia) polityki społecznej i rynku pracy²⁰ (tab. 1). Równocześnie osoby pozostające poza systemem edukacji i rynku pracy wyróżnia:

- stosunkowo niski poziom wykształcenia (40–50% z nich ma jedynie wykształcenie na poziomie średnim),
- bierność, chociaż osoby mają doświadczenie zawodowe, nie poszukują pracy ani możliwości szkolenia, często nieaktywność wynika z przejęcia obowiązków rodzinnych,
- dobrowolność w zakresie przynależności do grupy, co wskazuje na niski udział pracowników zniechęconych.

W modelu kontynentalnym, który obejmuje Austrię, Niemcy, Luksemburg, Belgię i Francję, stopa NEET jest niska, niższa niż średnia dla UE-27 (tab. 2). Pośród osób pozostających poza systemem edukacji i rynku pracy większość stanowią:

- osoby bezrobotne (w Niemczech i Austrii dominują nieaktywni),
- osoby o niskim lub średnim poziomie kwalifikacji²¹,

²⁰ Więcej o modelach polityki społecznej i rynku pracy m.in.: G. Esping-Andersen, *Why We Need a New Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2002; *Europejski model społeczny – doświadczenia i przyszłość*, red. D. Rosati, PWE, Warszawa 2009, s. 27; K. Nagel, *Modele polityki rynku pracy w krajach europejskich*, [w:] *Współczesny rynek pracy wybrane problemy*, red. D. Kotlorz, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2011, s. 397–416.

- mający doświadczenie zawodowe.

Tabela 1. Wskaźniki NEET w grupie krajów reprezentujących nordycki model polityki rynku pracy

	2008	2009	2010	2011	2012
Holandia	3,4	4,1	4,3	3,8	4,3
Dania	4,3	5,4	6,0	6,3	6,6
Finlandia	7,8	9,9	9,0	8,4	8,6
Szwecja	7,8	9,6	7,7	7,5	7,8
Średnia wartość NEET	5,8	7,3	6,8	6,5	6,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Przynależność do grupy ma w większości charakter dobrowolny – wskazuje na to niski udział pracowników zniechęconych.

W Niemczech Austrii i Luksemburgu stopa NEET wykazuje tendencję spadkową, zatem średni wzrost wskaźnika w okresie 2008–2012 wynosi 0,5 pkt proc.

Tabela 2. Wskaźniki NEET w grupie krajów reprezentujących kontynentalny model polityki rynku pracy

	2008	2009	2010	2011	2012
Luksemburg	6,2	5,8	5,1	4,7	5,9
Austria	7,1	7,8	7,1	6,9	6,5
Niemcy	8,4	8,8	8,3	7,5	7,7
Belgia	10,1	11,1	10,9	11,8	12,3
Francja	10,2	12,4	12,4	12,0	12,2
Średnia wartość NEET	8,4	9,2	8,8	8,6	8,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Kraje realizujące śródziemnomorski model polityki społecznej i rynku pracy (Hiszpania, Portugalia, Włochy, Grecja, Cypr) wyróżnia wysoka stopa NEET oraz dynamika jej wzrostu (w badanym okresie wzrost o 5,6 pkt proc.) (tab. 3). Kraje te szczególnie zostały doświadczone przez kryzys, a stopa bezrobocia młodzieży wzrosła dwu-, trzykrotnie, co implikowało również wysoki przyrost NEET. Osoby wchodzące do zasobu NEET wyróżnia:

- są to osoby bezrobotne,
- w Hiszpanii, Portugalii i Włoszech mają niski poziom kwalifikacji – 50–70% osób ma co najwyżej wykształcenie średnie. W Grecji i na Cyprze duży udział osób w wyższym wykształceniu,
- w Hiszpanii i Portugalii są to głównie mężczyźni, w Grecji, Włoszech dominują kobiety,

²¹ Uwaga: ISCED to międzynarodowy standard do klasyfikacji edukacji; ISCED 0–2 – od wieku przedszkolnego do szkoły średniej; ISCED 3–4 – od szkół ponadgimnazjalnych do policealnych, ISCED 5–6 – szkolnictwo wyższe.

- mają zarówno doświadczenie zawodowe, jak i absolwenci różnych kierunków kształcenia bez praktyki zawodowej.

Przedstawiona charakterystyka wskazuje, że w tej grupie krajów występują znaczne trudności w dopasowaniu systemów kształcenia do potrzeb gospodarki. Wysoki udział osób z wysokimi kwalifikacjami sugeruje, że bezrobocie czy nieaktywność mogą być w dużej mierze wynikiem kryzysu gospodarczego. Przynależność do grupy NEET jest raczej przymusowa, a nie wynika z dobrowolnego wyboru.

Irlandia i Wielka Brytania to kraje, które realizują liberalny model polityki społecznej i rynku pracy, co może tłumaczyć wysoki odsetek osób pozostających poza systemem edukacji i rynku pracy w stosunku do ogółu populacji osób w wieku 15–24.

Tabela 3. Wskaźniki NEET w grupie krajów reprezentujących śródziemnomorski model polityki rynku pracy

	2008	2009	2010	2011	2012
Cypr	9,7	9,9	11,7	14,6	16,0
Portugalia	10,3	11,2	11,5	12,7	14,1
Grecja	11,7	12,6	14,9	17,4	20,3
Hiszpania	14,4	18,3	18,0	18,5	18,8
Włochy	16,6	17,7	19,1	19,8	21,1
Średnia wartość NEET	12,5	13,9	15,0	16,6	18,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Cechy charakteryzujące grupę NEET:

- średni w Wielkiej Brytanii i wysoki w Irlandii poziom kwalifikacji w stosunku do średniej unijnej, około 14% osób w tej grupie ma wykształcenie wyższe,
- posiadanie doświadczenia zawodowego,
- w Wielkiej Brytanii to głównie osoby nieaktywne (zatem nieaktywność z wyboru), w Irlandii osoby bezrobotne – w tym wypadku raczej przymusowy okres bierności.

Tabela 4. Wskaźniki NEET w grupie krajów reprezentujących liberalny model polityki rynku pracy

	2008	2009	2010	2011	2012
Wielka Brytania	12,1	13,3	13,7	14,3	14,0
Irlandia	14,8	18,4	19,2	18,8	18,7
Średnia wartość NEET	13,5	15,9	16,5	16,6	16,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

Kraje, które przechodziły procesy transformacji systemowej po roku 1990, stanowią również bardzo zróżnicowaną grupę. Czechy, Estonię, Litwę, Polskę wyróżnia niska stopa NEET, Słowację, Łotwę, Węgry – średnia, a Rumunię i Bułgarię zaś – wysoka. Ze względu na ograniczenia redakcyjne zostaną one pominięte w niniejszej analizie.

5. PODSUMOWANIE

Analiza tradycyjnych mierników określających sytuację osób młodych na rynku pracy, a w szczególności stopy bezrobocia, może w niepełny sposób charakteryzować

zróżnicowanie występujące wewnątrz zbiorowości osób młodych oraz przyczyny i skalę nieaktywności zawodowej i edukacyjnej. Dlatego jako uzupełniający wskaźnik monitorujący przepływy w ramach tej grupy oraz jej podatność na zmiany dokonujące się na rynku można wykorzystać NEET. W okresach dobrej koniunktury spadek stopy bezrobocia nie musi oznaczać pozytywnych zmian, jeżeli bowiem nie prowadzi do wzrostu zatrudnienia, może oznaczać przejście w sferę bierności edukacyjnej i zawodowej. W okresach pogorszenia koniunktury wzrost stopy bezrobocia może nie w pełni odzwierciedlać pogorszenie sytuacji młodych na rynku pracy, ponieważ część młodych powraca do systemu edukacji lub wychodzi poza zasób siły roboczej, co obniża stopę bezrobocia

Należy podkreślić, że NEET są bardzo zróżnicowaną grupą. Określenie jej wspólnych cech i słabości może być trudne. Osoby tworzące tę grupę nie akumulują kapitału ludzkiego poprzez formalne kanały i to może być przyczyną ich niskiej aktywności na rynku pracy i w edukacji.

Podobieństwa i różnice w ramach grupy NEET można rozpatrywać w ramach grup państw realizujących określony model polityki społecznej rynku pracy. Jednorodną wydaje się grupa krajów określonych mianem nordyckim czy kontynentalnym i śródziemnomorskim. Znacznie większe zróżnicowanie występuje w krajach z środkowo- i wschodnioeuropejskich oraz w ramach liberalnego modelu polityki społecznej.

LITERATURA

- [1] Assirelli G., *The NEET phenomenon. A comparative analysis*, <http://www.unitn.it/files/download/20468>.
- [2] Bynner J., *Education and family components of identity in the transition from school to work*, „International Journal of Behavioral Development” 1998/22.
- [3] *Bridging The Gap: New Opportunities For 16–18 Year Olds Not In Education, Employment Or Training*, Presented to Parliament by the Prime Minister by Command of Her Majesty July 1999, Department for Education and Employment, London 1999, <http://dera.ioe.ac.uk/15119/2/bridging-the-gap.pdf>.
- [4] *Europejski model społeczny – doświadczenia i przyszłość*, red. D. Rosati, PWE, Warszawa 2009.
- [5] Esping-Andersen G., *Why We Need a New Welfare State*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- [6] *Indicator Methodology Sheets*, OECD 1998.
- [7] Istance D., Rees G., Williamson H., *Young people not in education, training or employment in South Glamorgan*, South Glamorgan Training and Enterprise Council, Cardiff 1994.
- [8] *Jobs for Youth/Des emplois pour les jeunes: Japan 2009*, OECD 2010.
- [9] *Jobs for Youth/Des emplois pour les jeunes: Korea 2007*, OECD 2008.
- [10] Maguire S., Thompson J., *Young people not in education, employment or training (NEET) – Where is Government policy taking us now?*, <http://wrap.warwick.ac.uk/446/2/>.
- [11] Nagel K., *Modele polityki rynku pracy w krajach europejskich*, [w:] *Współczesny rynek pracy wybrane problemy*, red. D. Kotlorz, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2011.
- [12] *NEET Statistics – Quarterly Brief – Quarter 1/2013*, SFR 16/2013, Department for Education, London 2013.

- [13] *NEETs Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union, Eurofound, Luxembourg 2012.
- [14] Nudzor H., *Depicting young people by what they are not: conceptualization and usage of NEET as a deficit label*, *Educational futures* 2/2 (2010).
- [15] *Polska w Europie – przyszłość demograficzna. Sesja inauguracyjna*, red. Z. Strzelecki, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- [16] Quintini G., Martin J.P., Martin S., *The Changing Nature of the SchooltoWork Transition Process in OECD Countries*, „IZA DP” 2007/2582 .
- [17] Storz A.F., *NEETS – Understanding young people who are Not in Education, Employment or Training*, LLP – Leonardo da Vinci Program, European Commission, http://www.movingproject.eu/pdf/Research_Report_-_Understanding_NEETS.pdf, s. 3.
- [18] Szcześniak M., Rondon G., *Pokolenie ani-ani: o młodzi, która nie uczy się, nie pracuje i nie dba o samokształcenie*, „Psychologia Społeczna” 63/18 (2011).
- [19] *Twenty something in the 1990s: Getting on, getting by, getting nowhere*, red. J. Bynner, E. Ferri, P. Shepherd, Ashgate Pub. Ltd, Basingstoke 1997.
- [20] Yates S., Payne M., *“Minding the Gap” between Policy Visions and Service implementation: Lessons from Connexions*, „Youth & Policy” 2007/95.
- [21] *World Youth Report 2003, The global situation of young people*, United Nations, 2004.

CRISIS IMPACT ON YOUNG PEOPLE IN THE LABOUR MARKET ON THE EXAMPLE OF SELECTED COUNTRIES

Young people difficulties on the labour market, in education and training have contributed to the introduction of an additional indicator characterizing the activity in the economy. Scientists and practitioners have developed a NEET indicator, which determines the population of young people who are unemployed, do not participate in formal education and training. This article will attempt to define this category in the narrow and broad sense and appearing in the conceptualization process research problems. Unambiguous definition of NEETs seem to be difficult task, because it depends on the country and institution which investigate the problem. There are different definitions in this area (different terms describe this group, defining the boundaries of age and data collection). Segmentation in the NEET population it's a significant problem. NEET is a category that contains a variety of subgroups, some of whom are vulnerable and some are not, with very different experiences, characteristics and needs. Heterogeneity of the NEET determine various forms of helping or intervention. According to Eurostat data NEET category will be used to diagnose the situation of young people in the EU countries, which represent different regimes of social policy and labour market and compared them to traditional measures used to analysis of the group in the labour market. This issue is very important because the potential results of inactivity in the initial period of activity cause a lot of negative consequences in the long time, both in terms of micro and macro, which is confirmed by numerous scientific studies.

Keywords: NEET, inactivity, labour market, young people, labour market policy.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.47

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: luty 2014.

Agnieszka PIENIAŻEK¹

EKONOMIA SPOŁECZNA – ODPOWIEDŹ NA PROBLEMY WSPÓŁCZESNEGO RYNKU PRACY

Organizacje pozarządowe prowadzące działalność ekonomiczną zaliczane są do grupy podmiotów tzw. nowej ekonomii społecznej, w odróżnieniu od podmiotów tzw. starej ekonomii społecznej, czyli spółdzielni, товариств ubezpieczeń wzajemnych. W roku 2010 według danych Głównego Urzędu Statystycznego funkcjonowało w Polsce 75 tys. organizacji pozarządowych (fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych). Województwo podkarpackie zajmowało dziewiąte miejsce pod względem liczby organizacji trzeciego sektora (4,6 tys. podmiotów). Zdecydowana większość polskich organizacji pozarządowych (74% ogólnej liczby) prowadziła jednak wyłącznie nieodpłatną działalność statutową. Dodatkowych źródeł dochodów poszukiwał bardzo niewielki odsetek organizacji. Działalność odpłatną prowadziło jedynie 19% organizacji w skali Polski (w województwie podkarpackim 13% organizacji), działalność gospodarczą – tylko 4% organizacji (w województwie podkarpackim 3%), natomiast działalność odpłatną i działalność gospodarczą – 3% (w województwie podkarpackim 2%). W 2013 r. najwięcej podkarpackich organizacji pozarządowych prowadzących działalność gospodarczą zarejestrowanych było w Rzeszowie (26,9% wszystkich prowadzących działalność gospodarczą w województwie). Najmniej natomiast w powiatach: kolbuszowskim i nizańskim (po 0,9% organizacji w każdym z powiatów). Przedsiębiorstwa społeczne przyczyniają się do zwiększania kompetencji i szans na rynku pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, poprawy jakości życia społeczności lub grupy osób, zrównoważonego rozwoju lokalnego. Podkarpackie organizacje pozarządowe (przedsiębiorstwa społeczne) oferują najczęściej usługi w zakresie ogrodnictwa, rękodzielnictwa, usług cateringowych i hotelowych, zapewniając możliwość godnego życia swoim podopiecznym.

Słowa kluczowe: organizacja pozarządowa, ekonomia społeczna, rynek pracy.

1. WPROWADZENIE

Ekonomia społeczna powstała jako odpowiedź na sytuacje kryzysowe wywołane konsekwencjami społecznymi rewolucji przemysłowej. Negatywne skutki niwelowane były poprzez inicjatywy filantropijne, działalność товариств i fundacji o celach społecznych oraz ruch spółdzielczy, głównie o profilu spożywczym, rolniczym i rzemieślniczym.

Współczesna ekonomia społeczna jest formą przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i marginalizacji osób, które z różnych powodów nie mogą się odnaleźć na otwartym rynku pracy.

¹ Dr Agnieszka Pieniążek, Instytut Politologii i Polityki Regionalnej, Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu, ul. Krynicka 6/38A, 35–505 Rzeszów, e-mail: agnieszka.pieniazek@gmail.com

Ekonomia społeczna nie zlikwiduje w całości problemu bezrobocia, ale może się przyczynić do powstania miejsc pracy w obszarach, w których nie będą działać firmy komercyjne ze względu na nisko szacowany potencjał zysku.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie skali działania wybranych podmiotów ekonomii społecznej: stowarzyszeń i fundacji prowadzących działalność gospodarczą, ze szczególnym uwzględnieniem ich kondycji w województwie podkarpackim. Przedstawiono również najczęściej świadczone usługi i oferowane produkty przez przedsiębiorstwa społeczne (organizacje pozarządowe) z województwa podkarpackiego.

2. NOWA EKONOMIA SPOŁECZNA

Organizacje pozarządowe prowadzące działalność ekonomiczną, czyli działalność gospodarczą lub odpłatną, zaliczane są do grupy podmiotów tzw. nowej ekonomii społecznej, w odróżnieniu od podmiotów tzw. starej ekonomii społecznej, czyli spółdzielni, towarzystw ubezpieczeń wzajemnych².

Zdaniem Herbsta, w Polsce należy rozróżnić: tradycyjną ekonomię społeczną (przed II wojną światową), starą ekonomię społeczną (po II wojnie światowej) oraz nową ekonomię społeczną (po 1989 r.)³.

Zgodnie z definicją przyjętą za europejską siecią badawczą *European Research Network* (EMES) za przedsiębiorstwo społeczne uznaje się przedsięwzięcie o celach głównie społecznych, które nie działa wyłącznie w celu maksymalizacji zysku lub zwiększenia dochodu udziałowców czy właścicieli⁴. Cele społeczne mają pierwszeństwo przed ekonomicznymi. Wypracowany zysk jest reinwestowany w cele statutowe lub w społeczność⁵.

Do wzmocnienia przedsiębiorczości społecznej przyczyniły się europejskie organizacje i organy Unii Europejskiej, które dostrzegły w niej szanse na wsparcie spójności społeczno-gospodarczej, będącej jednym z zasadniczych celów Unii Europejskiej.

W 2009 r. według danych Komisji Europejskiej w Europie funkcjonowały ponad dwa miliony przedsiębiorstw społecznych (w Polsce około 28 tys. podobnych podmiotów), co stanowiło około 10% wszystkich przedsiębiorstw działających w Europie. W ten sposób przedsiębiorstwa społeczne odgrywały znaczącą rolę w tworzeniu miejsc pracy, zatrudniając wówczas 11 mln osób, co stanowiło 6% ogółu pracujących w Unii Europejskiej⁶. Znaczenie ekonomii społecznej podkreślił w 2009 r. Parlament Europejski,

² T. Kaźmierczak, *Zrozumieć ekonomię społeczną*, [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia Społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśa, Warszawa 2007, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2007.3.pdf>, s. 106.

³ K. Herbst, *Perspektywy ekonomii społecznej*, „Ekonomia społeczna” 1/6 (2013), s. 10.

⁴ European Research Network, <http://emes.net>.

⁵ I. Kuraszko, B. Rok, *Społeczna odpowiedzialność biznesu i ekonomia społeczna*, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/public/files/Spo%C5%82eczna%20odpowiedzialnosc%20biznesu%20i%20ekonomia%20spo%C5%82eczna.pdf>, s. 7.

⁶ Komunikat Komisji *Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej*:

http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/craft/social_economy/soceco_intro_en.htm, s. 3.

wydając rezolucję w sprawie gospodarki społecznej⁷. Parlament podkreślił, że przedsiębiorczość społeczna odgrywa pierwszoplanową rolę w gospodarce europejskiej, gdyż łączy opłacalność i solidarność, a także wzmacnia spójność społeczną, gospodarczą i regionalną⁸.

3. LICZBA ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH W POLSCE I W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM. RODZAJ PROWADZONEJ DZIAŁALNOŚCI I ŹRÓDŁA ICH PRZYCHODÓW

W roku 2010 według danych Głównego Urzędu Statystycznego funkcjonowało w Polsce 75 tys. organizacji pozarządowych (fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych)⁹. Województwo podkarpackie zajmowało dziewiąte miejsce pod względem liczby organizacji trzeciego sektora (4,6 tys. podmiotów, co stanowiło 6,3% ogólnej liczby). Najwięcej takich organizacji działało w województwie mazowieckim (15,5% ogólnej liczby organizacji działających w kraju), najmniej – w województwie lubuskim (2,5%). Zaledwie 9,5% organizacji działało w formie fundacji¹⁰.

Zdecydowana większość polskich organizacji pozarządowych (74% ogólnej liczby) prowadzi wyłącznie nieodpłatną działalność statutową. Najwięcej takich organizacji funkcjonuje w województwach: podkarpackim (82%), warmińsko-mazurskim (79%) i świętokrzyskim (79%).

Polskie organizacje pozarządowe do finansowania działalności statutowej najczęściej wykorzystują składki członkowskie. Badania Stowarzyszenia Klon/Jawor potwierdziły, że osiągnięcie przychodów z tego źródła w latach 2004–2008 deklarowało około 60% organizacji objętych badaniem. Podkreślić należy, że składki członkowskie generują jednak niewielkie przychody. Równie często polskie organizacje pozarządowe sięgają po środki ze źródeł samorządowych (w 2008 i 2010 r. – ponad 50% organizacji deklarowało korzystanie ze środków samorządowych). Udział źródeł samorządowych w budżetach organizacji pozarządowych miał niewielkie znaczenie, podobnie jak w opisanym przypadku.

Badane organizacje jako źródła swoich przychodów wskazywały także darowizny od osób fizycznych lub prawnych. W roku 2010 korzystanie z jednego lub drugiego źródła deklarowało 49% organizacji. Finansowe wsparcie w formie dotacji udzielanej przez inne

⁷ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 19 lutego 2009 r. w sprawie gospodarki społecznej [2008/2250(INI)].

⁸ Raport z badań w ramach projektu *Biznes – Innowacje – NGO, czyli BINGO*, realizowanego przez Centrum PISOP w partnerstwie z Fundacją NIWA Edukacji i Rozwoju oraz Network for Europe (organizacja infrastrukturalna z Liverpoolu) w Wielkopolsce w latach 2012–2014 (dalej: Raport z badań w ramach projektu *Biznes – Innowacje – NGO, czyli BINGO*), <http://www.pisop.org.pl/realizowane-projekty-w-2012-r/biznes-innowacje-ngo-czyli-bingo>.

⁹ Od 2008 r. fundacje, stowarzyszenia i inne organizacje społeczne są zobowiązane do sporządzania rocznego sprawozdania z działalności (badanie SOF-1). Obowiązek ten wynika z art. 30 ust. 3 Ustawy z 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (DzU 1995 nr 88, poz. 439, ze zm.). Badanie SOF-1 realizowane jest przez Główny Urząd Statystyczny.

¹⁰ Dane Głównego Urzędu Statystycznego za 2010 r. (ostatnie dostępne dane na ten temat): <http://www.stat.gov.pl>.

krajowe organizacje pozarządowe deklarowało natomiast w 2010 r. 23% wszystkich organizacji¹¹.

Dodatkowych źródeł dochodów poszukuje niewielki odsetek organizacji (tab. 1). Działalność odpłatną (oprócz nieodpłatnej działalności statutowej) prowadzi jedynie 19% organizacji w skali Polski (w województwie podkarpackim 13% organizacji), działalność gospodarczą – tylko 4% organizacji (w województwie podkarpackim 3%), natomiast działalność odpłatną i działalność gospodarczą – 3% (w województwie podkarpackim 2%). Szczegółowe dane na temat rodzaju prowadzonej działalności przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Odsetek organizacji pozarządowych prowadzących wyłącznie działalność statutową oraz dodatkowo działalność odpłatną i działalność gospodarczą

Województwo	Rodzaj działalności			
	Wyłącznie nieodpłatna działalność statutowa	Nieodpłatna działalność statutowa oraz		
		Odpłatna działalność	Działalność gospodarcza	Odpłatna działalność i działalność gospodarcza
Łódzkie	71,0	23,0	4,0	2,0
Mazowieckie	72,0	19,0	5,0	4,0
Małopolskie	71,0	19,0	7,0	3,0
Śląskie	70,0	21,0	6,0	3,0
Lubelskie	76,0	19,0	4,0	1,0
Podkarpackie	82,0	13,0	3,0	2,0
Podlaskie	77,0	16,0	5,0	2,0
Świętokrzyskie	79,0	14,0	5,0	2,0
Lubuskie	76,0	17,0	5,0	2,0
Wielkopolskie	78,0	15,0	5,0	2,0
Zachodniopomorskie	75,0	18,0	3,0	4,0
Dolnośląskie	72,0	22,0	3,0	3,0
Opolskie	77,0	18,0	2,0	3,0
Kujawsko-pomorskie	70,0	21,0	5,0	4,0
Pomorskie	68,0	22,0	5,0	5,0
Warmińsko-mazurskie	79,0	15,0	4,0	2,0
Polska	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego (badanie SOF-1).

¹¹ J. Przewłocka, *Polskie organizacje pozarządowe. Podstawowe pytania, podstawowe fakty*, Warszawa 2007, s. 15.

W wypadku fundacji działalność gospodarcza musi mieć charakter pomocniczy wobec działalności głównej – statutowej. Przepisy „Ustawy z 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach” nie nakazują przeznaczania całości dochodów z działalności gospodarczej na jej działalność statutową. Fundacja może prowadzić działalność gospodarczą w rozmiarach służących realizacji jej celów (art. 5 Ustawy)¹². W wypadku stowarzyszeń dochód z działalności gospodarczej służy realizacji celów statutowych i nie może być przeznaczony do podziału między członków stowarzyszenia (art. 34 „Ustawy z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach”)¹³. Nie ma natomiast zapisów, które przesądzałyby, że działalność gospodarcza stowarzyszenia musi mieć charakter pomocniczy wobec działalności głównej¹⁴. Przepisy umożliwiają nadanie działalności gospodarczej charakter główny¹⁵.

Według danych Krajowego Rejestru Sądowego w sierpniu 2013 r. w Polsce zarejestrowano 52 021 stowarzyszeń i fundacji. W tej grupie ponad 18% organizacji miało status przedsiębiorcy¹⁶. W województwie podkarpackim wielkości te przedstawiały się następująco: 2460 fundacji i stowarzyszeń, spośród których 9,2% organizacji zarejestrowało działalność gospodarczą. Szczegółowe informacje przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Liczba organizacji pozarządowych Polsce i w województwie podkarpackim prowadzących działalność gospodarczą

Liczba	Polska		Województwo podkarpackie	
	Ogółem	Mających status przedsiębiorcy	Ogółem	Mających status przedsiębiorcy
Stowarzyszeń	38 001	4109	2168	139
Fundacji	14 020	5635	292	88
Ogółem	52 021	9744	2460	227

Źródło: Dane Krajowego Rejestru Sądowego, www.ems.ms.gov.pl (dostęp: 28.08.2013).

Najwięcej organizacji pozarządowych prowadzących działalność gospodarczą zarejestrowanych jest w Rzeszowie – w stolicy województwa (26,9% wszystkich prowadzących działalność w województwie podkarpackim), najmniej natomiast w powiatach: kolbuszowskim i nizańskim (0,9% wszystkich organizacji prowadzących działalność w województwie podkarpackim). Wielkości te odpowiadają ogólnym tendencjom, gdyż Rzeszów wyróżnia się pod względem ogólnej liczby organizacji pozarządowych, a we wskazanych dwóch powiatach odnotowuje się najmniejsze liczby

¹² Ustawa z 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (DzU 1984 nr 21, poz. 97, ze zm.).

¹³ Ustawa z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (DzU 2001 nr 79, poz. 855, ze zm.).

¹⁴ K. Cibor, Ł. Makuch, M. Marek, M. Nowak, A. Turek, E. Żorawska, *Zrób biznES – jak współpracować z podmiotami ekonomii społecznej*, Warszawa 2012,

<http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.9.pdf>, s. 10.

¹⁵ A. Gawska, K. Jędrak, M. Gruntowski, *Ekspertyza na temat rozwoju i wykorzystania ekonomii społecznej w organizacjach pozarządowych działających na rzecz osób niepełnosprawnych*, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.2.pdf>, s. 10.

¹⁶ Różnica między danymi pochodzącymi z Głównego Urzędu Statystycznego i Krajowego Rejestru Sądowego wynika z faktu, że w pierwszym wypadku dane te obejmują stowarzyszenia, fundacje i organizacje społeczne, a w drugim wyłącznie stowarzyszenia i fundacje.

organizacji pozarządowych. Szczegółowe informacje na temat liczby podkarpackich organizacji pozarządowych mających status przedsiębiorcy przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Liczba i odsetek podkarpackich organizacji pozarządowych (stowarzyszeń lub fundacji) mających status przedsiębiorcy

Powiat ziemski lub grodzki	Liczba organizacji pozarządowych (stowarzyszeń lub fundacji) mających status przedsiębiorcy	Odsetek organizacji pozarządowych (stowarzyszeń lub fundacji) mających status przedsiębiorcy
Bieszczadzki	4	1,8%
Brzozowski	6	2,6%
Dębicki	13	5,7%
Jarosławski	10	4,4%
Jasielski	9	4,0%
Kolbuszowski	2	0,9%
Krośnieński	5	2,2%
Leski	5	2,2%
Leżajski	4	1,8%
Lubaczowski	5	2,2%
Łąncucki	7	3,1%
Mielecki	9	4,0%
Niżański	2	0,9%
Przemyski	3	1,3%
Przeworski	3	1,3%
Ropczycko-sędziszowski	5	2,2%
Rzeszowski	7	3,1%
Sanocki	9	4,0%
Stalowowolski	8	3,5%
Strzyżowski	4	1,8%
Tarnobrzeski	4	1,8%
Ustrzycki	3	1,3%
Krosno	11	4,8%
Przemyśl	18	7,9%
Rzeszów	61	26,9%
Tarnobrzeg	10	4,4%
Ogółem	227	100%

Źródło: Dane Krajowego Rejestru Sądowego, www.ems.ms.gov.pl (dostęp: 28.08.2013).

4. OBSZARY DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW SPOŁECZNYCH W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Przedsiębiorstwa społeczne odgrywają ważną rolę w rozwoju lokalnym. Zdaniem Towalskiego, podmioty te wykorzystują obszary niezagospodarowane przez firmy

działające tradycyjnie dzięki elastyczności działania oraz znajomości potrzeb społecznych¹⁷.

Przedsiębiorstwa społeczne przyczyniają się do zwiększania kompetencji i szans na rynku pracy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, czyli osób związanych z wtórnym rynkiem pracy, który cechują: duże wahania zatrudnienia, gorsze warunki pracy oraz dłuższe okresy bezrobocia. W „Ustawie z 13 czerwca 2013 r. o zatrudnieniu socjalnym”¹⁸ i w „Ustawie z 26 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych”¹⁹ wskazano następujące grupy osób zagrożone lub dotknięte wykluczeniem społecznym: bezdomni (realizujący indywidualny program wychodzenia z bezdomności), uzależnieni od alkoholu, po zakończeniu programu psychoterapii w zakładzie leczenia odwykowego, uzależnieni od narkotyków lub innych środków odurzających, po zakończeniu programu terapeutycznego w zakładzie opieki zdrowotnej, chorzy psychicznie, zwalniani z zakładów karnych, uchodźcy realizujący indywidualny program integracji, osoby niepełnosprawne, długotrwale bezrobotni. Z kolei w „Ustawie z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy”²⁰, wskazano „osoby będące w szczególnej sytuacji na rynku pracy”, zaliczając do nich: bezrobotnych do 25. roku życia, bezrobotnych długotrwale, bezrobotnych powyżej 50. roku życia, bezrobotnych bez kwalifikacji zawodowych, bezrobotnych samotnie wychowujących co najmniej jedno dziecko do 7. roku życia, bezrobotnych niepełnosprawnych²¹.

Przedsiębiorstwa społeczne przyczyniają się także do poprawy jakości życia społeczności lub grupy osób. Zmiana ta jest nie tylko związana z faktem, że osoby do tej pory wykluczone, dzięki zatrudnieniu w przedsiębiorstwach społecznych, uzyskują środki do życia, ale i z tym, że zapewnione zostają usługi wcześniej dla nich niedostępne.

Do organizacji pozarządowych realizujących opisane funkcje zaliczyć można Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym (PSOUU). W całym kraju działa ponad 120 kół terenowych, z których 13 ma swoje siedziby w województwie podkarpackim²². Jednostki terenowe mogą uzyskać osobowość prawną lub korzystać z podmiotowości prawnej PSOUU za pośrednictwem Zarządu Głównego²³.

Koło w Jarosławiu, zajmując się Ośrodkiem Wczesnej Interwencji, Niepubliczną Specjalistyczną Poradnią Wczesnego Wspomagania Rozwoju Dziecka, Ośrodkiem Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczym, Warsztatami Terapii Zajęciowej, Środowiskowym Domem Samopomocy, Zakładami Aktywności Zawodowej, prowadzi działalność usługowo-wytwórczą m.in. za pośrednictwem dwóch Zakładów Aktywności Zawodowej w Jarosławiu i w Oleszycach. W zakładach tych zatrudnionych jest ponad 50 osób, które świadczą usługi z zakresu gastronomii, pielęgnacji terenów zielonych, porządkowania grobów, poligrafii, profesjonalnego niszczenia dokumentów, produkcji

¹⁷ Raport z badań w ramach projektu *Biznes – Innowacje – NGO, czyli BINGO*.

¹⁸ Ustawa z 13 czerwca 2013 r. o zatrudnieniu socjalnym (DzU 2013 nr 122, poz. 1143, ze zm.).

¹⁹ Ustawa z 26 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (DzU 2006 nr 94, poz. 641, ze zm.).

²⁰ Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (DzU 2004 nr 99, poz. 1001, ze zm.).

²¹ K. Cibor, Ł. Makuch, M. Marek, M. Nowak, A. Turek, E. Żorawska, *op. cit.*, s. 6–7.

²² Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, www.psouu.org.pl/kola-terenowe.

²³ Regulamin Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, http://jaroslaw.psouu.org.pl/files/Regulamin_Kola.pdf.

ekologicznych toreb na zakupy. Zakład w Jarosławiu prowadzi również kawiarnię „Galeria Przedmiotu”, obsługiwaną przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Ponadto od 2010 r. organizacja rozpoczęła produkcję podpałek K-Lumet, służących do rozpalania ognia w kominkach, piecach lub grillach. Właścicielem praw związanych z ich produkcją jest szwajcarska fundacja Les Perce Neige, pomysłodawcą zaś był Rudi Rettenmund – opiekun grupy osób z upośledzeniem umysłowym. Obecnie podpałki są produkowane w 220 warsztatach dla osób niepełnosprawnych w Szwajcarii, generując każdego roku około milion franków dochodu. Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Jarosławiu ma wyłączne prawa na terenie Polski do produkcji i sprzedaży podpałek wraz z możliwością budowania sieci poprzez odsprzedaż innym zainteresowanym części praw do produkcji (na zasadzie franszyzy społecznej)²⁴.

Podobny zakres usług świadczy Koło w Rymanowie (z wyjątkiem produkcji podpałek K-Lumet)²⁵.

Koło w Krośnie prowadzi natomiast m.in. pralnię wodną, która świadczy profesjonalne usługi prania wodnego, krochmalenia i maglowania dla hoteli, restauracji, klubów sportowych oraz klientów indywidualnych. W 2011 r. Koło w Krośnie zawarło umowę franchisingową z PSOUU Koło w Jarosławiu²⁶.

Zbliżoną działalność do opisanych organizacji podejmuje również Fundacja „Contigo” (powiat łańcucki). Fundacja prowadzi Zakład Aktywności Zawodowej, który świadczy usługi w zakresie gastronomii, oferuje miejsca noclegowe, organizację imprez okolicznościowych, prowadzi również pralnię²⁷.

Z kolei działalność w zakresie usług turystycznych prowadzi Fundacja Turystyki Niepełnosprawnych „Beskid” (powiat sanocki). Fundacja organizuje również szkolenia z zakresu asystentury turystom niepełnosprawnym. Asystentura taka obejmuje: pomoc w dotarciu do ciekawych miejsc, towarzystwo w czasie wypoczynku²⁸.

Natomiast Stowarzyszenie Rodziców i Przyjaciół Osób Niepełnosprawnych „Radość” środki na organizację wsparcia swoich podopiecznych uzyskuje z działalności usługowej (remonty, stolarstwo) oraz usług rękodzielniczych. Stowarzyszenie organizuje indywidualne wsparcie domowe polegające na objęciu zajęciami opiekuńczo-terapeutycznymi grupy osób niepełnosprawnych z terenu powiatu dębickiego, których stan zdrowia uniemożliwia udział w zajęciach zespołowych. Osoby objęte wsparciem indywidualnym mogą korzystać z zajęć specjalistycznych oraz sprzętu dostępnego na terenie Ośrodka Promocji Aktywności Zawodowej i Społecznej „Radość” w Korzeniowie pod opieką osobistego asystenta²⁹.

Oryginalnym źródłem przychodów, które służą realizacji celów statutowych, jest działalność gospodarcza prowadzona przez Fundację Pomocy Edukacyjnej dla Młodzieży

²⁴ Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Jarosławiu, ww.jaroslaw.psouu.org.pl.

²⁵ Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Rymanowie, <http://www.psouu-rymanow.org>.

²⁶ Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Krośnie, <http://www.psouukrosno.org.pl>.

²⁷ Dane Fundacji „Cogito”, <http://www.contigo.org.pl>.

²⁸ Dane Fundacji Turystyki Niepełnosprawnych „Beskid”, <http://bieskid.pl>.

²⁹ Dane Stowarzyszenie Rodziców i Przyjaciół Osób Niepełnosprawnych „Radość”, <http://radosc.debica.pl>.

im. Heleny i Tadeusza Zielińskich w Jarosławiu. Organizacja przyznaje stypendia i nagrody dla młodzieży z jarosławskich szkół. Działalność gospodarcza Fundacji polega na handlu produktami naftowymi, węglem oraz wynajmie nieruchomości (głównie magazynów). Sprzedaż paliwa stanowi 96% w strukturze wartości sprzedaży. Fundator wybudował w Jarosławiu budynki magazynowe wraz z infrastrukturą, o łącznej powierzchni ponad 1100 m², a w roku 2000 odkupił od PKN Orlen czynną bazę hurtową paliw płynnych, która była zlokalizowana na nieruchomości stanowiącej jego własność. Po śmierci fundatora cały majątek przekazany został na rzecz Fundacji³⁰.

5. PODSUMOWANIE

Przedsiębiorczość społeczna jest sposobem na efektywną realizację celów społecznych, pozwalającą na większą autonomię działania i osiągnięcie niezależności finansowej przez organizacje pozarządowe. Pozwala na uniezależnienie się od projektów, a tym samym funkcjonowania „od projektu do projektu”. Organizacje decydują się na podjęcie działalności gospodarczej również ze względu na możliwość większej niezależności programowej³¹.

Samo prowadzenie działalności ekonomicznej przez organizacje pozarządowe nie przesądza o tym, że uważane są za przedsiębiorstwa społeczne. To cele statutowe oraz rodzaj wykonywanej działalności decydują o uznaniu organizacji pozarządowej za przedsiębiorstwo społeczne.

Prowadzenie działalności gospodarczej przez organizacje pozarządowe nie jest zjawiskiem popularnym, co potwierdzają przedstawione dane. Sytuacja taka panuje zarówno w skali kraju, jak i w województwie podkarpackim. Pomimo to coraz więcej podmiotów decyduje się na tego typu aktywność.

Głównymi barierami przed podjęciem działalności gospodarczej są niewiedza dotycząca zasad jej prowadzenia oraz brak wiary we własne możliwości. Potwierdziły to również badania prowadzone przez Autorkę wśród podkarpackich organizacji pozarządowych planujących uruchomienie działalności ekonomicznej, w związku z realizacją projektu *Edukacja z motywacją*³².

Analiza danych Krajowego Rejestru Sądowego, Głównego Urzędu Statystycznego, zasobów internetowych oraz przeprowadzone badania pozwalają na stwierdzenie, że nie wszystkie organizacje pozarządowe, które zarejestrowały działalność gospodarczą, faktycznie ją prowadzą. Sytuacja taka zachodzi zarówno w skali całego kraju, jak i w województwie podkarpackim. Organizacje pozarządowe, które prowadzą działalność gospodarczą, najczęściej udzielają wsparcia i pomocy osobom potrzebującym, chorym i niepełnosprawnym. Ta grupa organizacji zatrudnia także największą liczbę pracowników, którymi często są osoby niepełnosprawne.

³⁰ Dane Fundacji Pomocy Edukacyjnej dla Młodzieży im. Heleny i Tadeusza Zielińskich w Jarosławiu, <http://www.fundacjazielskich.pl>.

³¹ Raport z badań w ramach projektu *Biznes – Innowacje – NGO, czyli BINGO*.

³² Projekt *Edukacja z motywacją* realizowano w latach 2012–2013 przez Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia” z Rzeszowa w ramach Programu Operacyjnego Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. Dotyczył on wzmocnienia sektora pozarządowego w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej. W projekcie brały udział organizacje pozarządowe planujące uruchomienie działalności ekonomicznej, http://www.procarpathia.pl/pl/archiwum_projektow/krajowe/edukacja_z_motywacja/o_projekcie.

Niekiedy już samo prowadzenie takiej działalności jest formą terapii pracowników, służy ich reintegracji społecznej lub zawodowej. Osoby takie czują się potrzebne społeczeństwu, a weryfikacją ich przydatności jest fakt, że na świadczone usługi lub produkowane towary jest zapotrzebowanie na rynku.

LITERATURA

- [1] Cibor K., Makuch Ł., Marek M., Nowak M., Turek A., Żorawska E., *Zrob biznES – jak współpracować z podmiotami ekonomii społecznej*, Warszawa 2012, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.9.pdf>
- [2] Dane Fundacji „Cogito”, <http://www.contigo.org.pl>.
- [3] Dane Fundacji Pomocy Edukacyjnej dla Młodzieży im. Heleny i Tadeusza Zielińskich w Jarosławiu, <http://www.fundacjazielskich.pl>.
- [4] Dane Fundacji Turystyki Niepełnosprawnych „Beskid”, <http://bieskid.pl>.
- [5] Dane Głównego Urzędu Statystycznego, <http://www.stat.gov.pl>.
- [6] Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, www.psouu.org.pl.
- [7] Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Rymanowie, <http://www.psouu-rymanow.org>.
- [8] Dane Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym Koło w Krośnie, <http://www.psouukrosno.org.pl>.
- [9] Dane Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, http://www.procarpathia.pl/pl/archiwum_projektow/krajowe/edukacja_z_motywacja/o_projekcie.
- [10] Dane Stowarzyszenia Rodziców i Przyjaciół Osób Niepełnosprawnych „Radość”, <http://radosc.debica.pl>.
- [11] European Research Network, <http://emes.net>
- [12] Gawska A., Jędrak K., Gruntowski M., *Ekspertyza na temat rozwoju i wykorzystania ekonomii społecznej w organizacjach pozarządowych działających na rzecz osób niepełnosprawnych*, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.2.pdf>.
- [13] Herbst K., *Perspektywy ekonomii społecznej*, „Ekonomia społeczna”, 1/6 (2013)
- [14] Kaźmierczak T., *Zrozumieć ekonomię społeczną*, [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia Społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Warszawa 2007, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2007.3.pdf>.
- [15] Komunikat Komisji, *Inicjatywa na rzecz przedsiębiorczości społecznej*, http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/craft/social_economy/soceco_intro_en.htm.
- [16] Kuraszko I., Rok B., *Społeczna odpowiedzialność biznesu i ekonomia społeczna*, <http://odpowiedzialnybiznes.pl/public/files/Spo%C5%82eczna%20odpowiedzialnosc%20biznesu%20i%20ekonomia%20spo%C5%82eczna.pdf>.
- [17] Przewłocka J., *Polskie organizacje pozarządowe. Podstawowe pytania, podstawowe fakty*, Warszawa 2007.

- [18] Raport z badań w ramach projektu *Biznes – Innowacje – NGO, czyli BINGO*, realizowanego przez Centrum PISOP w partnerstwie z Fundacją NIWA Edukacji i Rozwoju oraz Network for Europe (organizacja infrastrukturalna z Liverpoolu) w Wielkopolsce w latach 2012–2014, <http://www.pisop.org.pl/realizowane-projekty-w-2012-r/biznes-innowacje-ngo-czyli-bingo>.
- [19] Regulamin Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, http://jaroslaw.psouu.org.pl/files/Regulamin_Kola.pdf.
- [20] Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 19 lutego 2009 r. w sprawie gospodarki społecznej [2008/2250(INI)].
- [21] Ustawa z 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (DzU 2001 nr 79, poz. 855, ze zm.).
- [22] Ustawa z 13 czerwca 2013 r. o zatrudnieniu socjalnym (DzU 2003 nr 122, poz. 1143, ze zm.).
- [23] Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (DzU 2004 nr 99, poz. 1001, ze zm.).
- [24] Ustawa z 26 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (DzU 2006 nr 94, poz. 641, ze zm.).
- [25] Ustawa z 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach (DzU 1984 nr 21, poz. 97, ze zm.).
- [26] Ustawy z 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (DzU 1995 nr 88, poz. 439, ze zm.).

SOCIAL ECONOMY – THE ANSWER TO PROBLEMS OF A MODERN LABOUR MARKET

Non-governmental organizations engaged in economic activities may be classified as belonging to new social economy entities, in contrast to former social economy entities, such as cooperatives and mutual insurance companies. According to the data obtained from the Central Statistical Office, there were 75 thousand NGOs operating in Poland in 2010 (foundations, associations, social organizations). The Podkarpackie Voivodeship was ninth in statistics concerning the number of NGOs (4.6 thousand entities, which accounts for 6.3% of the total at that time). The vast majority of Polish non-governmental organizations (74% of the total) performed only nonprofit, statutory activities. Additional sources of income were sought by only few organizations. Services that stimulate profit were undertaken by only 19% of NGOs in entire Poland (Podkarpackie Voivodeship: 13% of all registered organizations), business activity – by 4% of these organizations (Podkarpackie Voivodeship: 3%), while profit generating and economic activity – by 3% (Podkarpackie Voivodeship: 2%). Most of registered in Rzeszów NGOs have been engaged in economic activities in 2013 (26.9% of all entities operating in the region). The least number can be noted in districts: Kolbuszowa and Nisko (each district 0.9% of all organizations). Social enterprises contribute to improving qualifications, employability of people at risk of social exclusion, positively affect the quality of life of communities. The Podkarpackie NGOs most often offer services connected with gardening, crafts, catering and hotel services, thus provide an opportunity to lead a dignified life to all entrusted to their care.

Keywords: non-governmental organization, social economy, labour market

DOI:10.7862/rz.2013.hss.48

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Agata PIETROŃ-PYSZCZEK¹

KSZTAŁTOWANIE PRZYSZŁEJ ZATRUDNIALNOŚCI NA ETAPIE EDUKACJI – OD AKTYWNOŚCI DO KREATYWNOŚCI

Odpowiedzialność za karierę jest obecnie przenoszona z pracodawcy na pracownika. To pracobiorca musi mieć jej wizję i podejmować działania sprzyjające realizacji zaplanowanych zamierzeń. Takie podejście tworzy nowe okoliczności poruszania się po rynku pracy także dla osób kończących edukację i rozpoczynających aktywność zawodową. Utrwała się pogląd, że dyplom szkoły wyższej nie jest gwarancją szybkiego startu w zawodzie. Należy zawczasu – już podczas edukacji – podejmować działania zwiększające przyszłą zatrudnialność. Zatrudnialność to odzwierciedlenie siły przetargowej poszczególnych osób na rynku pracy. Oznacza zestaw cech i czynników, dzięki którym dana osoba może podjąć i utrzymać zatrudnienie oraz rozwijać karierę zawodową. Kanwą artykułu jest założenie, że aktywność wybiegająca poza obowiązki szkolne zwiększa szanse na zatrudnienie; może się także istotnie przyczynić do wzrostu kreatywności osób ją podejmujących. Aktywność ta powinna się przejawiać w świadomym i celowym doskonaleniu swoich kompetencji (wiedzy, umiejętności, predyspozycji) oraz zdobywaniu doświadczenia w wybranej dziedzinie. Formą takiej aktywności może być uczestnictwo w szkoleniach, pracach organizacji studenckich (m.in. kołach naukowych), projektach uczelnianych, a także odbywanie praktyk, staży oraz podejmowanie zatrudnienia (pracy) – choćby na krótki czas. Chodzi zatem o odpowiednie planowanie kierunków i etapów swojej kariery oraz dbałość o to, jak uatrakcyjnić swoje dokumenty aplikacyjne, by wygrać z kontrkandydatami. Zakres i formy działań podejmowanych z myślą o wzroście przyszłej zatrudnialności rozpoznano – w wyniku badań ankietowych – w grupie studentów ostatniego roku studiów magisterskich na Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu.

Słowa kluczowe: zdolność zatrudniania, zatrudnienie, kariera, kompetencje, inwencja twórcza, rynek pracy

1. WPROWADZENIE

Można przyjąć, że w zasadzie każdy chciałby zrobić karierę i osiągnąć sukces zawodowy. Jednak – jak zauważa Aleksy Poczowski – odpowiedzialność za karierę jest obecnie przenoszona z pracodawcy na pracownika². To pracobiorca musi mieć jej wizję i podejmować działania sprzyjające realizacji zaplanowanych zamierzeń. Takie podejście tworzy nowe okoliczności „poruszania się po rynku pracy” także dla osób kończących edukację i rozpoczynających aktywność zawodową. Według statystyk wskaźnik skolaryzacji wciąż rośnie, a jednocześnie absolwenci wielu kierunków studiów zasilają

¹ Dr Agata Pietroń-Pyszczyk, Katedra Pracy i Stosunków Przemysłowych, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, ul. Komandorska 118/120, 53-345 Wrocław, tel. +48 71 368 04 11, e-mail: agata.pietron-pyszczyk@ue.wroc.pl

² A. Poczowski, *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, wyd. 2 zm., PWE, Warszawa 2008, s. 320.

szeregi bezrobotnych. Utrwała się pogląd, że dyplom szkoły wyższej nie jest gwarancją szybkiego startu w zawodzie³. Należy zawczasu – już podczas edukacji – podejmować działania zwiększające przyszłą zatrudnialność⁴. Chodzi o wzmacnianie swojej siły przetargowej na rynku pracy dzięki posiadaniu atrybutów warunkujących zatrudnienie i stanowiących wyróżnik na tle innych osób poszukujących pracy.

Aktywność w tym zakresie powinna się przejawiać w świadomym i celowym doskonaleniu swoich kompetencji (wiedzy, umiejętności, predyspozycji) oraz zdobywaniu doświadczenia w wybranej dziedzinie. Formą takiej aktywności może być uczestnictwo w szkoleniach, pracach organizacji studenckich (m.in. kołach naukowych), projektach uczelnianych, a także odbywanie praktyk, staży oraz podejmowanie zatrudnienia (pracy) – choćby na krótki czas. Chodzi zatem o odpowiednie planowanie kierunków i etapów swojej kariery oraz dbałość o to, jak uatrakcyjnić swoje dokumenty aplikacyjne, by wygrać z kontrkandydatami.

Celem niniejszego opracowania jest zidentyfikowanie form aktywności w zakresie kształtowania własnej kariery zawodowej, jakie podejmowali studenci ostatniego roku stacjonarnych studiów magisterskich Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (kierunek finanse i rachunkowość). Starano się również określić motywy podejmowania określonych działań w ramach kształtowania przyszłej zatrudnialności oraz ewentualne powody braku aktywności w tym zakresie.

Do realizacji przyjętych zamierzeń wykorzystano badania ankietowe, które przeprowadzono w grudniu 2012 r. i styczniu 2013 r.⁵. Respondentów proszono – za zgodą wykładowców – o wypełnienie kwestionariusza ankiety podczas zajęć dydaktycznych. Frekwencja na każdym zajęciach nie była wysoka – udało się przebadać 125 osób spośród 183 studentów zapisanych na listach (68% populacji).

2. FORMY AKTYWNOŚCI STUDENTÓW WYKRACZAJĄCE POZA OBOWIĄZKI SZKOLNE

Badania prowadzone wśród pracodawców wskazują, że aby zwiększyć możliwości zatrudnienia po zakończeniu edukacji akademickiej, studenci powinni dokładnie przemyśleć wybór kierunku studiów, dbać o wyniki w nauce, a także rozwijać dodatkowe umiejętności. Autorzy raportu "Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy"

³ Zob. m.in. J. Jezior, *Analiza wartości rynkowej kwalifikacji zawodowych specjalistów*, [w:] *Przemiany pracy, postaw i ról zawodowych*, red. D. Walczak-Duraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 138-140.

⁴ M. Gableta, *Człowiek i praca w zmieniającym się przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2003, s. 133-134.

⁵ W badaniu wykorzystano zmodyfikowaną wersję ankiety opracowanej w Katedrze Pracy i Stosunków Przemysłowych UE we Wrocławiu. Zestawienie wyników ankiety opracowała Ewa Grządziel, prowadząc badania związane z przygotowaniem pracy dyplomowej *Aktywność studentów kierunku Finanse i Rachunkowość Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu w zakresie kształtowania kariery zawodowej*.

opracowali wskazówki dla studentów i absolwentów; do najważniejszych można zaliczyć:⁶

- Warto zdobywać wiedzę interdyscyplinarną, która może się przydać w kontaktach z osobami reprezentującymi różne stanowiska i różne działy firmy.
- Podczas studiów nie należy koncentrować się wyłącznie na nauce. Trzeba również zdobywać różnorakie doświadczenia (praktyki, praca, organizacje studenckie, koła naukowe, kluby sportowe, wolontariat, wyjazdy zagraniczne jak np. Erasmus).
- Najwięksi i najlepsi pracodawcy na rynku wykorzystują staże i praktyki jako skuteczną formę rekrutacji personelu, dlatego warto na nie aplikować.
- Bardzo duże znaczenie ma również znajomość różnych narzędzi informatycznych (Excel i inne podstawowe programy na zaawansowanym poziomie) oraz języków obcych (minimum język angielski na dobrym poziomie).

Mając powyższe na uwadze, przeprowadzono badania dotyczące form aktywności, związanych z przyszłą zatrudnialnością, podejmowanych przez studentów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

2.1. Formy zwiększające zasób wiedzy

Instytucje funkcjonujące w strukturze Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu (m.in. Biuro Karier), koła naukowe, a także liczne organizacje spoza uczelni oferują studentom szkolenia podnoszące (rozwijające) kompetencje. Nie wszyscy jednak z nich korzystają. Odpowiedzi na pytanie o udział w szkoleniach ukształtowały się po połowie na „tak”(49,7%) i na „nie” (50,3%). Wśród oferowanych szkoleń (tab. 1) respondenci najczęściej wybierali te dotyczące konkretnej dziedziny wiedzy, np. finansów.

Tabela 1. Tematyka szkoleń wybieranych przez respondentów

Temat/rodzaj szkolenia	Liczba wskazań	Wskazania (%)*
Warsztaty dotyczące pracy w konkretnej dziedzinie, np. finanse, rachunkowość	31	43,1
Z autoprezentacji, przygotowania CV	19	26,4
Z obsługi specjalistycznego programu, np. SAP	17	23,6
Na temat zarządzania czasem, organizacji pracy, radzenia sobie ze stresem	15	20,8
Dotyczące efektywnego poszukiwania pracy	10	13,9
Inne	8	11,1

* respondenci mogli wybrać dowolną liczbę wariantów odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Z interesującego nas punktu widzenia za niepokojące można uznać niskie zainteresowanie respondentów problematyką efektywnego poszukiwania pracy (zaledwie 10 osób wskazało udział w szkoleniach dotyczących tej kwestii) czy autoprezentacji (19 osób). Na tym tle warto jednak podkreślić, że w kategorii „inne” respondenci najczęściej

⁶ *Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy*, Wyniki badania przeprowadzonego przez Szkołę Główną Handlową, Amerykańską Izbę Handlu w Polsce oraz Ernst&Young, Warszawa, maj 2012, s. 22.

umieszczali warsztaty, np. „Jak założyć własną firmę”, „Analiza techniczna rynku” oraz szkolenia dotyczące zarządzania projektami.

W tabeli 2 zestawiono rozkład odpowiedzi studentów dotyczących motywów uczestnictwa w szkoleniach.

Tabela 2. Motywy udziału respondentów w szkoleniach

Dlaczego uczestniczyłeś/-aś w szkoleniu	Wskaźniki (%)*
Aby nauczyć się czegoś nowego	75
Ciekawa tematyka szkolenia	50
Im więcej w CV, tym lepiej	41,7
Ze względu na zniżkę dla studentów lub brak opłat	20,8
Koledzy szli, to ja też	2,8

* respondenci mogli wybrać do 3 odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Kwestię uatrakcyjniania życiorysu zawodowego poprzez udział w szkoleniach dostrzega zaledwie 41,7% (26 wskazań) respondentów deklarujących udział w takich przedsięwzięciach. Jeśli odniesie się to do liczebności całej przebadanej grupy osób, to można stwierdzić, że zaledwie co piąty badany rozważa swoje działania z uwzględnieniem potrzeby urozmaicenia swojej oferty pracy składanej potencjalnemu pracodawcy (CV, list motywacyjny).

W toku badań za zasadne uznano także rozpoznanie, jakie czynniki powodują brak zainteresowania respondentów uczestnictwem w przedsięwzięciach szkoleniowych dostępnych na macierzystej uczelni. Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3, ponad połowa osób nieuczestniczących w szkoleniach tłumaczy to kłopotami z dostosowaniem ich terminów do innych obowiązków.

Tabela 3. Powody nieuczestniczenia respondentów w szkoleniach

Dlaczego nie uczestniczyłeś/-aś w szkoleniu	Wskaźniki (%)*
Nie odpowiadały mi dni lub godziny szkoleń	53,4
Nie wiedziałem nic o takiej możliwości	26
Nie interesowało mnie to	20,5
Uważam, że nie jest to przydatne w przyszłej pracy	19,3
Inne	4,1

* respondenci mogli wybrać do 3 odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Niepokojący jest fakt, że ok. 20% (spośród 63 nieuczestniczących w szkoleniach) badanych wykazuje brak zainteresowania taką formą aktywności lub wręcz uważa ją za nieprzydatną w przyszłej pracy. Również odpowiedź, że niektórzy respondenci nie uczestniczyli w szkoleniach tylko dlatego, że nie dotarli do informacji o takiej możliwości, trudno utożsamiać z aktywną postawą.

2.2. Formy trenowania umiejętności pracy zespołowej

Fundamentem skutecznej pracy zespołu jest zdolność jego członków do współpracy. Jak zauważa Tadeusz Oleksyn: „każdy musi współpracować z innymi – nawet człowiek,

który prowadzi jednoosobową firmę i nikogo nie zatrudnia”⁷. Zdolność ta jest dzisiaj bardzo pożądana i staje się swoistym „kryterium wejścia” do wielu organizacji, zwłaszcza tych zorientowanych projektowo. Współpracy można się nauczyć, ale tylko w praktycznym działaniu. Przygotowując koncepcję prezentowanych tu badań, założono, że w trakcie studiów istnieje wiele możliwości trenowania umiejętności pracy zespołowej (szerzej - kompetencji społecznych⁸) nie tylko podczas odpowiednio zorganizowanych zajęć dydaktycznych, ale także poprzez członkostwo w różnorodnych organizacjach studenckich. Tymczasem – jak wynika z tabeli 4 – zdecydowana większość respondentów (73,1%) nie przynależy do żadnej organizacji tego typu.

Tabela 4. Udział respondentów w organizacjach studenckich

Czy podczas studiów byłeś/-aś członkiem organizacji studenckiej?	Wskazania (%)
Tak	26,9
Nie	73,1

Źródło: opracowanie własne.

W pytaniu o rodzaj organizacji respondenci mogli wybrać dowolną liczbę odpowiedzi. Prawie wszyscy – 31 osób – należeli do różnych kół naukowych (tab. 5).

Tabela 5. Organizacje studenckie, w których działają respondenci

Rodzaj organizacji studenckiej	Liczba wskazań*
Koło naukowe	31
Samorząd Studencki	4
Akademicki Klub Sportowy	3
Inne	6

* respondenci mogli wskazać dowolną liczbę odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Cztery osoby udzielały się w Samorządzie Studenckim, trzy należały do Akademickiego Klubu Sportowego. W ramach odpowiedzi „inne” ankietowani wskazali takie organizacje jak: Niezależne Zrzeszenie Studentów (3 osoby), Klub Podróżników BIT (2 osoby) oraz Zrzeszenie Studentów Polskich (1 osoba).

Kończąc ten wątek, należy podkreślić, że w okresie prowadzenia badań – tylko na wydziale, na którym studiowali respondenci – funkcjonowało 17 kół naukowych. Ponadto badani mogli się udzielać w dziesięciu innych organizacjach działających w strukturach uczelni, takich jak AIESEC, Stowarzyszenie Studenckie WIGGOR, Niezależna Gazeta Studentów B.e.s.t., Kampus TV. Na tym tle odsetek aktywnych respondentów nie może napawać optymizmem.

⁷ T. Oleksyn, *Zarządzanie kompetencjami. Teoria i praktyka*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2006, s. 83.

⁸ Interesującą próbę usystematyzowania wiedzy na temat kompetencji społecznej i pojęć z nią związanych prezentuje A. Wołpiuk-Ochocińska, *Kompetencja społeczna jako wymiar funkcjonowania społecznego jednostki*, [w:] *Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii*, red. A. E. Sękowski, W. Klinkosz, Prace Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego nr 135, Lublin 2010, s. 93116.

2.3. Formy zdobywania doświadczenia zawodowego

Przygotowując prezentowane tu badania, założono – mając na uwadze warunki funkcjonowania Uniwersytetu Ekonomicznego w Wrocławiu – że studenci mogą zdobywać doświadczenie zawodowe z wykorzystaniem trzech form aktywności:

- praktyka lub staż (za pośrednictwem/z pomocą macierzystej uczelni);
- zatrudnienie – nawet na krótki czas – bez instytucjonalnej pomocy uczelni.

Za wyraz świadomego i celowego działania uznano przy tym sytuację, w której podjęta przez studenta praca jest zbieżna z kierunkiem i specyfiką studiów.

Chcąc zwiększyć swoje szanse na rynku pracy, studenci powinni mieć pierwsze doświadczenia w pracy zgodnej z kierunkiem nauczania już podczas studiów. Najłatwiej jest to zrobić poprzez uczestnictwo w praktykach i stażach. Respondenci zostali zapytani o udział w bezpłatnych praktykach, poza obowiązkowymi narzuconymi przez uczelnię. Udział w takich praktykach wzięło 80 badanych, czyli 64%. W wypadku 76 osób praktyka była związana z kierunkiem studiów. Trzy osoby odbyły praktyki niezwiązane z kierunkiem nauki (edukacji). Jedna osoba nie umiała określić związku między miejscem praktyki z profilem studiów, udzielając odpowiedzi „nie wiem/trudno powiedzieć”.

Przy Uniwersytecie Ekonomicznym we Wrocławiu funkcjonuje Biuro Karier i Promocji Zawodowej oraz Dział Obsługi Projektów Rozwojowych, realizujący projekty pod nazwą „Kuźnia Kadr”. Z pomocą tych instytucji studenci mogą odbywać płatne staże (w tym oferowane przez duże korporacje, takie jak MARS czy Nestle). Stąd kolejne pytanie ankietowe dotyczyło aktywności w zakresie korzystania z możliwości płatnego stażu, z uwzględnieniem jego związku ze studiowanym kierunkiem. Wśród badanych 46,2% nie brało udziału w takim stażu. Ci, którzy skorzystali z tej możliwości, w zdecydowanej większości (50,3%) zadbali o to, by praca miała związek z wybranym kierunkiem nauki. Niewielki odsetek respondentów zadeklarował wariant stażu niezwiązanego merytorycznie ze specyfiką studiów.

Motywy określonych wyborów dokonanych przez respondentów w kwestii uczestnictwa albo nieuczestnictwa w praktykach lub stażach zestawiono w tabelach 6 i 7.

Tabela 6. Motywy podjęcia praktyki/udziału w stażu

Dlaczego odbyłeś/-aś praktykę/staż	Wskazania (%)*
Aby zdobyć doświadczenie w interesującej mnie branży	77,8
Aby zwiększyć swoje szanse na rynku pracy	59,3
Ponieważ stwarza to możliwość późniejszego zatrudnienia w danej firmie	32,4
Dla pieniędzy	32,4

* respondenci mogli wybrać do 3 odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Rozkład odpowiedzi w tabeli 6 świadczy o tym, że respondenci mają świadomość wagi doświadczenia zawodowego w procesie poszukiwania pracy. Był to dominujący motyw podejmowania praktyk lub staży (77,8% wskazań). Prawie 60% respondentów, wybierających omawianą formę aktywności liczy na zwiększenie swoich szans na rynku pracy. W tym kontekście odsetek wskazań na „możliwość późniejszego zatrudnienia w danej firmie” wydaje się niezadowolający. W odniesieniu do liczebności całej przebadanej populacji świadczy bowiem, że zaledwie ok. ¼ studentów ma świadomość tego, że obecnie praktyki lub staże są przez wiele firm traktowane jako istotne (wiarygodne) narzędzia pozyskiwania stałego personelu.

Tabela 7. Powody niepodjęcia praktyki/ stażu

Dlaczego nie uczestniczyłeś/-aś w praktykach/stażach	Wskazania (%)*
Nie mogłem/-am tego pogodzić z zajęciami na uczelni	59,5
Nie chciało mi się	24,3
Podczas studiów miałem/-am już inną stałą pracę	21,6
Szkoda czasu na bezpłatną praktykę	8,1
Uważam, że nie podnosi to wartości mojego CV	2,7

* respondenci mogli wybrać do 3 odpowiedzi

Źródło: opracowanie własne.

Analizując zawartość tabeli 7, za pozytywne należy uznać to, że 21,6% respondentów miało stałą pracę, a zatem nie było zainteresowanych stażem czy praktyką. Największy jednak niepokój budzi bierność pozostałych respondentów, wśród których aż 24,3% jako przyczynę swoich decyzji wskazuje lenistwo. Taką postawę łatwiej zrozumieć w wypadku przedstawicieli młodszych roczników, trudno ją jednak zaakceptować u studentów kończących edukację. W tych okolicznościach nawet trudności organizacyjne (59,5%) nie są wiarygodnym uzasadnieniem.

W obecnych czasach nawet słuchacze studiów dziennych poszukują możliwości godzenia obowiązków szkolnych ze świadczeniem pracy. Różne mogą być jednak zarówno formy zarobkowania, jak i jego powody. Spośród 125 przebadanych osób 23,9% przyznało, że nie podejmowało pracy w trakcie trwania studiów. Jak widać z danych w tabeli 8, dominującą formą zatrudnienia była praca w niepełnym wymiarze godzin oraz praca sezonowa podejmowana podczas wakacji.

Tabela 8. Rodzaj pracy podejmowanej przez respondentów bez udziału/wsparcia uczelni oraz motywy zatrudnienia

Rodzaj pracy podejmowanej podczas studiów	Wskazania (%)	Motywy podejmowania pracy podczas studiów	Wskazania (%)
Praca stała w niepełnym wymiarze godzin	45,3	Zdobycie doświadczenia	52,1
Praca sezonowa podczas wakacji	42,7	Zdobycie pieniędzy na rozrywki	43,6
Prace dorywcze	38,5	Wpis uatrakcyjniający CV	33,3
Praca w weekendy	18,8	Potrzeba funduszy na utrzymanie siebie podczas studiów	25,6
Inne	2,6	Nadmiar wolnego czasu	23,1
		Inne	5,1

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak wcześniej swoje decyzje respondenci motywowali głównie chęcią zdobycia doświadczenia (52,1%). W tym wypadku jednak podjęcie pracy częściej było związane z potrzebą pozyskania funduszy na rozrywki (43,6%) i na utrzymanie (25,6%). Można stwierdzić, że respondenci wprawdzie także samodzielnie poszukują pracy, ale określone wybory nie są tak wyraźnie zdominowane motywem podniesienia atrakcyjności życiorysu zawodowego.

Warto zauważyć, że możliwość nabywania doświadczenia zawodowego nie była przez respondentów łączona z prowadzeniem własnej firmy. Można stwierdzić, że na tym etapie życia badani utożsamiają aktywność zawodową z pracą etatową, nie myślą jeszcze o

samodzielnym kreowaniu swojego miejsca pracy, np. zakładaniu (prowadzeniu) własnej działalności gospodarczej.⁹

3. POZIOM KOMPETENCJI I ZATRUDNIALNOŚĆ – WYNIKI SAMOOCENY RESPONDENTÓW

Dwa pytania w kwestionariuszu miały za zadanie skłonić ankietowanych do oceny własnych umiejętności i podejmowanych w trakcie studiów działań dodatkowych. Pierwsze z nich dotyczyło określenia, czy posiadane kompetencje są wystarczające do podjęcia pracy w zawodzie. Analiza odpowiedzi na to pytanie (zob. tab. 9) wskazuje, że ponad połowa badanych jest zadowolona z posiadanych kompetencji (33,8% wybrało odpowiedź „raczej tak”, 24,1% – „tak”).

Tabela 9. Samoocena posiadanych przez respondentów kompetencji

Czy uważasz, że masz wystarczające kompetencje, aby podjąć pracę w zawodzie?	Wskazania (%)
Raczej tak	33,8
Tak	24,1
Raczej nie	22,8
Nie wiem/trudno powiedzieć	17,2
Nie	2,1

Źródło: opracowanie własne.

Osoby, które zaznaczyły „raczej nie” i „nie” (łącznie 36 osób) poproszono o podanie powodu, dlaczego swoje kompetencje oceniają jako niewystarczające. Rozkład odpowiedzi na to pytanie ujęto w tabeli 10.

Tabela 10. Powody niskiej oceny przygotowania do podjęcia pracy w zawodzie

Warianty odpowiedzi	Liczba wskazań
Nie mam odpowiedniego doświadczenia	32
Studia nie przygotowały mnie do pracy	26
Na stanowiskach, które mnie interesują, wymagane są dodatkowe kursy, szkolenia, których nie odbyłem/-am	11
Nie znam języków obcych	8

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość spośród 36 osób, które udzielały odpowiedzi na to pytanie, uważa, że nie ma odpowiedniego doświadczenia. Respondenci zdają sobie sprawę z tego, jakie wymagania stawiają obecnie pracodawcy. Konkurencja na rynku pracy jest tak duża, że osoby bez jakiegokolwiek doświadczenia mogą mieć spore problemy ze znalezieniem pracy. Druga najczęściej wybierana odpowiedź odnosiła się do tego, że studia nie przygotowują do pracy. Popularność tej odpowiedzi wskazuje na to, że nie tylko pracodawcy widzą problem niewłaściwego kształcenia przez uczelnie wyższe.

W tabeli 11 zestawiono odczucia respondentów co do wpływu odbytych staży lub praktyk na ich przyszłą zatrudnialność.

⁹ Na temat motywów zakładania własnej firmy pisze M. Haffer, *Czynniki sukcesu i przyczyny porażek w zarządzaniu własną firmą*, [w:] *Założyć firmę i nie zbankrutować. Aspekty zarządcze*, red. S. Sojak, Difin, Warszawa 2009.

Tabela 11. Opinie respondentów na temat wpływu staży/praktyk na szanse zatrudnienia

Czy staże/praktyki zwiększyły twoje szanse na zatrudnienie?	Wskazania (%)
Tak	42,6
Raczej tak	33,3
Nie wiem/trudno powiedzieć	18,5
Nie	0,9
Raczej nie	4,6

Źródło: opracowanie własne.

Analiza danych z tabeli 9 wykazuje znaczącą dominację opinii pozytywnych (odpowiedzi „tak” i „raczej tak” stanowią $\frac{3}{4}$ wszystkich wskazań). Niecałe 20% respondentów nie ma wyrobionego zdania na ten temat, co może mieć związek z tym, że nie podejmowali oni dotąd prób zatrudnienia.

Identyfikując formy aktywności podejmowane przez studentów z myślą o przyszłej zatrudnialności, starano się jednocześnie ustalić, jak sami respondenci oceniają swoje decyzje w tej kwestii. Stąd w ankiecie umieszczono pytanie: „Czy uważasz, że podjąłeś/-ęłaś wystarczającą liczbę działań zwiększających twoje szanse na rynku pracy?” (zob. tab. 12).

Tabela 12. Samoocena aktywności na rzecz wzrostu zatrudnialności

Czy uważasz, że podjąłeś/-ęłaś wystarczającą liczbę działań zwiększających twoje szanse na rynku pracy?	Wskazania (%)
Raczej nie	27,9
Nie	10,3
Nie wiem/trudno powiedzieć	25,5
Raczej tak	24,1
Tak	10,3

Źródło: opracowanie własne.

Zadowolonych ze swojej aktywności (34,4%) jest niewiele mniej niż tych niezadowolonych (38,2%). Respondenci mają świadomość dużych wymagań obecnego rynku pracy i prawdopodobnie obawiają się, że zawartość ich CV nie przekona pracodawców. Jednak niewiele mniejsza jest grupa osób, które twierdzą, że podejmowanie pracy oraz działalność poza zajęciami zwiększyły ich konkurencyjność na tyle, aby bez problemów znaleźć zatrudnienie. Jednak aż $\frac{1}{4}$ badanych nie potrafi jednoznacznie ocenić swojej postawy. Być może okaże się to łatwiejsze po ukończeniu studiów, podczas pierwszych doświadczeń w poszukiwaniu stałej pracy w zawodzie.

4. PODSUMOWANIE

1. Z bogatej i zróżnicowanej propozycji szkoleń oferowanych studentom Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu korzysta zaledwie połowa badanych. Dominującym powodem niskiej frekwencji respondentów w tej formie zwiększania zasobów wiedzy jest niemożność jej pogodzenia z obowiązkami szkolnymi. Motyw ten jednak nie przekonuje, znakomita większość tego rodzaju przedsięwzięć jest bowiem organizowana tak, by jak najrzadziej kolidowały z zajęciami dydaktycznymi.
2. Większość badanych nie uczestniczy w pracach organizacji studenckich, mimo że potencjalne możliwości – w postaci licznych kół naukowych oraz innych

- instytucji zrzeszających studentów – są bardzo duże. Respondenci tracą tym samym szansę na rozwijanie umiejętności pracy zespołowej, tak mocno eksponowanej przez pracodawców.
3. Blisko 80% badanych ma już pewne doświadczenia związane z zatrudnieniem (poza obowiązkowymi praktykami). Ich macierzysta uczelnia stara się tworzyć – z pomocą specjalnie do tego celu zorganizowanych podmiotów – szanse odbycia praktyk lub płatnych staży w przedsiębiorstwach lub instytucjach, z którymi współpracuje na stałe lub okresowo. Z tej formy zdobywania doświadczenia zawodowego korzysta średnio 60% respondentów. Pozytywnie należy ocenić fakt, że w większości przypadków studenci dbają o to, by wybrana firma oferowała im możliwość pozyskania kompetencji zbieżnych z profilem kształcenia.
 4. Mało optymistyczne są powody, dla których badani studenci rezygnują z okazji odbycia praktyk lub staży organizowanych przy współudziale uczelni. Najczęściej jako przyczynę podają tutaj trudność pogodzenia z zajęciami dydaktycznymi, a w drugiej kolejności brak chęci, by wolny czas poświęcać na tego typu aktywność.
 5. Na tym tle dziwić może, że ponad połowa badanych uważa, iż ma wystarczające kompetencje, aby podjąć pracę w zawodzie. Co czwarty badany martwi się tym, że nie ma odpowiedniego doświadczenia.
 6. Niemal taka sama jest liczba respondentów zadowolonych i niezadowolonych ze swej aktywności na rzecz kształtowania przyszłej zatrudnialności (ok. 1/3). Pozostali nie mają zdania na ten temat. W pewnym zakresie taka postawa może być przejawem braku pogłębionej refleksji ze strony tychże osób, świadczącej o wciąż jeszcze nieuporządkowanym i impulsywnym podejściu w doborze działań związanych z przyszłym zatrudnieniem.

W toku badań w zasadzie nie odnotowano żadnych oryginalnych (nietuzinkowych) rozwiązań świadczących o kreatywności studentów w zakresie poszukiwania sposobów zwiększania swoich szans na zatrudnienie. W tym kontekście niepokojąca jest także – wspomniana już – pasywność respondentów w kwestii wykorzystywania różnorodnych form doskonalenia umiejętności pracy zespołowej. Odnosząc się do słów Johna Adaira, że „kreatywne myślenie opiera się na kontaktach z innymi ludźmi”¹⁰, taka sytuacja zmusza do zastanowienia się, w tym rozważenia konieczności „pogłębiania” prowadzonych badań.

Aby jednak na koniec przyjąć postawę optymistyczną, można stwierdzić, że zdiagnozowany zestaw niewykorzystywanych form aktywności może być potraktowany (postrzegany) jako potencjał wzrostu zatrudnialności przyszłych studentów.

LITERATURA

- [1] Gableta M., *Człowiek i praca w zmieniającym się przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2003.

¹⁰ *Kreatywność i innowacje według Johna Adaira*, red. N. Thomas, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2009, s. 83.

- [2] Haffer M., *Czynniki sukcesu i przyczyny porażek w zarządzaniu własną firmą*, [w:] *Założyć firmę i nie zbankrutować. Aspekty zarządcze*, red. S. Sojak, Difin, Warszawa 2009.
- [3] Jezior J., *Analiza wartości rynkowej kwalifikacji zawodowych specjalistów*, [w:] *Przemiany pracy, postaw i ról zawodowych*, red. D. Walczak-Duraj, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- [4] *Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy*, Wyniki badania przeprowadzonego przez Szkołę Główną Handlową, Amerykańską Izbę Handlu w Polsce oraz Ernst&Young, Warszawa, maj 2012.
- [5] *Kreatywność i innowacje według Johna Adaira*, red. N. Thomas, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2009.
- [6] Poczowski A., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, wyd. 2 zm., PWE, Warszawa 2008.
- [7] Wołpiuk-Ochocińska A., *Kompetencja społeczna jako wymiar funkcjonowania społecznej jednostki*, [w:] *Zdolności człowieka w ujęciu współczesnej psychologii*, red. A. E. Sękowski, W. Klinkosz, Prace Wydziału Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego nr 135, Lublin 2010.

SHAPING FUTURE EMPLOYABILITY AT EDUCATION LEVEL – FROM ACTIVITY TO CREATIVITY

At present, responsibility for the employee's future career is being shifted from the employer to the employee. The employees are expected to have a clear vision of their future career development, as well as take active steps toward this goal. This approach changes the previous pattern of behaviours on the labour market, also with respect to graduates who have just started their professional careers. It has become clear for all involved that holding a master degree no longer warrants a 'fast lane' career in professional fields. Students should engage in activities that boost their future employability, and this involvement should be evident early in their educational path. Employability represents the bargaining power of individual participants of the labour market. It involves a set of features and factors thanks to which a particular person can undertake and maintain employment as well as develop their career. The author works on an assumption that extra-curricular activities have the potential of boosting the student's employability, as well as significantly improve his or her creativity. The most advisable forms of activities in this context should focus on planned and intentional improvement of competences (knowledge, skills, predispositions) and gaining experience in the selected profession. The extra-curricular activities may involve training and apprenticeship, part-time employment, as well as active participation in student organizations and academic projects. The central idea in this approach is to carefully plan future directions and paths of career development, with particular attention to CV items which may improve the individual's bargaining position with relation to other contenders. The range and forms of activities undertaken in order to increase employability are studied, by way of surveys conducted in a group of last year students of a Master's course at the Wrocław University of Economics.

Keywords: employability, employment, career, competences, creativity, labour market

DOI:10.7862/rz.2013.hss.49

Tekst złożono w redakcji: październik 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Małgorzata POLINCEUSZ¹

OGRANICZENIE SAMODZIELNOŚCI SAMORZĄDU TERYTORYALNEGO W STANACH NADZWYCZAJNYCH – WYBRANE PROBLEMY

W artykule dokonano analizy regulacji normatywnych obejmujących procedurę wprowadzania stanów nadzwyczajnych (stanu wojennego, stanu wyjątkowego oraz stanu klęski żywiołowej) w Polsce oraz wynikających z tego konsekwencji i zmian w obszarze kompetencji, systemu oraz zasad działania organów administracji publicznej ze szczególnym uwzględnieniem ograniczenia samodzielności i niezależności zdecentralizowanego samorządu terytorialnego. Rozważania obejmują również zagadnienia związane z problemem funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego jako samodzielnych i niezależnych podmiotów prawa publicznego. Problematyka ta została poddana analizie na podstawie literatury przedmiotu oraz orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. W dalszej części opracowania skoncentrowano się na procedurze wprowadzania poszczególnych stanów nadzwyczajnych oraz konstytucyjnie określonych przesłankach ich wprowadzenia. Zasadniczą część artykułu obejmuje analizę zmian, jakie przewidział ustawodawca w zasadach funkcjonowania organów samorządu terytorialnego w czasie trwania każdego ze stanów nadzwyczajnych. Rozważania w tym obszarze skoncentrowano na poszczególnych przypadkach utraty konstytucyjnie gwarantowanej samodzielności jednostek samorządu terytorialnego oraz przewidzianej w ustawach o stanach nadzwyczajnych konstrukcji podporządkowania tych jednostek organom scentralizowanej administracji rządowej. W artykule omówiono wybrane przykłady regulacji, na mocy których wojewoda, jako terenowy organ administracji rządowej, uzyskuje uprawnienia do kierowania działaniami organów samorządu terytorialnego, a także uprawnienia do wprowadzenia w stosunku do jego organów nadzwyczajnych, personalnych środków nadzoru. Rozważania w tym obszarze mają charakter porównawczy i obejmują również postanowienia przepisów prawa regulujących zasady funkcjonowania administracji publicznej w warunkach standardowego funkcjonowania państwa, kiedy nie występują zagrożenia o charakterze szczególnym. Opracowanie kończą podsumowanie oraz wnioski będące efektem przeprowadzonej w artykule analizy.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, stany nadzwyczajne, legalność

I. Przeprowadzone w Polsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku reformy systemu administracji publicznej ustaliły ostateczny, trójstopniowy model administracji samorządowej. Na skutek tych działań gwarantowana konstytucyjnie, dualistyczna struktura administracji publicznej uzyskała swój specyficzny wymiar w województwach, w których obok scentralizowanych organów administracji rządowej realizują swe zadania również zdecentralizowane organy samorządu terytorialnego. Powołanie zdecentralizowanych jednostek samorządu terytorialnego i uznanie tych

¹ Dr Małgorzata Polinceusz, Katedra Prawa i Administracji, Wydział Zarządzania, al. Powstańców Warszawy 6, 35-959 Rzeszów, tel. (0-17) 852 44 42, e-mail: malgpop@prz.edu.pl

jednostek za samodzielne podmioty prawa publicznego oznaczało konieczność określenia istoty samodzielności tych jednostek oraz wyznaczenia jej faktycznego zakresu. W konsekwencji wiązało się to również z koniecznością określenia na nowo wzajemnych relacji organów administracji rządowej i samorządowej.

Wielu przedstawicieli doktryny podkreśla nierozzerwalne więzi łączące samodzielność i decentralizację. Już J. Starościak traktował samodzielność jako podstawowy wyznacznik decentralizacji². Podobnie w opinii J. Szreniawskiego decentralizacja to oparta na prawie samodzielności działania³. J. Boć zauważa, że samodzielność jest konstytutywnym elementem decentralizacji i to niezależnie od swoistości ustroju politycznego, w ramach którego ona zachodzi⁴.

Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego określana jest na wiele sposobów. Na przykład według El. i Ed. Ura samodzielność samorządu wyraża się przede wszystkim w możliwości samokształtowania ustroju wewnętrznego jednostek samorządu, w ich samodzielności finansowej, majątkowej oraz samodzielności wykonywania zadań publicznych służących zaspokajaniu potrzeb wspólnoty⁵. Z kolei zdaniem M. Miemca społeczności samorządowe – w zakresie określonym prawem – mają pełną swobodę działania w każdej sprawie, która nie jest wyłączona spod ich kompetencji lub która nie koliduje z zakresem kompetencji innych organów władzy. Autor podkreśla, że uprawnienia przyznane samorządowi terytorialnemu powinny być pełne i całościowe, a przypadki ich przejęcia czy ograniczenia mogą zachodzić wyłącznie w granicach określonych ustawą⁶.

W pojmowaniu istoty samodzielności jednostek samorządu terytorialnego istotną rolę odegrało również orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego (TK). W uzasadnieniu jednego z orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego z 4 maja 1998 r. zaznaczono, że zasada decentralizacji władzy publicznej oraz uczestniczenie przez samorząd w wykonywaniu znacznej części zadań publicznych wynikają z organizacji i ustroju całego państwa. Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego istotą samorządu, jako odrębnego podmiotu publicznego w państwie, jest właśnie jego samodzielność, która jako wartość chroniona – lecz nie absolutna – może podlegać różnego rodzaju ograniczeniom⁷. Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego nie wyklucza więc podporządkowania ich działalności przepisom prawa, a ochrona tej samodzielności nie może w nadmiernym stopniu ograniczać czy też znosić prawa ustawodawcy do kształtowania stosunków w państwie. Trybunał zaznaczył jednak, że ingerencja ustawodawcy w sferę samodzielności samorządu nie może być nadmierna oraz zawsze musi znajdować swe uzasadnienie w konstytucyjnie określonych celach i chronionych wartościach, których przedkładanie nad zasadę ochrony samodzielności jednostek samorządu terytorialnego zależy od oceny

² J. Starościak, *Decentralizacja administracji publicznej*, Warszawa 1960, s. 10–11.

³ J. Szreniawski, *Zarys nauki administracji*, Lublin 2000, s. 59.

⁴ J. Boć, *Decentralizacja*, [w:] *Administracja publiczna*, red. A. Błaś, J. Boć, J. Jeżewski, Kolonia Limited 2003, s. 186.

⁵ E. Ura, Ed. Ura, *Prawo administracyjne*, Rzeszów 2004, s. 165–166.

⁶ M. Miemiec, *Nadzór nad działalnością gminną, działalnością powiatu oraz działalnością samorządu województwa*, [w:] *Prawo administracyjne*, red. Boć J., Wrocław 2007, s. 237.

⁷ Wyrok TK z 4 maja 1998 r., K 38/97. Opubl.: OTK 1998, nr 3, poz. 31. Źródło: *legalis*.

ustawodawcy⁸. Istotne jednak jest to, aby wszelkie środki ingerencji stosowane wobec zdecentralizowanego podmiotu były ustawowo określone i aby podstawa prawna stanowiąca umocowanie tej ingerencji nie była poddawana interpretacji rozszerzającej⁹.

Należy dodać, że granice niezależności oraz samodzielności realizacji zadań przez samorząd terytorialny wyznaczają kryteria sprawowanego nad nim nadzoru, który ma między innymi gwarantować jedność i legalność działania zdecentralizowanych organów samorządowych. Nadzór stanowi tu bowiem niezbędny element koordynacji działań wszystkich podmiotów prawa publicznego – zarówno tych działających na zasadzie decentralizacji, jak i tych, które tworzą strukturę administracji scentralizowanej – a ponadto odgrywa on wyjątkowo ważną rolę, ponieważ ograniczając możliwość ingerencji w działania jednostek samorządu terytorialnego, chroni jednocześnie ich samodzielność oraz zapewnia realizację zasady praworządności¹⁰.

II. Jak już podkreślono, utworzenie samorządu terytorialnego oraz przekazanie mu do samodzielnej realizacji grupy zadań publicznych wiąże się jednocześnie z koniecznością zastrzeżenia możliwości wpływu struktur rządowych (scentralizowanych) na jego działalność. Ich oddziaływanie ma za zadanie zabezpieczyć i jednocześnie stanowić gwarancję legalnego, sprawnego i wysoce efektywnego procesu realizacji przypisanych mu zadań – szczególnie w zakresie ochrony wartości najwyższych, takich jak życie, zdrowie i bezpieczeństwo obywateli.

W związku z tym utrwalona i gwarantowana konstytucyjnie zasada samodzielności działania samorządu terytorialnego ulega znaczącej rekonstrukcji w wypadku wystąpienia szczególnych zagrożeń dla państwa, wynikających z wewnętrznego, zewnętrznego zagrożenia bezpieczeństwa, a także na skutek działania sił przyrody. Mając na uwadze przypisaną przez Konstytucję RP¹¹ państwu rolę, musi ono sprawnie funkcjonować nie tylko w sytuacjach kryzysowych, czyli warunkach zasadniczo zwykłych zagrożeń bezpieczeństwa państwa i obywateli¹², ale również w warunkach wystąpienia zagrożeń szczególnego rodzaju, które uzasadniają wprowadzenie jednego ze stanów nadzwyczajnych¹³.

⁸ Por. orzeczeniu TK z 23 października 1996 r., sygn. K 1/96, OTK 1996, t. II, poz. 36, oraz wyrok z 15 grudnia 1997 r., sygn. K/13/97, OTK ZU nr 5–6 [14–15], poz. 97.

⁹ J. Filipek, *Prawo administracyjne. Instytucje ogólne*, Kraków 1995, s. 80.

¹⁰ Szerzej: M. Polinceusz, *Nadzór nad administracją publiczną*, [w:] *Administracja publiczna i prawo administracyjne w zarysie*, red. M. Karpiuk, J. Kowalski, Warszawa–Poznań 2013, s. 311 i n.

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., DzU 1997 nr 78, poz. 483 ze zm., dalej jako: Konstytucja RP.

¹² Szerzej na temat pojęcia bezpieczeństwa: M. Popek, *Kompetencje wojewody w świetle nowej ustawy*

o Państwowym Ratownictwie Medycznym – wybrane zagadnienia, Materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Prawno-ekonomiczne i techniczne aspekty bezpieczeństwa w ruchu drogowym”, Rzeszów–Krasieczyn 27–30 maja 2007, Rzeszów 2007, s. 399–405; I. Oleksiewicz, M. Popek, *Ewolucja kompetencji wojewody – organu realizującego zadania z zakresu ochrony i bezpieczeństwa publicznego*, [w:] *Bezpieczeństwo i zagrożenia współczesnego świata*, red. A. Olak, I. Oleksiewicz, Rzeszów 2008, s.144–163.

¹³ W świetle wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 21 kwietnia 2009 r. (OTK-A 2009/4/51, DzU 2009 nr 65, poz. 553) Konstytucja wyznacza granice pomiędzy stanami nadzwyczajnymi a

Stan nadzwyczajny stanowi odzwierciedlenie stanu szczególnego zagrożenia dla porządku i bezpieczeństwa publicznego lub też samego istnienia państwa. Z założenia stanu tego szczególnego zagrożenia nie da się usunąć czy też mu zapobiec, wykorzystując zwykłe, polityczno-administracyjne środki konstytucyjne¹⁴. Należy dodać, że sprawowanie przez organy administracji publicznej (zarówno przez organy administracji rządowej jak i organy samorządu terytorialnego) zadań w ramach przepisanych ustawowo kompetencji w sytuacji wprowadzenia jednego ze stanów nadzwyczajnych ma wyjątkowy charakter i ma zmierzać przede wszystkim do stabilizacji struktur państwa oraz do ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego¹⁵.

Przyczyny wprowadzenia stanu wyjątkowego są zawsze takie same – sytuacje szczególnych zagrożeń, jednak ocenę stanu faktycznego oraz jego kwalifikację ustawodawca pozostawił wskazanym w Konstytucji RP organom¹⁶. W świetle art. 228 Konstytucji RP w wypadku wystąpienia sytuacji szczególnych zagrożeń, jeśli zwykłe środki konstytucyjne są niewystarczające, może zostać wprowadzony odpowiedni (w zależności od źródeł występujących zagrożeń) stan nadzwyczajny: stan wojenny, stan wyjątkowy lub stan klęski żywiołowej.

Zgodnie z treścią art. 229 Konstytucji RP w razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa. Przesłanki wprowadzenia tego stanu nadzwyczajnego doprecyzowano w art. 2 ust. 1 „Ustawy z 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej”¹⁷, który przewiduje również możliwość wprowadzenia stanu wojennego w wypadku zewnętrznego zagrożenia państwa spowodowanego działaniami terrorystycznymi. Natomiast w wypadku zagrożenia konstytucyjnego ustroju państwa, bezpieczeństwa obywateli lub porządku publicznego (w tym również spowodowanego działaniami terrorystycznymi) Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić, na czas oznaczony, nie dłuższy niż 90 dni, stan wyjątkowy na części albo na całym terytorium państwa¹⁸. Trzeci ze stanów nadzwyczajnych – stan klęski żywiołowej – wprowadzany przez Radę Ministrów na

„normalnym” funkcjonowaniem państwa. „Sytuacja kryzysowa” – przez którą należy obecnie rozumieć sytuację negatywnie wpływającą na poziom bezpieczeństwa ludzi, mienia w znacznych rozmiarach lub środowiska, wywołującą znaczne ograniczenia w działaniu właściwych organów administracji publicznej ze względu na nieadekwatność posiadanych sił i środków – jest czymś rodzajowo odmiennym od konstytucyjnych stanów nadzwyczajnych. W związku z tym powinna zostać zaliczona do „normalnego” funkcjonowania państwa.

¹⁴ P. Florjanowicz-Błachut, P. Mikuli, *Regulacja stanów nadzwyczajnych w polskim prawie konstytucyjnym*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe w samorządzie. Podstawy organizacyjno-prawne*, red. A. Kurkiewicz, Warszawa 2008, s. 27.

¹⁵ S. Pieprzny, *Stany nadzwyczajne w Polsce a prawa i wolności obywatelskie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 1/11 (2010), s. 132.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ DzU 2002 nr 156, poz. 1301 ze zm., dalej jako: u.s.woj.

¹⁸ Art. 230 ust. 1 Konstytucji RP w zw. z art. 2 ust. 1 ustawy z 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (DzU 2002 nr 113, poz. 985 ze zm.), dalej jako: u.s.wyj.

części albo na całym terytorium państwa ma służyć zapobieżeniu oraz usunięciu skutków katastrof naturalnych lub awarii technicznych noszących znamiona klęski żywiołowej¹⁹.

Podstawową i ogólną zasadą wynikającą z przepisów wszystkich trzech ustaw regulujących funkcjonowanie administracji publicznej w czasie trwania każdego ze stanów nadzwyczajnych jest, że organy władzy publicznej działają w dotychczasowych strukturach organizacyjnych państwa i w ramach przysługujących im kompetencji. Jednocześnie ustawodawca każdorazowo zastrzega, że na mocy regulacji przedmiotowych ustaw mogą jednak zostać wprowadzone zmiany w dotychczasowym (standardowym) zakresie oraz trybie działania poszczególnych organów administracji publicznej. Zastrzeżenia te mają umożliwić podjęcie działań stanowiących właściwą reakcję na zaistniałe zagrożenia polegającą między innymi na zmianie konstytucyjnych stosunków władzy w państwie.

Zmiana ta – w wypadku każdego z trzech stanów nadzwyczajnych – charakteryzuje się przede wszystkim wzmocnieniem pozycji władzy wykonawczej i uprawnień organów administracji rządowej w stosunku do pozostałych podmiotów. W związku z tym samorząd terytorialny w czasie trwania każdego ze stanów nadzwyczajnych traci w znacznym stopniu przywilej niezależności od administracji rządowej, a w obszarze zwalczania zaistniałego zagrożenia co do zasady staje się podległy jej organom²⁰.

Na przykład jednym z przejawów ograniczenia samodzielności jednostek samorządu terytorialnego jest powierzenie w czasie trwania stanu wojennego wojewodzie (scentralizowanemu organowi administracji rządowej realizującemu funkcje przedstawiciela Rady Ministrów) kierownictwa nad często niezależnymi dotychczas podmiotami w zakresie wykonywania zadań obronnych i obroną cywilną w województwie²¹. Należy podkreślić, że kierownictwo jako najmocniejsza z więzi łączących organy administracji publicznej oznacza możliwość bezpośredniej ingerencji w działania kierowanego podmiotu. Oznacza to, że organ kierujący, mając jednocześnie możliwość kontrolowania oraz nadzorowania podległych mu podmiotów, może również swobodnie używać wszelkich środków w celu bezpośredniego oddziaływania na ich postępowanie, polegających na przykład na wydawaniu wiążących wytycznych, poleceń. Organ wykonujący kompetencje kierownicze nie może jedynie używać tych środków kierowania, które przez prawo są zabronione²².

Przepisy ustawy o stanie wojennym, wprowadzając wprost zasadę podporządkowania jednostek organizacyjnych wojewodzie, jednocześnie legalizują możliwość nakładania przez wojewodę dodatkowych zadań na jednostki samorządu terytorialnego, w tym także nakaz dokonywania przez nie określonych wydatków. W zakresie tych działań

¹⁹ Art. 232 Konstytucji RP w zw. z art. 2 ustawy z 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (DzU 2002 nr 62, poz. 558), dalej jako: u.s.k.ż.

²⁰ M.P. Gapski, *Wpływ wprowadzenia stanu wojennego na relacje między administracją rządową a samorządem*, [w:] *Bezpieczeństwo Polski. Historia i współczesność*, red. L. Antonowicz, T. Guz, M. R. Pałubska, Lublin 2010, s. 408.

²¹ Art. 13 ust. 1 u.s.woj.

²² Szerzej: M. Polinceusz, *Nadzór nad...*, s. 313; M. Polinceusz, *Więzi prawne wyznaczające granice kompetencji wojewody – organu realizującego zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, [w:] *Wspólna polityka bezpieczeństwa i obronności. Implikacje dla Polski*, red. A. Letkiewicz, Z. Nowakowski, J. Rajchel, Warszawa 2011, s. 656 i n.

województwie są podporządkowane wszystkie jednostki organizacyjne administracji rządowej i samorządowej działające na obszarze województwa oraz inne siły i środki wydzielone do jego dyspozycji i skierowane do wykonywania zadań związanych z obroną państwa i województwa, a także związanych z obroną cywilną²³.

Należy podkreślić, że przedstawiona konstrukcja polegająca na podporządkowaniu jednostek samorządu terytorialnego województwie (oczywiście w ramach wykonywania określonych działań) stanowi istotne odstępienie od zwykłych relacji łączących samorząd terytorialny i administrację rządową. Zgodnie z gwarantowanymi normatywnie zasadami funkcjonowania państwa sprawowanie kierownictwa wobec zdecentralizowanych jednostek samorządu jest wykluczone, gdyż sama istota samorządu i wynikająca z niej samodzielność wchodzących w jego skład jednostek w oczywisty sposób sprzeciwia się zastosowaniu tego typu form oddziaływania²⁴.

Ustawa o stanie wojennym, podobnie jak ustawa o stanie wyjątkowym przewidują także dodatkowy – choć w swej konstrukcji już znany samorządowym ustawom ustrojowym – środek nadzoru personalnego, jakim jest zawieszenie organów samorządu terytorialnego i wprowadzenie zarządu komisarycznego²⁵. Jeżeli w ocenie wojewody organy gminy, powiatu lub samorządu województwa nie wykazują dostatecznej skuteczności w wykonywaniu zadań publicznych lub w realizacji działań wynikających z przepisów o wprowadzeniu stanu wojennego czy też wyjątkowego, Prezes Rady Ministrów, na wniosek właściwego wojewody, może zawiesić te organy do czasu zniesienia stanu nadzwyczajnego lub na czas określony i ustanowić w ich miejsce zarząd komisaryczny sprawowany przez komisarza rządowego, powoływanego i odwoływanego na wniosek wojewody przez Prezesa Rady Ministrów.

Najdalej posunięte ograniczenia zasady samodzielności działania poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego w czasie trwania stanu nadzwyczajnego przewidują postanowienia ustawy o stanie klęski żywiołowej. Na mocy jej postanowień w czasie stanu klęski żywiołowej działaniami prowadzonymi w celu zapobieżenia skutkom klęski żywiołowej lub w celu ich usunięcia kierujący w zależności od obszaru objętego stanem nadzwyczajnym: wójt, burmistrz lub prezydent miasta, starosta, wojewoda lub też minister właściwy do spraw administracji publicznej²⁶. W przypadku gdy stan klęski żywiołowej wprowadzono na obszarze więcej niż jednej gminy, wójt (burmistrz, prezydent miasta) kierujący na swoim terenie działaniami zmierzającymi do zapobieżenia lub usunięcia skutków klęski żywiołowej podlega staroście²⁷. Podobną zasadę podległości ustawodawca przewidział dla wykonujących swoje zadania w tym obszarze starostów. W przypadku gdy stan klęski żywiołowej wprowadzono na obszarze więcej niż jednego powiatu wchodzącego w skład województwa, realizujący wynikające z ustawy o stanie klęski żywiołowej zadania starosta podlega wojewodzie²⁸. W tym wypadku ustawodawca przewidział podległość starosty terenowemu, scentralizowanemu organowi administracji rządowej.

²³ Art. 13 ust. 2 u.s.woj.

²⁴ M.P. Gapski, *op. cit.*, s. 409.

²⁵ Art. 14 u.s.woj. i art. 12 u.s.wyj.

²⁶ Art. 8 u.s.k.ż.

²⁷ Art. 9 ust. 1–4 w zw. z art. 8 pkt. 2–4 u.s.k.ż.

²⁸ *Ibidem*, art. 10 ust. 1–4 w zw. z art. 8 pkt. 3 i 4.

Należy podkreślić, że ustanowienie tego schematu podległości wójta staroście oraz starosty wojewodzie stanowi zupełnie odmienną od standardowej konstrukcję struktury organizacyjnej w administracji publicznej i jest istotnym odstępianiem od zwykłych relacji między jednostkami administracji samorządowej oraz między samorządem terytorialnym a administracją rządową. Respektowanie w czasie „normalnego funkcjonowania państwa” jakichkolwiek form podległości między jednostkami samorządu terytorialnego oraz między jednostkami samorządu terytorialnego a wojewodą jest wykluczone. Sama istota samorządu terytorialnego sprzeciwia się stosowaniu tego typu schematów.

Ustawa o stanie kłęski żywiolowej wprowadza także kolejne – odmienne od tych określonych w samorządowych ustawach ustrojowych – środki nadzoru nad działalnością jednostek samorządu terytorialnego przysługujące staroście oraz wojewodzie. W świetle postanowień art. 96 ust. 2 u.s.g.²⁹, art. 83 ust. 2 u.s.p.³⁰ i art. 84 ust. 2 u.s.w. jedynym środkiem o charakterze personalnym przysługującym wojewodzie w ramach sprawowanego przez niego nadzoru jest możliwość wystąpienia do Prezesa Rady Ministrów z wnioskiem o odwołanie odpowiednio: wójta, zarządu powiatu lub zarządu województwa. Wniosek ten może być złożony przez wojewodę w sytuacji, gdy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego dopuszcza się powtarzającego się naruszenia postanowień prawa. Warunkiem wystąpienia przez wojewodę do Prezesa Rady Ministrów z wnioskiem o odwołanie wymienionych organów jest odpowiednio: konieczność wezwania przez wojewodę wójta do zaprzestania naruszeń czy też wezwanie rady powiatu lub sejmiku województwa do zastosowania niezbędnych środków (art. 96 ust. 2 u.s.g., art. 83 ust. 2 u.s.p. i art. 84 ust. 2 u.s.w.³¹). Dopiero gdy wezwanie to nie przynosi skutku, aktualizuje się uprawnienie wojewody do złożenia wniosku³².

Odminną procedurę przewiduje ustawa o stanie kłęski żywiolowej, w świetle której wojewoda ma bezpośrednio możliwość zawieszenia uprawnień wójta lub też starosty niezdolnych do kierowania lub kierujących niewłaściwie na swoim obszarze działaniami podejmowanymi w celu zapobieżenia skutkom kłęski żywiolowej lub ich usunięcia oraz wyznaczenia w ich miejsce pełnomocnika do kierowania tymi działaniami³³. Zawieszenie w ten sposób części uprawnień organów samorządowych i możliwość powołania w ich miejsce pełnomocnika właściwego do realizacji tych zadań możliwe jest więc w sytuacji ich nieefektywnego lub niewłaściwego działania i opiera się na nieprzewidzianym w art. 171 ust. 1 Konstytucji RP kryterium celowości czy też skuteczności. Ocena sposobu realizacji zadań nałożonych na wójta oraz starostę postanowieniami ustawy o stanie kłęski żywiolowej będzie więc przede wszystkim zależna od opinii właściwego miejscowo wojewody.

²⁹ Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tj. DzU 2001 nr 142, poz. 1591 ze zm., dalej jako: u.s.g.

³⁰ Ustawa z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym, tj. DzU 2001 nr 142, poz. 1592, dalej jako: u.s.p.

³¹ Ustawa z 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa, tj. Dz.U. 2001 nr 142, poz. 1590, dalej jako: u.s.w.

³² M. Polinceusz, *Nadzór nad...*, s. 318 i n.

³³ Art. 9 ust. 5 u.s.k.ż. i art. 10 ust. 5 u.s.k.ż.

III. Wystąpienie nadzwyczajnych okoliczności skutkujących wprowadzeniem stanu nadzwyczajnego niewątpliwie uzasadnia tymczasową zmianę sposobu funkcjonowania państwa oraz głębszą ingerencję w funkcjonowanie organów samorządu terytorialnego. Ograniczenia samodzielności i niezależności zdecentralizowanego samorządu terytorialnego podyktowane są koniecznością ochrony wartości najwyższych, takich jak obrona państwa, jego demokratycznego porządku konstytucyjnego, ochrona życia i zdrowia jego obywateli, a także mienia, porządku i bezpieczeństwa publicznego. Ponieważ ochrona tych wartości coraz częściej postrzegana jest w wymiarze lokalnym, normatywnie określone zasady zmian w sposobie działania organów administracji publicznej zmierzają przede wszystkim do ograniczenia swobody działania organów samorządu terytorialnego i poddania ich bezpośredniemu wpływowi scentralizowanych organów administracji rządowej. Te z kolei wyposażono w uprawnienia kierownicze oraz nadzwyczajne środki nadzoru w stosunku do organów samorządu terytorialnego. Realizacja w zadań w tak skonstruowanym systemie administracji publicznej niemalże czyni z dotychczas samodzielnych i niezależnych jednostek samorządu terytorialnego część scentralizowanego układu administracyjnego. Należy jednak pamiętać, że konstrukcja ta może mieć wyłącznie tymczasowy i nadzwyczajny charakter oraz stanowić ma gwarancję wysokiego stopnia efektywności realizowanych zadań.

LITERATURA

- [1] Boć J., *Decentralizacja*, [w:] *Administracja publiczna*, red. A. Błaś, J. Boć, J. Jeżewski, Kolonia Limited 2003.
- [2] Filipek J., *Prawo administracyjne. Instytucje ogólne*, Kraków 1995.
- [3] Florjanowicz-Błachut P., Mikuli P., *Regulacja stanów nadzwyczajnych w polskim prawie konstytucyjnym*, [w:] *Zarządzanie kryzysowe w samorządzie. Podstawy organizacyjno-prawne*, red. A. Kurkiewicz, Warszawa 2008.
- [4] Gapski M.P., *Wpływ wprowadzenia stanu wojennego na relacje między administracją rządową a samorządem*, [w:] *Bezpieczeństwo Polski. Historia i współczesność*, red. L. Antonowicz, T. Guz, M. R. Pałubska, Lublin 2010.
- [5] Miemiec M., *Nadzór nad działalnością gminną, działalnością powiatu oraz działalnością samorządu województwa*, [w:] *Prawo administracyjne*, red. Boć J., Wrocław 2007.
- [6] Oleksiewicz I., Poppek M., *Ewolucja kompetencji wojewody – organu realizującego zadania z zakresu ochrony i bezpieczeństwa publicznego*, [w:] *Bezpieczeństwo i zagrożenia współczesnego świata*, red. A. Olak, I. Oleksiewicz, Rzeszów 2008.
- [7] Pieprzny S., *Stany nadzwyczajne w Polsce a prawa i wolności obywatelskie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki, Zarządzania i Administracji w Warszawie” 1/11 (2010).
- [8] Polinceusz M., *Więzi prawne wyznaczające granice kompetencji wojewody – organu realizującego zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, [w:] *Wspólna polityka bezpieczeństwa i obronności. Implikacje dla Polski*, red. A. Letkiewicz, Z. Nowakowski, J. Rajchel, Warszawa 2011.

- [9] Polinceusz M., *Nadzór nad administracją publiczną*, [w:] *Administracja publiczna i prawo administracyjne w zarysie*, red. M. Karpiuk, J. Kowalski, Warszawa–Poznań 2013.
- [10] Popek M., *Kompetencje wojewody w świetle nowej ustawy o Państwowym Ratownictwie Medycznym – wybrane zagadnienia*, Materiały III Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Prawno-ekonomiczne i techniczne aspekty bezpieczeństwa w ruchu drogowym”, Rzeszów–Krasieczyn 27–30 maja 2007, Rzeszów 2007.
- [11] Starościk J., *Decentralizacja administracji publicznej*, Warszawa 1960.
- [12] Szreniawski J., *Zarys nauki administracji*, Lublin 2000.
- [13] Ura E., Ura Ed., *Prawo administracyjne*, Rzeszów 2004.

REDUCING THE INDEPENDENCE OF LOCAL GOVERNMENT IN EMERGENCY SITUATIONS – THE SELECTED PROBLEMS

This article analyzes the normative regulations covering the procedure for states of emergency (martial law, state of emergency and the state of natural disaster) in Poland and the resulting consequences of this fact and changes in the area of competence of the system and principles of the public administration with particular regard to the reduction of autonomy and independence of the decentralized local government. The considerations also include the issues related to the problem in the functioning of local government units as separate and independent entities of public law. This issue has been analyzed based on the literature and the case law of the Constitutional Court. The next part of the paper concentrates on the procedure for the introduction of individual states of emergency and constitutionally defined grounds for introducing them. The main part of the article includes an analysis of the changes that the legislature foresaw in the rules of functioning of the local government authorities for the duration of each state of emergency. Considerations in this area were focused on individual cases, the loss of constitutionally guaranteed autonomy of local government units and predicted in the statutes construction of subordinate bodies to the units of the centralized government. The article discusses some examples of regulation under which the province governor, as the terrain government authority has the authority to direct the activities of local government bodies as well as permission to use in relation to its organs emergency personnel supervision measures. Considerations in this area are comparative in nature and include the provisions of the law governing the functioning of public administration in terms of the standard functioning of the state, when there is no threat of a special situation. The paper concludes with a summary and proposals which is an effect of the analysis carried out in the article.

Keywords: local government, states of emergency, legitimacy.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.50

Tekst złożono w redakcji: październik 2013.

Przyjęto do druku: grudzień 2013.

Mariusz RUSZEL¹

INFRASTRUKTURALNE MOŻLIWOŚCI DYWERSYFIKACJI DOSTAW GAZU ZIEMNEGO DO POLSKI W PERSPEKTYWIE 2020 ROKU

Dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego do Polski jest istotnym czynnikiem wpływającym na poziom bezpieczeństwa energetycznego kraju. Surowiec ten wykorzystywany jest w Polsce przede wszystkim przez przemysł chemiczny oraz petrochemiczny, a jego znaczenie w skali światowej będzie w nadchodzącym czasie rosło ze względu na zaostrzające się kryteria polityki klimatycznej UE. Krajowe wydobycie gazu ziemnego zaspokaja około 30% zapotrzebowania, a więc pozostała ilość importowana głównie z kierunku wschodniego od rosyjskiego Gazpromu. Struktura dotychczasowych kontraktów długoterminowych uzależniła Polskę od dostaw gazu ziemnego z Rosji. Szansą na zmianę tej sytuacji jest rozbudowa infrastruktury energetycznej w postaci terminalu LNG w Świnoujściu oraz połączeń międzysystemowych gazu ziemnego (tzw. interkonektorów) z państwami sąsiadującymi. Implementacja przepisów unijnych związanych z budową wspólnego rynku wraz z rozbudową infrastruktury gazowej, sprawia, że Polska zwiększy możliwości zróżnicowania kierunków dostaw tego surowca. Jeżeli zrealizowane zostaną najważniejsze projekty infrastruktury energetycznej planowane przez spółkę Gaz-System to Polska stanie się istotnym elementem zintegrowanego rynku energii oraz zmieni kierunki dostaw błękitnego paliwa. Należy przypuszczać, że wraz z otwarciem konkurencji na polskim rynku energii zwiększy się aktywność zagranicznych przedsiębiorstw energetycznych, które będą próbowały rywalizować z polskimi podmiotami o odbiorców końcowych. Szczególną aktywnością powinny wykazywać się przedsiębiorstwa rosyjskie oraz niemieckie. Budowa wspólnego rynku energii UE może doprowadzić do sytuacji, że gaz ziemny stanie się powszechnie dostępnym surowcem, a jego cena będzie coraz bardziej konkurencyjna.

Słowa kluczowe: Dywersyfikacja, gaz ziemny, infrastruktura energetyczna, terminal LNG, bezpieczeństwo energetyczne

1. WSTĘP

Bezpieczeństwo energetyczne państwa jest rodzajem bezpieczeństwa ekonomicznego, które zależy od wielu czynników. Niezwykle istotnym elementem wpływającym na jego poziom jest zasobność surowców energetycznych, które wykorzystywane są jako rodzaj paliwa do produkcji energii finalnej, a więc energii elektrycznej oraz ciepłej. W dobie współczesnych wyzwań energetyczno-klimatycznych są preferowane czyste paliwa, które podczas procesu spalania wytwarzają jak najmniejsze ilości dwutlenku węgla oraz innych gazów cieplarnianych. Bez wątpienia takim surowcem energetycznym jest gaz ziemny. Polska, podobnie jak większości państw Unii Europejskiej (UE), nie ma wystarczających

¹Dr Mariusz Ruszel, Katedra Ekonomii, Wydziału Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (017) 865 1403, e-mail: mruszel@prz.edu.pl

ilości własnego gazu, który zapewniłby państwu samowystarczalność energetyczną. Oznacza to konieczność importowania tego surowca z innych państw, a dominującym dotychczas kierunkiem dostaw był kierunek wschodni. Niemniej jednak uzależnienie od jednego dostawcy negatywnie wpływa na bezpieczeństwo energetyczne państwa oraz na cenę importowanego gazu ziemnego, szczególnie w sytuacji gdy państwo eksportujące wykorzystuje dostawy surowców energetycznych jako instrument realizacji interesów politycznych

i strategicznych. Takim państwem jest Federacja Rosyjska, która wykorzystuje dostawy gazu ziemnego do Europy Środkowo-Wschodniej jako instrument odbudowywania wpływów politycznych – zgodnie z założeniami doktryny Falina². W polityce energetycznej Rosji widoczne są założenia teorii realizmu³. Należy podkreślić, że brak możliwości dywersyfikacji dostaw surowców może osłabiać pozycję negocjacyjną w zakresie ustalenia warunków kontraktów gazowych.

Dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego jest istotnym czynnikiem wpływającym na bezpieczeństwo energetyczne państwa. Znaczenie tego aspektu określa poziom rozbudowy infrastruktury energetycznej, w tym przepustowość gazociągów przesyłowych oraz połączeń międzysystemowych (tzw. interkonektorów gazowych) umożliwiających import surowca. Szacuje się, że dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego jest czynnikiem mającym około 30% wpływu na ogólny poziom bezpieczeństwa energetycznego Polski⁴. Szczególnie istotne są: kierunek dostaw surowca, państwo pochodzenia gazu ziemnego oraz struktura terminowa koszyka kontraktów importowych. Dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego umożliwia import surowca od różnych dostawców, a więc zwiększa stabilność i ciągłość dostaw tego paliwa w sytuacji kryzysowej. Oczywiście realizacja skutecznej polityki dywersyfikacji dostaw wymaga odpowiednich inwestycji w infrastrukturę energetyczną, która umożliwi sprowadzenie surowca z różnych źródeł. Powszechnie przyjętym rozwiązaniem było dotychczas budowanie rurociągów, które zapewniały stabilność dostaw, lecz wskutek ogromnych kosztów oraz ryzyka inwestycyjnego musiały być poparte odpowiednimi kontraktami długoterminowymi, które zapewnią odpowiednią stopę zwrotu dla inwestorów. Szacuje się, że w perspektywie 2020 r. coraz większe znaczenie będą miały połączenia międzysystemowe, które zintegrują poszczególne regionalne grupy gazowe, utworzone uprzednio z narodowych rynków gazowych, w jeden wspólny rynek energii w

² Doktryna Falina została sformułowana w kwietniu 1991 r. i została uznana za strategię działania politycznego Związku Radzieckiego (a po jego rozpadzie Federacji Rosyjskiej) wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej. Rosja chciała utrzymać wpływy w regionie oraz zapobiec rozwojowi współpracy militarnej byłych państw satelickich z zachodnioeuropejskimi organizacjami poprzez uzależnienie tych państw od dostaw surowców energetycznych, czyli ropy naftowej i gazy ziemnego. Zob. J. Strzelczyk, *Jaka była geneza doktryny Falina i jaki był jej sens?*, Europa Bezpieczeństwo Energia, <http://ebe.org.pl/analizy/joanna-strzelczyk-odpowiada-na-krotkiepytania.html> (dostęp: 18.01.2013).

³ Zob. T. Łoś – Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 44-45. Por. H. Morgenthau, *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1967, s. 225. Por. J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 176-212.

⁴ Zob. *Bezpieczeństwo energetyczne Polski 2010. Raport otwarcia*, Instytut Kościuszki, Kraków 2010, s. 12-14.

UE, który będzie się cechował wolną konkurencją. Celem niniejszego artykułu jest określenie kierunków dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego do Polski w perspektywie 2020 r. z uwzględnieniem prognozowanych, technicznych możliwości infrastruktury energetycznej oraz zapotrzebowania kraju na ten surowiec.

2. ZNACZENIE GAZU ZIEMNEGO

Unia Europejska przyjęła kierunek polityki energetyczno-klimatycznej, który wskazuje, że w nadchodzących latach promowane będzie spalanie surowców czystych oraz niskoemisyjnych, do których zalicza się gaz ziemny. Prognozy Międzynarodowej Agencji Energii (IEA, *International Energy Agency*) podkreślają, że w perspektywie 2035 r. światowy popyt na ten surowiec zwiększy się do 5,1 biliona m³ gazu ziemnego rocznie w porównaniu z 3,3 biliona m³ rocznie w 2011 r.⁵ Według Jean-Claude Depaila, prezydenta *Gas Infrastructure Europe* gaz ziemny występuje w dużych ilościach, jest dostępny cenowo, ma akceptację społeczną, stanowi szybką drogę do redukcji dwutlenku węgla oraz jest bezpiecznym i pewnym paliwem zapewniającym bezpieczeństwo energetyczne Europy⁶. Oznacza to, że nadchodzące dekada może się okazać „złotym okresem” dla gazu ziemnego. Tym bardziej że w Europie powstają kolejne akty prawne promujące paliwa niskoemisyjne, a instytucje udzielające kredytów na projekty energetyczne zaostrzają kryteria środowiskowe, co jednoznacznie obniża konkurencyjność projektów węglowych⁷.

W Polsce gaz ziemny wykorzystywany jest przede wszystkim przez przemysł, a także przez gospodarstwa domowe, które konsumują średnio około 30% łącznej ilości sprzedawanego w Polsce surowca. Pozostała ilość tego paliwa trafia do zakładów chemicznych, petrochemicznych, przedsiębiorstw sektora paliwowego, rafinerii oraz do operatora systemu przesyłowego i operatorów systemu dystrybucyjnego na potrzeby własne oraz bilansowania systemu (w tym pokrycie strat przesyłowych). Oznacza to, że potrzeby gospodarstw domowych mogłyby być w pełni zaspokojone przez wydobycie z krajowych złóż gazu ziemnego. Obecnie paliwo to w niewielkim stopniu odpowiada za zapewnianie bezpieczeństwa elektroenergetycznego państwa, gdyż produkcja energii elektrycznej oparta jest na spalaniu węgla kamiennego i brunatnego. Szacuje się, że z węgla wytwarza się około 84–87% energii elektrycznej, z gazu ziemnego zaś zaledwie około 3%⁸. W perspektywie 2020 r. znaczenie „czarnego paliwa” będzie znaczące w kontekście bezpieczeństwa elektroenergetycznego kraju, lecz znaczenie „błękitnego

⁵ *Are we entering a golden age of gas? Special Report, World Energy Outlook 2011*, International Energy Agency, France 2011, s. 7–8.

⁶ J.-C. Depail, *Gas prices in Europe will drop*, [w:] *Future of Gas – A strategic view into the future*, report summarizing 10th international conference of Gas Infrastructure Europe, Kraków 24–25 May 2012, s. 4.

⁷ Europejski Bank Inwestycyjny zamierza wspierać inwestycje w sektorze energii, które nie przekroczą progu emisyjnego na poziomie 550 g CO₂/kWh, najniższym progiem emisyjnym dla projektów węglowych zaś jest 700 g CO₂/kWh. M. Sankowski, *Europejski Bank Inwestycyjny nie chce elektrowni węglowych. Rząd w potrzasku?*, <http://www.defence24.pl/europejski-bank-inwestycyjny-nie-chce-elektrowni-weglowych-rzad-potrzasku/> (dostęp: 3.08.2013).

⁸ W 2011 r. wyprodukowano w Polsce 163 GWh energii elektrycznej, z czego na gazie ziemnym wyprodukowano 4,3 GWh (niecałe 3%). M. Kaliski, A. Szurlej, Z. Grudziński, *Węgiel i gaz ziemny w produkcji energii elektrycznej Polski i UE*, „Polityka energetyczna” 15/4 (2012), s. 207.

paliwa” zapewne będzie stopniowo rosło. Przyczyną tych stopniowych zmian będą zaostrzające się unijne normy ochrony środowiska oraz nowe instrumenty fiskalne polityki klimatycznej UE, które będą zachęcać przede wszystkim do inwestycji w czyste źródła energii, a także będą obniżać konkurencyjność węgla kamiennego i brunatnego w energetyce na rzecz gazu ziemnego, odnawialnych źródeł energii, energetyki jądrowej.

3. ZUŻYCIE GAZU ZIEMNEGO W POLSCE

W 2012 r. polska gospodarka zużyła 15,8 mld m³ gazu ziemnego⁹, co stanowi pewien wzrost w porównaniu z wcześniejszymi latami, kiedy wykorzystanie to oscylowało wokół wartości 14,4–14,5 mld m³ surowca. Największym dostawcą gazu ziemnego do odbiorców końcowych jest Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo (PGNiG), które sprzedało w 2012 r. na krajowym rynku 14,9 mld m³. Zapotrzebowanie na gaz ziemny pokrywane jest przede wszystkim z importu, gdyż krajowe wydobycie zaspokaja około 30% zapotrzebowania (4,4 mld m³ gazu ziemnego wydobyto w 2012 r. – w przeliczeniu na surowiec wysokometanowy). Można przypuszczać, że w perspektywie 2020 r. roczne krajowe wydobycie konwencjonalnego gazu ziemnego może osiągnąć poziom 4-6 mld m³ rocznie. Czynnikiem mogącym wpływać na poziom własnego wydobycia surowca jest zwiększenie efektywności wychwytywania gazu ziemnego przy eksploatacji ropy naftowej oraz węgla, rozpoczęcie wydobycia ze złóż zagranicznych należących do PGNiG, a także wydobycie gazu ze skał łupkowych.

W perspektywie 2020 r. trudno jednoznacznie określić poziom zapotrzebowania polskiej gospodarki na gaz ziemny. W ostatnich latach wzrastało ono na poziomie około 2% w skali roku. Dynamiczniejszy wzrost będzie możliwy w wypadku podjęcia decyzji inwestycyjnych dotyczących budowy nowych mocy wykorzystujących gaz ziemny do produkcji energii elektrycznej oraz ciepłej. Wielu inwestorów zwleka z ostatecznymi decyzjami, czekając na regulacje prawne dotyczące kogeneracji gazowej oraz odnawialnych źródeł energii¹⁰. Najprawdopodobniej wiele rozstrzygnie się dopiero w 2014 r. Niemniej jednak jeżeli w perspektywie 2018 r. powstałyby planowane nowe moce, to wzrost zapotrzebowania na surowiec zwiększyłby się tylko z tych inwestycji na poziomie około 7 mld m³. Scenariusz ten wydaje się jednak mało realny, gdyż wiele inwestycji w sektorze energii nie jest obecnie realizowanych w terminie. Ponadto w sytuacji braku stabilności regulacji prawnych proces decyzyjny związany z budową nowych mocy będzie się przeciągał w czasie. Należy pamiętać o systematycznie spadających cenach węgla, do czego przyczyniła się rewolucja gazu z łupków w Stanach Zjednoczonych, gdyż na rynkach światowych są coraz większe nadwyżki niektórych surowców energetycznych. Stosownie do obecnie obowiązującej, chociaż coraz mniej aktualnej strategii „Polityka energetyczna Polski do 2030 roku” zapotrzebowanie na gaz ziemny w 2020 r. wyniesie 17,1 mld m³. Z kolei według byłego wiceprezesa PGNiG zapotrzebowanie polskiej gospodarki na ten surowiec wyniesie około 18 mld m³¹¹.

⁹ *Wydobycie i zużycie gazu w Polsce w liczbach*, <http://www.mg.gov.pl/node/18029> (dostęp: 21.04.2013).

¹⁰ D. Ciepela, *Elektrociepłownie gazowe na razie nie powstaną?*, http://www.wnp.pl/drukuj/172767_1.html (dostęp: 5.08.2013).

¹¹ *Zużycie gazu w Polsce w 2020 r. ma być nie mniejsze niż 18 mld m sześć.*, http://gazownictwo.wnp.pl/zuzycie-gazu-w-polsce-w-2020-r-ma-byc-nie-mniejsze-niz-18-mld-m-szesc.140868_1_0_0.html (dostęp: 2.08.2013).

Według spółki Gaz-System zapotrzebowanie na gaz ziemny w 2020 r. wyniesie 18,5 mld m³ rocznie¹². Według autora najbardziej realna jest prognoza wskazująca zapotrzebowanie na poziomie 18–18,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie.

Biorąc pod uwagę, że w nadchodzących latach będzie wzrastało zapotrzebowanie gospodarki na gaz ziemny, a także zwiększać się będzie szczytowe zapotrzebowanie na ten surowiec, to zasadne jest zwiększenie zdolności magazynowych kraju. Obecnie podziemne magazyny gazu (PMG) mogą pomieścić 1,822 mld m³, z czego 883,7 mln m³ surowca stanowiły w 2012 r. zapasy obowiązkowe. Istotne znaczenie będzie miała rozbudowa PMG¹³ oraz zwiększenie przepustowości przyłączy do systemu przesyłowego w taki sposób, aby zwiększyć ilość gazu ziemnego oddawanego z magazynów do tego systemu. PMG spełniają bardzo ważną funkcję z punktu widzenia bezpieczeństwa energetycznego Polski, gdyż pozwalają wyrównywać wahania sezonowe gazu ziemnego i zazwyczaj zapełniane są w okresie letnim, a opróżniane w okresie zimowym. Obecnie Polska ma osiem PMG (Wierzchowice, Husów, Strachocina, Swarzów, Brzeźnica, Mogilno, Daszewo, Bonikowo), a planowy jest również kolejny – Kosakowo. Wszystkie obiekty tej infrastruktury energetycznej należą do spółki PGNiG. Szacuje się, że w perspektywie 2020 r. zdolności podziemnych magazynów gazu powinny wynosić około 3 mld m³ gazu ziemnego. Zapotrzebowanie na gaz ziemny może również wzrosnąć w perspektywie 2020 r. jeżeli rozwijany będzie „rynek mocy” w UE¹⁴.

4. KIERUNKI DOSTAW GAZU ZIEMNEGO DO POLSKI

Stosownie do *Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 24 października 2000 r. w sprawie minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu z zagranicy* maksymalny udział gazu importowanego z jednego kraju pochodzenia w stosunku do całkowitej wielkości nie powinien być większy niż 49% w latach 2019–2020¹⁵. Oznacza to, że polityka energetyczna Polski powinna dążyć do zróżnicowania źródeł dostaw gazu ziemnego. Polska obecnie ma techniczne możliwości importowania gazu ziemnego z kierunku wschodniego, zachodniego oraz południowego. W perspektywie 2020 r. Polska będzie mogła dodatkowo sprowadzać surowiec za pośrednictwem kierunku północnego. Gaz ziemny importowany do kraju w 2012 r. pochodził przede wszystkim z krajów Azji Środkowej, Azerbejdżanu oraz Federacji Rosyjskiej. Z kierunku wschodniego Polska kupiła 9 mld m³ surowca w ramach kontraktu długoterminowego (tzw. kontrakt jamalski)

¹² Są to szacunkowe prognozy według wariantu umiarkowanego wzrostu dotyczące zapotrzebowania na usługę przesyłową. Prognoza została skonstruowana na podstawie umów przesyłowych z uwzględnieniem podpisanych umów na przyłączenie nowych bloków parowo-gazowych w elektrociepłowni Stalowa Wola i Włocławku. *Plan rozwoju w zakresie zaspokojenia obecnego i przyszłego zapotrzebowania na paliwa gazowe na lata 2014–2023*, Gaz-System, Warszawa, 1 lipca 2013 r., s. 11–13, http://www.gaz-system.pl/fileadmin/pliki/do_pobrania/pl/plan_rozwoju/Wyciag_z_Planu_Rozwoju_zapotrzebowania_na_paliwa_gazowe_2014-2023.pdf (dostęp: 5.08.2013).

¹³ Pojawiają się również inne poglądy w tym również takie, że Polska powinna zintensyfikować współpracę z Litwą, Łotwą i Estonią również w zakresie wykorzystywania podziemnych magazynów gazu na Łotwie.

¹⁴ D. Ciepela, *Wkrótce w UE będzie jednolity rynek mocy?*, http://energetyka.wnp.pl/wkrotce-w-ue-bedzie-jednolity-rynek-mocy,203687_1_0_0.html (dostęp: 16.08.2013).

¹⁵ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 października 2000 r. w sprawie minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu z zagranicy*, Dz. U. Nr 95, Poz. 1042.

podpisanego pomiędzy PGNiG a Gazpromem. Z kierunku zachodniego – od Niemiec – Polska kupiła 1,7 mld m³ gazu ziemnego, z kierunku południowego zaś – z Czech – zakupiono około 0,5 mld m³ surowca¹⁶. Głównym importerem surowca jest polska spółka PGNiG, która zakupiła łącznie w 2012 r. około 10,9 mld m³ gazu ziemnego.

Największe ilości tego surowca zostały dostarczone przez rosyjski koncern Gazprom i w perspektywie 2020 r. sytuacja ta najprawdopodobniej się nie zmieni. Wynika to z tzw. kontraktu jamalskiego, który został zawarty 25 września 1996 r. pomiędzy PGNiG a Gazpromem¹⁷. Kolejne aneksy do tego kontraktu, w tym protokół dodatkowy z 2003 r., podobnie jak sam kontrakt, zawierały zapisy, które okazały się niekorzystne dla polskiej gospodarki¹⁸. Ostatnie porozumienie między stronami z 29 października 2010 r. zobowiązuje do odbioru PGNiG około 10 mld m³ gazu ziemnego rocznie do 2022 r.¹⁹. Choć klauzula *take or pay* obejmuje 85% zakontraktowanego surowca, a więc polska spółka nie musi odbierać 15% bez żadnych konsekwencji finansowych. Oznacza to, że w 2020 r. PGNiG odbierze około 8,5 mld m³ gazu ziemnego od rosyjskiego Gazpromu. Surowiec dostarczany jest do polskiego systemu gazowego w punktach wejścia związanych z importem w miejscowościach: Drozdowicze (granica polsko-ukraińska, przepustowość 5,7 mld m³ rocznie), Wysokoje (granica polsko-białoruska, przepustowość 5,5 mld m³ rocznie) oraz na gazociągu jamalskim (gazociąg Jamał-Europa) w miejscowościach: Włocławek (przepustowość 3,1 mld m³ rocznie) i Lwówek (przepustowość 2,4 mld m³ rocznie).

Polska sprowadzała w ostatnich latach gaz ziemny z Ukrainy na podstawie kontraktów zawieranych pomiędzy PGNiG a Naftohazem oraz RosUkrEnergo. Sytuacja się zmieniła i obecnie to Polska stanowi kraj tranzytowy od 1 listopada 2012 r. do importu gazu ziemnego

z Niemiec na Ukrainę na podstawie kontraktu zawartego pomiędzy RWE a Naftohazem. Przez Polskę przesyłano początkowo 2 mln m³ na dobę, a od 1 kwietnia 2013 r. ilość została zwiększona do 5 mln m³ na dobę. Jeżeli Ukraina zdecyduje się w perspektywie 2020 r. na kurs prozachodni i utrzyma ambicje dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego wraz z zachowaniem kontroli nad gazociągami, to Polska może być istotnym partnerem ułatwiającym zaopatrywanie Ukrainy w ten surowiec. W wypadku utraty kontroli nad ukraińską infrastrukturą energetyczną na rzecz Rosji kierunki dostaw gazu ziemnego mogą się znacząco zmienić. Niemniej jednak w analizowanej perspektywie czasu Ukraina raczej nie będzie importowała gazu ziemnego do Polski z wyjątkiem ewentualnego

¹⁶ D. Malinowski, *W 2012 r. Polska zużyła rekordowe 15,8 mld m³ gazu*, http://gazownictwo.wnp.pl/w-2012-r-polska-zuzyla-rekordowe-15-8-mld-m3-gazu,194594_1_0_0.html (dostęp: 5.08.2013).

¹⁷ Należy zauważyć, że na szczeblu rządowym pomiędzy obydwojema państwami podpisano w 1993 r. *Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o budowie systemu gazociągów dla tranzytu rosyjskiego gazu przez terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i dostawach rosyjskiego gazu do Rzeczypospolitej Polskiej z 25 sierpnia 1993 r.* Zob. T. Kaźmierczak, *Uzależnienie Polski od importu gazu ziemnego z Rosji*, [w:] T. Kaźmierczak, *Bezpieczeństwo energetyczne – implikacje uzależnienia Polski od importu gazu ziemnego (zarys problemu)*, Promotor, Warszawa 2008.

¹⁸ A. Zawisza, *Gaz dla Polski. Zarys historii sektora gazu ziemnego w ostatnich dwóch dekadach w Polsce*, Instytut Sobieskiego, Warszawa 2011, s. 37.

¹⁹ *Polsko-rosyjskie porozumienie ws. dostaw gazu podpisane*, <http://www.mg.gov.pl/node/11838> (dostęp: 1.08.2013).

sprowadzania surowca ze złóż Sachalinskoje, do których w części prawa rości sobie PGNiG za pośrednictwem spółki Dewon (polski monopolista ma 36% udziałów w tej firmie). Należy pamiętać, że pomiędzy Polską a Ukrainą funkcjonuje połączenie międzysystemowe w Drozdowiczach, które ma przepustowość 5,7 mld m³ rocznie i wykorzystywane jest do wypełniania zobowiązań rosyjskiego Gazpromu względem PGNiG w ramach kontraktu jamalskiego.

Wschodnim sąsiadem Polski jest również Białoruś. Na granicy łączącej oba państwa znajduje się połączenie międzysystemowe gazu ziemnego w miejscowości Tietierowka, które ma przepustowość na poziomie 27 tys. m³/godzinę i może ona zostać zwiększona w 2016 r. do 42,8 tys. m³/godzinę²⁰. Obecnie połączenie umożliwia import surowca na poziomie 0,2 mld m³ rocznie. Na granicy istnieje również połączenie Wysokoje, które ma przepustowość 5,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie i jest punktem zdawczo-odbiorczym dla kontraktu jamalskiego pomiędzy PGNiG a Gazpromem. W perspektywie 2020 r. nie należy się spodziewać rozbudowy przepustowości połączeń międzysystemowych pomiędzy państwami, punkt w Wysokoje zaś wykorzystywany będzie nadal na potrzeby kontraktu jamalskiego.

Ostatnim sąsiadem Polski od wschodniej strony jest Litwa, z którą obecnie państwo nie ma interkonektora gazowego. Niemniej jednak planowane jest połączenie, które mogłoby mieć przepustowość około 2,4–4,1 mld m³ surowca rocznie. Połączenie miałyby być dwukierunkowe, a więc miałyby na celu zwiększenie elastyczności dostaw gazu ziemnego do państw bałtyckich, integrując je tym samym ze wspólnym rynkiem energii UE. Stosownie do obecnych planów inwestycyjnych interkonektor mógłby powstać w okresie 2019–2023 r.²¹, a więc mało prawdopodobne jest, aby był funkcjonował już w 2020 r.

Z kierunku zachodniego Polska importuje gaz ziemny z Niemiec poprzez połączenie międzysystemowe w Lasowie oraz za pośrednictwem rewersu wirtualnego i fizycznego Mallnow na gazociągu jamalskim. Interkonektor w miejscowości Lasów od stycznia 2012 r. umożliwia import 1,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie (wcześniej import ten mógł być realizowany na poziomie 0,9 mld m³). Należy przypuszczać, że w perspektywie 2020 r. pojawią się pomysły rozwoju przepustowości tego połączenia do 2 mld m³ rocznie. Większe możliwości sprzedaży Polsce gazu ziemnego przez Niemcy stwarzają rewers wirtualny i fizyczny na gazociągu jamalskim. Od listopada 2011 r. w ramach wirtualnego rewersu na zasadach przerywanych możliwy jest import 2,3 mld m³ gazu ziemnego rocznie do Polski. Gaz-System i GASCADE podpisali porozumienie 21 listopada 2012 r. dotyczące rozbudowy stacji pomiarowej Mallnow, dzięki czemu możliwe będą fizyczne

²⁰ Białoruś dokonała rekonstrukcji gazociągu Wołkowysk (granica białorusko-polska), która umożliwia zwiększenie ilości przesyłanego gazu ziemnego z 27 tys. m³ na godzinę do 42,8 tys. m³ na godzinę pod ciśnieniem 2,45 MPa. Zwiększenie technicznych możliwości przesyłu z punktu wejścia Tietierowka do punktu wyjścia Grabówka zależy obecnie od inwestycji realizowanych przez Gaz-System po polskiej stronie. Najwcześniej zwiększenie przepustowości mogłoby być zrealizowane w 2016 r. *Regulamin procedury badania rynku w zakresie zwiększania przepustowości*, http://www.gaz-system.pl/fileadmin/pliki/open_season/2012/Polska/00_Badanie_Rynku_Mallnow_Tietierowka_Lasow_PL__5_.pdf (dostęp: 4.08.2013).

²¹ *Plan rozwoju w zakresie ...*, s. 16.

dostawy surowca²². Inwestycja realizowana jest zgodnie z wytycznymi zawartymi w *Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 994/2010 z 20 października 2010 r. w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego*²³, które zakładają dwukierunkowe przepływy gazu ziemnego na połączeniach transgranicznych. Docelowo rewers fizyczny Mallnow na gazociągu jamalskim ma zapewnić ciągłą przepustowość na poziomie 5,5 mld m³ surowca rocznie. Szacuje się, że prace związane z budową rewersu fizycznego zostaną zakończone w 2014 r. Należy zauważyć, że na granicy polsko-niemieckiej znajduje się również lokalne połączenie w miejscowości Gubin. Ponadto istnieje jeszcze gazociąg należący do koncernu EWE, który przebiega pod Odrą w regionie Słubic²⁴. Połączeniem tym dostarczany jest surowiec do kilkudziesięciu gmin lubuskich. Niemiecki koncern EWE zabiega o dostęp do polskiej sieci przesyłowej od kilku lat. Spółka współpracuje z rosyjskim koncernem Gazprom (obie firmy są współdziaławcami koncernu VNG)²⁵. W perspektywie utworzenia jednolitego rynku energii UE, a więc w wyniku otworzenia się na konkurencję polskiego rynku, należy się spodziewać zwiększonej aktywności niemieckich spółek dążących do sprzedaży jak największej ilości gazu ziemnego zarówno poprzez kontrakty bezpośrednie z odbiorcami, jak i przez giełdę energii. Gaz ziemny sprowadzany do Polski z Niemiec będzie surowcem zakupiony wcześniej przez niemieckie spółki od rosyjskich kontrahentów, czyli Gazprom lub Novatek.

Na granicy południowej Polska ma interkonektor z Czechami w miejscowości Cieszyn oraz planuje budowę połączenia ze Słowacją. Połączenie polsko-czeskie zostało uruchomione we wrześniu 2011 r. i ma ono obecnie przepustowość 0,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie. W maju 2011 r. PGNiG podpisało kontrakt ze szwajcarską spółką Vitol na dostawy około 0,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie za pośrednictwem połączenia polsko-czeskiego. Zawarty kontrakt ma wartość około 550 mln euro i będzie obowiązywał do 1 października 2014 r. Wykorzystywane połączenie polsko-czeskie może być rozbudowane do kilku mld m³ gazu ziemnego rocznie w obydwóch kierunkach. Teoretyczne połączenie mogłoby być rozbudowane w perspektywie 2018 r. W praktyce jego docelowa przepustowość zależeć będzie od zainteresowania podmiotów rynkowych tym połączeniem po obu stronach granicy. Obecnie poprzez polsko-czeski interkonektor dostarczany jest do kraju gaz ziemny pochodzenia rosyjskiego, gdyż szwajcarska spółka Vitol jest partnerem handlowym rosyjskiego Gazpromu, a w czeskich gazociągach przepływa rosyjski surowiec²⁶. W perspektywie 2020 r. połączenie w Cieszynie będzie rewersowym interkonektorem o przepustowości 2–6 mld m³ gazu ziemnego rocznie. Należy zaznaczyć, że na granicy polsko-czeskiej znajdują się również lokalne połączenia

²² *Fizyczny rewers na gazociągu jamalskim*, http://www.gaz-system.pl/uploads/media/Fizyczny_rewers_na_gazociagu_jamalskim.pdf (dostęp: 9.08.2013).

²³ *Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 994/2010 z dnia 20 października 2010 r. w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylenia dyrektywy Rady 2004/67/WE*, Dz. U. UE L 295/1.

²⁴ M. Duszczyk, *Jest gazociąg, jest gaz, ale nie ma chętnych*, http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/454984,jest_gazociag_jest_gaz_ale_nie_ma_chetnych.html (dostęp: 9.08.2013).

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *PGNiG zamawia gaz z Czech od szwajcarskiej firmy Vitol*, http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,9595488,PGNiG_zamawia_gaz_z_Czech_od_szwajcarskiej_firmy_Vitol.html (dostęp: 7.08.2013).

realizujące lokalny import gazu ziemnego w miejscowościach: Branice oraz Głuchołazy (jest to punkt rezerwowy).

Jednocześnie Polska i Słowacja planują budowę interkonektora w pobliżu miejscowości Komańcza, gdzie polski system przesyłowy gazu ziemnego miałby się połączyć z gazociągiem Braterstwo w stacji kompresorowej Veľke Kapusany. Połączenie to mogłoby mieć początkową przepustowość kilku miliardów m³ surowca. Szacuje się, że optymalnie połączenie zapewniałoby przepustowość 5,5 mld m³ do Polski (z możliwością rozbudowy do 9,5 mld m³ rocznie) oraz 4,7 mld m³ rocznie na Słowację. Stosownie do deklaracji politycznych obu państw oraz podpisanych listów intencyjnych na poziomie ministrów gospodarki w październiku 2012 r. budowa połączenia o długości 176 km rozpoczęłaby się w 2014 r.²⁷. Budowa tego interkonektora przyczyni się do zróżnicowania kierunków dostaw gazu ziemnego do południowej części Polski, gdzie znajduje się infrastruktura magazynowa surowca, a także umożliwi potencjalny eksport gazu w wypadku pojawienia się nadwyżek na rynku krajowym bądź też w sytuacji kryzysowej na Słowacji stworzy możliwość sprowadzenia surowca za pośrednictwem terminalu LNG w Świnoujściu lub zakupu gazu z łupków – w wypadku przemysłowej eksploatacji tego niekonwencjonalnego surowca. Jednocześnie połączenia polsko-czeskie oraz polsko-słowackie będą istotnymi elementami korytarza gazowego Północ-Południe, który przyczyni się do większej integracji rynku energii w UE.

Największą elastyczność w zakresie wyboru dostawcy gazu ziemnego do Polski zapewni kierunek północny dzięki wybudowaniu terminalu gazu skroplonego (LNG, *Liquid Natural Gas*) w Świnoujściu. Najprawdopodobniej gazoport zostanie oddany z pewnym opóźnieniem (planowany termin to połowa 2014 r.), lecz zwiększy on bezpieczeństwo energetyczne Polski oraz poprawi dywersyfikację kierunków dostaw surowca. Terminal LNG jest budowany przez spółkę Polskie LNG, która w pełni należy do spółki Gaz-System, w której 100% udziału ma Skarb Państwa. Instalacja umożliwi początkowo na odbiór 5 mld m³ gazu ziemnego rocznie, z możliwością rozbudowy do 7,5 mld m³. Rozbudowa mocy regazyfikacji gazu ziemnego jednak raczej nie zostanie zrealizowana do 2020 r. Stosownie do planów spółki Gaz-System inwestycja ta planowana jest w perspektywie 2023 r. Należy przypuszczać, że funkcjonowanie gazoportu zwiększy pozycję negocjacyjną Polski wobec dotychczasowych dostawców oferujących dostawę gazu ziemnego w ramach kontraktów długoterminowych, a także przyczyni się do zwiększenia ilości surowca sprowadzanego do kraju w ramach kontraktów krótkoterminowych, a także transakcji typu spot. Spółka PGNiG podpisała z firmą Quatargas kontrakt na odbiór 1,5 mld m³ gazu ziemnego rocznie w okresie od 1 lipca 2014 r. do 31 grudnia 2034 r. Należy przypuszczać, że w perspektywie 2020 r. terminal LNG w Świnoujściu będzie częścią wspólnego rynku UE i stanie się jednocześnie istotnym elementem unijnego korytarza gazowego Północ-Południe, który ma połączyć polski gazoport z chorwackim terminalem LNG na wyspie Krk. Oznacza to, że terminal LNG w Świnoujściu będzie w 2020 r. jedną z kluczowych instalacji tego typu w regionie Morza Bałtyckiego.

²⁷ Tusk: interkonektor gazowy ze Słowacją może powstać szybciej, <http://biznes.pl/magazyny/energetyka/gazownictwo/tusk-interkonektor-gazowy-ze-slowacja-moze-powstac,5454972,magazyn-detal.html> (dostęp: 9.08.2013).

5. WNIOSKI

W perspektywie 2020 r. zrealizowane zostaną projekty infrastruktury gazowej, które przyczynią się do zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego Polski na wspólnym rynku energii UE. Przede wszystkim rynek ten będzie się charakteryzował konkurencją oraz swobodą wyboru dostawcy surowca. Ważną rolę na zintegrowanym rynku energii będzie odgrywała spółka Gaz-System, która zgodnie z prawem energetycznym jest operatorem systemu przesyłowego²⁸, a stosownie do decyzji Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki mają koncesję na prowadzenie takiej działalności do 31 grudnia 2030 r. Spośród planowanych projektów dywersyfikacji kierunków dostaw gazu ziemnego w prognozowanym okresie powinny zostać zrealizowane kluczowe inwestycje zwiększające bezpieczeństwo energetyczne kraju. Wynika to zarówno z analizy strategii spółki Gaz-System, jak i *Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009*²⁹. Ten unijny akt prawny sprawi, że przyspieszone zostaną prace nad tworzeniem grup regionalnych w obszarze energii, które będą dokonywały przeglądu projektów wspólnego zainteresowania. Tym samym stworzenie grup regionalnych stanie się etapem przejściowym, mającym na celu ostateczne zintegrowanie rynku energii. Zgodnie z założeniami zawartymi w niniejszym rozporządzeniu do „31 grudnia 2016 r. ENTSO energii elektrycznej i ENTSO gazu wspólnie przedstawią Komisji i Agencji spójny i wzajemnie powiązany model sieci i rynku energii elektrycznej i gazu, obejmujący zarówno infrastrukturę przesyłu energii elektrycznej, jak i gazu oraz obiekty magazynowania i LNG w priorytetowych korytarzach i obszarach infrastruktury energetycznej”³⁰. Jednocześnie w załączniku nr I do rozporządzenia określone zostały priorytetowe korytarze i obszary infrastruktury energetycznej, wśród których znalazły się istotne między innymi dla Polski projekty, czyli elektroenergetyczne połączenia Północ-Południe w Europie Środkowo-Wschodniej, gazowe połączenia Północ-Południe w Europie Środkowo-Wschodniej, południowy korytarz gazowy umożliwiający dostawy surowca z regionu Morza Kaspijskiego oraz rozbudowa połączeń gazowych i elektroenergetycznych łączących państwa bałtyckie z resztą unijnego rynku energii oraz połączenia dostawcze ropy naftowej do państw Europy Środkowo-Wschodniej. Zasadniczym celem UE jest stopniowa budowa zintegrowanego rynku energii, w którego ramach w perspektywie 2020 r. mają się pojawić pierwsze

²⁸ Poważnym problemem związanym z bezpieczeństwem dostaw gazu ziemnego do odbiorców końcowych jest struktura wiekowa gazociągów przesyłowych, z których ponad 60% ma więcej niż 25 lat, co stwarza szereg wyzwań inwestycyjnych przed spółką Gaz-System, która odpowiada za te gazociągi.

²⁹ *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009*, Dz. U. UE L 115/39.

³⁰ *Ibidem*, art. 11 pkt 8.

„autostrady elektroenergetyczne”, które pozwolą optymalnie zagospodarować nadwyżki energii elektrycznej.

Jeżeli w perspektywie 2023 r. zostaną zrealizowane planowane inwestycje przez spółkę Gaz-System (terminal LNG w Świnoujściu, budowa i rozbudowa interkonektorów), to zdolności importowe gazu ziemnego powinny wynosić – stosownie do scenariusza umiarkowanego wzrostu – około 34,2 mld m³ gazu ziemnego rocznie. Biorąc pod uwagę badaną perspektywę czasu na poziomie 2020 r., można określić poziom zdolności importowych infrastruktury gazowej na poziomie około 29,5 mld m³. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że polska gospodarka będzie potrzebowała wówczas około 18,5 mld m³ surowca, a krajowe wydobycie będzie na poziomie 4–5 mld m³, to oznacza to, że zakupimy około 13,5–14,5 mld m³. Zapewne 8,5 mld m³ lub mniej spółka PGNiG zakupi od rosyjskiego Gazpromu, 1,5 mld m³ zaś od katarskiej spółki Quatargas. Pozostałe 3,5–4,5 mld m³ gazu ziemnego dostarczone zostanie z innych kierunków. Należy się spodziewać, że największą aktywność w zakresie oferowania błękitnego paliwa na polski rynek będą wykazywać niemieckie koncerny energetyczne. Oznacza to, że 1,5 mld m³ przybędzie do kraju poprzez interkonektor w Lasowie, około 2 mld m³ zaś z rewersu fizycznego na gazociągu jamalskim w punkcie Mallnow. Pozostała ilość surowca potrzebna polskiej gospodarce zostanie zakupiona z kierunku południowego na granicy polsko-czeskiej lub polsko-słowackiej.

Wskutek zaostrzających się regulacji prawnych na poziomie UE oraz coraz ostrzejszej konkurencji o odbiorcę gazu ziemnego w Europie, trudno oczekiwać, aby w 2020 r. był już wydobywany na szeroką skalę gaz z łupków w Polsce. Należy przypuszczać, że w analizowanej perspektywie czasu rozpocznie się wydobycie tego surowca, lecz będzie ono na umiarkowanym poziomie kilku mld m³. Niemniej jednak przyspieszenie prac związanych z eksploatacją tego surowca jest szansą na zwiększenie samowystarczalności gazowej Polski po 2022 r., kiedy skończy się okres obowiązywania kontraktu jamalskiego. Jego ewentualne dalsze przedłużenie na warunkach rynkowych nie zawierałoby niedozwolonych klauzul kontraktowych, a także zapewniłoby pełną elastyczność odbioru surowca, stosownie do zapotrzebowania, po konkurencyjnych cenach. Należy zauważyć, że kluczowe będą lata 2018–2019, kiedy strona polska będzie prowadziła negocjacje z Rosjanami. Ważne jest, aby nie popełnić dotychczasowych błędów oraz zacząć patrzeć na gaz ziemny jako towar rynkowy, którego nadwyżki na rynku unijnym rozpoczną proces tworzenia korytarzy gazowych oraz autostrad elektroenergetycznych, dzięki którym poszczególne gospodarki będą musiały szukać nowych płaszczyzn przewag konkurencyjnych w sytuacji, gdy energia stanie się ogólnodostępnym dobrem, a gaz zastępowalnym surowcem dla przemysłu. Zredukowanie kosztów energii jest dzisiaj jednym z najważniejszych wyzwań dla Europy, gdyż nie ma ona zbyt wielu własnych surowców energetycznych w porównaniu z głównymi konkurentami w skali światowej. Prowadzona przez UE polityka energetyczna powinna wspierać wdrażanie nowych technologii w sektorze energii oraz zwiększać efektywność energetyczną, polityka klimatyczna zaś musi być oparta na porozumieniu globalnym, a dopiero w dalszej kolejności na porozumieniu unijnym.

Literatura

- [1] *Are we entering a golden age of gas? Special Report, World Energy Outlook 2011*, International Energy Agency, France 2011.

- [2] *Bezpieczeństwo energetyczne Polski 2010. Raport otwarcia*, Instytut Kościuszki, Kraków 2010.
- [3] Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- [4] Depail J.-C., Gas proces in Europe will drop, [w:] *Future of Gas – A strategic view into the future*, report summarizing 10th international conference of Gas Infrastructure Europe, Kraków 24–25 May 2012.
- [5] Kaliski M., Szurlej A., Grudziński Z., *Węgiel i gaz ziemny w produkcji energii elektrycznej Polski i UE*, „Polityka energetyczna” 15/4 (2012).
- [6] Kaźmierczak T., *Bezpieczeństwo energetyczne – implikacje uzależnienia Polski od importu gazu ziemnego (zarys problemu)*, Promotor, Warszawa 2008.
- [7] Łoś – Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- [8] Morgenthau H., *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1967.
- [9] *Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 994/2010 z dnia 20 października 2010 r. w sprawie środków zapewniających bezpieczeństwo dostaw gazu ziemnego i uchylenia dyrektywy Rady 2004/67/WE*, Dz. U. UE L 295/1.
- [10] *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 347/2013 z dnia 17 kwietnia 2013 r. w sprawie wytycznych dotyczących transeuropejskiej infrastruktury energetycznej, uchylające decyzję nr 1364/2006/WE oraz zmieniające rozporządzenia (WE) nr 713/2009, (WE) nr 714/2009 i (WE) nr 715/2009*, Dz. U. UE L 115/39.
- [11] *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 października 2000 r. w sprawie minimalnego poziomu dywersyfikacji dostaw gazu z zagranicy*, Dz. U. Nr 95, Poz. 1042.
- [12] Zawisza A., *Gaz dla Polski. Zarys historii sektora gazu ziemnego w ostatnich dwóch dekadach w Polsce*, Instytut Sobieskiego, Warszawa 2011.
- [13] www.cire.pl
- [14] www.gaz-system.pl
- [15] www.gazetaprawna.pl
- [16] www.gazeta.pl
- [17] www.wnp.pl

INFRASTRUCTURE POSSIBILITY OF DIVERSIFICATION OF NATURAL GAS SUPPLY TO POLAND - PERSPECTIVE 2020

Diversification of sources of the supply of natural gas to Poland is one of the crucial factor which supports country's energy security. This fuel is used in Poland mainly by the chemical industry and petrochemical companies and its role will grow in the whole world over in the coming time because of the more and more stricter EU' climate policy. The level of domestic natural gas production accounted for some 30% of the country's demand and the remaining 70% imported from the east direction from Russian's company Gazprom. By the structure of the existing long-term contracts Poland is depended on natural gas supply from Gazprom. The best solution to change the situation is to develop the energy infrastructure especially terminal LNG in Świnoujście as well as interconnections of natural gas (interconnectors) with neighbouring countries. The implementation of EU's rules in combination with the construction of the common energy market and with the development

of gas infrastructure makes, that Poland will increase the opportunities to diversify sources of supply of this fuel. Poland will become an important part of integrated energy market and change the directions of natural gas supply if the most important energy infrastructure projects planned by the company Gaz-System is completed. It is supposed that with the opening of competition in the Polish energy market will be increased the activity of foreign energy companies that will try to compete with Polish companies for consumers. Especially the activity should be demonstrated by the Russian and German companies. The creation of common energy market EU could lead to the situation that natural gas will become widely available energy resource and its price will be more and more competitive.

Keywords: diversification, natural gas, energy infrastructure, LNG terminal, energy security

DOI:10.7862/rz.2013.hss.51

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Agnieszka SMARZEWSKA¹
Jarosław ŻBIKOWSKI²
Agnieszka SIEDLECKA³

SYTUACJA BEZROBOTNYCH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH ZAMIESZKAŁYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

Artykuł porusza problematykę bezrobotnych osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich, które zajmują w Polsce ponad 93% powierzchni kraju⁴. W świetle przeprowadzonych badań ogólnopolskich, zrealizowanych na próbie 5000 osób niepełnosprawnych, stwierdzono wśród badanej populacji, że bezrobotne osoby niepełnosprawne stanowią 13% ogółu, a ponad 30% badanych z tej grupy pozostaje bez pracy co najmniej 5 lat.

Sytuacja bezrobotnych osób niepełnosprawnych na rynku pracy jest determinowana przez grupę czynników przedstawionych w niniejszym artykule. Blisko połowa badanej populacji osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich jako główną przyczynę utraty wykonywanej pracy wskazała pogarszający się stan zdrowia, z innych najczęściej występujących przyczyn badani wskazali: reorganizację/redukcję zatrudnienia, likwidację firmy oraz problemy z dojazdem do pracy.

Analiza wyników badań uzyskanych w ramach realizacji projektu *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich* wskazała na istnienie barier kształtujących w świadomości respondentów oraz pracodawców przekonanie o niskiej przydatności i wydajności osób niepełnosprawnych oraz niekonkurencyjnej postawie zawodowej.

W artykule zamieszczono również wyniki analiz jakościowych, oparte na wywiadach przeprowadzonych w grupie przedstawicieli spośród 150 przedsiębiorstw z terenu całej Polski zatrudniających osoby niepełnosprawne i niezatrudniających tych osób. Efektem tych działań jest konieczność zwrócenia uwagi i podjęcia działań w zakresie organizacji kampanii społecznych, tworzących wizerunek osoby niepełnosprawnej jako dobrego pracownika, oraz kampanii informującej o możliwościach zatrudniania osób niepełnosprawnych.

Słowa kluczowe: osoby niepełnosprawne, obszary wiejskie, bezrobocie.

¹ Dr inż. Agnieszka Smarzevska, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, tel. 83 344 99 00, autor korespondencyjny: e-mail: asmarzevska@poczta.onet.pl

² Doc. dr Jarosław Żbikowski, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, tel. 83 344 99 00.

³ Dr Agnieszka Siedlecka, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, tel. 83 344 99 00.

⁴ *Obszary wiejskie w Polsce*, red. H. Dmochowska, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Studia i analizy statystyczne, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa–Olsztyn 2011, s. 93.

1. WPROWADZENIE

Niepełnosprawność definiowana jako funkcjonalne ograniczenie sprzyja różnicowanym reakcjom społecznym, utrudniającym osobom niepełnosprawnym realizację celów życiowych⁵. Niepełnosprawność staje się główną przyczyną uniemożliwiająca pełne uczestnictwo w życiu zawodowym osób nią dotkniętych.

Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych jest dużo niższa niż osób pełnosprawnych w tym samym wieku. W 2009 r. w Polsce w populacji osób w wieku 15–60 lat odpłatną pracą realizowało 62% osób pełnosprawnych (według danych BAEL⁶ z 2011 r. osób pracujących w wieku 15–74 lat było 50,1%⁷) oraz 23,6% osób niepełnosprawnych. Z kolei w 2011 r. aktywnych zawodowo według danych BAEL⁸ było 17,2% osób niepełnosprawnych w wieku 15 lat i więcej, co oznacza, że ponad 2/3 osób niepełnosprawnych w wieku mobilnym zawodowo znajduje się poza rynkiem pracy. Zdaniem Janusza Czapińskiego i Tomasza Panka zasadnicze przyczyny utrudniające osobom niepełnosprawnym aktywność zawodową odnoszą się do braku właściwych form rehabilitacji (30,5%), braku wiary w siebie (20,5%), barier architektonicznych (16,1%), niewłaściwego stosunku ludzi (15,8%) oraz niechęci pracodawców (15,0%)⁹.

Z badań przeprowadzonych w ramach projektu *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich*¹⁰ wynika, że bezrobotnych osób niepełnosprawnych zamieszkałych na terenach wiejskich w Polsce było blisko 13%, w tym 11,9% bezrobotnych gotowych do podjęcia pracy oraz 1,04% niegotowych do podjęcia pracy, 27,2% osób pracujących oraz 59,8% biernych zawodowo¹¹.

⁵ H.C. Covey, *Social perceptions of people with disabilities in history*, Illinois 1998, s. 3.

⁶ Zbiorowość osób niepełnosprawnych wyodrębniana jest z ogółu ludności w wieku 15 lat i więcej na podstawie kryterium prawnego, do osób niepełnosprawnych zalicza się osoby w wieku 16 lat i więcej, które mają przyznane orzeczenie o stopniu niepełnosprawności lub niezdolności do pracy (*Osoby niepełnosprawne na rynku pracy*, GUS, Warszawa 2012, s. 27).

⁷ *Regiony Polski*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s. 12.

⁸ www.niepełnosprawni.gov.pl (23.03.2013).

⁹ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2009*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009, s. 333.

¹⁰ Projekt sfinansowano ze środków PFRON. Celem badań była próba wieloaspektowej analizy uwarunkowań aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich. Badania miały aspekt jakościowy i ilościowy. Badaniom ilościowym poddano 5000 respondentów w latach 2009–2012. Uczestnikami badań były osoby niepełnosprawne w wieku produkcyjnym. Przy doborze próby kierowano się danymi statystycznymi zawartymi w opracowaniach GUS oraz w opracowaniach BAEL i analizach regionalnych.

Badania ilościowe prowadzono we wszystkich 16 województwach na terenie kraju z uwzględnieniem specyfiki społeczno-ekonomicznej regionów. Dokonano wyboru grupy reprezentatywnej, stosując mieszany model doboru próby probabilistyczny (losowy) i nieprobabilistyczny (nielosowy). Metodę doboru losowo-warstwowego zastosowano do wyłonienia powiatów w ramach województw i doboru gmin w ramach wylosowanych powiatów.

¹¹ D. Dąbrowski, J. Żbikowski, E. Szczygielska, *Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce na terenach wiejskich*, [w:] *Problemy aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością zamieszkałych na obszarach wiejskich*, red. J. Żbikowski, D. Dąbrowski, M. Kuźmicki, Wydawnictwo PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2012, s. 32.

Wśród bezrobotnych osób niepełnosprawnych w 2009 r. zaledwie 2,1% z nich zarejestrowało się w Powiatowych Urzędach Pracy (wartość ta wzrosła w roku 2011 do 6,1%¹²). Odsetek zarejestrowanych bezrobotnych osób niepełnosprawnych rośnie w grupie osób w wieku 25–34 lat (do 9,8%) oraz 35–44 lat (5,0%). Zaledwie co dziesiąta zarejestrowana bezrobotna osoba niepełnosprawna ma prawo do otrzymania zasiłku dla bezrobotnych. Za taki stan rzeczy zdaniem niepełnosprawnych odpowiadają przede wszystkim: zły stan zdrowia, nabycie uprawnień rentowych, wiek nieodpowiadający oczekiwaniom pracodawców oraz konieczność nauki i zdobywania nowych kwalifikacji¹³.

Istotną kwestią, poruszaną przez Czapińskiego i Panka, jest ograniczenie przez niepełnosprawność dostępu do rynku pracy w grupie osób w wieku 31–45 lat. W przeprowadzonych przez tych autorów badaniach stwierdzono istotną statystycznie różnicę w zakresie poczucia dyskryminacji między niepełnosprawnymi a pełnosprawnymi w dostępie do rynku pracy. Odsetek osób, które doświadczyły dyskryminacji w 2009 r., wyniósł odpowiednio 4,5 oraz 1,6¹⁴, natomiast w roku 2011 zaobserwowano zmniejszenie różnicy w odczuciu dyskryminacji – odpowiednio 2,6 oraz 1,7¹⁵. Stopa bezrobocia osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w 2011 r. wynosiła 15,5%¹⁶.

2. BEZROBOCIE OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH W ŚWIETLE BADAŃ

Celem opracowania jest analiza sytuacji bezrobotnych osób niepełnosprawnych na obszarach wiejskich. Materiał badawczy pozyskano w ramach realizacji projektu *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich*. Sytuację bezrobotnych osób niepełnosprawnych determinuje grupa czynników związana z m.in. z wymagającym rynkiem pracy w Polsce, niskim poziomem wykształcenia osób niepełnosprawnych, wynikającym ze słabości systemu edukacyjnego dla osób niepełnosprawnych, zbyt niskim dochodem z pracy w porównaniu z alternatywnym źródłem, jakim jest renta inwalidzka, czy brakiem odpowiednich instytucji ułatwiających osobom niepełnosprawnym wejście na rynek pracy¹⁷.

W badanej populacji osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich największy odsetek wskazań wśród przyczyn utraty wykonywanej pracy zanotowano pogarszający się stan zdrowia (blisko 42% wskazań). Wśród innych najczęściej występujących przyczyn znalazły się także: reorganizacja/redukcja zatrudnienia (blisko 30%), likwidacja firmy (ok. 15%) oraz problemy z dojazdem do pracy (blisko 8% wskazań).

Największa grupa badanych bezrobotnych osób niepełnosprawnych (około 31%), pozostaje bez pracy od ponad 5 lat, drugą co do rozmiarów grupą respondentów są osoby niepełnosprawne pozostające poza rynkiem pracy w okresie od roku do 3 lat, trzecią zaś bezrobotni w okresie 3–5 lat. Blisko 1/4 badanych bezrobotnych osób niepełnosprawnych

¹² www.niepełnosprawni.gov.pl (dostęp: 23.03.2013).

¹³ J. Czapiński, T. Panek, *op. cit.*, s. 143.

¹⁴ *Ibidem*, s. 332.

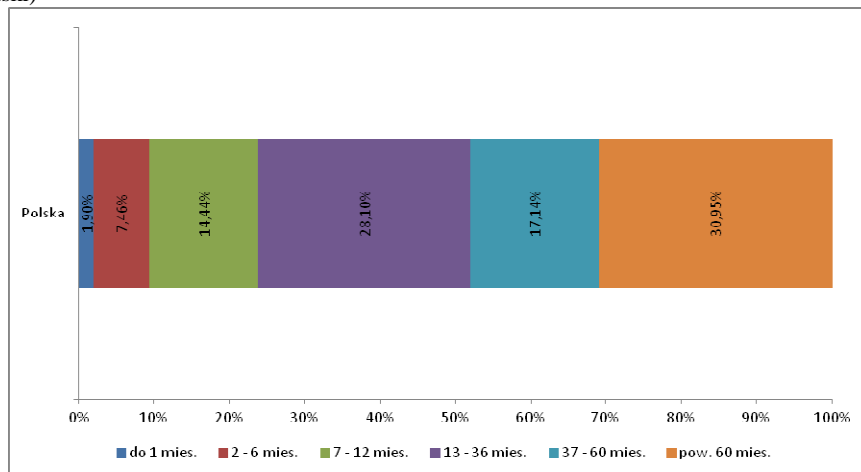
¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ www.niepełnosprawni.gov.pl (dostęp: 23.03.2013).

¹⁷ Por. *W trosce o pracę, Raport o Rozwoju Społecznym Polska 2004*, UNDP, CeDeWu, Warszawa 2004, s. 258.

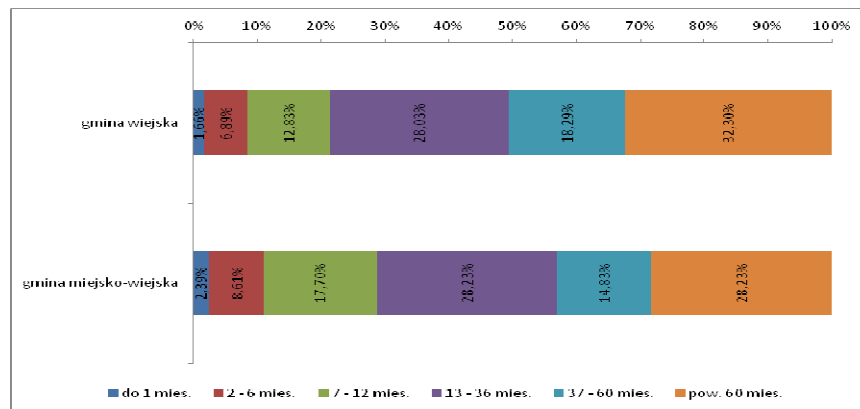
pozostaje bez pracy krócej niż rok. Można zauważyć, że problem długotrwałego bezrobocia w większym stopniu dotyczy niepełnosprawnych z obszarów gmin wiejskich niż miejsko-wiejskich. Z kolei bezrobocie trwające nie dłużej niż rok w większym stopniu występuje wśród niepełnosprawnych z gmin miejsko-wiejskich. Zestawienie zamieszczono na rysunkach 1, 2.

Rys. 1. Czas trwania bezrobocia osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich (dane dla Polski)

Źródło: badania własne.

Rys. 2. Czas trwania bezrobocia osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich (dane dla gmin)

Źródło: badania własne.

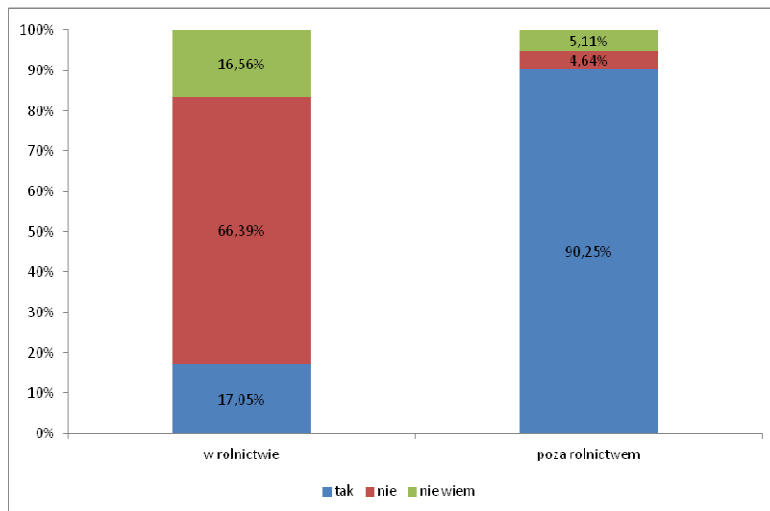
Wyniki badań wskazują na długi czas trwania bezrobocia wśród osób niepełnosprawnych zamieszkałych na obszarach wiejskich. Skutkiem takiego stanu rzeczy jest radykalnie obniżający się poziom życia, brak możliwości realizacji planów i zamierzeń życiowych, zarówno w odniesieniu do samej osoby niepełnosprawnej, jak i jej otoczenia. Efektem jest wykluczenie społeczne w pełni tego słowa znaczeniu. Należy

zauważyć, że taka sytuacja ma demoralizujący wpływ na osoby niepełnosprawne. Brak pracy powoduje u nich obniżenie poczucia własnej wartości, ograniczenie skłonności do podejmowania aktywności na rynku pracy, a także stanowi zagrożenie w zakresie popadnięcia w różnego rodzaju patologie.

3. PREFERENCJE ZAWODOWE BEZROBOTNYCH OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

Bezrobotne osoby niepełnosprawne z obszarów wiejskich cechuje niechęć do pracy w rolnictwie. Zaledwie około 17% respondentów chciałoby podjąć aktywność zawodową w rolnictwie. Zdecydowana większość badanych (ponad 90% wskazań) wyraziła chęć pracy poza rolnictwem. Prezentację wyników przedstawiono na rysunku 3.

Rys. 3. Chęć podjęcia pracy przez bezrobotne osoby niepełnosprawne z obszarów wiejskich (dane dla Polski)

Źródło: badania własne.

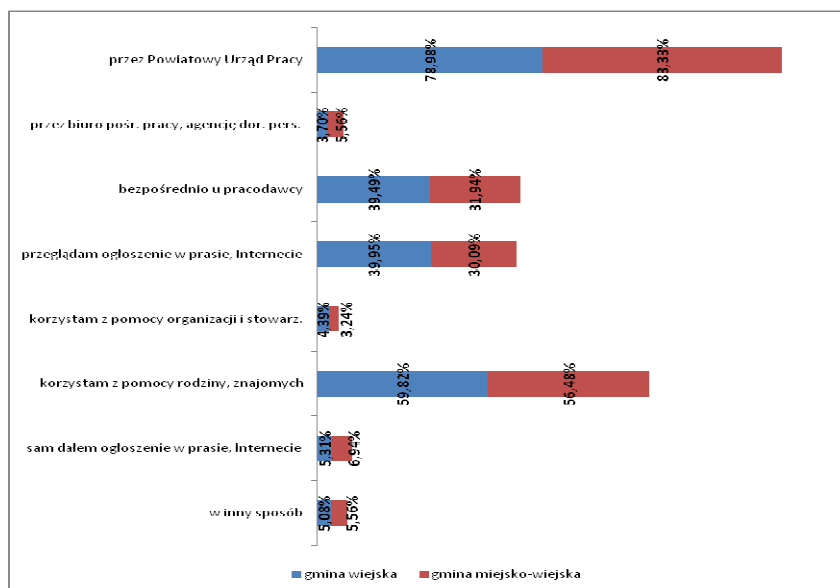
Nie odnotowano większych różnic wśród bezrobotnych respondentów z gmin wiejskich i miejsko-wiejskich dotyczących preferencji podjęcia pracy.

Ankietowane osoby niepełnosprawne pozostające poza rynkiem pracy najczęściej poszukiwały zatrudnienia przez Powiatowe Urzędy Pracy (80% wskazań), korzystały z pomocy rodziny lub znajomych (blisko 60%), poszukiwały również przez samodzielne wizyty, bezpośrednio u potencjalnych pracodawców (37%) oraz przeglądanie ogłoszeń w prasie i Internecie (37%).

Warto nadmienić, że zauważono różnice w poszukiwaniu pracy przez bezrobotne osoby niepełnosprawne z gmin wiejskich oraz miejsko-wiejskich. Mieszkańcy gmin miejsko-wiejskich częściej niż gmin wiejskich w Polsce ogółem szukają zatrudnienia za pośrednictwem Powiatowych Urzędów Pracy. Z kolei niepełnosprawni zamieszkujący gminy wiejskie w większym stopniu niż niepełnosprawni z gmin miejsko-wiejskich,

poszukują pracy poprzez kontakty z pracodawcami, przeglądając strony www czy korzystając z pomocy rodziny i znajomych (rys. 4).

Rys. 4. Sposoby poszukiwania pracy przez bezrobotne osoby niepełnosprawne z obszarów wiejskich (dane dla gmin)*

* Respondent mógł wybrać więcej niż jedną odpowiedź

Źródło: badania własne.

Można zatem stwierdzić, że w poszukiwaniu pracy badani bezrobotni, w zdecydowanej większości zdają się na pomoc instytucji lub osób trzecich – Powiatowego Urzędu pracy oraz rodziny i znajomych. Można to potraktować jako objaw stosunkowo niewielkiej skali aktywności badanych w procesie poszukiwania pracy. Zjawiskiem, które przyczynia się do pogłębienia problemu wykluczenia zawodowego osób niepełnosprawnych, jest z pewnością ograniczona mobilność zawodowa ankietowanych.

Prawie 73% badanych bezrobotnych osób niepełnosprawnych chce pracować nie dalej niż w granicach gminy, w których zamieszkują, z czego 20% podjęłoby pracę jedynie w swojej miejscowości. Pracę w dowolnym miejscu na terenie powiatu deklaruje 1/4 badanych, jedynie około 2% respondentów chce pracować w dowolnym miejscu w Polsce lub nawet za granicą. Można zauważyć, że badani z gmin wiejskich deklarują większą skłonność do pracy poza granicami własnej gminy, ale w granicach powiatu. Z kolei badani z gmin miejsko-wiejskich dwa razy częściej niż ankietowani z gmin wiejskich deklarują chęć pracy poza granicami powiatu – na terenie województwa, Polski oraz za granicą.

W badanej populacji bezrobotnych osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich zdecydowanie dominującym motywem poszukiwania pracy jest motyw zarobkowy – 98% wskazań respondentów. Równie istotnym motywem podjęcia pracy były chęć przebywania wśród ludzi (84%) i świadomość bycia potrzebnym (72%).

Należy zauważyć, że dane dotyczące motywów poszukiwania pracy przez osoby niepełnosprawne wskazują na odczuwany przez bardzo dużą grupę badanych dyskomfort psychiczny wynikający z niepełnosprawności, często związany z samotnością oraz brakiem sensu życia. Motyw związany z chęcią rozwoju osobistego, w tym zawodowego, deklaruje ponad 63% badanych bezrobotnych, natomiast perspektywa usamodzielnienia jest szczególnie istotna dla 60% respondentów.

4. BARIERY W ZAKRESIE AKTYWNOŚCI ZAWODOWEJ OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

Wśród najważniejszych barier ograniczających podejmowanie aktywności zawodowej przez osoby niepełnosprawne głównie podaje się: brak wsparcia, popartego odpowiednimi ustawami prawnymi, ze strony państwa, bariery mentalne, stereotypy, demotywujący system rentowy oraz poziom bezrobocia¹⁸.

Z badań przeprowadzonych w ramach *Badanie barier i możliwości integracji zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie lubelskim* wynika, że respondenci najczęściej wskazują na barierę dotyczącą niewłaściwych uregulowań prawnych, które skutkują zawieszaniem renty w wypadku przekroczenia progu dochodów. Następnie osoby niepracujące poszukiwały przyczyn swojej sytuacji w świecie zewnętrznym – na rynku pracy, który w ich opinii nie ma ofert dla osób niepełnosprawnych. Swoje możliwości na rynku pracy rozpatrują w znacznym stopniu poprzez pryzmat swojej niepełnosprawności i tym kryterium się kierują w ewentualnych poszukiwaniach¹⁹.

Zdecydowana większość badanych osób niepełnosprawnych²⁰ uznała, że podejmowanie przez nich aktywności zawodowej jest utrudnione ze względu na zły stan zdrowia – 83,74% wskazań, brak kwalifikacji i doświadczenia – 75,98%, nieodpowiedni poziom wykształcenia – 71,52%, obawy przed utratą renty w wyniku podjęcia pracy – 70,82%, brak znajomości – 68,04%, brak umiejętności poszukiwania pracy – 66,23%, trudności w przemieszczaniu się – 61,04% oraz cechy osobowości (brak wiary w siebie, motywacji, lęk) – 60,12%. Bariery te budują w świadomości respondentów oraz pracodawców przekonanie o niskiej przydatności i wydajności osób niepełnosprawnych oraz niekonkurencyjnej postawie zawodowej.

Identyfikując determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych na obszarach wiejskich, przeprowadzono także badanie ankietowe w grupie 150 przedsiębiorstw z terenu całej Polski, zatrudniających osoby niepełnosprawne oraz niezatrudniających tych osób²¹.

¹⁸ K. Maj, A. Resler-Maj, *Wywiady z ekspertami: analiza wyników dotyczących pracodawców osób z ograniczoną sprawnością*, [w:] *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*, red. A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, Academica, Wydawnictwo SWPS, Warszawa 2007, s. 32.

¹⁹ Por. Ł. Kutyło, R. Krenz, M. Zub, *Raport z badań „Bariery i możliwości integracji zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie lubelskim”*, WYG International, Warszawa 2009.

²⁰ Dane uzyskane w projekcie *Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych zamieszkających na obszarach wiejskich*.

²¹ Por. A. Siedlecka, J. Zbikowski, D. Dąbrowski, M. Kuźmicki, *Raport jakościowy „Ocena sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w ocenie pracodawców”*, Wydawnictwo PSW JPPII w Białej Podlaskiej, PFRON, Biała Podlaska 2012.

Zdaniem przedsiębiorców za niski poziom zatrudnienia wśród osób niepełnosprawnych odpowiedzialni są sami niepełnosprawni, którzy nie wykazują aktywności w poszukiwaniu pracy. Zwiększenie szans osób niepełnosprawnych na rynku pracy w opinii badanych polega na uproszczeniu procedur związanych z zatrudnianiem osób niepełnosprawnych, ograniczaniu przywilejów dla osób niepełnosprawnych, włączeniu i utrzymaniu dofinansowania i ulg podatkowych dla pracodawców zatrudniających osoby niepełnosprawne oraz stabilne prawo. Respondenci wielokrotnie zwracali uwagę na potrzebę organizacji kampanii społecznych tworzących wizerunek osoby niepełnosprawnej jako dobrego pracownika oraz kampanii informującej o możliwościach zatrudniania osób niepełnosprawnych.

Wielu przedsiębiorców podkreślało całkowity brak wiedzy na temat możliwości zatrudniania osób niepełnosprawnych, brak znajomości przepisów oraz korzyści, jakie mogliby uzyskać z tytułu zatrudniania niepełnosprawnych. W badaniach wykazano, że przedsiębiorcy pozytywnie odnoszą się jednak do zatrudniania osób niepełnosprawnych. To pozytywne nastawienie ze strony przedsiębiorców jest niezwykle ważne w dążeniu do większej aktywności osób niepełnosprawnych na rynku pracy²².

5. DYSKUSJA I WNIOSKI

Zdecydowanie dominującym sposobem znajdowania zatrudnienia jest odwoływanie się do pomocy Powiatowych Urzędów Pracy oraz korzystanie z pomocy rodziny i znajomych. Wyraźnie rysuje się potrzeba aktywizacji osób niepełnosprawnych w zakresie samodzielnego poszukiwania pracy, np. przy wykorzystaniu komputera z dostępem do Internetu. Jest to szczególnie ważne, gdy uwzględni się gotowość badanych osób niepełnosprawnych do podjęcia pracy w miejscach oddalonych od ich miejsc zamieszkania. Uwzględniając ten punkt widzenia, należy tę gotowość ocenić jako stosunkowo niewielką.

Bardzo niepokojącym zjawiskiem jest zbyt długi czas trwania bezrobocia wśród osób niepełnosprawnych z obszarów wiejskich w Polsce. Dlatego też działania mające podnosić poziom zatrudnienia wśród niepełnosprawnych powinny iść dwutorowo. Po pierwsze, należy się skupić na przedsiębiorcach (m.in. w zakresie edukacji o możliwościach zatrudnienia osób niepełnosprawnych), a po drugie dążyć do aktywizacji samych osób niepełnosprawnych.

Szanse na zatrudnienie osoby niepełnosprawnej występują wówczas, gdy pojawia się bezpośredni kontakt niepełnosprawnego z firmą lub pracodawcą. Dlatego ważne jest, aby poza samymi kampaniami społecznymi realizować programy o mniejszym zasięgu pozwalające na spotkania indywidualne grup pracodawców z zainteresowanymi podjęciem pracy osobami niepełnosprawnymi.

Analiza barier utrudniających aktywność niepełnosprawnych na rynku pracy, ujawniła długą listę zadań, które stoją przed państwem w zakresie ich likwidacji lub ograniczenia ich oddziaływania. Jedno z najbardziej istotnych działań to praca nad tym, aby osoby niepełnosprawne nie postrzegały samych siebie jako niezdolnych do jakiegokolwiek pracy, a także by nie postrzegało ich tak otoczenie, w tym głównie pracodawcy. Tego typu cel może być realizowany między innymi za pośrednictwem różnego rodzaju kampanii

²² *Ibidem*, s. 99–101.

reklamowych o charakterze społecznym. W połączeniu z realnymi działaniami na rynku pracy, zmierzającymi do aktywizacji zawodowej, działania te powinny się przyczynić do zmniejszenia bezrobocia wśród osób niepełnosprawnych.

Warto nadmienić, że w najbardziej aktualnym dokumencie unijnym – *Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier* – podjęto zobowiązania zmierzające do wzmocnienia pozycji osób niepełnosprawnych. Zwrócono uwagę na konieczność eliminacji barier utrudniających osobom niepełnosprawnym pełne uczestnictwo w życiu społecznym. Bariery zidentyfikowano w ośmiu podstawowych obszarach działania: dostępność, uczestnictwo, równość, zatrudnienie, kształcenie i szkolenie, ochrona socjalna, zdrowie i działania zewnętrzne²³.

Likwidacja barier w ramach obszaru zatrudnienie oparta zostanie na poprawieniu stanu wiedzy na temat sytuacji na rynku pracy wśród osób niepełnosprawnych, ochronie młodych osób niepełnosprawnych w momencie ich przechodzenia od kształcenia do zatrudnienia, organizacji warsztatów pracy chronionej oraz wymianie informacji pomiędzy podmiotami na rynku pracy²⁴.

LITERATURA

- [1] Covey H.C., *Social perceptions of people with disabilities in history*, Illinois 1998.
- [2] Czapiński J., Panek T., *Diagnoza społeczna 2009*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2009.
- [3] Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomicznego, Komitetu Ekonomiczno-społecznego i Komitetu Regionów, *Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier*, Bruksela 2010.
- [4] Kutyło Ł., Krenz R., Zub M., *Raport z badań „Bariery i możliwości integracji zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie lubelskim”*, WYG International, Warszawa 2009.
- [5] *Obszary wiejskie w Polsce*, red. H. Dmochowska, Główny Urząd Statystyczny, Urząd Statystyczny w Olsztynie, Studia i analizy statystyczne, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa–Olsztyn 2011.
- [6] *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy*, GUS, Warszawa 2012.
- [7] *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*, red. A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj, Academica, Wydawnictwo SWPS, Warszawa 2007.
- [8] *Problemy aktywności zawodowej osób z niepełnosprawnością zamieszkałych na obszarach wiejskich*, red. J. Zbikowski, D. Dąbrowski, M. Kuźmicki, Wydawnictwo PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2012.

²³ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomicznego, Komitetu Ekonomiczno-społecznego i Komitetu Regionów, *Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010–2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier*, Bruksela 2010, s. 4.

²⁴ *Ibidem*, s. 8.

- [9] *Regiony Polski*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012.
- [10] Siedlecka A., Żbikowski J., Dąbrowski D., Kuźmicki M., *Raport jakościowy „Ocena sytuacji osób niepełnosprawnych na rynku pracy w ocenie pracodawców”*, Wydawnictwo PSW JPII w Białej Podlaskiej, PFRON, Biała Podlaska 2012.
- [11] *W trosce o pracę. Raport o Rozwoju Społecznym Polska 2004*, UNDP, CeDeWu, Warszawa 2004.
- [12] www.niepełnosprawni.gov.pl.

SITUATION OF THE UNEMPLOYED DISABLED INHABITED THE RURAL AREAS

The article discusses the problems of unemployed people with disabilities living in rural areas in Poland, which constitute more than 93 % of the country. In the light of nationwide research , carried out on a sample of 5000 people with disabilities, it was found among the studied population, that the unemployed people with disabilities account for 13 % of the total , and more than 30% of respondents in this group remain without work for at least five years.

The situation of unemployed persons with disabilities on the labor market is determined by a group of factors described in this article. Nearly half of the studied population of persons with disabilities in rural areas indicated deteriorating health as a major cause of the loss of work; the other most common reasons are: reorganization /downsizing , liquidation of the company and the problems of commuting.

The analysis of test results obtained in the framework of the project entitled *Determinants of professional activity of people with disabilities in rural areas* pointed at the existence of barriers that shape the consciousness of the respondents and employers' conviction of low suitability and performance of persons with disabilities and non-competitive professional attitude.

The article contains the results of qualitative analysis based on interviews carried out in a group of representatives from 150 companies from across Poland employing people with disabilities and not employing them. The result is a need to pay attention and take action on social campaigns, creating the image of a disabled person as a good worker and a campaign to inform about the possibilities of employing people with disabilities.

Keywords: the disabled, rural areas, unemployment.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.52

Tekst złożono w redakcji: październik 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

Jolanta STEC-RUSIECKA¹
Alicja SOBKOWIAK²

GOOD PRACTICES IN THE FIELD OF ECO-INNOVATION IN THE PODKARPACKIE PROVINCE

The article refers to the concept of sustainable development and eco-innovation. Strengthening the regional economy and building their competitive advantage based on innovation and knowledge are the directions of contemporary development policy of the European Union, expressed in the “Europe 2020” strategy. One of the instruments for the implementation of sustainable development are eco-innovations. As a direct result of the implementation of eco-innovations is the fact that they bring some positive effects on the environment, and in relation to the organization - they bring tangible benefits (such as reducing the consumption of energy and raw materials, increasing resource efficiency, better and cheaper waste management, improving the image of the organization). In Poland, a large part of the economic structure is traditional material- and energy-intensive industrial sectors. Implementation of the modern environmental technologies is becoming a major challenge for the region. The authors of the article present examples of implementation of good eco-innovative solutions for enterprises operating in the Podkarpackie Province. The presented examples show that the implementation of eco-innovations significantly affect the competitiveness of the company and thus also the competitiveness of the region in which the companies operate. High competitive position could in fact be achieved through innovation, at the level of companies, regions and entire economies.

Keywords:Eco-innovation, regional development, green economy, sustainable development

1. INTRODUCTION

The article presents examples of eco-innovative solutions in the region, which can be an inspiration to businesses in the implementation of the concept of sustainable development. Shaping the innovation requires proper tools, the same statements are important but without practical solutions not so useful. In modern economies ranking of regions is steadily increasing. Nowadays regions are one of the most significant key policy leaders to stimulate eco-innovation in all areas of social and economic life.

¹ Mgr Jolanta Stec – Rusiecka, Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności, Wydział Zarządzania, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, tel. +48 17 865 1165, autor korespondencyjny; e-mail: rusiecka@prz.edu.pl

² Mgr Alicja Sobkowiak, Katedra Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności, Wydział Zarządzania, al. Powstańców Warszawy 12, 35-959 Rzeszów, tel. +48 17 865 1165, e-mail: alicja_s@prz.edu.pl

2. ECO-INNOVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The main driving force of eco-innovation is sustainable development. Eco-innovation, like all innovations can be divided into four basic groups: product, process (technical - technological), organisational (in management) and marketing.

According to M. Carley and P. Spapens eco-innovations are the conducted intentionally what is characterized by the enterprise, including the stage of product design and integrated management during its life cycle, which contributes to the ecological modernization of the industrial societies by taking into account the environmental problems in the development of products and related processes. Eco-innovations lead to integrated solutions to reduce capital and energy resources, and at the same time increasing the quality of product or service³.

Eco-innovations allow to overcome the barriers that exist in the functioning of the company, which stimulates the growth of their competitiveness and contributes to improving the situation in the entire region.

An example of eco-innovation and the basis for the creation of eco-innovation may be the idea of "clean" or "cleaner" production and more conducive to the concept of the product life cycle "from cradle to cradle". Thinking in terms of the product, life cycle from "cradle to cradle", what is the assumption at the design stage, that even the total use and consumption of the product does not mean the creation of waste, but only the raw material which can be useful in further cycles of production. In eco-innovative economy there will be no place for waste understood so far, so it becomes unnecessary for the most of waste incinerators, dumps, etc. to operate. Such reasoning leads to the elimination of waste, especially toxic, at every stage of production or consumption. In doing so, we stop wasting or abusing resources, mainly energy.

The eco-innovation strategies may include the following:

- cleaner production, used to improve the eco-efficiency and reduce risks to humans and the environment;
- eco-efficiency, defined as the provision of competitive goods and services that satisfy human needs and improve the quality of life through progressive reduction of negative environmental impact and resource usage throughout the life cycle to a level that is at least consistent with the estimated natural ability to reconstruct resources;
- eco-design, the inclusion of environmental issues in all phases of product development, in order to produce goods with the least possible environmental impact at every stage of the life cycle;
- industrial ecology, interpreted as the study of the flow of materials and energy in the industrial and consumer activities, the impact of these processes on the environment and the impact of economic, political, legal and social flow, usage and transformation of resources;

³ M. Carley, P. Spapens, *Dzielenie się światem*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Białystok – Warszawa 2000, p. 157.

- industrial symbiosis as engaging traditionally separate industries in the process of joint development of a competitive advantage, using the physical exchange of materials, energy, water and by-products. The key of industrial symbiosis are collaboration and the synergistic possibilities offered by geographic proximity;
- biomimicry, which uses nature as a source of inspiration and as a model, measure and inspiring the development of cleaner products, materials and processes, while imitating renewability and safety in use, such as in nature;
- green chemistry, defined as the design, development and implementation of the eco-innovative chemical products and processes to reduce or eliminate the use and production of hazardous substances⁴.

Eco-innovativeness is a thinking and acting leading to the creation of eco-innovation or eco-innovative relation to society and economic in micro businesses or entire economies at the macro level, but also individuals, involving the active proecological commitment to reconstruction of societies and economies. Eco-innovativeness is a specific way of thinking and ecological activities, an indication of the specific environmental attitudes, as well as clearly defined direction of commitment to innovation. Eco-innovativeness can also be a measure and image of involvement in proecological change of societies and economies, expressed qualitatively and quantitatively. Eco-innovativeness is included in a classical understanding of the theory of innovation management, however, strictly specifies the achievement of ecological purpose. Eco-innovativeness is also a model of vision for the future, as well as a part of the mission of societies, economies, businesses⁵.

The policy concerning the protection of the environment from excessive interference of entrepreneurs is called sustainable development policy. We can call it a green policy which being a political ideology, is a set of ideas, values and beliefs that underpin an active and open civil society, developing in accordance with the principle of sustainable development and respecting the rights of man and nature. This policy assumes that its core values are:

- decentralisation,
- community economy,
- respect for diversity,
- global responsibility,
- taking future into account⁶.

Eco-innovation understood as a process of placing on the market new products and processes in order to minimize the adverse impact on the natural environment of companies and society, as well as the process of rational management of natural resources

⁴ L. Woźniak, B. Ziółkowski, A. Warmińska, S. Dziedzic, *Przewodnik ekoinnowacji. Diagnoza trendów i dobre praktyki*, Wyd. Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2008, p. 10 [in:] Berkel van R., *Waste prevention through business innovation. Waste & Recycle Conference. (Re)defining roles and responsibilities to achieve viable outcomes*, [http://www.c4cs.curtin.edu.ak/van Berkel \(WR 2005\).pdf](http://www.c4cs.curtin.edu.au/van%20Berkel%202005.pdf).

⁵ L. Woźniak, S. Dziedzic, M. Woźniak., K. Kud, *Cele i zasady wdrażania ekoinnowacji w zarządzaniu firmą i rozwoju regionu*, Rzeszów 2011, p. 25.

⁶ *Ibidem* p. 61.

is expected to meet a number of objectives. These objectives can be described as a system of measures concerning:

- reduction of pollution and waste generated in the process of production and consumption of products,
- improvement of the quality of life, through the use of eco-innovative technologies that reduce the excessive consumption of resources, but also improve the quality of the benefits derived from them,
- market attractiveness and business benefits associated with the image of environmentally friendly companies and products,
- financial savings from the reduction of consumption of raw materials and energy, in accordance with the principle that pollution prevention is cheaper than those associated with the leveling of their effects,
- reduction of the risks associated with the management, storage and disposal of toxic waste at the place of production and beyond,
- effective use of limited development capital, which is at the disposal of the business,
- promotion of the new and integrated approaches to eco-innovation in processes and products,
- elimination of the barriers to the wider use of ecologically innovative solutions,
- creation of a larger market for ecological solutions,
- increasing the eco-investment capacity of SMEs⁷.

The need to create an economy based on knowledge and innovation is shown in the paper of the Ministry of Economy, which stated that existing sources of economic growth, such as relatively low labor costs, the availability of cheap raw materials, favorable geographic location or accession to the European Union will run out. Therefore it is necessary to look for new sources of competitive advantage. Development trends of developed countries show that only building a competitive dominance based on knowledge and innovation can ensure sustainable development in the short and medium term. The main determinant of well-functioning modern economy are innovations. Undoubtedly, they are the driving force behind today's developed economies. Constant search for new combinations of production factors, product innovation, manufacturing techniques, the organization of economic activities and sales results in successful companies, and thus on the overall of socio-economic development⁸.

Eco-innovations contribute to sustainable development. As a direct result of the implementation of eco-innovation is the fact that they bring some positive effects on the environment, and in relation to the organization - they bringing tangible benefits (such as reducing the consumption of energy and raw materials, increasing resource efficiency, better and cheaper waste management, improving the image of the organization).

W. Sokol lists the following barriers and stimulators of the development of eco-innovation in Poland. For the stimulator he recognized the potential of small and medium-sized enterprises in Poland. Another stimulator is the prospects for the development of

⁷ *Ibidem* pp. 69-70.

⁸ Ministerstwo Gospodarki, Departament Rozwoju Gospodarki, *Kierunki zwiększania innowacyjności gospodarki na lata 2007-2013*, Warszawa 2006, pp. 1-122.

environmental technologies in both the EU and globally. Industries related to environmental protection are the rapidly growing part of the EU economy, especially air pollution control, waste water management, waste management, soil remediation, renewable energy and recycling. Among other stimulants significant technological needs of SMEs in Central Europe were listed. Along with these needs a number of requirements related to environmental technologies, which may cause technological development directly in harmony with the natural environment. It also indicated the system of financing environmental projects and regulatory requirements, economic instruments, including a system of environmental charges and fines, institutions, programs, international projects and networks of support, environmental management at the regional level, provided that the technology needs of SMEs included in the Environmental Protection Plans. To the barriers to of the development of eco-innovation W. Sokol scored incoherent and inconsistent terminology used in the documents relating to the issue. In relation to a significant proportion of the generated gross domestic product, it is also a significant participation of SMEs in pollution of the environment. An important barrier is the sphere of motivation and awareness of entrepreneurs. The research presented by the same author suggests that a small percentage of entrepreneurs see the legal obligation under the provisions of eco-innovation. The main motive of interest in eco-innovation is the desire to reduce costs and improve the company's image. Moreover, it is a natural motivation resulting from the current economic paradigm and if one expect changes in this respect, should seriously consider the change of the same paradigm. A significant barrier W. Sokol also sees a significant barrier in the awareness of SMEs in relation to contamination. It is estimated that the share of industrial pollution is about 70%, while between 75% to 90% (of European SMEs believe their activities do not adversely affect the environment, therefore the do not take any action to reduce this impact⁹.

3. EXAMPLES OF ECO-INNOVATION USED IN THE REGION AND THEIR IMPACT ON INCREASING THE COMPETITIVENESS OF PODKARPACKIE PROVINCE

The Podkarpackie Province is located in south-eastern part of Poland and it covers approximately 18,000 sq. km which constitutes 5.7 % of total area of Poland. The area is inhabited by 2,130,000 persons (5.5 % of the country population). The southern and eastern border of the Podkarpackie Province is also a border of Poland with Ukraine and Slovak Republic. The region is known for its rich deposits of such natural resources as oil and natural gas as well as such mineral raw materials as sulphur, gypsum, sandstone and limestone being currently extracted in modern mines. The city of Rzeszow is the capital and the seat of local government of the region. The city is economic, academic and cultural centre of the Podkarpackie Province. The relief structure of the province is varied. The northern part of Podkarpackie consists of lowlands and uplands, while the Lower Beskid Mountains and the Bieszczady Mountains dominate the south. Forests take up one-third of the total area, with the most heavily forested areas occurring in the Bieszczady

⁹ L. Woźniak, S. Dziedzic, M. Woźniak, K. Kud, *Cele i zasady ... op.cit.* p. 105-107 [in:] W. A. Sokół, *Bariery i stymulatory wdrażania technologii środowiskowych w Polsce*, Debata Ekoinnowacje made in Poland. Bliska czy odległa przyszłość, Poleko 2009, Poznań, 24 listopad 2009.

Mountains and the Sandomierz Basin in the northern part of the Province. Almost half of Podkarpackie is set aside for agriculture, but fertile soil is found primarily in the middle portion of the region.

The structure of regional industry is dominated by sectors like: aviation, IT, agro-food, chemical and electrical engineering, generating a total of more than 70% production of the region. Empirical evidence indicates that there is a large number and variety of institutions supporting the development of the region, and the range of services provided by them is multidirectional.

Each region must find its own path of development, which will become the source of its competitive dominance. They should be local structures and mechanisms of development created and an effective system of local financial management and resources worked out¹⁰. The success of economic and civilization are related by these companies and regions which develop and unleash a capacity to generate innovation (knowledge, intellectual capital)¹¹.

A measure of the overall economic situation of the region and country is generally assumed with gross domestic product (GDP) per capita. It expresses the best present situation in the formation of income, which are then consumed or converted into physical, human and public capital. In the long term, this revenue define the level of life, advancement of civilization and prospects for further development of the region.¹²

The value of regional GDP and the amount of income, attributable to the disposal of per capita situates Podkarpackie Province on one of the last places in the European Union, except for Bulgarian and Romanian regions.

The average level of GDP per capita calculated by Purchasing Power Standard (PPS) for the European Union in 2008 was 25,100 PPS. In the Podkarpackie Province GDP per capita was 9,700 PPS (39% of the EU average) and, compared with year 2005 has increased by 21.3%. This is higher than the EU average, although the position of the region has deteriorated during this period. There was a decrease from the position 259 to 263.

Between 2004 - 2010 there was a systematic decrease in regional GDP per capita compared to the national level from 70.0% in 2004 to 67,3% in 2010 (Poland = 100%). It should be emphasized that this is a very disturbing phenomenon. For comparison, it is worth noting that the level of gross domestic product per one inhabitant in 2010, recorded in Podkarpackie Province was 41.4% lower from the level achieved by the Mazowieckie Province.

Podkarpackie Province is characterized by a clear internal differentiation in terms of GDP per capita. In subregions of Rzeszow and Tarnobrzeg average GDP per capita in 2010 amounted respectively 29 668 and 26 316 PLN while in the subregions of Krosno and Przemyśl it was 21 602 and 19 718 PLN. It is worth noting that regional differences in this matter since 2004 appears to be growing.¹³ In 2007-2010, the annual average value of the inflow of foreign direct investment (FDI) to the region of Podkarpackie reached 209

¹⁰ *Raport o innowacyjności województwa podkarpackiego w 2007 roku*, T. Baczko (eds.), Warszawa 2008, p. 5.

¹¹ *Innowacje w strategii rozwoju organizacji w Unii Europejskiej*, S. Janusz (eds.), Difin, Warszawa 2009, p. 11.

¹² *Raport o innowacyjności województwa podkarpackiego w 2007 roku*, T. Baczko... *op.cit.* p. 19.

¹³ <http://monitoruj.podkarpackie.pl/gospodarka-regionu>, accessed 20.07.2013.

million EURO (11th place in the country). The largest value of foreign capital in the Podkarpackie companies came from Germany (498.9 million in 2011). The second in this respect, investment partner in Podkarpackie is France, where the amount of capital in 2011 was 422.4 million PLN. The next, largest foreign investor in 2011, were companies from Luxembourg (230.7 million PLN), Cyprus (210.5 million PLN), the Netherlands and Belgium (174.3 million PLN), Britain (31.6 million PLN) and Spain (22.4 million PLN). In the years 2003-2009 the value of U.S. investments decreased from 226.2 million PLN in 2003 to 63 million PLN in 2009¹⁴.

A. Klasik pointed to three main sources of competitiveness in the region, which include: physical and institutional infrastructure, and intellectual potential located in the region.¹⁵

Analysis of ways to define the competitiveness of the regions indicate essentially two trends in the discussion of this category. Therefore it can be considered as the region's competitiveness as a result of interaction of potentials generated at the individual operation fields of the region, namely: economic, social, cultural, innovative, technical-communication, etc¹⁶.

The potential of competitiveness of the region is a kind of indicator of the ability of the region's development and well-being of its inhabitants, and a catalyst for attracting external investment and human capital.

Competitiveness of regions can be also considered as an assembly of competitive dominance, and therefore as the potential to compete with other regions for the capital conditioning the development of the individual and the welfare of its people. Competitiveness is understood as the result of the strengths of the area that allows for a competition in a particular area and to compete against other regions¹⁷.

The regional competitive position is the place where the region takes in the ranking list. The position is largely determined by networks, regional arrangements, institutional arrangements, as well as statistical relations, as the unemployment rate, the financial situation of the region, the amount of debt and other¹⁸.

Competitive ability is the ability to face the challenges of the environment. It is defined as: economic culture, which can create favorable conditions for business development, implementation of innovative and eco-innovative solutions and the inflow of investors. Currently, more often for the creation of the competitive ability of the region intangible factors are responsible, so widely understood human capital, innovations,

¹⁴ <http://monitoruj.podkarpackie.pl/gospodarka-regionu>, accessed 20.07.2013.

¹⁵ A. Klasik, *Konkurencyjność województwa śląskiego na tle innych regionów. Ujęcie syntetyczne* [in:] *Województwo śląskie. Integracja, konkurencyjność, nowe inicjatywy*. II Śląskie Forum Rozwoju Lokalnego i Regionalnego, Katowice 2001, pp. 99-100.

¹⁶ K. Falkowski, *Czynniki i ograniczenia konkurencyjnego rozwoju regionów przygranicznych Ujęcie teoretyczne* [in:] *Wschodnie pogranicze rozszerzonej Unii Europejskiej, Czynniki konkurencyjności*, E. Teichmann (eds.), Warszawa 2006, p. 19.

¹⁷ A. Klasik, *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Katowice 2006, p. 48.

¹⁸ J.W. Bossak, *Konkurencyjność gospodarki Polski a proces integracji europejskiej i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy* [in:] *Konkurencyjność Polski w procesie pogłębiania integracji europejskiej i budowy gospodarki opartej na wiedzy*, T. Michalski, K. Piech (eds.), Warszawa 2008, p. 545.

flexibility of economic structures, knowledge resources, skills and competencies, networks and management systems.¹⁹

The competitiveness of the region can also indicate:

- the quality of human capital measured by the age structure of the population and the level of education,
- percentage of companies implementing innovative solutions
- increasing investment in research.

The quality of human capital in the Podkarpackie region is not significantly different from the average for the Polish state. The population of Podkarpackie is statistically slightly younger than the national average. Typical of the Podkarpackie region is relatively high proportion of people in working age. It can be concluded, that the level of education in Podkarpackie does not differ Polish average, which means that the potential for creating a knowledge society, because of the quality of human capital in the region, is similar to in Poland.

Podkarpackie Province is highly ranked in terms of percentage of companies conducting innovation activities in total number of industrial companies. On this basis, it is possible to conclude that entrepreneurs operating in Podkarpackie region have more than the average propensity to innovate, which should improve the ability of regional economy to compete. A weakness of Podkarpackie Province is low level of expenditure on research and development. A possible reason for this is small ability to compete for funds by research institutions in Podkarpackie Province and entire Eastern Poland.

It can be concluded that the Podkarpackie region strengths include:

- demographic potential (high percentage of people of working age and pre-working age),
- the level of education of the population,
- rich but poorly used environmental resources that should be a factor in accelerating the development of different forms of tourism,
- border location, which currently has a small economic importance, but in the future it should be more important development factor.

Podkarpackie Province is one of the regions with rich natural beauty, because about 48% of total area is covered with different forms of protection (higher proportion have only Świętokrzyskie - 62% and Małopolskie - 58%). On the territory of Podkarpackie two national parks are located - The Bieszczadzki National Park with an area of 29 000 ha and Magurski National Park - with an area of 19 000 ha. In terms of surface area covered under the National Parks province, Podkarpackie ranks second in the country (after the Podlaskie Province).

Eco-innovations for themselves create a demand by appearance of a new need or desire to satisfy the existing one in new, different way. Eco-innovations are the driving force of economic growth and they contribute to raising the level and quality of social life, and therefore they have a significant contribution to eliminating social inequalities. The increase of the competitiveness of the region follows by an increase in the production of goods and services, through effective use of property and personal factors of production. Increasing the quantity and improving the quality of our goods and services are the basis

¹⁹ J. W. Bossak, W. Bieńkowski, *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna kraju i przedsiębiorstw, wyzwania dla Polski na progu XXI wieku*, Warszawa 2004, p. 37.

of changes in a process, in the level and quality of life of the inhabitants of the region. However, the competitiveness of the economy lies in the capacity for rapid introduction of modern technical and technological solutions, organizational and management skills. Competitiveness based on properly stimulated and targeted growth of innovation contributes to the development and sustainable growth of workplaces in the emerging and developing companies and in their cooperative and service environment. Growth of employment means improving the financial situation of the inhabitants of the region and equalization of the differences in the overall quality of life.

Efficiency of the regional economy undoubtedly affects its competitiveness because it shapes the structure of employment, affects the educational system (forcing adaptation to the needs of the market), and demographic issues of the region (including the level of migration). One of the indicators of economic efficiency is the amount of investment. Although on the basis of this indicator you can specify changes in terms of the performance of the region's economy, however, be aware that it also depends on other factors, not always amenable to quantitative research, and even the management of capital expenditures²⁰.

In the context of an analysis of expenses on investment in different sectors of the regional economy shift from public to private sector can be observed, which refers to the development of private entities, as well as increase of activity and the level of entrepreneurial individuals. Capital expenditures in the private sector have more than doubled. As compared to 1999 it was an increase of 130%, while investment in the public sector were ¼ of investment in the region²¹.

Another factor of the competitiveness of the Region - human capital - is a broad category and covers the demographic characteristics of a particular population (e.g. residents of the region) as well as the skills and competencies and intellectual potential of the group. Hence, human capital measurement indicators may include, among others: the age structure of the population, occupational structure, matching education to labor market needs, but also the number of operators registered in the region, education, number of universities, the number of students, professional activity of the inhabitants of the region, etc. R. Domanski defines social capital as the accumulation of knowledge, skills, health and vital energy in the particular community, but this factor requires constant mobilization and support. Intellectual potential and level of knowledge are important development factors of Podkarpackie Province which determine the structure and quality of the region's economy. Despite the growing number of students and the development of higher education, the Region is still on one of the last places (in 2008, only worse presented the Lubuskie Province). Similarly, in terms of academic staff, which number over the decade has nearly doubled, it still puts the Region in 12th place (2008). Apart from 16 higher education institutions in the region, there are colleges whose superior is the provincial government²².

²⁰ A. Kołomycew, *Wybrane aspekty konkurencyjności województwa podkarpackiego*, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, Rok 14, Nr 1/2010, Wydział Zarządzania i Administracji Uniwersytetu Humanistyczno – Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny* p. 207.

²¹ *Ibidem* p. 208.

²² *Ibidem* p. 208.

Logical, resulting in a well-understood vision and mission, the way to develop countries, regions and companies are still rare. Eco-innovative thinking is not yet common in organizations. The real development of eco-innovation begins when they become the primary objective of seeking innovative solutions, aimed at the pro-social and ecological development. Such actions, directed at introducing innovative solutions which meet the criteria of eco-innovation, also appeared in some of the local companies:

1. Meat Plant SMAK-Górno LLC processed meat and produces cold cuts. In a very interesting way the company approach to the environmental protection issue. Many elements of the fundamental processes creates a coherent, logical sequence of solutions designed to reduce or eliminate the negative impact on the environment. The use of eco-innovative food processes and products is also a return to the best natural and traditional solutions which are very important in the food industry. Eco-innovation can be called a production of regional and traditional products which, after years of absence and disappearance come back into the production process, they are revived, and at the same time clearly intended to protect the health and characterized by top quality. The SMAK-Górno company started the project ZERO E, which is concerned with the manufacture of products completely free of any synthetic chemicals - preservatives, colorants, antioxidants, emulsifiers, thickeners, water binders etc. The end result of such thinking (fully bearing the signs of eco-innovation) are natural products. At SMAK-Górno many elements of the technological line, as well as infrastructure of waste management have eco-innovative character. Stove for the incineration of waste, willow growing in the plots intended to the use of organic waste, logically coupled acquisition and heat recovery system, eco-innovative raw material sourcing model and marketing, are other examples of forward-looking solutions far ahead of the standards characterized by this sector²³.

2. Meat Plant Jasiołka specializes in traditional local ecological sausages which are made without preservatives and other synthetic chemicals. All sausages produced by the company are prepared according to the 150 years olds recipes. Up to 5 products from Jasiołka are registered as Podkarpackie traditional products. The company has ecological Certificate – ECO WARRANTY. It is also a member of the Polish Chamber of Local and Regional Product and the Association of Polish Ecology²⁴.

3. Aggregate Manufacturing Company and Geological Services KRUSZGEO JSC in Rzeszow as the first in Podkarpackie has been certified, which is a confirmation of the implementation in the company the certificate called EMAS - the European Eco-Management and Audit Scheme. In March 2011, the company has passed the stage of accredited verification, and in July 2011 it was entered to the national register of EMAS. By getting certified, the company entered the European elite. The Eco-Management and Audit Scheme is implemented in a fully voluntary environmental management system, which confirms the continuous improvement of environmental performance in organization. Organizations which have implemented EMAS share on their websites up to date, validated environmental statements for the last year. The offer of the company includes: geological and drilling work, the development of documentation in the field of hydrogeology, engineering geology and raw materials, production and conversion of building and mineral materials - natural and broken, the production of concrete and

²³S. Dziedzic, L. Woźniak, *Ekoinnowacje jako priorytetowy kierunek „Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Podkarpackiego”*, Rzeszów 2013, pp. 49-51.

²⁴ *Ibidem* p. 51.

mortars. This system is based on continuous improvement of environmental performance, providing information on environmental performance, conducting an open dialogue with stakeholders, and actively involving employees in the process of environmental management. Implemented EMAS system in the company is a confirmation of the fact that it meets the legal provisions on the protection of the environment, as well as makes effort to ensure that after extracting the aggregate the appropriate rehabilitation of the land will be carry out, leaving the inhabitants of the surrounding area fit for use. The company seeking for registration should organize waste management in their areas, to adapt its own documentation to the relevant requirements, resulting from the essence of EMAS, and then subjected to appropriate verification. The transition of the positive verification makes it possible to request the organization strives to be entered in the register of the Regional Directorate of the Environment. This company is an example of successful implementation of organizational eco-innovation, which makes it the leader in this field in Podkarpackie Province²⁵.

4. Nowy Styl Group is one of the rapidly growing factory in the furniture industry. The company is listening to the expectations of the environment, create hundreds of new products, but do not forget about the responsibility for the environment in which they operate. For many years the company is trying to drive environmental policy. They implement the program called Eco-logically in three areas: people, product and environment. From 2012 the company belongs to the Coalition for Responsible Business. The primary goal of the Nowy Styl Group is to satisfy their customers. To provide customers with satisfactory products, they pay attention to the safety and quality of products. Before the company release the product, it is tested in an internal research unit. The safety of most products is confirmed by independent institutions. Clients provides instructions on how to install and use bought items what ensure the proper and correct use of their products. With the development of the company, Nowy Styl Group strives to full environmental responsibility for the supply chain and extend the life cycle of its products. Nowy Styl Group was founded in 1992 in Podkarpackie Province and it owes its development. The company feels responsible for the social and natural environment of the region. With the launch of the line Sedia Nature, the company has engaged in efforts to protect the Magurski National Park - one of the youngest and most beautiful in Poland. 5 zł income of each product line Sedia Nature supports the Magurski National Park in efforts to protect endangered species. The Group is also engaged in the promotion of Magurski National Park, because it encourages tourists to come to Magura and find the gems hidden in the Podkarpackie Province. Nowy Styl brand products are made with environmentally friendly materials and - where possible - the several times processed raw materials, which is why almost 100% of products can be recycled. The policy of the company is AUD - Avoid. Use. Dispose - avoid toxic materials, use reusable items and dispose of materials that can be recycled. Nowy Styl Group, developing its business, is aware of the influence they have on the environment. Operating in full compliance with applicable laws and implementing environmentally friendly solutions they continuously making efforts to minimize the negative impact on the environment. The growing awareness of the environment inspired the company to undertake new pro-environment and pro-social initiatives. The factories of the Group operates released gas purification system, which products initially saturated with chemicals, are in 99% cleansed. A similar

²⁵ *Ibidem* pp. 49-51.

process occurs at a effluence treatment - effluences go in-depth filtration, and only then get into the groundwater. The manufacturing process used in the Nowy Styl Group, does not use toxic substances such as halocarbons, which are often used by other manufacturers for the production of polyurethane foams. What's more, the company does not use harmful substances such as cadmium, mercury, lead and arsenic. Stations of painting and gluing wood, were confirmed E1 standards for low formaldehyde emissions. A system of environmental management according to ISO 14001 in all factories of Nowy Styl Group was implemented. The company manufactures thermal energy by means of a waste and wood dust from its own production of wooden elements. Plastic waste processed in special substance, from which plastic parts for chairs are made. Thus recycling circle is closed within one factory. Since 2008, the company carried out a program of environmental education for employees of Nowy Styl Group. Attitudes of staff - and the people they are facing-can significantly affect the promotion of environmental awareness. "Be ECO-logic" is a program encouraging the behavioral change in their daily office work, from saving water and energy, to the conscious use of paper. The action aims at forming conscious, environmentally friendly attitudes of employees and promoting environmental awareness among business partners, associates, and even family members. Nowy Styl Group activities in the implementation of eco-innovative products and processes, place the corporation at the forefront of Carpathian companies. Nowy Styl Group actions are the example of a systematic approach to implementation, with full conviction of eco-innovative solutions. The successes of the Group are also proved by the fact that a well-understood and implemented environmental measures also provide an excellent economic results²⁶.

5. Many-oriented environmental management systems can be found at WSK "PZL-Rzeszów" SA. It should be added that the management of the company refers to its involvement in the construction of the new generation of engines, whose essential feature is a large reduction of emissions of nitrogen oxides, which stems from the need to protect the earth's atmosphere. In this way the company can outstrip many competitors.

One of the signs of ecologically innovative thinking of the Management Board is to build, on the area of Communication Equipment Factory "PZL-Rzeszow", green office building, which will be completed in 2014. The building will have a LEED certificate (Leadership in Energy and Environmental Design). This environmental certification, which is determined by such criteria as: the location of the building, energy optimization, efficient use of water, the right materials, indoor environmental quality and innovative design. The building will become the headquarter of The Aircraft Propulsion Research and Development Center. The construction is related to a number of other procedures that must be followed. For example – At least 80% of construction waste should be recycled. Asphalt will be replaced by a clear concrete or paving stones, many of the materials will come from recycling and at least 20% of the building materials will be produced, extracted or recovered at a distance of not more than 800 km from the place of construction²⁷.

Presented examples show that the implementation of eco-innovations significantly affect the competitiveness of the company and thus also the competitiveness of the region in which the companies operate. The activity of eco-innovation consists all scientific,

²⁶ *Ibidem* pp. 51-54.

²⁷ *Ibidem* pp. 51-54.

technical, organizational, financial and commercial activities that lead to the implementation of innovations. Some of these activities have an innovative character, while others do not, but they are necessary for innovation. Innovation activities also include research and development (R&D), which is not always directly related to the creation of a specific innovation, but incurred expenses significantly affect the innovation and competitiveness of the region.

In terms of the internal expenditure actually incurred on R&D based on the economic operator, Podkarpackie region occupied the 3rd place in 2010 in Poland and it was about 8 positions better in relation to the previous year. Even more preferably the Podkarpackie is presented in terms of investment in R&D actually incurred for the economic operator. In this respect, Podkarpackie Province achieved the first place in 2010, which is about 9 positions better than year ago. In a significant extent, this position should be owed to the industry sector, which in terms of internal expenditure actually incurred, achieved in 2010 first position in the country. However, in the case of internal expenditure actually incurred outside the industry, Podkarpackie Province took the high 3rd place in the country in 2010. This is particularly important, because so far, not industrial sectors of the economy, especially services, are characterized by one of the lowest relative internal expenditure on R&D²⁸.

Increase of the competitiveness of the region is dependent on the investment. In 2012, capital expenditures established by companies in Podkarpackie Province, have increased compared to the previous year (after two years of decline). Capital expenditures for new facilities and improving existing property, incurred in 2012 by the surveyed companies, reached the value of 2967.0 million PLN and were (in current prices) higher than in the previous year by 11.7% (in Poland there was a decrease of 0.1%). The largest increase over the previous year was recorded in expenditure on machinery, equipment and tools (for about 16.3%), and slightly lower for buildings and structures (for 9.0%). The value of investment purchases totaled 1881.8 million PLN and in comparison with the previous year increased by 13.2%. The share of these products in total expenditure increased annually by 0.8 %. The year 2012 started with 1641 investments of a total estimated value of 1206.4 million PLN²⁹.

There is a clear correlation between the presented phenomena and growth of eco-innovation, which improves the functioning of the economy in the long run, strengthening and positively influencing its competitiveness.

CONCLUSION

Eco-innovations are mostly uniqueness and aims to encourage customers and partners for cooperation. However, eco-innovations are not present, without good practices that are the foundation of any business. Good practices are related to benchmarking, and so the process of comparing the effectiveness of the company from the competition. By measuring the effectiveness of the company and its individual processes, the information how the company prospers, how it presents itself against the competition and which

²⁸<http://www.rsi.podkarpackie.pl/Strony/Nak%C5%82ady-wewn%C4%99trzne-inwestycyjne-faktycznie-poniesione-na-B-R-na-podmiot-gospodarczy.aspx?type=dlgFrame>, accessed 30.08.2013.

²⁹ *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego w 2012 r.*, Rzeszów 2013: 77-79.

internal processes should be improved is obtained. Implementation of the modern environmental technologies is becoming a major challenge for the region. The green economy is considered in many ways including a number of issues, such as the development of clean technologies, renewable energy, energy efficiency and material change in patterns of consumption and production in a more sustainable way.

BIBLIOGRAPHY:

- [1] Bossak J.W., Bieńkowski W., *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna kraju i przedsiębiorstw, wyzwania dla Polski na progu XXI wieku*, Warszawa 2004.
- [2] Bossak J.W., *Konkurencyjność gospodarki Polski a proces integracji europejskiej i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy* [in:] *Konkurencyjność Polski w procesie pogłębiania integracji europejskiej i budowy gospodarki opartej na wiedzy*, T. Michalski, K. Piech (eds.), Warszawa 2008.
- [3] Carley M. Spapens P., *Dzielenie się światem*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Białystok – Warszawa 2000.
- [4] Dziejczak S., Woźniak L., *Ekoinnowacje jako priorytetowy kierunek „Regionalnej Strategii Innowacji Województwa Podkarpackiego”*, Rzeszów 2013.
- [5] Falkowski K., *Czynniki i ograniczenia konkurencyjnego rozwoju regionów przygranicznych. Ujęcie teoretyczne* [in:] *Wschodnie pogranicze rozszerzonej Unii Europejskiej, Czynniki konkurencyjności*, E. Teichmann (eds.), Warszawa 2006.
- [6] <http://monitoruj.podkarpackie.pl/gospodarka-regionu/>, accessed 20.07.2013.
- [7] <http://www.rsi.podkarpackie.pl/Strony/Nak%C5%82ady-wewn%C4%99trzne-inwestycyjne-faktycznie-poniesione-na-B-R-na-podmiot-gospodarczy.aspx?type=dlgFrame>, accessed 30.08.2013
- [8] *Innowacje w strategii rozwoju organizacji w Unii Europejskiej*, (eds.) S. Janusz, Difin, Warszawa 2009.
- [9] Klasik A., *Konkurencyjność województwa śląskiego na tle innych regionów. Ujęcie syntetyczne* [in:] *Województwo śląskie. Integracja, konkurencyjność, nowe inicjatywy*. II Śląskie Forum Rozwoju Lokalnego i Regionalnego, Katowice 2001.
- [10] Klasik A., *Przedsiębiorczość i konkurencyjność a rozwój regionalny*, Katowice 2006.
- [11] Kołomycew A., *Wybrane aspekty konkurencyjności województwa podkarpackiego*, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae, Rok 14, Nr 1/2010, Wydział Zarządzania i Administracji Uniwersytetu Humanistyczno – Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach, *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny*.
- [12] Ministerstwo Gospodarki, Departament Rozwoju Gospodarki, *Kierunki zwiększania innowacyjności gospodarki na lata 2007-2013*, Warszawa 2006.
- [13] *Raport o innowacyjności województwa podkarpackiego w 2007 roku*, (eds.) T. Baczek, Warszawa 2008.
- [14] *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego w 2012 r.*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie 2013.

- [15] Woźniak L., Dziedzic S., Woźniak M., Kud K., *Cele i zasady wdrażania ekoinnowacji w zarządzaniu firmą i rozwojem regionu*, Rzeszów 2011.
- [16] Woźniak L., Ziółkowski B., Warmińska A., Dziedzic S., *Przewodnik ekoinnowacji. Diagnoza trendów i dobre praktyki*, Wyd. Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2008.

DOBRE PRAKTYKI W ZAKRESIE EKOINNOWACJI W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Zaprezentowany artykuł odnosi się do koncepcji zrównoważonego rozwoju i ekoinnowacji. Wzmocnienie gospodarki regionalnej i budowanie przewagi konkurencyjnej opartej na innowacjach i wiedzy są głównymi kierunkami współczesnej polityki Unii Europejskiej, wyrażonymi w strategii "Europa 2020". Jednym z podstawowych instrumentów, które służą skutecznej realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju są ekoinnowacje. Wynikiem wdrożenia ekoinnowacji jest przynoszenie pozytywnych skutków dla środowiska naturalnego. Ekoinnowacje przynoszą również wymierne korzyści dla organizacji, które je wdrażają (między innymi poprzez: zmniejszenie zużycia energii i surowców, zwiększenie efektywności wykorzystania zasobów, lepsze i tańsze zarządzanie odpadami oraz poprawę wizerunku firmy). Znaczna część polskiej gospodarki jest tradycyjna, dominują materiało- i energochłonne sektory przemysłowe. Z tych względów poważnym wyzwaniem dla regionu staje się wdrażanie nowoczesnych technologii ochrony środowiska. Autorzy przedstawiają w artykule przykłady „dobrych praktyk” wdrażania ekoinnowacyjnych rozwiązań w przedsiębiorstwach działających na terenie województwa podkarpackiego. Przedstawione przykłady są dowodem na to, że wdrażanie innowacji ekologicznych znacząco wpływa na konkurencyjność firm, a tym samym zwiększa konkurencyjność całego regionu, w którym działają przedsiębiorstwa. Innowacje wdrażane na poziomie przedsiębiorstw, regionów i całych gospodarek w rzeczywistości mogą przyczynić się do wzmocnienia ich wysokiej pozycji konkurencyjnej.

Słowa kluczowe: ekoinnowacje, rozwój regionalny, „zielona ekonomia”, rozwój zrównoważony

DOI:10.7862/rz.2013.hss.53

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: styczeń 2014.

Justyna STECKO¹

UNDE MALUM? W POSZUKIWANIU PIERWSZEJ PRZYCZYNY ZŁA – FILOZOFIA MARIANA ZDZIECHOWSKIEGO (CZĘŚĆ 2)

*„Zło nie przestanie nigdy być skandalem dla
myśli. Ono się wżarło w życie i tak wszechpotężnie
i wszechboleśnie ogarnęło wszystkie sfery”².*

Marian Zdziechowski wydaje się dzisiaj myślicielem nie tylko niedocenionym, ale i niestety zapomnianym. Motywem przewodnim jego filozoficznej refleksji była analiza problematyki zła oraz katastroficzne wizje, które wspomagane były postawą pesymizmu charakterystyczną dla wileńskiego myśliciela.

W pierwszej części rozważań dotyczących zła w myśli Mariana Zdziechowskiego (*W poszukiwaniu pierwszej przyczyny zła – filozofia Mariana Zdziechowskiego*³) starałam się przybliżyć dwa ujęcia problematyki zła w myśli chrześcijańskiej (optymistyczne i pesymistyczne) ze szczególnym uwzględnieniem inspiracji świętym Augustynem. Marian Zdziechowski interpretuje myśl świętego Augustyna jako prekursorską próbę teodycei, która miała nie tylko oswoić ludzki strach przed złem, ale także stać się w koncepcji dziejów jednym z niezbędnych elementów budowania harmonii wszechświata. Takie rozwiązanie zdaniem wileńskiego filozofa staje się oburzające z punktu widzenia etyki. Zdziechowski, nie znajdując satysfakcjonującej odpowiedzi w augustyńskiej koncepcji, poszukuje inspiracji w pismach europejskich oraz rosyjskich myślicieli. Celem drugiej części rozważań [*Unde malum? W poszukiwaniu pierwszej przyczyny zła – filozofia Mariana Zdziechowskiego (część 2)*] jest analiza poglądów Zdziechowskiego w kontekście rozważań takich myślicieli, jak: Schelling, Secretan oraz Sołowjew. Warto zauważyć, że Zdziechowski nie był typowym filozofem, jego analiza dzieła miała charakter notatek na marginesie, a poszukiwania inspirowane rzeczywistą obawą o przyszłość ludzkości oraz autentyczną trwogą przed napływającym złem. Zdziechowski nieuchronny koniec cywilizacji widzi w ontycznej strukturze rzeczywistości, której immanentnym komponentem jest zło. Artykuł staowi próbę odpowiedzi na jedną z najważniejszych kwestii, jakie pojawiają się w myśli Zdziechowskiego – na pytanie *unde malum*⁴?

Słowa kluczowe: zło, pesymizm, Marian Zdziechowski, Schelling, Secretan, Sołowjew⁵

¹ Dr Justyna Stecko, Zakład Nauk Humanistycznych, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, ul. Poznańska 1, 35–084 Rzeszów, tel. 017 865 12 04, e-mail: jstecko@prz.edu.pl

² M. Zdziechowski, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. I, Warszawa 1993, s. 309–310.

³ J. Stecko, *W poszukiwaniu pierwszej przyczyny zła – filozofia Mariana Zdziechowskiego (część 1)*, „Humanities and Social Sciences” 3/20 (2013), s. 187–192.

⁴ Niezwykle ciekawe ujęcia problematyki zła na konferencji „Filozofia polska na tle filozofii europejskiej w XX w.”, Częstochowa 24–25 października 2013.

⁵ Ze względu na liczne kontrowersje i rozbieżności transkrypcji i pisowni nazwiska myśliciela (spotykana pisownia: Sołowjew, Sołowjow, Sołowjow, a oryginalna: Соловьёв), przyjęłam

1. W POSZUKIWANIU PIERWSZEJ PRZYCZYNY ZŁA

Marian Zdziechowski nie odnalazł w koncepcji świętego Augustyna odpowiedzi na pytanie dotyczące genezy i natury zła. Ocena tego zjawiska jako konstytutywnego elementu rzeczywistości, jako części, która nie tylko nie niszczy harmonii wszechświata, ale wręcz nadaje jej sens, nie odpowiadała wileńskiemu filozofowi. Poszukiwania pierwszej przyczyny zła Zdziechowski przeniósł między innymi na dzieła Schellinga, poszukując odpowiedzi w różnych etapach jego twórczości. Zdziechowski traktuje twórczość Schellinga, szczególnie jej końcową fazę, jako prekursora poglądów Schopenhauera, który jego zdaniem był najbliższy odpowiedzi dotyczącej problemu istnienia zła. Schelling kilkakrotnie podjął się rozważań dotyczących zagadnienia zła, jednak, co ciekawe, za każdym razem zamiast negacji tego zjawiska dochodziło do jego afirmacji.

Schelling, pisząc, że „świat jest tożsamy z odbiciem Absolutu, jest jakby drugim Absolutem”⁶, wskazuje na pewien rodzaj dualizmu i przypomina przez to koncepcje manicheistyczne. Mimo że świat jednak był tożsamy z absolutem, to na pewnym etapie historii wszechświata odpadł od Boga i mu się przeciwstawił. W konsekwencji stał się walką dwóch absolutów, dwóch bogów. Walka tych dwóch pierwiastków została przeniesiona w głąb Boga i w ten sposób powstał świat. Stąd historia człowieka wydaje się analogiczna do historii świata. W człowieku również toczy się walka dwóch światów: ducha i materii. Najważniejszym aspektem według Zdziechowskiego jest to, że Schelling początku zła upatrywał nie w grzechu pierwszego człowieka, ale przenosił je poza historię ludzkości. Niejako zdejmował z człowieka odpowiedzialność za zło. „Winowajcy szukał on w jakiejś mocy wyższej – i znalazł go w samym pryncypie wszechświata, pojętym jako odbicie Absolutu i pośredniczącym między Bogiem i człowiekiem”⁷.

W *Nauce o wolności* pojawiło się nieco inne, choć nie mniej ciekawe rozwiązanie. Schelling próbował zmierzyć się z trudnością pogodzenia wolności człowieka z absolutną wszechwiedzą Boga. „Najdoskonalsza istota, jaką jest człowiek, jest właściwie jedyną zdolną do zła – więc zło to pierwiastek pozytywny (*das hochste positive*), którego źródło leży w prawoli, będącej źródłem bytu, naturą w Bogu, czyli początkiem życia Bożego, jego koniecznym warunkiem, podstawą”⁸. Tylko człowiek, jako że jest obdarzony i wolą, i rozumem, może świadomie przeciwstawić się Bogu. Takie wynoszenie „osobistej, samolubnej woli” stanowi istotę zła, które jednak ma podstawę ontologiczną w naturze Boga. Schelling odrzuca teodyceę chrześcijańską, jego zdaniem zło ma charakter ontologiczny, pochodzi z bytu – i to zarówno bytu absolutnego, jak i stworzonego.

Zagadnienie zła miało być absolutnie już rozwiązane w ostatniej fazie twórczości Schellinga. Rozwijał on dalej pojęcie „natury w Bogu”, wyodrębniając w niej dwie siły: pozytywną i negatywną. Pierwsza z nich to mądrość – *sofia*, druga to dusza świata zwana żywotnością. „Celem rozwoju jest jedność obu pierwiastków, obu sił”⁹. Przewycięzenie negacji daje syntezę wyobrażoną właśnie w pojęciu Mądrości. *Sofia* to ogniwo łączące

pisownię stosowaną w pismach Mariana Zdziechowskiego, unikając jednocześnie przy licznych cytowaniach dualizmu w pisowni.

⁶ *Ibidem*, s. 246.

⁷ *Ibidem*, s. 248.

⁸ *Ibidem*, s. 254.

⁹ *Ibidem*, s. 264.

Absolut ze stworzeniem. Walka ze złem zakończy się triumfem Boga. Schelling nie tylko zwrócił szczególną uwagę na kategorię zła, ale także – w przeciwieństwie do ujęcia augustyńskiego – zdejmuje część odpowiedzialności z człowieka.

Zdziechowski wysoko ceni twórczość Schellinga, nazywając ją jednym z najwspanialszych wytworów myśli XIX wieku¹⁰, jednak nie znajduje w niej odpowiedzi na wszystkie nurtujące go pytania dotyczące zła. Swoje poszukiwania kontynuuje, zagłębiając się w tekst Secretana, w którym widział swojego sprzymierzeńca.

Zdziechowski zauważa, że Secretan, chciał poprawić mistrza, jakim był dla niego Schelling, chcąc jego myśl przybliżyć do chrześcijaństwa.

Zdaniem Secretana wszystko powstało z woli Boga, „ponieważ wola stanowi substancję Boga, więc wszystko, co istnieje, powstało z woli Boga – nie zaś z niczego; [...] stworzenie wyszło z rąk Stwórcy substancjonalnie z nim jednakie, a zatem wolne. Będąc wolne, może ono do Stwórcy swojego się wznieść i z nim połączyć, może też od niego odpaść. To drugie jest źródłem złego. I to drugie właśnie się stało; stworzenie odpadło od Stwórcy”¹¹. Podstawą złego jest więc bunt istot ludzkich, które oddaliły się od Boga już na etapie stworzenia. Winowajcą upadku jest powszechny pryncyp, w którym każdy z nas odnajduje siebie”¹². Według Secretana jesteśmy winni od urodzenia, a oznacza to, że zgrzeszyliśmy, zanim się urodziliśmy. Takie rozwiązanie jest bliskie kategorii grzechu pierwotnego. Przed człowiekiem jako istotą wolną jawią się dwie drogi: trwać przy Bogu, albo realizować wolność buntu i stać się samobójcą moralnym.

„Stworzenie przeto powstając przeciw Stwórcy, rozstaje się z samym sobą, powstaje przeciw sobie, odrywa się od bytu i czyni wysiłek, aby zlecieć w nicość [...], więc nie Boga odrzuca [...], lecz siebie samego”¹³. Jedyne w Bogu możemy odnaleźć drogę do przezwyciężenia zła, a pomocna nam w tym będzie modlitwa: „[...] módlmy się, bo życie nasze potrzebuje odrodzenia, a serce pokarmu”¹⁴.

Zdaniem Secretana to kres ludzkich możliwości poznawczych i jedyna odpowiedź. Takie rozwiązanie niestety skazuje nas na wiarę, odrzuca zaś możliwe rozwiązania intelektualne. Również zdaniem Zdziechowskiego jest to tajemnica, której nie odkryjemy rozumem. Jeżeli zaś próbujemy intelektualnie ująć Boga i pogodzić z istnieniem zła, to okazuje się, że koncepcja ta prowadzi nas co najwyżej do niewiary, której wileński myśliciel nie mógł zaakceptować. Poznanie – zdaniem Zdziechowskiego – staje się swoistym procesem moralnym, poza racjonalnymi umiejętnościami. Stosunek między człowiekiem a Bogiem objawia się poprzez miłość i daną nam wolność. Ujęcie Secretana dało zdecydowanie więcej pytań niż odpowiedzi, temat zła pozostał nie tylko problemem nierozwiązanym, wprowadzonym do świata tajemnic. Wyjaśnienia tej zagadki Zdziechowski poszukiwał nie tylko wśród zachodnich myślicieli, Wschód także był dla niego niezwykle twórczą inspiracją¹⁵.

¹⁰ *Ibidem*, s. 268.

¹¹ *Ibidem*, s. 273.

¹² *Ibidem*, s. 292.

¹³ *Ibidem*, s. 290.

¹⁴ *Ibidem*, s. 307.

¹⁵ Zdziechowski jak refren powtarza w swoich dziełach o potrzebie syntezy kultury Wschodu i Zachodu. Objętość opracowania nie pozwalała jednak na rozwinięcie tegoż aspektu.

2. UNDE MALUM? PRÓBA SYNTEZY WSCHODU Z ZACHODEM

We wschodnich inspiracjach Zdziechowski odnalazł filozofa i poetę zarazem, który wywarł na nim niesamowite wrażenie już podczas pierwszego spotkania w 1880 roku. Był to Włodzimierz Sołowjew. Zdaniem Zdziechowskiego myśliciel ten jest interesujący szczególnie dlatego, że poglądy swoje na temat zła starał się włączyć do nauki Kościoła, natomiast zarówno Schelling, jak i Secretan stali co prawda na gruncie chrześcijańskim, ale pozakościelnym¹⁶. Każdy z nich – zdaniem Zdziechowskiego – był mistykiem, jednak Sołowjew uosabiał najwyższy typ mistycyzmu. Istotą jego rozwiązania problemu zła jest uznanie za jedyną moc do walki z nim religii chrześcijańskiej, czyli „religii prawdziwego Boga”¹⁷.

Podobnie jak Marian Zdziechowski Sołowjew bardzo często powoływał się na słowa z Ewangelii świętego Jana „świat wszystek w złem leży”. Jednak dla niego problem zła nie był bezpośrednim punktem wyjścia do badań. W przeciwieństwie do cytowanych uprzednio myślicieli poszukiwał on nie tylko źródeł zła, ale i współczesnych jego objawów. Wykraczał poza metafizyczny element tego zagadnienia i skupiał się na jego realnych przesłankach. Według niego miejsce religii zajął socjalizm oraz pozytywizm. Zarówno pozytywizm, jak i socjalizm ze swoimi koncepcjami sprzeczne są z naturą człowieka. Socjalizm głosi równość, braterstwo i wolność, a zdaniem myśliciela „ludzie zaś są z natury nierówni sobie, z natury też są sobie obcy i wrogo względem siebie usposobieni”¹⁸, tak więc wolność byłaby w warunkach naturalnych przemocą. W pozytywizmie człowiek jawi się tylko jako narzędzie; jest jedynie trybem w wielkiej maszynie. To również jest sprzeczne z naturą człowieka, który postrzega siebie jako centralny punkt wszechświata, czasem nawet jako Boga. Jednak i tu popada w sprzeczność, ponieważ „głosząc swoje boskie prawa, on nie widzi w sobie ani boskiej treści, ani boskiej mocy”¹⁹. Wyjście z tej sytuacji widzi Sołowjew w religii. Pisze on o trzech zasadniczych czynnikach religii, którym odpowiadają trzy etapy zmagania się człowieka z problemem zła, a także rozwoju idei religijnej.

Początkowo, pisze Sołowjew, przeważała natura ubóstwiana w postaciach bogów. Etap ten utożsamia z politeizmem. Antytezą politeizmu był buddyizm, który odrzucił naturę, ich syntezą zaś byłaby nauka Platona, która nie odrzucając natury, przetworzy ją w świat idei. Jednak wszystkie te pierwiastki znalazł Sołowjew skupione w chrześcijaństwie. To w nim właśnie następuje „religijne uświadomienie ludzkości”²⁰. Chrześcijaństwo jest monoteistyczne, zawiera w sobie pesymizm i ascetyzm buddyjski (*świat we złem leży*), a także idealizm grecki (świat idealny jest poza rzeczywistością zmysłową: Królestwo Boże). Aby pogodzić jednak w chrześcijaństwie problem zła z istnieniem Boga i stworzeniem świata, Sołowjew musiał wprowadzić pośrednika między Bogiem a

¹⁶ Jan Skoczyński zauważa jednak, że zróżnicowanie to nie jest ostre, ponieważ sam Zdziechowski zauważa u Schellinga fazę zbliżania się do chrześcijaństwa, Secretana zaś nazywa protestantem. Obydwaj więc byli w kręgu doktryny protestanckiej, której Zdziechowski przyznaje istotne zasługi w odnowie katolicyzmu (*Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1983, s. 36).

¹⁷ Cyt. za: J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Kraków 1994, s. 111.

¹⁸ M. Zdziechowski, *op.cit.*, s. 318.

¹⁹ *Ibidem*, s. 319.

²⁰ *Ibidem*, s. 325.

stworzeniem. Według Zdziechowskiego analiza tego zagadnienia jest podobna do poprzedników: Schellinga i Secretana. „[...] to, co dla Schellinga było naturą w Bogu, a dla Secretana pierwotną *Creature*, to określił on [Sołowjew] jako duszę świata – i uznawszy jej upadek, tem samem zgodnie z poprzednikami swymi, przeniósł początek zła w czasy, które poprzedziły historję, czyli ściślej mówiąc poza sferę czasu [...]”²¹. Duszę świata nazwał boską Sofią (Mądrością). Teoria ta – zdaniem Zdziechowskiego – jest połączeniem natury w Bogu Schellinga, monad Leibniza i idei Platona. Sofia jest naturą Boga, jego formą, duszą wszystkich stworzeń, ma moc samodzielnego działania, czyli wolę, tak że ma możliwości wyboru, a więc i przeciwstawienia się Bogu, czyli odpadnięcia od niego; co byłoby początkiem zła. Gdyby w tym miejscu zatrzymał się Sołowjew, to według Zdziechowskiego powieliłby tylko Schellinga, on jednak poszedł dalej. Wyobrażał sobie stosunek Boga do świata w formie wzajemnej miłości²². Sofia to pośrednik pomiędzy stworzeniem a Bogiem, uosobieniem jej zaś miała być niewiasta.

Krytycy Sołowjewa uznali²³, że pojęcie Sofii nie mieści się w ortodoksyjnej myśli chrześcijańskiej. W jego obronie staje Zdziechowski, udowadniając, że już u świętego Augustyna znaleźć możemy idee na kształt pomysłu Sołowjewa. Zdaniem Zdziechowskiego wkradła się do tej koncepcji pewna niekonsekwencja, która w wyniku tego zawróciła jego myśl na etap poprzedników. Ujęcie duszy świata jako „materii” dla Sofii, która jest właściwym podmiotem wszelkiego bytu materialnego, kłóci się z tezą, że zło było wolnym, nieuwarunkowanym aktem Duszy świata. Bo jakże dusza świata, która jest jedynie materialem, niemającym więc woli ani świadomości, mogłaby upaść i zgrzeszyć. Musiał Sołowjew – zdaniem Zdziechowskiego – powrócić zatem na drogę, którą przed nim przemierzał już Schelling, i duszę świata przenieść z powrotem do Boga, określając ją jako możliwość zawartą w Bogu, możliwość chaosu – czyli zła. „[...] Obaj i Schelling, i Sołowjew stawiali przed Bogiem dwie drogi do wyboru: albo tę naturę utrzymać w sobie, nie dopuszczając jej do uzewnętrznienia się i do wybuchu, albo dać wolność chaosowi. Bóg wybierał to ostatnie – i to było początkiem świata”²⁴.

Dusza świata to możliwość istniejąca w Bogu, to źródło chaosu, z którego zaś rodzi się samolubstwo²⁵. W chaosie wszystko afirmuje siebie, przeciwstawia się sobie nawzajem. Z niemożności zaś spełnienia swoich samolubnych roszczeń rodzą się cierpienie i zło. Egoizm polega na traktowaniu siebie jako centrum wszelkiego bytu, jednak jego skutkiem jest degradacja osoby.

Niezależnie od źródeł zła oczywiste jest, że objęło ono cały świat i wynika z tego potrzeba naprawy. W myśli tej zgodni byli Schelling, Secretan i Sołowjew, jednak ostatni w badaniu Trójcy Świętej poszedł o krok dalej od pozostałych. „Bóg Ojciec – dopuścił zło. Bóg Syn i Bóg Duch wspólnie nad sprząaniem zła pracują”²⁶. U Sołowjewa można wyróżnić dwa etapy w walce ludzkości ze złem. Odzwierciedleniem pierwszego byłby buddyzm – ponieważ zło wplątane jest w byt, trzeba więc wyrzec się bytu, aby wyzwolić się od niego. Drugim etapem byłoby budowanie świata idealnego, który znajdowałby się ponad rzeczywistością – jak proponował na przykład Platon. Mimo że obie te drogi nie są

²¹ *Ibidem*, s. 317.

²² Por. *ibidem*, s. 330.

²³ Między innymi X. M. Morawski, *ibidem*, s. 332–335.

²⁴ *Ibidem*, s. 334.

²⁵ Por. *ibidem*, s. 338

²⁶ *Ibidem*, s. 337.

wystarczające, to jednak opierając się na tym, jak wybrało chrześcijaństwo, można znaleźć rozwiązanie. Chrystus, przewyciężając śmierć, która jest największym złem – zanegował je. Jak pisze Sołowjew: „Gdyby Chrystus nie zmartwychwstał, to świat okazałby się niedorzecznością, królestwem złego, fałszu i śmierci²⁷. Celem historii – według niego – jest „Bożoczłowieczeństwo”, oznaczające, że Chrystus musi zamieszkać w każdej istniejącej duszy, aby ludzkość mogła się stać jego mistycznym ciałem. Celem dziejów jest więc synteza człowieka z Bogiem. Przyszła doskonała społeczność ma być odwzorowaniem władzy boskiej. Gdy zaś Chrystus ponownie przyjdzie, wszyscy zmartwychwstaną na jego wzór i zostanie pokonane największe zło: śmierć. „Jako ostatni wróg zostanie pokonana śmierć”²⁸.

Co zaś sam człowiek może uczynić, aby tego postrzegalnego zła było mniej? Co może zanegować zło w świecie? Sołowjew odpowiada poetycko: piękno i miłość. Przez miłość negujemy swój egoizm; „[...] to miłość przenosi centrum bytu jednostki poza jej empiryczną odrębność”²⁹. Jedyne miłość może przeobrazić naszą fałszywą indywidualność, czyli egoizm, w prawdziwą i urzeczywistnić to, co jest w nas najważniejsze, czyli boski pierwiastek. Sołowjew powołuje się w tym miejscu na koncepcję miłości Platona, która mówi o tym, że człowiek ciągle poszukuje swojej drugiej połowy. Zarówno Sołowjew, jak i interpretujący go Zdziechowski nie mają na myśli w tym miejscu jedynie popęduowości. Miłość dwóch osób wskazuje na wieloaspektowość. Ważny jest zarówno element biologiczny, jak i duchowy. Dlatego że „[...] z jednej strony, ujawnia się w niej panowanie i tyrania «gatunku» nad «indywidualnością», z drugiej jednak, jest ona obrazem pełnej i rzeczywistej, transcendentnej indywidualności”³⁰. Koncepcja miłości, choć ma paradoksalny charakter, okazuje się antidotum na panujące zło, a także drogą zbliżenia do Boga. Zdziechowski niezwykle ceni Sołowjewa za to, że zwrócił uwagę na sens i znaczenie miłości. Problem ów był według niego lekceważony i zepchnięty na margines wszelkich rozważań przez myślicieli chrześcijańskich. Co więcej, traktowany był jako wstydlivy i grzeszny i z tego powodu zupełnie zaniedbany. Koncepcja miłości pozwala jego zdaniem przeciwstawić się egoizmowi, który jest przyczyną zła.

Sołowjew zwrócił także szczególną uwagę na element niewieści, ponieważ był on mu potrzebny zarówno do analiz antropologicznych, jak i kosmologicznych. Sofia – niewieści pierwiastek bytu – to istota pośrednia między Bogiem a światem i człowiekiem, istota wyjaśniająca metafizykę bytu.

To, co niezwykle zafascynowało Zdziechowskiego u Sołowjewa, to ostrzeżenie przed antychrystem. Tak jak dotychczasowe pomysły, szczególnie wizje teokratycznego państwa, zdawały się zapominać o istniejącym złu, tak artykuł *Krótką powieść o Antychryście* całkowicie zmienia tę perspektywę³¹. Dla Zdziechowskiego ma on wagę testamentu, w którym autor wprost mówi o realnej, osobowej obecności zła w historii. Zrozumiał on, że zła nie da się wykluczyć. Dlatego koniec może się okazać nie „Bogoczłowieczeństwem”, ile „satanoczłowieczeństwem”. Zgodnie z Apokalipsą

²⁷ *Ibidem*, s. 341.

²⁸ Święty Paweł, Pierwszy List do Koryntian 15, 26, *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Biblia Tysiąclecia, wyd. IV, Poznań 1991.

²⁹ M. Zdziechowski, *op. cit.*, s. 350.

³⁰ J. Krasicki, *op. cit.*, s. 115.

³¹ Por. *ibidem*, s. 137–145.

świętego Jana ostatni akt będzie przerażający. Zło jest zakorzenione głębiej niż może sięgnąć etyka, a największym jego przejawem jest śmierć; Ziemia więc okazuje się królestwem zła. „Czy to przyspieszone tempo – zapytywał wielki poeta, myśliciel i prorok Włodzimierz Sołowjew – nie oznacza początku końca – końca świata, owego przesilenia dziejowego, w którym zapanuje Antychryst, a po nim zagrzmi trąba archanioła i Sędzia straszny, a sprawiedliwy sędzić przyjdzie żywych i umarłych”³².

3. PODSUMOWANIE

Marian Zdziechowski jest zdania, że Schellinga, Secretana i Sołowjewa łączyło wspólne przekonanie, iż zło nie może być jedynie brakiem dobra. I chociaż żadnemu z nich nie udało się znaleźć przekonujących kontrargumentów (zdaniem Zdziechowskiego) dla poglądów świętego Augustyna, to jednak ich myśl jest niezwykle istotna. Bardzo ważnym elementem ich rozważań jest to, że zauważyli obecność zła w świecie, zła nie akcydentalnego, zła, które nie jest jakimś brakiem, ale ogromną, istniejącą, aktywną siłą, z którą należy się rozprawić. Co więcej, może ono się podawać za dobro. Kolejną kwestią, która urzekła Zdziechowskiego, to przeniesienie odpowiedzialności za zło z człowieka na przyczynę wyższą, metafizyczną. Mimo że Zdziechowski był osobą niezwykle wierzącą, nie mógł się zgodzić na zupełne poniżenie człowieka dla wywyższenia Boga. Wymienionym myślicielom przypisuje także zasługę wprowadzenia jeszcze przed Schopenhauerem na grunt myśli europejskiej i chrześcijaństwa wątki myśli indyjskiej, a wraz z nią pesymizm, który – jak wiadomo – jest dla Zdziechowskiego niezwykle ważnym elementem.

Wydaje się, że zauważalne jest pewne rozczarowanie niemożliwością odnalezienia prapoczątków zła; pytania dotyczące jego genezy i relacji z Bogiem schodzą zaś ponownie na płaszczyznę tajemnicy. Pomysły wszystkich trzech myślicieli uważał za niezwykle cenne, jednak z żadnym z nich w pełni się nie utożsamiał. Można by powiedzieć, że każdy z nich był dla niego pewną inspiracją; każdy z nich otworzył przed nim pewien horyzont, który wykorzystał w dalszych badaniach i poszukiwaniach. Z nadzieją sięga po twórczość Artura Schopenhauera, który miał być odkrywcą prawdziwej filozofii zła, jednak jest to już materiał na kolejny artykuł.

LITERATURA:

- [1] Krasicki J., *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Kraków 1994.
- [2] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Biblia Tysiąclecia, Wydanie IV, Poznań 1991.
- [3] Skoczyński J., *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1983.
- [4] Stecko J., *W poszukiwaniu pierwszej przyczyny zła – filozofia Mariana Zdziechowskiego (część 1)*, „Humanities and Social Sciences” 3/20 (2013), s. 187–192.

³² M. Zdziechowski, *Wstęp*, do: idem, *Chateaubriand i Napoleon*, Wilno 1932, cyt. za: J. Krasicki, *op. cit.*, s. 145.

- [5] Zdziechowski M., *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. I, Warszawa 1993.

**UNDE MALUM? IN THE SEARCH OF FIRST CAUSE OF EVIL – THE
PHILOSOPHY OF MARIAN ZDZIECHOWSKI (PART 2)**

Marian Zdziechowski seems to be today a thinker not only underestimated but unfortunately forgotten. The key motive of his philosophical reflection was to analyze the problems of evil and catastrophic visions which were supported by the attitude of pessimism characteristic for the Vilnius thinker.

In the first part of the consideration of the evil in the thought of Marian Zdziechowski (In the search of the first cause of evil - the philosophy of Marian Zdziechowski) I tried to present two issues of evil in Christian thought (optimistically and pessimistically) with a particular emphasis on inspiration of St. Augustine. Marian Zdziechowski interprets the thought of St. Augustine as a pioneering attempt to theodicy, which was supposed not only to tame the human fear of evil but also become a concept of history and one of the essential elements of building a harmonious universe. Such a solution, according to the Vilna philosopher is not only unwise but outrageous in terms of ethics. Zdziechowski, who did not find a satisfactory answer in the Augustinian concept, was looking for further inspiration in the writings of European and Russian thinkers. The aim of the second part of the considerations (In search of the first cause of evil - the philosophy of Marian Zdziechowski part 2) is an analysis of the Zdziechowski's views in the context of considerations of such thinkers as Schelling, Secretan, and Schopenhauer. It is worth noting that Zdziechowski was not a typical philosopher, his analysis was of the works of notes in the margins and the explorations were inspired by a real concern for the future of humanity and genuine awe before the evil. Zdziechowski sees an inevitable end of civilization in the ontological structure of reality which *the immanent* component is evil. This article is an attempt to answer one of the most important issues that arise in the Zdziechowski's mind - the question *unde malum* ?

Keywords: evil, pessimism, Marian Zdziechowski, Schelling, Secretan, Sowłojew.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.54

Tekst złożono w redakcji: październik 2013.

Przyjęto do druku: grudzień 2013.

Karsten WEBER¹

ÖKONOMISCHE ÜBERLEGUNGEN ZUM WISSENSCHAFTSBETRIEB: IMMATERIALGÜTERRECHTE, WISSENSALLMENDE UND INFORMATIONSNACHHALTIGKEIT

Nachhaltigkeit und nachhaltiges Wirtschaften sind spätestens seit Mitte der 1980er Jahre wichtige Konzepte sowohl wissenschaftlicher als auch politischer Debatten. Sie werden insbesondere thematisiert, wenn es um den Umgang mit knappen materiellen Ressourcen geht – fossile Energieträger sind hierfür sowohl als endliche Ressourcen als auch als Gefährdung anderer knapper Ressourcen wie eine saubere Umwelt ein paradigmatisches Beispiel. Da es jedoch nicht nur materielle Ressourcen, sondern auch Immaterialgüter gibt, soll untersucht werden, ob Konzepte der Nachhaltigkeit und des nachhaltigen Wirtschaftens auch in Bezug auf Immaterialgüter wie Informationen und Wissen angewendet werden können. Dazu wird es notwendig sein, zunächst die spezifischen ökonomischen Eigenschaften von Informationen und Wissen herauszuarbeiten. Dabei zeigt sich, dass Immaterialgüter durch Anwendung von Immaterialgüterrechten zu knappen Ressourcen gemacht werden können. Wenn aber auch Informationen und Wissen faktisch zu den knappen Ressourcen gezählt werden müssen, so macht es Sinn, Nachhaltigkeit auch für Immaterialgüter zu fordern – dies soll mit dem Ausdruck „Informationsnachhaltigkeit“ bezeichnet werden. Wird das Konzept der Informationsnachhaltigkeit auf den Wissenschaftsbetrieb angewendet, so kann in Bezug auf den Wissensbestand der Wissenschaft von einer Wissensallmende gesprochen werden. Die schon länger stattfindenden Veränderungen des Wissenschaftsbetriebs und des wissenschaftlichen Publikationswesens gefährden auf der einen Seite den Bestand der Wissensallmende; auf der anderen Seite finden sich jedoch auch Gegenreaktionen, die Versuche darstellen, bspw. durch den Open Access-Gedanken die Wissensallmende zu erhalten. Allerdings zeigt die Analyse, dass sowohl eine romantisierende Perspektive auf die Wissensallmende und Open Access als auch eine pauschale Kritik am existierenden privatwirtschaftlichen Publikationswesen falsch wären, da beide Teile des wissenschaftlichen Publikationswesens aufeinander angewiesen sind.

Schlüsselbegriffe: Nachhaltigkeitsforschung, Ressourcenmanagement, Immaterialgüter, Informationsnachhaltigkeit, Wirtschaftsökonomik.

VORBEMERKUNGEN

Im Kontext des Umweltschutzes ist Nachhaltigkeit spätestens seit Mitte der 1980er Jahre ein wichtiges Konzept. Zunächst vor allem in Expertenkreisen diskutiert, wird Nachhaltigkeit heute auch in öffentlichen Debatten angesprochen, vor allem seit deutlich wird, dass fossile Energieträger zum einen endlich sind und zum anderen deren Verbrauch zu massiven Klimaänderungen beitragen kann. Allgemein gesprochen werden Nachhal-

¹ Prof. Dr Karsten Weber, Lehrstuhl für Allgemeine Technikwissenschaften, BTU Cottbus, Postfach 101344; 03013 Cottbus, tel. 49 (0) 355 69-0, e-mail: karsten.weber@b-tu.de

tigkeit und nachhaltiges Wirtschaften dann thematisiert, wenn es um den Umgang mit knappen materiellen Ressourcen geht. Doch der Mensch lebt nicht nur vom Brot allein; nicht alles, was Menschen benötigen, ist materieller Natur: Für moderne Volkswirtschaften ist der Zugang zu Informationen und Wissen von essentieller Bedeutung, ebenso wie für Individuen bspw. im Kontext von Bildung. Wenn Informationen und Wissen also wichtige Güter sind, stellt sich die Frage, ob sie ebenfalls nachhaltig bewirtschaftet werden müssen, damit die Probleme und Konflikte im Umgang mit materiellen Gütern nicht auch in der Sphäre immaterieller Güter auftauchen.

Übliche Beispiele für Nachhaltigkeit beziehen sich in der Regel auf einen knappen Rohstoff; Nachhaltigkeit bedeutet dann unter anderem, diesen Rohstoff durch Recycling so verlustfrei wie möglich einzusetzen oder, wo immer möglich, einen nicht nachwachsenden Rohstoff durch einen nachwachsenden zu ersetzen. Bezüglich der Energieversorgung wird von Nachhaltigkeit gesprochen, wenn Energiequellen im Rahmen menschlichen Handelns nicht erschöpfbar sind, so bspw. Windenergie, Solarthermie und Photovoltaik, Geothermie, Wasserkraft oder nachwachsende Biotreibstoffe. Der sparsame oder nachhaltige Gebrauch von Rohstoffen wurde zunächst in Bezug auf den Wirtschaftskreislauf und den Schutz der Umwelt diskutiert, doch wird inzwischen auch von sozialer Nachhaltigkeit gesprochen: Soziale Verhältnisse einer Gesellschaft sind dann nachhaltig, wenn sie soziale Stabilität, allgemeinen Wohlstand und das friedliche, kooperative und gleichberechtigte Zusammenleben der Bürgerinnen und Bürger einer Gesellschaft fördern.

Wissen und Informationen können nicht auf die gleiche Weise verbraucht werden wie materielle Güter. Sie sind, in der Sprache der Ökonomie, reine öffentliche Güter, da ihre Nutzung, zumindest prima facie, nicht rival ist und niemand von vornherein von der Nutzung exkludiert wird – erst die Anwendung von Immaterialgüterrechten lässt Informationsgüter zu einem knappen Gut werden. Da Wissen und Informationen andere Eigenschaften als materielle Güter besitzen, sollen daher zunächst diese Eigenschaften identifiziert, der Nachhaltigkeitsbegriff bezüglich Wissen und Informationen näher bestimmt und eine Antwort darauf gegeben werden, ob die so definierte Informationsnachhaltigkeit² einen Beitrag zur Erhaltung der globalen Wissensallmende leisten kann. Zusätzlich sollen Aufgaben(felder) skizziert werden, die mit der Idee von Informationsnachhaltigkeit und Wissensallmende verbunden sind. Viele dieser Aufgaben sind nicht neu, sondern stellten sich bspw. Bibliotheken und Archiven bereits in der Vergangenheit; angesichts der digitalen Revolution erscheint deren Lösung nun jedoch noch drängender.

² In diesem Text wird unter anderem das Konzept der Informationsnachhaltigkeit behandelt; dieser Ausdruck ist bisher allerdings noch nicht etabliert. Rainer Kuhlen (2004: 31), der sich in Deutschland sehr für den freien Zugang zu Wissen stark gemacht hat, spricht bspw. von einer „wissensökologischen Perspektive“: „Hierbei wird die Idee der Nachhaltigkeit nicht mehr allein auf die natürlichen Ressourcen, sondern auch auf die intellektuellen Ressourcen bzw. auf den Umgang mit Wissen und Information bezogen [...]. Dazu muss das bisherige Drei-Säulen-Modell der (sozialen, ökonomischen und ökologischen) Nachhaltigkeit um die informationelle Dimension erweitert werden.“ Inhaltlich ist dieser Gedanke also sehr nahe bei dem, was auf den folgenden Seiten beschrieben wird.

**INFORMATION, INFORMATIONSGESELLSCHAFT,
INFORMATIONSNACHHALTIGKEIT**

Die Situation der Menschen auf unserem Planeten ist durch die Gleichzeitigkeit großer Unterschiede und Ungleichheiten geprägt; die Spanne von kaum mehr vorstellbarem Reichtum auf der einen und erbarmungswürdiger und ebenso schwer vorstellbarer Armut auf der anderen Seite ist nur ein Aspekt dieser Unterschiede und Ungleichheiten. Ein anderer Aspekt sind die Möglichkeiten der Kommunikation und des Zugangs zu Informationen und Wissen. Zwar nutzen inzwischen weit über zwei Milliarden Menschen das Internet, doch bei einer Weltbevölkerung von mehr als sieben Milliarden Menschen heißt das, dass wenigstens zwei Drittel aller Menschen von der Nutzung des Internet ausgeschlossen und von den Vorteilen des Lebens in einer Informationsgesellschaft weit entfernt sind (Castells 2001: 247):

„The differentiation between Internet-haves and have-nots adds a fundamental cleavage to existing sources of inequality and social exclusion in a complex interaction that appears to increase the gap between the promise of the Information Age and its bleak reality for many people around the world.“

Was eine Gesellschaft als „Informationsgesellschaft“ kennzeichnet, ist nicht völlig klar (vgl. Bittlingmayer & Bauer 2004: 50; Gault & McDaniel 2002; Rai & Lal 2000); um dies feststellen zu können, wären objektive und messbare Indikatoren notwendig, die die Transformation hin zu einer Informationsgesellschaft anzeigen (vgl. Britz 1999: 9; Iljon 1996: 11f.). Solche Indikatoren könnten bspw. messen, welchen Stellenwert Informationen³ in den verschiedenen Bereichen gesellschaftlichen und individuellen Lebens besitzen. Informationsgesellschaften zeichnen sich im Vergleich zu anderen Gesellschaftstypen vermutlich dadurch aus, dass in beinahe allen Bereichen des politischen, öffentlichen und privaten Lebens Informationen sehr wichtige, wenn nicht gar die wichtigsten Faktoren für Entscheidungsfindungs- und Problemlösungsprozesse sind; sie scheinen sich in Informationsgesellschaften zu einer „durchlaufenden Kategorie“ (Spinner 2002) entwickelt zu haben. Anders ausgedrückt (Messner 2000: 108):

„Die zunehmende Bedeutung der »funktionalen Institutionen« [gemeint sind Forschung, Beratung und Informationssysteme, KW] reflektiert den Umstand, daß im Verlauf der Entwicklung moderner Gesellschaften neben Macht, Geld und Recht das Wissen zu einem entscheidenden Steuerungsmedium wird.“

Das Zitat drückt aus, dass sich durch diesen Bedeutungsgewinn von Wissen die Grenzen zwischen den staatlichen, gesellschaftlichen und unternehmerischen Sphären zunehmend auflösen würden – ohne Zweifel eine erhebliche Herausforderung für demokratisch verfasste Rechtsstaaten. Aber nicht nur in den genannten Kontexten, sondern in Bezug auf individuelle Handlungszusammenhänge spielen Informationen eine immer wichtigere Rolle – zumindest im Leben jener Menschen, die zu den oben genannten zwei Milliarden

³ Im Folgenden werden die Ausdrücke „Information“ und „Wissen“ synonym genutzt, obwohl es bspw. aus erkenntnistheoretischer, informationswissenschaftlicher oder informationstheoretischer Sichtweise wesentliche Unterschiede zwischen Informationen und Wissen gibt. Diese verkürzte Sprechweise macht im Kontext der vorliegenden Überlegungen jedoch Sinn, da die erkenntnistheoretischen, informationswissenschaftlichen oder auch informationstheoretischen Aspekte dieser Unterscheidung hier hinter ökonomische Fragen zurücktreten.

gehören. In rechtsstaatlich verfassten, pluralen und an liberalen Grundsätzen ausgerichteten demokratisch regierten Staaten können Bürger ohne Informationen nicht sinnvoll an in der Regel sehr komplexen politischen Prozessen partizipieren (vgl. z. B. Gradwell 1999; Havick 2000); für Unternehmen mit global verflochtenen Produktionsprozessen, Güter- und Finanzströmen, die keine Grenzen mehr kennen, sind Informationen wesentliche Produktionsfaktoren, die über Prosperität oder Untergang dieser Unternehmen und damit letztlich auch über das Gedeihen ganzer Volkswirtschaften mitentscheiden (vgl. Castells 1996; Giesecke 2002: 15); für unseren privaten Lebenswandel kann Nichtinformiertheit ein erhebliches Handicap sein: Ohne adäquate Informationen gehen wir in der Vielfalt unserer Konsumwelt hoffnungslos verloren; ohne Bildung – und damit ohne Zugriff auf Informationen – haben wir auf dem Arbeitsmarkt kaum noch Chancen (vgl. Drake 2001). Informationen stellen also eine wichtige Ressource dar; somit drängt sich die Frage geradezu auf, ob diese Ressource knapp oder gar vollständig verbraucht werden könnte. Wenn diese Frage bejaht werden muss, wäre es an der Zeit, auch in Bezug auf Informationen über Nachhaltigkeit nachzudenken.

Dazu ist es jedoch notwendig zu klären, was sich hinter dem Ausdruck „Information“ verbirgt. Claude E. Shannon und Warren Weaver bspw. betrachteten Information unter mathematisch-statistischen Gesichtspunkten und wollten sich von der Betrachtung semantischer Aspekte lösen (vgl. z. B. Shannon 1998; Weaver 1998). Sie untersuchten Information als Folge von Zeichen, im Extrem als Bitfolgen, und sprachen dabei von Kommunikation, wo in aktuellen Diskussionen in der Regel von Information gesprochen werden würde, da es den beiden um Fragen der Übertragung von Informationen – Kommunikation also – ging und nicht so sehr um deren Speicherung und Verarbeitung. Shannon definierte Information als ein Maß der Unwahrscheinlichkeit des Eintretens eines zufälligen Ereignisses. Weaver war sich allerdings der Verbindungen zwischen der technischen Sicht zu Fragen der Semantik und Pragmatik bewusst; Informationen haben Einfluss auf das menschliche Handeln. Anders ausgedrückt: Informationen sind Ressourcen, die Handlungsmöglichkeiten öffnen und schließen können. Ressourcen wiederum werden z. B. in der politischen Philosophie und in der Ökonomie als Güter bezeichnet, über deren (gerechte) Verteilung nachgedacht werden kann (bspw. Weber 2005). Wenn von Informationen als Gütern gesprochen wird, rückt wiederum der pragmatische Aspekt von Informationen in den Vordergrund: Sie können Bestandteil von Handlungsabfolgen sein und sie beziehen sich auf Tatsachen und Ereignisse in der Welt oder auf andere Informationen – wichtig sind also die Inhalte, der Gebrauch, der Nutzen und auch die Konsequenzen von Informationen (Kuhlen 1999: 138/139). Die Einsicht, dass Informationen nicht an sich existieren, sondern immer nur durch ihre Repräsentation als Buchstaben einer Zeitung, als Schallschwingungen oder als digital gespeicherte Daten, verdeutlicht ebenfalls ihren Bezug zu menschlichen Handlungen.

Wenn man nun das bisher Gesagte weiterführte und die verschiedenen Auffassungen von Daten, Informationen und Wissen in den unterschiedlichsten wissenschaftlichen Disziplinen ausführlich berücksichtige, würde dies letztlich nicht zur begrifflichen Klärung beitragen, sondern nur verdeutlichen, dass die Ausdrücke Daten, Informationen und Wissen sehr unscharfe Bedeutungsgrenzen besitzen und disziplinär sehr unterschiedlich verwendet werden; es würde sich zudem zeigen, dass eine Diskussion um die „richtige“ Definition von Daten, Informationen und Wissen das Verständnis, was Informationsnachhaltigkeit sein könnte, nicht sonderlich fördert. Da Nachhaltigkeit immer etwas mit dem Umgang mit knappen Gütern zu tun hat, macht es deshalb Sinn, sich mit ökonomischen

Fragen zu beschäftigen und eine Antwort darauf zu geben, welche ökonomischen Eigenschaften Daten, Informationen und Wissen zukommen. Denn dann mag es leichter sein zu verstehen, warum Informationen überhaupt knappe Güter sein können.

KNAPPHEIT UND GÜTERARTEN

Nach dem bisher Gesagtem könnte der Ausdruck „Informationsnachhaltigkeit“ so verstanden werden, dass Informations- und Kommunikationstechnologie oder auch Informationen selbst dazu genutzt werden, um Nachhaltigkeit im allgemeinen Sinn zu unterstützen; tatsächlich setzen viele Autorinnen und Autoren große Hoffnungen darin, dass IuK-Technologien einen wichtigen Beitrag bei der Gestaltung ressourcenschonender Produktionsweisen leisten könnten (vgl. Caldelli & Parmigiani 2004; Fuchs 2008). Da die Produktion von IuK-Technologie zudem selbst erhebliche Ressourcen verbraucht, wäre Informationsnachhaltigkeit bspw. im Sinne der Vermeidung von Elektronikschrott, des umweltschonenden Recyclings und ähnlicher Maßnahmen zu verstehen (vgl. Spangenberg 2005). All dies hat viel mit der Idee von Nachhaltigkeit im Sinne der Ressourcenschonung zu tun, doch Informationsnachhaltigkeit in einem eigenständigen Sinn ist damit noch nicht angesprochen.

Der nachhaltige Gebrauch von Rohstoffen betrifft zuvorderst den Wirtschaftskreislauf und den Schutz der Umwelt; damit sind die ökonomische und ökologische Säule der Nachhaltigkeit angesprochen. Zu diesen Säulen kommt die soziale Nachhaltigkeit hinzu: Die sozialen Verhältnisse einer Gesellschaft sollten so gestaltet werden, dass soziale Stabilität, allgemeiner Wohlstand und das friedliche, kooperative und gleichberechtigte Zusammenleben der Bürgerinnen und Bürger einer Gesellschaft auf Dauer und über Generationen gesichert werden können.⁴ Die Einbeziehung der sozialen Säule bei Überlegungen zur Nachhaltigkeit wirft die Frage der Verteilung von Ressourcen auf. Die Zuteilung von Gütern an eine Partei heißt im Fall von materiellen Gütern oft, dass das betreffende Gut einer anderen Partei nicht mehr zur Verfügung steht, dass Zuteilung also Ausschließung bedeuten kann; damit ist eine erste wichtige Eigenschaft materieller Güter angesprochen. Eine weitere wesentliche Eigenschaft ist, ob ein bestimmtes Gut jeweils nur von einer Partei genutzt werden kann und damit Rivalität bezüglich der Nutzung vorliegt. Aufgrund dieser Eigenschaften der Rivalität und Ausschließbarkeit und ihrer Kombinationen ergeben sich vier verschiedene Güterarten: Privatgüter, Club- bzw. Mautgüter, Allmendegüter und schließlich reine öffentliche Güter.

	Ausschließbarkeit	Nicht-Ausschließbarkeit
Rivalität	Privatgut (private good)	Allmendegut (common good)
Nicht-Rivalität	Clubgut, Mautgut (club good)	Reines öffentliches Gut (public good)

Tabelle 1: Güterquadrat (vgl. bspw. Ostrom 2005: 24)

Sucht man nach Beispielen für die verschiedenen Güterarten, ist dies für Privat-, Club- bzw. Maut- und Allmendegüter nicht besonders schwer, doch für reine öffentliche Güter

⁴ Zur Begriffsbildung und zum Umfang von sozialer, ökonomischer und ökologischer Nachhaltigkeit siehe bspw. Dyllick & Hockerts (2002), Schlossberg & Zimmermann (2003); auf soziale Nachhaltigkeit in Städten bezogen vgl. z.B. die Beiträge in Polèse & Stren (2000).

wird man Schwierigkeiten haben, gute Beispiele zu finden. Vor der Entstehung des Umweltschutzgedankens wurde lange gedacht, dass die Natur ein reines öffentliches Gut sei, weil jeder sich nach Belieben aus ihr bedienen könnte, aber immer noch genug davon für die anderen übrig bliebe (Greco & Floridi 2004: 73):

„For the magnitude of the sea is such, as to be sufficient for the use of all nations, to allow them without inconvenience and prejudice to each other the right of fishing, sailing, or any other advantage which that element affords“. Thus Hugo Grotius in 1625. In those days, it seemed that the resources of the oceans were inexhaustible, and hence that regulating their use was unnecessary.“

Nachdem alle Kontinente erobert und alle Landstriche in Besitz genommen waren, musste man jedoch erkennen, dass zumindest Land nicht unter die reinen öffentlichen Güter fällt. Entweder man behandelt Land als kollektives Gut und schließt niemand von seiner Nutzung aus; dann aber ist es ein Allmendegut, denn seine Nutzung unterliegt der Rivalität. Oder aber man macht Land zu einem Privatgut und schließt andere von der Nutzung aus. Land in ein Club- oder Mautgut umzuwandeln ist zumindest in der Praxis aufgrund der Rivalität der Nutzung nur sehr bedingt möglich – platt ausgedrückt: auf einem bestimmten Fleckchen Erde kann eben nur ein Mensch stehen. Allmendegüter unterscheiden sich also von reinen öffentlichen Gütern durch die Endlichkeit der jeweiligen Ressource; bekannte Beispiele sind öffentliche Weidegründe (die Allmende) und Hochseefischgründe.

INFORMATIONSGÜTER

All die genannten Güter stellen materielle Güter dar, so dass die Rivalität der Nutzung oder des Konsums leicht einzusehen ist. Nun scheinen sich Informationen von anderen Ressourcen jedoch deutlich zu unterscheiden. Einmal erzeugt, können Informationsgüter nicht auf die gleiche Weise verbraucht werden wie materielle Güter. Nicht nur können Informationsgüter nicht auf die gleiche Weise verbraucht und damit vermindert werden wie materielle Güter, im Gegenteil: Der Informationsbestand der Welt wächst und wächst. Ging man in Zeiten der Aufklärung noch davon aus, dass es möglich sei, eine vollständige Enzyklopädie des menschlichen Wissens bzw. der den Menschen bekannten Informationen zu erstellen – so Diderot und d'Alembert (1966) mit ihrer „Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers“, die sie von 1751 bis 1780 publizierten –, wissen wir heute, dass es wohl kein oberes Limit für die Menge der akkumulierbaren Informationen und damit auch keine abschließende und abgeschlossene Informationssammlung geben wird: der Erzeugung und Sammlung von Informationsgütern scheint keine natürliche Grenze gesetzt zu sein⁵.

Schaut man auf Informationsgüter in Bezug auf die Rivalität der Nutzung, ist auf den ersten Blick nicht zu sehen, dass sie diese Eigenschaft haben: Wenn jemand eine Idee hat und diese einer anderen Person mitteilt, wird die Idee ja nicht weniger; die erste Person kann die Idee nutzen, eine zweite Person ebenso, auch eine dritte und vierte – ad infi-

⁵ Hierzu gibt es vereinzelt Gegenstimmen: In seinem Buch „Scientific Progress“ von 1978 hat Nicolas Rescher Szenarien beschrieben, die auf ein Ende der Anhäufung neuer Informationen hinauslaufen. In einigen Szenarien wird von Limitierungen des Wissens durch begrenzte (materielle) Ressourcen ausgegangen, in anderen Szenarien von eher prinzipiellen Schranken menschlicher Erkenntnisfähigkeit. Bezüglich der hier verhandelten Fragen besitzen diese Überlegungen aber keine praktische Relevanz und werden deshalb nicht weiter verfolgt.

nitum. Dies legt nahe, dass Informationsgüter zumindest von Haus aus nicht der Rivalität des Konsums unterliegen. Doch ganz so einfach ist es nicht, wie ein weiteres Beispiel zeigt: Geheimnisse verlieren ihren Charakter, wenn man sie mit anderen Menschen teilt. Dabei muss der Inhalt des Geheimnisses nicht einmal einen besonderen Wert für andere besitzen – allein die Tatsache, dass andere Menschen das Geheimnis kennen, lässt es verschwinden und somit auch seinen subjektiven Wert. Ein Geheimnis ist daher ein Privatgut, denn es unterliegt der Rivalität und schon per Definition soll es andere vom Gebrauch ausschließen (exkludieren). Geheimnisse sind Informationen bzw. Informationsgüter. Ein Argument gegen die grundsätzliche Annahme, dass Informationsgüter nicht der Rivalität des Konsums und der Ausschließbarkeit unterliegen, ist damit also gefunden.

Dagegen könnte man nun argumentieren, dass ein einziges Gegenbeispiel, das noch dazu wenig mit den hier verhandelten globalen Problemen zu tun hat, sondern allenfalls im privaten Leben einzelner Menschen eine Rolle spielt, kein valides Argument gegen die Annahme der Nichtrivalität von Informationsgütern ist. Selbst wenn man das zugeben möchte, können wir jedoch insbesondere aus der Ökonomie lernen, dass Informationsgüter sehr eng mit Gütern aus der materiellen Welt verbunden sind – und dort herrscht Knappheit und damit Rivalität. Die Produktion von Informationsgütern, bspw. von Musik, Filmen oder auch Computerspielen, ist meist sehr teuer; Produktionskosten von mehreren Hundert Millionen US-Dollar sind für große Hollywoodproduktionen nicht mehr ungewöhnlich. Diese Investitionen müssen irgendwie erwirtschaftet werden, bspw. durch Kinoeintritt, DVD-Verkauf, Verleihgebühren oder Merchandising. Solche Verwertungsweisen bauen darauf auf, dass der jeweilige Rechteinhaber allein kontrollieren kann, unter welchen Bedingungen und damit zu welchem Preis ein Film konsumiert wird. In dem Augenblick, in dem ein Film kopiert und dann über P2P-Netzwerke oder andere Kommunikationskanäle verteilt wird, verliert der Rechteinhaber diese Kontrolle und damit die Möglichkeit, seine Produktionskosten zu erwirtschaften. Damit ist eine Ursache dafür identifiziert, warum Informationsgüter nicht per se als reines öffentliches Gut verstanden werden können: Um die Produktionskosten erwirtschaften zu können, scheint es notwendig, Informationsgüter, wie es bspw. Filme oder Musik sind, als Privatgut, zumindest jedoch als Club- bzw. Mautgut, zu behandeln.

Allgemein gesprochen bedeutet die Umwandlung von Informationsgütern von reinen öffentlichen Gütern zu Privat- oder Club- bzw. Mautgütern eine künstliche Verknappung dieser Güter. Erreicht wird dies durch die Anwendung von Patenten, Urheberrechten und anderen Rechten an Informationsgütern – häufig auch als Immaterialgüter bezeichnet. Wären Informationsgüter nicht durch entsprechende Rechte geschützt, hätte dies, so Dreier & Nolte (2006: 44)

„[...] zur Folge, dass in öffentliche Güter regelmäßig zu wenig investiert wird. Dadurch kommt es (theoretisch) zu einer strukturellen Unterversorgung der Verbraucher. Eine Lösung für dieses Problem (so genannte »tragedy of the commons«) sind künstliche Anreize zur Investition in die Schaffung und Verbreitung immaterieller Güter durch den Staat. Einen solchen Anreiz bilden die ausschließlichen Rechte des geistigen Eigentums. Durch sie wird die ausschließliche Nutzung, die zunächst faktisch nicht besteht, zumindest mit rechtlichen Mitteln hergestellt.“

Kurzum: Wären Informationsgüter nicht durch Immaterialgüterrechte geschützt, wären sie tatsächlich reine öffentliche Güter, doch brächte dies eben mit sich, dass aufgrund der

fehlenden ökonomischen Anreize zur Produktion dieser Güter ein Mangel entstehen würde – so die herrschende Meinung in der ökonomischen und juristischen Debatte⁶. Eine völlige Schließung des Zugriffs auf Informationsgüter durch entsprechende Eigentumsrechte, also die Wandlung des reinen öffentlichen Gutes in ein Club- bzw. Mautgut oder gar ein Privatgut, wäre umgekehrt jedoch fatal für soziale Nachhaltigkeit, da Informationsgüter eine enorm wichtige Ressource für Gesellschaften sind.

In diesem Zusammenhang müssen soziale und Informationsnachhaltigkeit in Kombination gebracht werden. In vielen Publikationen, in denen die soziale und ökonomische Stärkung der Entwicklungsländer behandelt wird, ist ein Thema fast immer präsent: Die Versorgung von Individuen, zivilgesellschaftlichen Einrichtungen und Organisationen, Institutionen, der Verwaltung, Politik und Wirtschaft mit Informationen, die für den jeweiligen Handlungsbereich relevant sind (bspw. Arunachalam 1999; vgl. auch Weber 2007 & 2012). Doch nicht nur auf der gesellschaftlichen Ebene, sondern gleichfalls auf individuellem Niveau, bezogen auf sich entwickelnde Länder ebenso wie auf industrialisierte reiche Staaten, gilt, dass mangelnder Zugriff auf Informationsgüter insbesondere zu Bildungszwecken zu sozialer Exklusion führt (bspw. Pateman 1999). Die Möglichkeit des (lebenslangen) Lernens und die Fähigkeit zum Umgang mit Informationen ebenso wie mit Informations- und Kommunikationstechnologien werden daher als Beitrag zur sozialen Nachhaltigkeit angesehen (vgl. Dudziak 2007; Funk 1999). Der Trend hin zur ökonomischen Schließung des Zugriffs auf Informationsgüter durch die Stärkung bspw. von Urheber- und anderen Immaterialgüterrechten steht dem aber entgegen. Man kann es durchaus als moralische Forderung ansehen, den Zugang zu Informationsgütern so frei wie nur möglich zu gestalten, um gerade den bereits in sozial, ökonomisch und politisch prekären Situationen lebenden Menschen zu helfen und ihnen die Möglichkeit zur Selbsthilfe zu geben (vgl. Britz 2004; Britz & Lor 2007) – eine Diskussion, die bspw. im Zusammenhang mit Patenten für Medikamente oder Saatgut geführt wird (vgl. Anwander, Bachmann, Rippe & Schaber 2002).

⁶ Man könnte einwenden, dass nicht in allen Bereichen der Wissensproduktion im engeren Sinne ökonomische Anreize notwendig sind, damit Wissensbestände erzeugt werden. Da im Folgenden der Fokus auf dem Wissenschaftsbetrieb liegt, ist dieser Einwand bedenkenswert. Man kann ihm jedoch drei Hinweise – Argumente sind das zunächst noch nicht – entgegenstellen. Erstens könnte man bspw. mit Gary S. Becker (1976) die These vertreten, dass menschliches Verhalten grundsätzlich ökonomisch erklärbar ist – auch die Anreizsysteme der Wissenschaft. Zweitens und vermutlich wichtiger kann man darauf hinweisen, dass es hier nicht allein oder nicht einmal primär um Anreize für Personen geht, sondern dass diese in gesellschaftliche (Sub-)Systeme eingebettet sind. Ein zunehmend drittmittelgetriebener Wissenschaftsbetrieb, in dem die staatlichen Zuwendungen gleichermaßen an Verwertbarkeitsforderungen gebunden werden, erhöht den Stellenwert ökonomischer Anreize. Drittens (dies ist aber mehr ein subjektiver Eindruck denn eine empirisch gut belegte Tatsache) kann man gerade in den praxisorientierten Wissenschaftsdisziplinen zunehmend auf Kolleginnen und Kollegen stoßen, die sich nicht nur als Unternehmer verstehen, sondern sich auch so verhalten: Wissenschaft im Sinne Mertons oder Webers ist für diese Personen irrelevant, sie ist stattdessen Mittel zum Zweck des eigenen unternehmerischen Erfolgs und ansonsten ein Kostenfaktor. Die Publikation (und selbst die Produktion) neuen Wissens für die Wissensallmende ist aus dieser Sicht nur insoweit opportun, als dass dies dazu beiträgt, Drittmittel einzuwerben.

DIE TRAGÖDIE DER WISSENSALLMENDE

Ob nun Filme und Musik zur Wissensallmende gehören, kann man sehr kontrovers diskutieren. Im Folgenden sollen daher nur noch wissenschaftliche Informationsbestände in den Blick genommen werden, denn deren Behandlung ist bereits komplex genug. Selbst hierbei soll noch eine weitere Einschränkung vorgenommen werden, denn die Themenfelder Patente und selbst Urheberrechte werden völlig ausgeklammert; stattdessen soll das wissenschaftliche Publikationswesen als ein wichtiger Teil der Wissensallmende im Vordergrund stehen.

Folgt man Robert K. Merton (1974), so sollen Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler auf eine spezifische Art und Weise desinteressiert an ihrer Arbeit sein. Doch diese Forderung einzuholen ist alles andere als einfach, denn der Wissenschaftsbetrieb ist durch erhebliche Konkurrenz um knappe Ressourcen geprägt. Wer in diesem Betrieb erfolgreich sein will, muss möglichst schnell möglichst viel Reputation erwerben. Das wissenschaftliche Publikationswesen nimmt hinsichtlich dieses Reputationserwerbs nun eine zentrale Stellung ein, denn als Wissenschaftlerin oder Wissenschaftler wird man durch Publikationen sichtbar – in vielen Disziplinen durch die Veröffentlichung von Aufsätzen in renommierten Fachzeitschriften; vor allem in den Geisteswissenschaften nimmt das Buch, wiederum möglichst in einem renommierten Verlag, einen wichtigen Platz ein.

Zeitschriften nutzen heute meist ein Peer-Review-Verfahren, um einerseits die Qualität der veröffentlichten Beiträge zu sichern und andererseits, um der Flut von Einreichungen Herr zu werden. Wer es schafft, durch dieses Sieb hindurchzukommen, gewinnt an Reputation in der jeweiligen scientific community. An diesem System wird nun häufig kritisiert, dass es vor allem Mainstream-Forschung begünstige, also normierenden Charakter habe. Selbst wenn dies nicht (völlig) richtig sein sollte, können sich solche Verfahren dahingehend auswirken, dass wissenschaftliche Arbeiten auf die vermeintlichen oder tatsächlichen Erwartungen der entsprechenden Publikationsmedien hin ausgerichtet werden: Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler sind dann eben nicht mehr auf eine Art und Weise an ihrer Arbeit desinteressiert, wie dies Merton forderte. Dies ist einer jener Mechanismen, die Max Weber (1991) schon 1919 in seinem Aufsatz „Wissenschaft als Beruf“ als Konflikt zwischen Wissenschaft als Beruf und als Berufung ansprach.

Dass Wissenschaft nicht in einem luftleeren Raum isoliert von anderen gesellschaftlichen Einflüssen agiert, hat dabei verstärkende Wirkung. In der Wissenschaftssoziologie und in den Wissenschafts- und Technologiestudien (engl.: Science and Technology Studies, STS) wird schon seit geraumer Zeit darauf abgehoben, dass der Wissenschaftsbetrieb, ganz im Gegenteil zu den normativen Ansprüchen Mertons, wesentlich durch Interessenkonflikte und Machtgefälle geprägt sei. Selbst wenn man dies nicht so drastisch sehen möchte, zeigen Studien zum sogenannten Mode 2 der Wissenschaft oder auch zum Triple-Helix-Modell der Wechselwirkung von Wissenschaft, Staat und Wirtschaft (bspw. Etkowitz & Leydesdorff 2000; Fujigaki & Leydesdorff 2000), dass ökonomische Interessen einen hohen Stellenwert im Wissenschaftsbetrieb besitzen. Dies bedroht eine weitere normative Forderung Mertons, den Wissenskommunismus. Damit wird gefordert, dass wissenschaftliche Erkenntnisse mit allen anderen Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftlern geteilt werden sollen. Doch Verwertungsinteressen insbesondere von Unternehmen stehen dieser Forderung entgegen.

Wenn die Wissensallmende umfassend genutzt wird, aber immer weniger Beiträge aus dem Wissenschaftsbetrieb zu ihrem Erhalt geleistet werden, so gefährdet dies den Bestand der Wissensallmende.⁷ Denn im Gegensatz zum klassischen Nachhaltigkeitskonzept, das auf Erhalt eines bestimmten Zustands ausgerichtet ist, muss im Konzept der Informationsnachhaltigkeit stets dafür gesorgt werden, dass neue Informationen und neues Wissen dem bisherigen Bestand hinzugefügt werden: Vor allem Informationen über empirische Sachverhalte veralten; ebenso müssen Theorien und Hypothesen als eine Form des Wissens stets aktualisiert werden, wenn neue empirische Befunde vorliegen, die zur Falsifikation bestehender Annahmen führen; diese neuen Theorien und Hypothesen wiederum erlauben neue Fragen an die Welt und führen zu neuen empirischen Daten – wird dieser Kreislauf durchbrochen, stagniert Wissenschaft und kann dadurch immer schlechter einen Beitrag zur Lösung lebensweltlicher Herausforderungen leisten.

Gleichzeitig jedoch kann der zunehmende Verwertungsdruck, dem der Wissenschaftsbetrieb durch die enge Verflechtung mit Wirtschaft und Staat ausgesetzt ist, die Wissensallmende gefährden. Denn sowohl zur Wissenschaft selbst als auch zur Wissensallmende gehören Karl R. Poppers (1994: 336ff.) „kühne Vermutungen“ (engl.: bold conjectures), die so gar nicht in die Mainstream-Forschung des Wissenschaftsbetriebs hineinpassen. Sie können zu ganz neuen Konzepten führen und sind daher für die Wissenschaft unverzichtbar, doch ihre Generierung ist gefährdet, wenn das Publikationswesen es erschwert, solche Vermutungen zu äußern; ebenso erschwert die Hinwendung der Wissenschaft zur Produktion unmittelbar verwertbarer Erkenntnisse ihre Erzeugung, denn kühne Vermutungen sind in der Regel wirtschaftlich nicht oder zumindest nicht unmittelbar verwertbar.⁸

Daneben, so kann man vermuten, war der Konflikt, der sich durch das Gewinnstreben der großen Wissenschaftsverlage auf der einen und den immer schmalere Budgets der wissenschaftlichen Bibliotheken auf der anderen Seite ergibt, lange Zeit gar nicht so dramatisch. Kirchgässner (2007: 95/96) schreibt dazu:

„[...] durch das erfolgreiche Bemühen vieler Herausgeber, hochwertige Zeitschriften herauszugeben, wuchs vielen wissenschaftlichen Zeitschriften eine Quasimonopolstellung für ihr Fachgebiet zu [...]. Dies ermöglichte den Verlegern, die Preise dieser

⁷ Im Gegensatz zu materiellen Allmenden geht es im Fall der Wissensallmende nicht um das Problem der Übernutzung. Man kann Wissen im strengen Sinne nicht übernutzen (allerdings fehlnutzen und missbrauchen). Im Gegensatz zu materiellen Gütern verschwindet die Wissensallmende aber auch ohne Nutzung, denn Wissen veraltet (wie gleich ausgeführt). Man kann nicht in einer großen Kraftanstrengung Wissen akkumulieren und dann hoffen, für alle Zukunft gerüstet zu sein. Mit dem vermutlich sehr großen Wissensschatz der antiken Bibliothek von Alexandria wäre uns heute nicht mehr geholfen. Daher sind Anreize zur steten Produktion neuen und sinnvollen Nutzung bestehenden Wissens und der Wissensallmende notwendig.

⁸ Dies sollte aber nicht so verstanden werden, dass Verwertbarkeit hier als grundsätzlich von Übel angesehen wird. Ebenfalls sollte die Tatsache, dass heutzutage mithilfe von Evaluationen und ähnlichen Maßnahmen versucht wird, Leistungen im Wissenschaftsbetrieb zu messen und zu bewerten, nicht grundsätzlich verteufelt werden. Denn auch dabei geht es um handfeste Interessen – gerade auch aufseiten der Evaluierten bzw. jener, die sich nicht evaluieren lassen wollen. Eine Hintergrundannahme dieses Textes ist, dass Leistungsmessungen u. Ä. Reaktionen auf Missstände sind (und nicht Auswüchse eines schon begrifflich falsch verstandenen Neoliberalismus), die durch die Erosion dessen zustande kommen, was Helmut F. Spinner (1985) „wissenschaftliches Ethos“ genannt hat.

Zeitschriften über Jahre hinweg sehr viel stärker anzuheben, als ihre Kostensituation dies erfordert hätte. Die Abnehmerseite reagierte relativ unflexibel, denn Wissenschaftler und Bibliothekare konnten erfolgreich ihre Unterhaltsträger bewegen, immer mehr Geld für diese Publikationen bereitzustellen, mit der Begründung, diese Zeitschriften seien für die wissenschaftliche Arbeit unabdingbar. Als Ergebnis können heute einige Großverlage traumhafte Renditen von 24 bis 35 Prozent des Umsatzes einfahren [...]“⁹.

Man kann also davon ausgehen, dass zumindest über eine lange Zeit hinweg beide Seiten – die Verlage als auch der Wissenschaftsbetrieb – mit der skizzierten Situation durchaus zufrieden waren. Dies hat sich aber in den letzten Jahren geändert, zumindest zeugen die vielen Open Access-Initiativen davon. Die Euphorie jedoch, die dem Open Access-Gedanken zu Anfang entgegengebracht wurde (siehe bspw. die Beiträge in Hess & Ostrom 2011), scheint inzwischen etwas verebbt zu sein. Es gibt heute zwar eine gar nicht so kleine Zahl von Open Access-Zeitschriften, die ein erhebliches Niveau erreicht haben – in der Regel dadurch, dass sie die gleichen Qualitätssicherungsmaßnahmen wie traditionelle Zeitschriften nutzen, also Peer-Reviewing. Unter diesen Zeitschriften gibt es zudem einige wenige, die ein gewisses Renommee entwickeln konnten, ein Beispiel hierfür sind die Zeitschriften, die im Rahmen der Public Library of Science, kurz: PLOS, erscheinen.

Doch gerade die PLOS-Zeitschriften liefern den Beweis für einen in der Ökonomie recht bekannten Satz: „There is no such thing as a free lunch“ (bspw. Friedman 1975) – für die Publikation eines Aufsatzes müssen die Autoren mehrere Tausend US-Dollar bezahlen; andere Verlage mit Open Access-Geschäftsmodell gehen ähnlich vor. Denn auch das Publizieren mit Open Access verbraucht Ressourcen. Dabei sind die Kosten für die Server, auf denen die Online-Ausgaben von Büchern und/oder Fachzeitschriften liegen, wahrscheinlich noch der kleinste Posten. Doch um bspw. ein Peer-Review durchzuführen, müssen Menschen Zeit aufbringen. Das gilt natürlich auch für traditionelle Zeitschriften und in beiden Fällen bekommen die Reviewer in der Regel keinerlei oder nur eine sehr geringe Vergütung für ihre Arbeit; trotzdem aber fällt diese Arbeit an und muss irgendwie finanziert werden. Das ist nur ein Beispiel für Kosten, die durch das Open Access-Konzept nicht einfach verschwinden. Was verändert wird ist, zu wessen Gunsten diese Kosten aufgebracht werden. Im traditionellen Publikationswesen werden sie privatisiert und tragen zum Gewinn der Verlage bei, im Open Access-Konzept verbleiben sie im Wissenschaftssystem. Das heißt aber erneut, dass die Wissensallmende nicht einfach existiert, sondern aktiv bewirtschaftet werden muss, um weiterhin zur Verfügung zu stehen. Kirchgässner (2007: 95) kommentiert dies lapidar:

„Finanziell betrachtet ist das ganze ein Geschäft zu Lasten Dritter, denn die Wissenschaftler lassen die Zeitschriften aus dem „Bibliotheksetat“ bezahlen, der in der Vorstellung der meisten nicht „ihr“ Etat ist.“

Der Wissenschaftsbetrieb und damit der entsprechende Teil der Wissensallmende sind damit letztlich abhängig davon, dass es jene Dritte gibt, die nicht nur die Forschung selbst, sondern auch das wissenschaftliche Publikationswesen finanzieren. Wie oben schon angedeutet sollte in diesem Zusammenhang von Unternehmensseite nicht allzu viel erhofft

⁹ Genauere Zahlen kann man bspw. bei Boni (2010: 294) finden.

werden – ein privatwirtschaftlicher Drittmittelgeber ist an verwertbaren Ergebnissen, nicht jedoch an Publikationen in High-Impact-Journals interessiert und schon gar nicht daran, dass mit den zur Verfügung gestellten Mitteln die Literaturversorgung der akademischen Einrichtungen über den Bedarf für das konkrete Projekt hinaus mitgedeckt wird. Die öffentliche Hand ist hingegen notorisch klamm, von dieser Seite sind kaum mehr Steigerungen für Bibliotheksetats zu erwarten. Doch man kann berechtigt fragen, ob das überhaupt notwendig ist, denn Open Access als Idee stellt schließlich eine richtige und wichtige Frage: Warum müssen Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler (und alle anderen daran interessierten Menschen) für den Zugriff auf Arbeiten, die bereits von der öffentlichen Hand bezahlt wurden, noch einmal teilweise exorbitante Preise bezahlen – das ist in der Tat schwer verständlich. Dazu gleich mehr.

... UND WAS NUN?

Die Wissensallmende ist einerseits dadurch gefährdet, dass die dort notwendigen Güter durch Immaterialgüterrechte in Privatgüter transformiert werden und dadurch behandelt werden wie materielle Güter; einige Motive, die dazu beitragen, wurden skizziert. Auswüchse dieses Trends lassen sich in Deutschland bspw. bei der Fernleihe von wissenschaftlichen Aufsätzen aus Fachzeitschriften und Sammelbänden beobachten. Hier werden die Immaterialgüterrechte der Urheber bzw. Rechteinhaber überbetont; die Balance zwischen Nutzung und Verwertung ist verloren gegangen. Noch einmal Kirchgässner (2007: 97):

„Kommerzielle Verlage müssen Gewinne machen. Die Frage ist, wieviel Gewinn sie machen. Bei Gewinnmargen um die zehn Prozent – wie sie früher üblich waren – war für jeden Wissenschaftler einsichtig, dass seine Institutionen und Gesellschaften die Zeitschriften auch nicht kostengünstiger bereitstellen können.“

Die lange funktionierende Arbeitsteilung zwischen Wissenschaftsbetrieb und Publikationswesen war ein Geschäft auf Gegenseitigkeit. Sie bot ein funktionierendes Geschäftsmodell für Verlage und Arbeitsentlastung für Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler, denn das Publikationswesen erfüllte wichtige Funktionen für den Wissenschaftsbetrieb und die interne wie externe Wissenschaftskommunikation (vgl. Weber 1999). Doch inzwischen sind mehrere Dinge aus dem Lot geraten: Bei den Verlagen steht zunehmend das Geschäftsmodell bzw. die Gewinnmaximierung im Vordergrund, was nicht nur zu enormen Preissteigerungen bei Zeitschriften geführt hat, sondern auch dazu, dass bei einer Publikation fast alle Arbeitsschritte vergütungsfrei von den Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftlern selbst übernommen werden müssen. Daraus zieht Kirchgässner (2007: 97) den Schluss:

„Bei den heute in einigen Bereichen der wissenschaftlichen Zeitschriften realisierten Gewinnmargen der Großverlage zwischen 25 und 35 Prozent, kann sich jeder ausrechnen, dass man mit Herstellungskosten, die um ein Drittel bis um die Hälfte höher liegen als die der Großverlage immer noch ein wirtschaftlich positives Ergebnis erzielen kann.“

Das ist der ökonomische Anlass hinter sehr vielen Open Access-Initiativen. Deren Problem ist – so eine wahrscheinlich ketzerische Hypothese –, dass es so viele sind. Viele der Autorinnen und Autoren in Hess und Ostroms Buch „Understanding Knowledge as a Commons“ (2011) preisen die Tatsache, dass Open Access dezentralisiert funktioniert. Sie setzen große Hoffnungen darauf, dass immer mehr Menschen ihre Texte und andere Informationen frei zugänglich im Internet bereitstellen werden. Das Internet würde dadurch mit der Zeit zu einer gigantischen Bibliothek, die irgendwann das gesamte Welt-

wissen bereithielte. Das wirft jedoch Fragen auf, denn Open Access macht ja die Funktionen, die im Rahmen der Wissenschaftskommunikation übernommen werden, nicht obsolet. Hierzu gehören all die Aufgaben, die bspw. Bibliotheken seit langer Zeit erfüllen und zu den insbesondere die dauerhafte Bereitstellung der Informations- und Wissensbestände sowie deren systematische Erschließung gehören. Bibliotheken erledigen diese Aufgaben nach elaborierten Regelwerken und in einem institutionalisierten Rahmen. Beides ist dringend notwendig auch für Open Source.

Denn Allmenden erfolgreich zu organisieren ohne Institutionen, die Regeln setzen und durchsetzen, funktioniert eigentlich nur in kleinen Gemeinschaften und es müssen dazu einige Bedingungen erfüllt sein (Dietz, Ostrom & Stern 2003: 1908):

„Effective commons governance is easier to achieve when (i) the resources and use of the resources by humans can be monitored, and the information can be verified and understood at relatively low cost (e.g., trees are easier to monitor than fish, and lakes are easier to monitor than rivers) [...]; (ii) rates of change in resources, resource-user populations, technology, and economic and social conditions are moderate [...]; (iii) communities maintain frequent face-to-face communication and dense social networks—sometimes called social capital—that increase the potential for trust, allow people to express and see emotional reactions to distrust, and lower the cost of monitoring behavior and inducing rule compliance [...]; (iv) outsiders can be excluded at relatively low cost from using the resource (new entrants add to the harvesting pressure and typically lack understanding of the rules); and (v) users support effective monitoring and rule enforcement [...].“

Die Wissensallmende, um die es hier geht, stellt jedoch eine Gütersammlung dar, die von Menschen genutzt wird und mit neuen Inhalten beschickt werden soll, die in Bezug darauf eben gerade keiner kleinen Gemeinschaft angehören und die sehr unterschiedliche Interessen haben; es ist unwahrscheinlich, dass sie sich auf gemeinsame Regelwerke bspw. zur Erschließung der Bestände einigen werden. Auch dies bestätigen Dietz, Ostrom & Stern (2003: 1908):

„Few settings in the world are characterized by all of these conditions. The challenge is to devise institutional arrangements that help to establish such conditions or, as we discuss below, meet the main challenges of governance in the absence of ideal conditions [...].“

Verlässt man sich nun auf eine rein dezentralisierte Wissensallmende, wird es bspw. sehr schwer, die dort verfügbaren Informations- und Wissensbestände zu finden; in diesem Fall fehlten die gerade genannten „institutional arrangements“. Im Grunde existierten dann zu deren Erschließung nur kommerzielle Suchmaschinen wie Google, deren Betreiberfirmen noch einmal neue, in erster Linie kommerzielle Interessen ins Spiel brächten und allein durch ihre Marktmacht in der Lage wären, die Spielregeln ganz wesentlich mitzubestimmen;¹⁰ außerdem wirft die technische Implementierung von Suchmaschinen schwerwiegende Fragen bzgl. der korrekten Erschließung von Informationsbeständen auf

¹⁰ Selbst spezialisierte Suchmaschinen wie Scirus werden von kommerziell ausgerichteten Unternehmen betrieben; Alternativen, wie sie bspw. von Universitäten o.Ä. betrieben werden, erreichen in der Regel nicht die Leistungsfähigkeit großer kommerziell betriebener Suchmaschinen.

(vgl. Weber 2011a/b). Sollen solche Abhängigkeiten vermieden werden, gilt es zu begreifen, dass Gemeinschaften, die an der Erhaltung der Wissensallmende mitarbeiten, faktisch eingebettet sind in größere Zusammenhänge (Berkes 2006: 56): Die Hoffnung darauf, dass allein kleine Gemeinschaften die (globale) Wissensallmende im Sinne der Informationsnachhaltigkeit erhalten und bewirtschaften könnten, wäre schon deshalb verfehlt, weil diese kleinen Gemeinschaften in ein Umfeld eingebettet sind, das sie nicht vollständig kontrollieren können; hier sind viele andere und sehr unterschiedliche Stakeholder beteiligt. Daher ist es nicht mehr die Frage, ob es Institutionen geben muss, die für die Erhaltung und Bewirtschaftung der Wissensallmende Verantwortung tragen, sondern welche (Carroll 2006: 45):

„After the revolutionary euphoria died down, however, many acknowledged that intermediaries are necessary to all kinds of transactions in commerce, culture, and news. Reintermediation soon follows from disintermediation, and the real question the Internet posed was not whether intermediaries are necessary but what kinds of intermediaries are necessary.“

Welche Institutionen zum Erhalt und zur Bewirtschaftung der Wissensallmende dazu gehören, lässt sich abschließend nicht beantworten. Sicher werden Archive und Bibliotheken einen wichtigen Platz einnehmen; ebenso Einrichtungen, die Open Access-Repositories betreiben; vermutlich werden Verlage für absehbare Zeit eine wichtige Rolle spielen; Betreiber von Suchmaschinen, ob kommerziell oder nicht, werden für die Erschließung eine kaum zu überschätzende Bedeutung haben. Vor allem aber werden die Produzentinnen und Produzenten der Inhalte der Wissensallmende wichtig sein. Wenn von dort Impulse in Richtung der leichteren Zugänglichkeit der Wissensallmende für alle ausgehen, werden sich die anderen Stakeholder solchen Impulsen nicht verschließen (können). Es gäbe dann die Chance, die (globale) Wissensallmende informationsnachhaltig zu nutzen sowohl für gesellschaftliche wie ökonomische Zwecke, ohne sie zu zerstören¹¹.

LITERATUR:

- [1] Anwander, N.; Bachmann, A.; Rippe, Kl. P.; Schaber, P.: Gene patentieren. Eine ethische Analyse. Paderborn: Mentis 2002.
- [2] Arunachalam, S.: Information and knowledge in the age of electronic communication: a developing country perspective. In: *Journal of Information Science*, 25 (1999) 6, S. 465-476.
- [3] Becker, G. S.: *The economic approach to human behavior*. Chicago: University of Chicago Press 1976.

¹¹ Boni (2010: 308f.) nennt Schlussfolgerungen bzgl. der Entwicklung des wissenschaftlichen Publikationswesens, die sich zum Teil mit Aussagen dieses Textes decken, aber auch Aspekte beinhalten, die hier nicht angesprochen werden konnten. Das kann als Hinweis verstanden werden, dass der Erhalt der Wissensallmende vielschichtige Maßnahmen erfordert, die sich nicht in Informationsnachhaltigkeit erschöpfen. Grundsätzlich wird dabei aber auch deutlich, dass Hoffnungen, wie sie bspw. von Benkler & Nissenbaum (2006: 295) geäußert werden, dass „socio-technical systems of commons-based peer production offer not only a remarkable medium of production for various kinds of information goods but serve as a context for positive character formation“ vielleicht doch etwas zu optimistisch sind, da so viele Stakeholder und damit Interessen eine Rolle bei der Gestaltung der Wissensallmende spielen und spielen müssen; die Hoffnung auf die Formierung besserer Menschen durch die Nutzung des Netzes erscheint in diesem Zusammenhang fast schon etwas naiv.

- [4] Benkler, Y.; Nissenbaum, H.: Commons-based Peer Production and Virtue. In: *Journal of Political Philosophy*, 14 (2006) 4, S. 394-419.
- [5] Berkes, F.: From community-based resource management to complex systems: the scale issue and marine commons. In: *Ecology and Society*, 11 (2006) 1, S. 45-59.
- [6] Bittlingmayer, U. H.; Bauer, U.: Ungleichheit in der ‚Wissensgesellschaft‘. Zeitdiagnose zwischen naturalisierter Technikentwicklung und invisibilisiertem Klassenkampf. In: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, 17 (2004) 2, S. 50-65.
- [7] Boni, M.: Analoges Geld für digitale Zeilen: der Publikationsmarkt der Wissenschaft. In: *Leviathan*, 38 (2010) 3, S. 293-312.
- [8] Britz, J. J.: Access to Information: Ethical Guidelines for Meeting the Challenges of the Information Age. In: Pourciau, L. J. (ed.): *Ethics and Electronic Information in the Twenty-First Century*. West Lafayette/Indiana: Purdue University Press 1999, S. 9-28.
- [9] Britz, J. J.: To know or not to know: a moral reflection on information poverty. In: *Journal of Information Science*, 30 (2004) 3, S. 192-204.
- [10] Caldelli, A.; Parmigiani, M. L.: Management Information System? A Tool for Corporate Sustainability. In: *Journal of Business Ethics*, 55 (2004) 2, S.159–171.
- [11] Carroll, M. W.: Creative Commons and the New Intermediaries. In: *Michigan State Law Review*, 45 (2006), S. 45-65.
- [12] Carson, R.: *Silent Spring*. Boston: Mifflin 1962.
- [13] Castells, M.: *The Internet Galaxy*. Oxford: Oxford University Press 2001.
- [14] Castells, M.: *The rise of the network society*. Malden: Blackwell 1996.
- [15] d’Alembert, J. B. le Rond; Diderot, D. (Hrsg.): *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers: Nouvelle impression en facsimilé de la première édition de 175-1780*. Stuttgart: Friedrich Frommann, 1966.
- [16] Dietz, T.; Ostrom, E.; Stern, P. C.: The Struggle to Govern the Commons. In: *Science*, 302 (2003) 5652, S.1907-1912.
- [17] Drake, M. A.: Science, Technology, and Information. In: *The Journal of Academic Librarianship*, 27 (2001) 4, S. 260-262.
- [18] Dreier, Th.; Nolte, G.: Einführung in das Urheberrecht. In: Hofmann, J. (Hrsg.): *Wissen und Eigentum. Geschichte, Recht und Ökonomie stoffloser Güter*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung 2006, S. 41-63.
- [19] Dudziak, E. A.: Information Literacy and Lifelong Learning in Latin America: the challenge to build social sustainability. In: *Information Development*, 23 (2007) 1, S. 43-47.
- [20] Dyllick, Th.; Hockerts, K.: Beyond the Business Case for Corporate Sustainability. In: *Business Strategy and the Environment*, 11 (2002), S. 130-141.
- [21] Etzkowitz, H.; Leydesdorff, L.: The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university-industry-government relations. In: *Research Policy*, 29 (2000) 2, S.109-123.
- [22] Friedman, M.: *There’s no such thing as a free lunch*. La Salle/Illinois: Open Court 1975.

- [23] Fuchs, Chr.: The implications of new information and communication technologies for sustainability. In: *Environment, Development and Sustainability*, 10 (2008) 3, S. 291–309.
- [24] Fujigaki, Y.; Leydesdorff, L.: Quality control and validation boundaries in a triple helix of university-industry-government: “Mode 2” and the future of university research. In: *Social Science Information*, 39 (2000) 4, S.635-655.
- [25] Funk, K.: Information Networking as an Instrument of Sustainable Development Connectivity, Content, and (Co-) Capacity Building. In: *Social Science Computer Review*, 17 (1999) 1, S. 107-114.
- [26] Gault, F.; McDaniel, S. A.: Continuities and Transformations: Challenges to Capturing Information about the 'Information Society'. In: *First Monday*, 7 (2002) 2,
<<http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/928/850>>, zuletzt besucht am 21.11.2009.
- [27] Germain, Cl. M.: Legal Information Management in a Global and Digital Age: Revolution and Tradition. In: *International Journal of Legal Information* 35 (2007) 1, S. 134-163,
- [28] Giesecke, M.: *Von den Mythen der Buchkultur zu den Visionen der Informationsgesellschaft*. Frankfurt/Main: Suhrkamp 2002.
- [29] Gradwell, J. B.: The Immensity of Technology ... and the Role of the Individual. In: *International Journal of Technology and Design Education*, 9 (1999), S. 241-267.
- [30] Greco, G. M.; Floridi, L.: The tragedy of the digital commons. In: *Ethics and Information Technology*, 6 (2004) 2, S.73-81.
- [31] Havick, J.: The impact of the Internet on a television-based Society. In: *Technology in Society*, 22 (2000), S. 273-287.
- [32] Hess, Ch.; Ostrom, E. (eds.): *Understanding knowledge as a commons: From theory to practice*. Cambridge/Massachusetts: MIT Press 2011 (2007).
- [33] Iljon, A.: Library Networks and Electronic Publishing. In: *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Sonderheft 65* (1996), *Elektronisches Publizieren und Bibliotheken*, S. 11-17.
- [34] Kirchgäßner, A.: Finanzielle Experimente im wissenschaftlichen Publikationswesen. In: Pipp, E. (Hrsg.): *Zugang zum Fachwissen: ODOK '05*. Graz: Wolfgang Neugebauer 2007, S. 92-109.
- [35] Kuhlen, R.: *Die Konsequenzen von Informationsassistenten*. Frankfurt/Main: Suhrkamp 1999.
- [36] Kuhlen, R.: Nachhaltigkeit und Inklusivität – Zivilgesellschaft und der Weltgipfel für die Informationsgesellschaft (WSIS). In: *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, 17 (2004) 2, S. 22-36.
- [37] Lor, P. J.; Britz, J. J.: Is a knowledge society possible without freedom of access to information? In: *Journal of Information Science*, 33 (2007) 4, S. 387-397.
- [38] Merton, R. K.: The Normative Structure of Science. In: Merton, R. K. (ed.): *The Sociology of Science*. Chicago: University of Chicago Press 1974 (1942), S. 267-278.
- [39] Messner, D.: Gesellschaftliche Determinanten wirtschaftlicher Entwicklung in der Weltmarktwirtschaft. In: Brunkhorst, H.; Kettner, M. (Hrsg.): *Globalisierung und Demokratie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp 2000, S. 90-127.

- [40] Ostrom, E.: *Understanding Institutional Diversity*. Princeton: Princeton University Press 2005.
- [41] Pateman, J.: Social exclusion: an international perspective on the role of the State, communities and public libraries in tackling social exclusion. In: *Journal of Information Science*, 25 (1999) 6, S. 445-463.
- [42] Polèse, M.; Stren, R. E. (eds.): *The social sustainability of cities: diversity and the management of change*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press 2000.
- [43] Popper, K. R.: *Objektive Erkenntnis*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 2. Auflage 1994.
- [44] Rai, L. P.; Lal, K.: Indicators of the information revolution. In: *Technology in Society*, 22 (2000), S. 221-235.
- [45] Rescher, N.: *Scientific progress. A philosophical essay on the economics of research in natural science*. Oxford: Blackwell 1978.
- [46] Schlossberg, M.; Zimmerman, A.: Developing Statewide Indices of Environmental, Economic, and Social Sustainability: a look at Oregon and the Oregon Benchmarks. In: *Local Environment: The International Journal for Justice and Sustainability*, 8 (2003) 6, S. 641-660.
- [47] Shannon, Cl. E.: *The Mathematical Theory of Communication*. In: Shannon, Cl. E.; Weaver, W.: *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana and Chicago: The University of Illinois Press 1998 (1949), S. 29-115.
- [48] Spangenberg, J. H.: Will the information society be sustainable? Towards criteria and indicators for a sustainable knowledge society. In: *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 1 (2005) 1, S.85–102.
- [49] Spinner, H. F.: *Das „wissenschaftliche Ethos“ als Sonderethik des Wissens: Über das Zusammenwirken von Wissenschaft und Journalismus im gesellschaftlichen Problemlösungsprozess*. Tübingen: J.C.B. Mohr 1985.
- [50] Spinner, H. F.: Der Karlsruher Ansatz der integrierten Wissensforschung (KAW) im Überblick – Eine kleine Dokumentation. In: Weber, K.; Nagenborg, M.; Spinner, H. F. (Hrsg.): *Wissensarten, Wissensordnungen, Wissensregime. Beiträge zum Karlsruher Ansatz der integrierten Wissensforschung*. Opladen: Leske+Budrich 2002, S. 249-267.
- [51] Weaver, W.: Some Recent Contributions to the Mathematical Theory of Communication. In: Shannon, Cl. E.; Weaver, W.: *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana and Chicago: The University of Illinois Press 1998 (1949), S. 1-28.
- [52] Weber, K.: Closing the Digital Divide – lokal, nicht global. In: Bora, A.; Bröchler, St.; Decker, M. (Hrsg.): *Technology Assessment in der Weltgesellschaft*. Berlin: Edition Sigma 2007, S. 177-188.
- [53] Weber, K.: *Das Recht auf Informationszugang*. Berlin: Frank & Timme 2005.
- [54] Weber, K.: Informationsgerechtigkeit umsetzen. In: Schüller-Zwirlein, A.; Zillien, N. (Hrsg.): *Informationsgerechtigkeit. Theorie und Praxis der gesellschaftlichen Informationsversorgung*. Berlin: de Gruyter 2012, S. 173-193.
- [55] Weber, K.: Search Engine Bias. In: Lewandowski, D. (Hrsg.): *Handbuch Internet-Suchmaschinen, Band II*. Heidelberg: Akademische Verlagsanstalt

- AKA, 2011, S.265-285.
- [56]Weber, K.: Suchmaschinen und die Repräsentation von Kultur: Zwischen Markt und Gerechtigkeit. In: Banse, G.; Krebs, I. (Hrsg.): Kulturelle Diversität und Neue Medien. Berlin: Trafo, 2011, S. 33-52.
- [57]Weber, K.: Wissensarbeitsteilung in der Wissenschaftskommunikation. In: Schulz, W. (Hrsg.): Aspekte und Probleme der didaktischen Wissensstrukturierung. Frankfurt/Main, New York: Peter Lang 1999, S. 149-170.
- [58]Weber, M.: Schriften zur Wissenschaftslehre. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1991.

**ECONOMIC REFLECTIONS ON THE FUNCTIONING OF THE SCIENCE:
THE RIGHTS TO INTANGIBLE PROPERTY, KNOWLEDGE AS A COMMON
GOOD AND INFORMATIVE SUSTAINABILITY**

Since the mid-1980s sustainability and sustainable economic activity are both important issues of scholarly as well as public debates. They are discussed particularly in case of the discussions about the consumption of scarce material resources – fossil fuels are paradigmatic examples of such scarce goods as well as examples of resources whose consumption endangers other rare resources like a clean and healthy environment. But since there are not only material rare goods but also intangible goods, it will be analyzed whether concepts like sustainability and sustainable economic activity could be employed with regard to intangible goods like information and knowledge. In order to do that it will be necessary to identify the specific characteristics of information and knowledge. It will be shown that by the application of intellectual property rights these intangible goods can be transformed into scarce resources. If information and knowledge actually must be counted as rare goods it would be reasonable to demand for sustainability with regard to these intangible goods – this shall be called “informational sustainability”. If one applies the concept of informational sustainability to the academia concerning the body of knowledge of science one can speak about the knowledge commons. On the one hand the ongoing changes in the academia and the scientific publication system compromise the existence of the knowledge commons; on the other hand one can learn about counter-developments as attempts to maintain the knowledge commons with the idea of Open Access. A detailed analysis shows, however that a romanticizing perspective on the knowledge commons and Open Access as well as a cross-the-board critique of the existing market-driven publication system would be inadequate since both parts of the scientific publication system are depended on each other.

Keywords: sustainability research, resource management, intangible goods, information sustainability, science economics

**REFLEKSJE EKONOMICZNE NAD FUNKCJONOWANIEM NAUKI: PRAWA
DO DÓBR NIEMATERIALNYCH, WIEDZA JAKO DOBRO WSPÓLNE I
INFORMACYJNA ZRÓWNOWAŻONOŚĆ**

Zrównoważony rozwój i zrównoważone gospodarowanie są najpóźniej od połowy lat osiemdziesiątych XX wieku ważnymi koncepcjami zarówno debat naukowych, jak i politycznych. Stają się tematem szczególnie wtedy, kiedy chodzi o postępowanie ze skąpymi zasobami materialnymi – paradygmatycznym przykładem są tutaj kopalne nośniki energii zarówno jako skończone zasoby jak również jako zagrożenie innych skąpych

zasobów – takich jak np. czyste środowisko. Ponieważ jednak obok zasobów materialnych istnieją również dobra niematerialne, należy zbadać, czy koncepcje zrównoważonego rozwoju i zrównoważonego gospodarowania mogą być wykorzystane także w odniesieniu do dóbr niematerialnych takich jak informacja i wiedza. W tym celu będzie konieczne przede wszystkim opracowanie specyficznych ekonomicznych właściwości informacji i wiedzy. W trakcie takiego opracowywania okazuje się, że dobra niematerialne dzięki zastosowaniu praw do dóbr niematerialnych mogą być uczynione skąpymi zasobami. Jeśli więc również informacje i wiedza faktycznie muszą zostać zaliczone do skąpych zasobów, wówczas także postulowanie zrównoważoności w odniesieniu do dóbr niematerialnych – można byłoby określić ją jako „zrównoważoność informacyjna” – wydaje się mieć sens. Jeśli zastosowuje się koncepcję zrównoważoności informacyjnej do funkcjonowania nauki, wówczas w odniesieniu do zasobów wiedzy naukowej można mówić o wiedzy jako dobru wspólnym. Dokonujące się już od dawna zmiany w funkcjonowaniu nauki i w sferze publikacji naukowych z jednej strony zagrażają zasobom tego wspólnego dobra, z drugiej jednak strony budzą także reakcje przeciwdziałania, które stanowią próby zachowania wspólnotowego charakteru wiedzy na przykład poprzez zapewnianie otwartego dostępu na zasadzie open access. Analiza pokazuje jednak, że zarówno romantyzująca perspektywa wspólnotowości wiedzy i otwartego dostępu, jak i ryczałtowa krytyka pod adresem istniejącego „komercyjnego sprywatyzowania” publikacji naukowych są fałszywe, bo oba segmenty sektora publikacji naukowej są wzajemnie od siebie uzależnione.

Słowa kluczowe: badania dla zrównoważonego rozwoju, zarządzanie zasobami, dobra niematerialne, zrównoważoność informacyjna, ekonomika nauki.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.55

Tekst złożono w redakcji: wrzesień 2013.

Przyjęto do druku: marzec 2014.

ADDITIONAL INFORMATION

The Journal annually publishes a list of reviewers: in the last issue of the quarterly - no. 4/2013 and on the website:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/recenzenci-wspolpracujacy/>

Previous name of the Journal: *Ekonomia i Nauki Humanistyczne*, ISSN 1234-3684

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/ekonomia-inh/>
<http://eih.prz.edu.pl/>

The journal uses as described on its website the procedure for reviewing:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zasady-recenzowania/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/standardy-recenzowania/>

Information for authors available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/informacje-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/informacje-dla-autorow/>

Review's form available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/formularz-recenzji/>

Instruction for Authors

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/instrukcja-dla-autorow/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/podstawowe-informacje/instrukcja-redakcyjna/>

Contact details to Editorial Office available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/komitet-redakcyjny/>

Electronic version of the published articles available at:

<http://oficyna.portal.prz.edu.pl/pl/zeszyty-naukowe/humanities-and-social-sciences/>
<http://hss.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/>

Circulation 130 copies. Publisher's sheet 16,63. Printer's sheet 13,5. Offset paper 70g B1.

Manuscript completed in March 2014, Printed in June 2014.

Printing Publishing House, 12 Powstańców Warszawy Ave., 35-959 Rzeszów

Order no. 16/14

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES – 2013

Recenzenci współpracujący

Gerhard BANSE (Niemcy)	Ireneusz NOWAK
Małgorzata BARAN (Collegium Civitas)	Gustaw OSTASZ
Małgorzata BARAN (Uniwersytet Rzeszowski)	Marek OSSOWSKI
Marta CZYŻEWSKA	Robert PATER
Oksana DUNAS (Ukraina)	Lidiya PALYUKH (Ukraina)
Marcin GAŚSIOR	Beata PETRECKA
Andriy GERASYMCHUK (Ukraina)	Tadeusz PLISZKA
Paweł GRATA	Anna PRUSAK
Aleksandr GUGNIN	Aneta PRZEPIÓRKA
Andriy HACHKEVYCH (Ukraina)	Ryszard PUKAŁA
Colin HALES	Maryna RADEVA (Ukraina)
Marietta JANOWICZ-LOMOTT	Krzysztof REJAMAN
Witold JEDYNAK	Iwan REKUN (Ukraina)
T. V. KRASNOWA (Ukraina)	Marta ROMAŃSKA
Krzysztof KUBACKI (Australia)	Annely ROTHKEGEL (Niemcy)
Tomasz KUCZUR	Hubert SOMMER
Aleksandr KUNDITSKY (Ukraina)	Anatolij TKACH (Ukraina)
Julia LISNIEWSKA (Ukraina)	Tamara TKACH (Ukraina)
Krzysztof ŁYSKAWA	Karsten WEBER (Niemcy)
Jacek MAŁYSKO	Grzegorz WRÓBEL
Andreas METZNER-SZIGETH (Niemcy)	Robert ZAJDLER
	Aleksander ZAWISZA

Afiliacja recenzentów (poza danymi podanymi w nawiasach): Polska

Lista recenzentów została opublikowana w czwartym numerze czasopisma
Humanities and Social Sciences z. 20(4/13).